Historisk-filosofiske Meddelelser
udgivet af
Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
Bind **38**, nr. 2

Hist. Filos. Medd. Dan. Vid. Selsk. **38**, no. 2 (1960)

RASMUS RASK
OG DEN GRAMMATISKE TRADITION

Studier over
vendepunktet i sprogvidenskabens historie

AF

PAUL DIDERICHSEN

Med tillæg fra Rasks og N. M. Petersens papirer

Mit einer deutschen Zusammenfassung

København 1960
i kommission hos Ejnar Munksgaard

DET KONGELIGE DANSKE VIDENSKABERNES SELSKAB udgiver følgende publikationsrækker:

THE ROYAL DANISH ACADEMY OF SCIENCES AND LETTERS *issues the following series of publications:*

	Bibliographical Abbreviation
Oversigt over Selskabets Virksomhed (8°) *(Annual in Danish)*	Overs. Dan. Vid. Selsk.
Historisk-filosofiske Meddelelser (8°) Historisk-filosofiske Skrifter (4°) *(History, Philology, Philosophy, Archeology, Art History)*	Hist Filos. Medd. Dan. Vid. Selsk. Hist. Filos. Skr. Dan. Vid. Selsk.
Matematisk-fysiske Meddelelser (8°) Matematisk-fysiske Skrifter (4°) *(Mathematics, Physics, Chemistry, Astronomy, Geology)*	Mat. Fys. Medd. Dan. Vid. Selsk. Mat. Fys. Skr. Dan. Vid. Selsk.
Biologiske Meddelelser (8°) Biologiske Skrifter (4°) *(Botany, Zoology, General Biology)*	Biol. Medd. Dan. Vid. Selsk. Biol. Skr. Dan. Vid. Selsk.

Selskabets sekretariat og postadresse: Dantes Plads 5, København V.

The address of the secretariate of the Academy is:
Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab,
Dantes Plads 5, København V, Denmark.

Selskabets kommissionær: EJNAR MUNKSGAARD's Forlag, Nørregade 6, København K.

The publications are sold by the agent of the Academy:
EJNAR MUNKSGAARD, *Publishers,*
6 Nörregade, København K, Denmark.

Historisk-filosofiske Meddelelser
udgivet af
Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
Bind **38,** nr. 2

Hist. Filos. Medd. Dan. Vid. Selsk. **38,** no. 2 (1960)

RASMUS RASK
OG DEN GRAMMATISKE TRADITION

Studier over
vendepunktet i sprogvidenskabens historie

AF

PAUL DIDERICHSEN

Med tillæg fra Rasks og N. M. Petersens papirer

København 1960
i kommission hos Ejnar Munksgaard

INDHOLD

Side

Forord 3

Kapitel I. Rask og hans lærere. 1. Kilderne (7). — 2. Odense Katedralskole (8). — 3. Lærerne: rektor L. Heiberg (11). S. N. Bloch (15). C. F. Degen (19). H. O. Bjørn (22). U. A. Rohde (25). Th. Trojel (26). J. E. Suhr (26). — 4. Rasks skolegang (28). — 5. Fra historie til islandsk (29).. 7

Kapitel II. Orddannelse og sprogforklaring. 1. Hemsterhuis-Blochs græske konjugationssystem (33). — 2. Adelungs etymologi (39) 33

Kapitel III. Rasks indoeuropæiske bøjningssystem. 1. Inddelingernes grund (43). — 2. Formernes rækkefølge (48). — 3. Grundenhed i trakisk og gotisk (51). — 4. Ændringer i det danske bøjningssystem (60). — 5. Konklusion (62) 43

Kapitel IV. Bogstavovergange og vokalsystem. 1. Lydopfattelsen i Blochs Retskrivningslære (65). — 2. Bogstavovergange (66). — 3. Vokalsystem (72) 65

Kapitel V. Sproglærens og sprogvidenskabens inddeling. 1. Sproglærens afdelinger (82). — 2. Udsigt over sprogvidenskabernes hele kreds (83).. 82

Kapitel VI. Danske Kunstord 92

Kapitel VII. Kultur og Natur. 1. Sprog uddannes og forfalder (100). — 2. Sprogets natur og naturligt sprog (107). — 3. Normativ og deskriptiv grammatik (115). — 4. Sprogets filosofi. Mekanisk og organisk (118). — 5. Udvikling og system i sprog- og naturvidenskab (125) 100

Kapitel VIII. Rask og sproghistorien. 1. Diskussion mellem Vilh. Thomsen, Holger Pedersen og Jacob Sverdrup (132). — 2. Louis Hjelmslevs *Commentaires* (135). — 3. Konklusion: Vendepunktet (146) 132

Tillæg fra Rasks og N. M. Petersens papirer. A. Rasks første sprogsammenlignende afhandlinger (155). 1. Betragtninger i anledning af det kreolske sprog (156). — 2. Latinsk afhandling om slægtskabet mellem latin og de gotiske sprog (166). — B. Utrykte bidrag til Rasks lingvistiske terminologi og systematik (172). 1. Afsnit af den oprindelige fortale til *Isl.*[1] (172). — 2. Senere notater til dansk terminologi (191). — 3. »Oversigt over den skytiske Menneske- og Sprograse« (194). — 4. »Om Sprogets Berigelse ved gamle Ordformer og Vendinger« (202). — C. Bidrag til Rasks levned i N. M. Petersens papirer (205). 1. Udkast til Rasks levned (205). — 2. Digt ved Rasks død (219). — 3. Uddrag af forelæsninger (220). — 4. Rask og Københavns universitet (225) 155

Zusammenfassung 233

Register og litteraturfortegnelse 239

Printed in Denmark
Bianco Lunos Bogtrykkeri A-S

Til

LOUIS HJELMSLEV

på 60-årsdagen

3. oktober 1959

Forord

Inspirationen til disse studier skyldes Louis Hjelmslev. I de rige år efter 1930 da hans egen strukturelle sprogteori modnedes, udgav han Rasks udvalgte afhandlinger og breve og opridsede i forelæsninger og foredrag en ny grundopfattelse af hans liv og værk. Han gennemgik den store samling af slet ordnede notater som Rask har efterladt sig, og som hidtil havde været praktisk talt ubenyttede af forskningen. Han udarbejdede et ræsonnerende katalog med nøjagtige dateringer og indholdsangivelser, et uundværligt redskab for Raskstudiet som forhåbentlig snart vil blive udgivet. Det kan derfor med sikkerhed siges at ingen anden har eller har haft et så omfattende og dybtgående kendskab til Rask som han.

Det er en gammel erfaring at ethvert nybrud i videnskaben fører til en revision af dens historie, og dette gælder også i fuldt mål om gennembruddet af den strukturelle lingvistik i det 20. århundrede. Rasks mange deskriptive sproglærer, opstillet under hensyn til grundenheden i de forskellige sprogætter og efter en ensartet skarpt defineret metode, kom nu i et ganske nyt lys, og det blev klart at opfattelsen af sprogudvikling og sprogsystem hos Rask adskilte sig fra den der hersker inden for den senere »Sprachgeschichte«. Dette genoplivede interessen for Rask blandt danske lingvister, og det har siden da været mit håb at trænge dybere ind i hans tilsyneladende så modsætningsfulde tankeverden.

I 1951 udgav Hjelmslev for første gang på tryk en samlet fremstilling af sin nye Rask-tolkning, i stærk forenkling og med en radikal tilspidsning der går langt ud over den opfattelse som finder udtryk i Rask-udgavens indledninger og forklaringer. Disse *Commentaires sur la vie et l'œuvre de Rasmus Rask*, gav anledning til at Marie Bjerrum, som var i færd med at udarbejde en kom-

mentar til Rasks breve, i en række forelæsninger på Københavns universitet forsøgte at analysere Rasks afhandlinger om det danske sprog i lyset af Hjelmslevs tolkning. Forelæsningerne blev senere omarbejdet til en afhandling som i februar 1960 vil blive forsvaret for doktorgraden. Denne disputats, som jeg på embeds vegne har gransket både i 1. og 2. redaktion, er udgangspunktet og grundlaget for de studier jeg her forelægger.

Marie Bjerrum havde navnlig i 1. redaktion af sin afhandling indskrænket sin opgave til en udførlig analyse af Rasks arbejder om dansk sprog, med fremlæggelse af de højst interessante utrykte forarbejder. Hun havde herved principielt undladt at gå ind på Rasks kilder. Kun forholdet til filosofferne Boye og Treschow var undersøgt som led i et forsøg på at finde baggrunden for Rasks tænkning. Desuden var der givet en kort oversigt over dansk retskrivningslære før Rask. Da jeg ikke mente at kunne bedømme de fremlagte analyser uden et mere indgående kendskab til Rasks forudsætninger, benyttede jeg lejligheden til at orientere mig i disse. Marie Bjerrum havde påvist at de fleste af Rasks ideer allerede var skitseret i hans udkast fra skoletiden og de første studenterår, og det var derfor nærliggende først at undersøge de bøger som man med større eller mindre sandsynlighed kunne antage han havde læst i skolen, samt at finde frem til hans læreres metoder og opfattelser. Dette førte straks til erkendelsen af, hvilken direkte indflydelse Søren Blochs lærebøger i græsk og dansk har haft på Rasks sprogopfattelse. Desuden fandt man hos hans andre lærere, både i sprog (Heiberg, Suhr), historie (Trojel) og naturfag (Degen og Bjørn), anskuelser der indgår i hans åndelige horisont. Herfra var det ikke vanskeligt at trænge videre frem til de skikkelser i det 18. århundredes Europa, hvis grundtanker udgør rammen for Rasks videnskabelige arbejde (Wachter, Hemsterhuis-Trendelenburg, Adelung); også ideer fra samtidens største naturforskere (Cuvier og Lamarck) synes at indgå i hans skoledannelse.

Det kunne ikke undgås at disse historiske undersøgelser kastede nyt lys over Rasks udtryksform og tænkemåde, og gjorde det muligt med større præcision at fastslå hvad der var nyt og ejendommeligt hos ham. Jeg fandt det derfor rigtigt at forelægge mine medbedømmere og Marie Bjerrum et par korte oversigter

over resultaterne af mine undersøgelser, før hendes afhandling gik i trykken. Med bedømmelsesudvalgets samtykke foretog hun dernæst en omarbejdelse af flere hovedafsnit hvorved hun inddrog Rasks forhold til Bloch, Heiberg, Degen m. fl. og på visse punkter modificerede sin opfattelse under hensyn til de af udvalget fremsatte indvendinger. Da jeg på min side ofte har taget mit udgangspunkt i det af Marie Bjerrum fremlagte materiale, har det ikke kunnet undgås at der findes en del gengangere i vore to afhandlinger.

Efter at have læst Marie Bjerrums afhandling i dens nu foreliggende skikkelse, har jeg bearbejdet mine notater til trykken. Herved har jeg udvidet mine kildestudier og taget enkelte nye punkter op til undersøgelse (navnlig kap. IV og VII). Manuskriptet til denne stærkt udvidede form af mine Raskstudier blev først færdigt da Marie Bjerrums afhandling var sat op i første korrektur, og hun har derfor ikke kunnet tage hensyn til de nye dokumenter og argumenter som her er fremlagt.

Da jeg formodentlig på embeds vegne vil få lejlighed til at fremføre de indvendinger jeg har mod bogen i dens nye skikkelse, har jeg her afholdt mig fra enhver form for kritik. Det vil være let for den interesserede læser at sammenligne vore resultater, metoder og argumenter.

Derimod har jeg ikke kunnet gå uden om et venskabeligt opgør med Hjelmslevs *Commentaires*. Selv om jeg tillader mig at opfatte denne forelæsning som et halvvejs improviseret lejlighedsarbejde hvor formuleringerne af pædagogiske grunde er sat stærkt på spidsen, betragter jeg Hjelmslevs autoritet som sprogforsker og Rask-kender for så grundfæstet i den lærde verden, at man ikke kan afvise hans opfattelse af et afgørende punkt i sprogvidenskabens historie uden nøje prøvelse af hvert enkelt led i hans argumentation. Forhåbentlig vil han heraf tage anledning til at fremsætte sin sande mening om de punkter hvor vi er uenige — hvad enten denne uenighed nu er dybtgående eller beror på nuancer i udtryksmåden.

I al fald håber jeg at han vil modtage min bog som en tak for 25 års venskab og debat mellem to sprogforskere med fælles interesser og sympatier og ikke mindre udprægede forskelle i tænkemåde.

Paul Diderichsen.

I. RASMUS RASK OG HANS LÆRERE

1. *Kilderne.*

I sin indledning til udgaven af Rasks *Udvalgte Afhandlinger* (I, s. xxx) siger Holger Pedersen meget forsigtigt: »Man kan næppe værge sig mod den formodning (der dog naturligvis kun er en formodning), at Rask har dannet sig sine anskuelser om sprogslægtskab på skolebænken.« Denne udtalelse er blevet bekræftet over al forventning ved den gennemgang af Rasks manuskripter som Marie Bjerrum har offentliggjort i sin disputats, *Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog.*

Marie Bjerrum har ligesom alle sine forgængere (Rask selv ikke undtaget) først og fremmest lagt vægt på at stille det unge genis selvstændighed og kritiske begavelse mest muligt i relief. Men en retfærdig vurdering af det nye i Rasks lingvistiske metode og en sikker forståelse af hans sprogsyn og udtryksform kan man kun opnå ved at læse ham i fortsættelse af den tradition han var oplært i. Og om denne har vi mulighed for at opnå en særdeles fyldig og præcis viden.

Først og fremmest kan vi med sikkerhed bestemme omfanget og indholdet af det pensum han har fået gennemgået i skolen, og de principper hvorefter han er blevet undervist. Grundlaget for de nye lærde skoler, hvor undervisning i matematik, realfag (naturlære, geografi, historie), modersmålet og nyere sprog skulle indføres ved siden af latin, græsk og hebraisk, er formuleret i Hertugen af Augustenborgs *Ideer vort lærde Skolevæsen angaaende* (Minerva 1795), som ikke mindst giver et smukt udtryk for tidens rationalistisk humane ånd. Detaillerede forskrifter for »hver Sprog- og Videnskabs-Underviisnings Materialier« findes i Bilag 1 til *Reglement af* $^{3}/_{10}$ *1801 for Cathedralskolen i Kjøbenhavn* (som året efter også fik gyldighed for Odense)[1]. Endelig

[1] R. Nyerup, *De latinske Skoler i Danmark og Norge* (1804), 320; bilaget er aftrykt s. 341—63.

giver Odense skoleråds »Deliberationsprotokol«[2] næsten fuldstændige fortegnelser over de lærebøger der blev anvendt i Rasks klasse. I protokollen anføres også de bøger der hvert år uddeltes som præmier til disciplene. De giver et interessant indblik i lærernes åndelige horisont. Desuden har næsten alle Rasks lærere skrevet lærebøger, skoleprogrammer og andre afhandlinger[3] der giver et indtryk af deres interesser og synspunkter. Flere af dem tør Rask med sikkerhed antages at have læst.

Om den åndelige atmosfære i Rasks vennekreds finder vi levende vidnesbyrd i N. M. Petersens levnedsskildring[4].

2. *Odense Katedralskole.*

Skolevæsenet i Odense havde på Rasks tid længe indtaget en særstilling, idet man her havde bevaret det i 1618 anordnede »Gymnasium« der skulle danne et mellemled mellem latinskole og universitet[5]. Latinskolens lærere fungerede ofte tillige som professorer ved gymnasiet, og eleverne kunne her føres videre i uddannelsen end i de øvrige provinsbyer. Gymnasiet kom dog aldrig til at spille nogen større rolle og døde hen i 1795. 1781—87 havde Joh. Henr. Tauber, en af Danmarks betydeligste nyhumanistiske pædagoger, været rektor ved skolen og indført en ny og mere human ånd.

En af Taubers elever fra Odense var Søren Bloch, der så det som sin opgave at føre sin tidligere rektors pædagogiske idealer videre. I sin biografi af Tauber citerer Bloch en meddiscipels (senere prof. Begtrups) nekrolog (1816): »Han [ɔ: Tauber] udmærkede sig ved den blideste Omgang med Disciplene og ved at lede dem til selv at tænke« og Bloch tilføjer for egen regning: »to store Lærerdyder, hvori han blev mig det Ideal, som stedse har staaet og endnu i mit 50de Embedsaar staaer mig

[2] I Landsarkivet, Odense, jf. Fussing i *Da. St. 1932*, 148 ff. Rektor Henrichsen og Rønning citerer også en protokol for 1802; men den synes ikke at være bevaret.

[3] Se herom Erslews *Forfatterleksikon* under de pågældendes navne.

[4] I Rask, *SA* I. Genoptrykt i N. M. Petersen, *Samlede Afhandlinger* I. Udkast aftrykt ndf. s. 172 ff. Supplerende bidrag i N. Bondesen, *Smaa Mindeblade om N. M. Petersen* (1891). Se også Rasks selvbiografiske brev (*Breve* I, 297).

[5] J. Paludan, *Det høiere Skolevæsen* (1885), 20, 84. I en række skoleprogrammer (1846, 53, 58, 59, 62, 64, 66, 67, 68) har rektor Henrichsen givet bidrag til skolens historie.

SØREN NIC. JOH. BLOCH

Fotografi (i Kunstakademiets billedsamling) af C. A. Jensens portræt 1830. (se SIG. SCHULTZ, *C. A. Jensen* II (1932), fortegnelse nr. 202).

som Mønster for Øie, da jeg veed, hvor lykkelig jeg som Discipel følte mig derved«[6].

Ifølge Bloch lykkedes det at bevare denne ånd i skolen. Han mindes mange år efter med glæde sit samarbejde med kollegerne og fremhæver »den Enighed der herskede imellem [lærerne] ihenseende til Disciplinen, der efter Heibergs Grundsætninger vedblev at være ligesaa human liberal som fordum under Tauber«.

Bloch, der var student fra Odense 1788, blev umiddelbart efter at have bestået skoleembedseksamen (1793) opfordret af Taubers efterfølger til at søge en lærerstilling ved skolen og tiltrådte kort efter. Få måneder efter døde hans rektor og »da man havde i Sinde, at omforme Odense Skole til et Slags lærd Realskole« blev der ikke ansat nogen ny rektor, men konrektor Sibbern skulle overtage skolens bestyrelse, og en dertil skikket lærer skulle »som Subrector besørge Rectors Partes med Underviisningen i Mesterlectien«. Da de ældre lærere undslog sig, påtog den 22-årige Bloch sig dette arbejde. »Dette lykkedes ret godt; thi endskjønt øverste Klasse bestod af nogle og tredive Disciple, hvoraf nogle ikke vare meget yngre end han selv, saa følte de . . . hvor høilig de trængte til den nye Lærers Hjælp, som ogsaa ved at behandle dem paa samme Maade, hvorpaa han selv var bleven behandlet af sine fordums Lærere, og stedse at erindre sig, hvorledes Ynglingen i den Alder tænker, snart vandt deres hele Hengivenhed«. I 1798 tiltrådte den tidligere konrektor i Ribe, Ludvig Heiberg, rektoratet i Odense, og Bloch måtte »igjen nøies med sit Embede som øverste Hører« indtil han i 1808 blev konrektor[8].

Den omdannelse af Odense latinskole efter den nye tids ideer som var planlagt 1794, blev først gennemført fra 1. november 1802, godt et år efter at Rask var blevet optaget i skolen. Den nye ordning var fra 1797 til 1801 blevet gennemprøvet ved Frue skole i København og katedralskolen i Christiania[9], og Odense var den første skole efter disse der blev reformeret. Skolen blev ombygget, så at der blev et klasseværelse til hver af de fire klasser,

[6] S. Bloch, *Bidrag til Roskilde Domskoles Historie I* (1842), 73 f. (skoleprogr. Roskilde).

[7] Smst. s. 84.

[8] Fra Blochs selvbiografi smst. s. 89. Heri en udførligere redegørelse for den Tauber-Blochske pædagogik.

[9] Paludan s. 74.

og lærerpersonalet blev gennemgribende fornyet. Rektor Heiberg og konrektor Bloch, der begge havde gjort sig bemærkede som tilhængere af nyhumanismens pædagogik, beholdt deres stillinger, og den unge femtelektiehører, cand. theol. Thomas Trojel (f. 1774, student fra Odense 1790), der havde været »Alumnus af det nyoprettede pædagogiske Seminar« blev forfremmet til overlærer i historie og geografi. Den gamle konrektor, prof. Sibbern, var allerede gået af 2 år før, og de tre øvrige lærere samt kantoren blev afskediget med pension eller sat på »vartpenge[10].« I stedet ansattes 3 nye overlærere og 4 adjunkter, yngre mænd med usædvanlige pædagogiske kvalifikationer (en enkelt uegnet adjunkt blev hurtigt udskiftet). Ifølge Henrichsen havde disse 10 lærere kun »49 Disciple, hvoraf endda 15 forlod Skolen i løbet af det første Aar«. Der var således ikke mere end 8-9 drenge i hver af de 4 klasser, og lærerne havde hver kun ca. 4 timers daglig undervisningspligt. Intet under at disse unge lærere, der alle var besjælet af den nye humanistiske almendannelses idéer, kunne ofre megen tid og interesse på hver enkelt elev[11].

Ved reformen afløstes det ældre system, hvor den samme lærer underviste hver klasse i alle fag, af en ordning med fagklasser, hvor der var en overlærer (herunder rektor og konrektor) samt en adjunkt i hvert fag, og disciplene rykkede op i højere klasser efter deres fremskridt i det enkelte fag, således at en sprogligt begavet elev fx. kunne gå i en højere klasse i latin, i en lavere klasse i matematik og fysik[12].

Rask fortæller selv: »Skolans hela inrättning blef nämligen under tiden alldeles förändrad och mycket svårare; så att många gingo ut, andra fingo bli qvar flera år längre än annars varit att förmoda« (*Breve* I, 297 f.). Denne oplysning bekræftes af Henrichsens ovf. anførte ytring; og allerede i skolens program 30/1 1804 må overlærer Trojel besvare det aktuelle spørgsmål: »*Anstrænges Disciplene i herværende omformede Skole over deres Kræfter*?« Man får her særdeles nøjagtige oplysninger om disciplenes arbejde: Skoletiden var fra 8—12 og 2—5; disciplens »privatflid« (navnlig de mange stile) anslås til 2—4 timer daglig, søvnen til 8 timer (kl. 22—6), men så levnes der ham også »til

[10] Progr. Odense 1868, s. 39.

[11] Om reformen af Odense Skole se Nyerup s. 321 ff., Th. Trojel, Program Odense 1804, Henrichsen, Program Odense 1864, s. 40, Paludan s. 79.

[12] Paludan s. 75 ff.

Spisning og fornøden Opmuntring $5^1/_4$ Time; altsaa offrer han paa den travleste Dag omtrent de $^2/_3$ Dele af sin Tid til Underviisningen, og $^1/_3$ er hans egen.« (s. 35—36). Ferierne indskrænkes til højst 14 dages sommerferie samt dagene mellem jul og nytår. Om fagfordelingen oplyser Trojel:

det Latinske har i alle Classer 3 Gange saa mange Timer, som de fleste nyere Sprog og de fleste Videnskaber, og lidet over dobbelt saa mange som det andet Hovedsprog, det Græske. Foruden disse Sprog læres i Skolen Hebraisk, Dansk, Fransk, Tydsk; af Videnskaber og Konster Religion og Moral, Anthropologie, Historie, Geographie, Mathematik, Naturhistorie, Naturlære, Kalligraphie, Tegning (S. 20).

Man tør altså sige at Rask har haft meget knap tid til selvstudium, og man forstår at han måtte tage nætterne til hjælp. Heiberg anfører i protokollen (okt. 1806): »Det er ikke usædvanligt at han studerer til Kl. 1 a 2 om Natten, og er igien oppe imellem 5 og 6 om Morgenen, og man kan være sikker paa, at hans Læsning er alvorlig, og ikke for at give sig Anseelse af at være flittig.« — Flere gange omtales det at han klager over »Øiensvaghed«.

3. *Rasks lærere.*

Rektor, magister Ludvig Heiberg (f. 1760 i Vordingborg, broder til P. A. Heiberg) havde som konrektor i Ribe udsendt en *Plan til en efter nærværende Tider passende Skole-Indretning* (1794), hvis tanker delvis går igen i hertugen af Augustenborgs *Ideer* fra det følgende år. I samme ånd er hans tiltrædelsestale ved overtagelsen af rektoratet, som han udgav i Rahbeks tidsskrift *For Sandhed* (1798). Heiberg kritiserer skarpt den ældre latinskoles »terroristiske Disciplin« og hukommelsesterperi:

Man saae uden Tvivl mere paa at berige Ungdommen med Ord end med Ting, man arbeidede mere for Hukommelsen end Forstanden (s. 3). Man har indseet, at al den Kundskab, som hverken tiente til at udvikle eller skiærpe Forstandens Kræfter, ikke heller kunde . . . bringes til Nytte i det borgerlige Selskab« (*Plan* s. 4). Han ønsker at man »vilde begynde med Naturhistorien . . . ved Hielp af denne Videnskab bibringer man meest passende Barnet de første Religions Begreber« (s. 5). Som senere Rask og N. M. Petersen er han tilhænger af at gå ud fra græsk: »det ville have sin Fordeel, naar man kunde lade Underviisningen i det græske Sprog gaae forud for det latinske, men om dette

allevegne kunde udføres, og det paa en Maade, som kunne blive til Lettelse i Sprogene, tør jeg ikke paastaae« (s. 9). Han slutter sin rektortale med følgende henvendelse til disciplene: »enhver af Dem, mine unge Venner, . . . have Fordring ei allene paa min offentlige, men, saavidt Omstændigheder tillade det, ogsaa paa min private Flid og Omgang. Mine Raad og min Veiledning staae aabne for enhver af Dem« (s. 211).

Sit rationalistiske livssyn fremstillede han senere i *Ideer til Forsvar for en fornuftbegrundet Christendom* (1826).

Rask havde Heiberg som lærer i latin fra 1/11 1804, da han blev oprykket i 4. (øverste) latinklasse, og til han forlod skolen i november 1807. Det er uvist hvor meget Heibergs undervisning har betydet for Rask hvis latinske stil ikke tilfredsstillede rektors fordringer (se s. 31). Men det er værd at bemærke at de to skoleprogrammer om sproglige emner som Heiberg udgav 1801 og 1807 (altså ved Rasks optagelse og dimission) indeholder en skarp kritik af den gængse etymologi og navnlig dens anvendelse ved afgørelse af retskrivningsspørgsmål; desuden giver Heiberg heri hovedtræk af (Herders og) Adelungs sprogopfattelse der falder nøje sammen med de forestillinger der ligger til grund for Rasks afhandling fra skoletiden om det kreolske sprog (se ndf. s. 158 ff). Navnlig programmet fra 1807 er i virkeligheden blot oversættelse eller referat af udvalgte steder fra *Umständliches Lehrgebäude* (uden at Adelungs navn nævnes)[13]. Programmet indeholder et par skjulte hib til konrektor Bloch[14], og i et ms. fra 1808 som MB udførligt refererer (s. 179 ff.), blander Rask sig (stadig uden at der nævnes navne) i striden[15]. Navnlig morer

[13] Heiberg s. 3—4 gengiver uddrag af de indledende paragraffer *UL* I, 3 f. og indledningen til *Orthographie* II, 616. Heiberg s. 4, stk. 2 er en delvis ordret oversættelse af *UL* I, 112 § 42 f. — H. s. 5 stk. 2—3 = *UL* I, 104 (og 98). — H. s. 6 = *UL* I, 109 f. — H. s. 8 = *UL* I, 98. — H. s. 11 = *UL* II, 645. — H. s. 12 = *UL* I, 108. — H. s. 14 ff. = *UL* I, 180 ff. (dog med tilskud andensteds fra). — H. s. 16 f. gengiver ideer fra Adelungs kapitel »Ursprung der Sprache« (I, 177 ff.).

[14] Blochs bemærkning *Retskr* s. v.: »jeg har seet mig beføiet til at holde det sikre Princip, Etymologien, i mere Hævd, end man i nyere Tider synes at ville tilstaae Den« kan bl. a. være rettet mod Heiberg, der i sit program 1801 var gået imod Boyes forsvar for etymologien (*Minerva 1800* II 290). Til gengæld har Heiberg s. 13 »endnu et Par Ord at tilføje om Etymologien, som man i de senere Tider har villet gjøre til den første Regel for Sproget« (jf. Bloch s. 3). I fodnoten Heiberg s. 6 hentydes der måske til Bloch s. iii (»støde Øiet« jf. Boye (s. 258): »fornærmer Øiet«) og s. 7 (»adskille Ordet fra lignende«).

[15] Rask gentager Heibergs indvending mod udtrykket »støde Øiet« og afviser (som H.) hensynet til »lignende Ords Adskillelse« (MB s. 186). Han afviser også (ordret efter Heiberg (-Adelung) s. 6) »Sprogligheden« som ortografisk princip (hos Heiberg: »paa Sprogbrugens Bekostning«, hos Rask: som indskrænkning i princippet om lydret gengivelse). Også den indvending som Rask hører »tordnes

det ham at korrigere sin gamle latinlærers anvendelse af et Horats-citat. Heiberg siger (s. 7, efter ADELUNG, *UL* I. 104,98):

Sprogets første Lovgiver er altsaa *Talebrugen*, den strækker sig saavidt som Sproget gaaer, over Ordenes Betydning, Bøjning, Periodebygning, Retskrivning. Allerede Sprogkjenderen Horats indsaae dette, som saa mange i de nyere Tider have søgt at svække, naar han siger:

si volet *usus*,
Qvem penes arbitrium est, et jus et norma loqvendi.

Hertil bemærker Rask (*Add.* 4to 627 a, s. 15 f.):

Naar man saaledes nøje adskiller hvad der i Sproget er naturligt og uvilkaarlig altsaa uanfægteligt fra det af Kunsten opfundne det vilkaarlige og fuldkommelige [< forbedrelige], hvilke to himmelvidt forskjellige Ting næsten alle, som behandle Retskrivningen forblande da indsees hvor højligen man gjør Horats Uret ved at anvende hans smukke Tanke om Sproget i hans Digtekunst 72 v. paa Retskrivningen. Det er aabenbart at man læser dette Sted som Fanden læser i Biblen og at Horats aldrig har tænkt paa at foreskrive Digterne, hvilken Orthografi de skulde følge eller hvilket Retskrivningsprincip de skulde hylde. Hvad vilde ogsaa være mere smagløst i et Stykke af den Beskaffenhed? Han har blot villet sige: det kan gjerne tillades imellem stunder at danne ny Ord; ti ligesom det gaar alle andre Ting i Verden saaledes forandres og Sproget idelig, nogle Ord forgaa andre træde i Stedet, naar Brugen vil, som raader for hele Talen. Og for at faa den rette Mening ud behøver man [intet[1]] mere end blot det ene Punktum kun at man tager det helt:

Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque
quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,
quem penes arbitrium est, et ius et norma loquendi.

Og allene Ordet *loquendi* kan jo tydelig vise han mener Talen og ikke Skriften; da der måtte stået *scribendi*. Saaledes bortfalder da denne gl. Kjephest som næsten alle Retskrivningsmændene [*herefter plads til navne*]

imod mig fra alle Kanter: Sproglæreren bør fremsætte Sproget som det er, og ingenlunde som det kunde eller burde være« (MB s. 184) er hentet fra HEIBERG (s. 6). Iøvrigt er ADELUNGS *UL* også den vigtigste forudsætning for dette skrift af Rask, sml. fx. overensstemmelsen mellem ordene om hvad der »fremstilles for Øiet« eller »frembydes for Øret« (MB s. 186) med *UL* II, 642. Jf. også flg. polemiske bemærkning mod det standpunkt Rask gør til sit:

Um Neuerungen in der Orthographie einzuführen, hat man mehrmahls den *Schreibegebrauch* von dem *Sprachgebrauche* zu trennen gesucht, und behauptet, daß zwar der letztere unverletzlich sey, daß sich das aber nicht von dem erstern sagen lasse. (*UL* I, 104—105); (jfr. også ADELUNG, *Mithridetes* I (1806), s. x).

Rasks betoning af skriften som kunst, talen som natur, ligger i fortsættelse af udtalelser hos BOYE, der dog ikke drager samme konsekvenser deraf som Rask.

[1] Der synes at stå *endv* (ell. *endr*, ɔ: *enda*, *end*[*n*]*u*?).

ride paa; saasnart man nøje adskiller disse to dele, Talen eller det naturlige Tungemaal det er Sprogets Indretning, Ordenes Former o. desl. fra det vilkaarlige som nødvendig maa være Forandring underkastet fordi det hvorpå det grunder sig idelig forandres af Naturen og fordi det som enhver anden Kunst idelig kan stige i Fuldkommenhed. Hint maa Sproglæreren aldrig forgribe sig paa; men dette kan og bør der uden Fare for Sandhed og Fuldkommenhed disputeres om, her maa høres flere Meninger, afgjøres med Beskedenhed efter Grunde, ved hint er det os nok at Naturen har dannet det saa, og det er saa, om det end forekommer os nok saa underligt.

Heibergs programmer indeholder *Forsøg til Bestemmelsen af eenstydige danske Ords Bemærkelse*, og i 1807 udgav han en forøget udgave af sin afdøde ven Sporons samlinger til dansk synonymik. Rask viser flere steder interesse for denne gren af sprogvidenskaben, se fx. *SA* I, 8; *Isl.*[1] s. x. Visse af Rasks yndlingsudtryk finder man hos Heiberg (fx. *Giæring* (i sproget) (1801 s. 4), *Sproglighed* (Adelung: *Sprachähnlichkeit*, dvs. analogi) (1807 s. 6)), og Heibergs hårde kritik af de traditionelle etymologers »Ligheds Søgning« tør antages at have gjort indtryk på Rask. Heiberg hørte (som Rask) til forkæmperne for de latinske bogstaver[16].

Et mærkeligt tilfælde er det at Rasks rektor (og samtidig hans matematiklærer, se ndf. s. 21) i indbydelsesskriftet til den eksamen hvorved han blev dimitteret til universitetet, formulerer programmet for hans livsgerning:

[16] Heiberg hørte til den kreds (se Skautrup, *Sproghist.* III, 161 f.) der omkr. 1800 gjorde forsøg på at indføre antikva i bogtryk (hans håndskrift er gotisk). Hans programmer fra Ribe og Odense er sat med antikva ligesom det tidsskrift der udgaves (hos Seidelin) af selskabet *For Sandhed* hvoraf han var medlem (derimod er Blochs og de andre læreres sat med gotisk). Adelungs *Mithridates* (1806 ff.) er også trykt med antikva. Det er vel Heiberg der først har fået Rask til at påskønne antikvaens dyder. Måske er det Heiberg Rask hentyder til med den lille anekdote i *Breve* I, 299: »Jag hade äfven den hedern i skolan att läsa Isländska för en af mina lärare. En annan af dessa yppade deremot, att om jag användt bare hälften af den tid og flit på Latin og Grekiska, skulle jag kunnat blifva en lärd man; med afseende dertil valde jag mitt motto på första upplagan af min *Vejledning*.« Læge Appelt (Søllerød) er i besiddelse af et eksemplar af denne bog, hvori Heiberg har skrevet at han har modtaget den af forfatteren. Der er ingen dedikation. Fra Rasks breve ved vi at han stod i et venskabeligt forhold til P. A. Heiberg og J. L. Heiberg. Mere detailleret end i de to programmer fremsætter Heiberg sine retskrivningsideer i *Minerva 1817* s. 90—102 (som svar på et indlæg fra Niels Blicher). Andre pædagogiske skrifter findes i program for 1807 (om legemsstraffe) og 1808 (*Om Indretningen ved Examina i Odense Cathedralskole*; Univ. Journ. 1808 I, 117 ff.).

Efter hvad hidtil er anført, skulde jeg næsten tvivle paa, at det vil forekomme mange besynderligt om Etymologien ikke var almindelig agtet, ja vel endog syntes mange latterlig, da den gav frit Spillerum for enhver, der kun var istand til at opdage Ligheder, og det kunde den best, som forstod mindst af Sproget. Vil man altsaa give Etymologien nogen betydelig Vægt i Sproget, da maa man gjøre mere for dens Studium, end hidtil er gjort; man maa først bringe Bestemmelserne og Reglerne i det rene, i andet Fald bliver det ubestemte, individuelle Følelser, der vel undertiden kunne være rigtige, men ligesaa ofte og oftere falske, og næsten altid vaklende, fordi Grundvolden er usikker (s. 16, delvis efter *UL* I, 183).

Sammenlign Rasks latinske stil om etymologien ndf. s. 166 ff.

Konrektor Søren Bloch var allerede i 30-årsalderen anset som en af landets betydeligste pædagoger. I sin bog om den danske latinskoles historie (1804) skriver Rasmus Nyerup om Blochs første pædagogiske afhandling (i *Minerva 1798*) at den »røber saa skarpsindig en Iagttagelsesaand, saa mange pædagogiske og psychologiske Indsigter, og han er desuden saa bekiendt af sin philologiske Erudition, at han blandt Danmarks nu levende Skolemænd af første Rang fortjener Pladsen ved Siden af en Tauber og en Worm« (s. 328).

Som pædagog er Bloch eklektiker og holder en middelvej mellem de to stridende retninger i samtidens tyske pædagogik: Philantropinismen og den strengt formalistiske og idealistiske nyhumanisme som den udformedes af de klassiske filologer under Wolfs ledelse. Hans grundsyn er den rousseau'ske tanke, at opdragelsen skal bygge på den »naturlige« udvikling af alle åndsevner: »Aandskraft . . tilveyebringes, naar Lærerne ved Hiælp af passende Gienstande vækker, leder, danner og styrker Siæleevnerne efter den Gang Naturen selv foreskriver«[17]. Man skal derfor begynde med iagttagelse af naturen: Man bør »ved Sammenligning og Adskillelse lede Lærlingen til at kiende Rigerne og Arterne i Naturhistorien« (s. 9). Overalt bør man »gaae fra det Allerindividuelleste til det Almindeligste« og »lede Barnet til selv at abstrahere«. Målet for opdragelsen er ikke den blotte kundskabstilegnelse: »Om end Barnet af Bøger kan lære *at vide* . . . saa lærer det dog ikke deraf *at tænke*, og allermindst at blive

[17] *Hvordan bør Barnet forberedes til den lærde Skole*? (Program Odense 1800 s. 6).

nogen *Selvtænker*, hvorpaa man ikke kan arbeide nok.« (s. 13—14).

I et senere program[18] går han så vidt, at han erklærer: »de store Mænds Autoritæt . . . forlanger jeg ikke at nogen tænkende Mand skal hylde«; og vi véd fra skoleprotokollerne at hans egen autoritet ikke dannede nogen undtagelse (se s. 32).

Ifølge Bloch vil »Læregjenstandene falde i tvende Dele«:

a) de *filosofiske*, eller de, hvor den menneskelige Fornuft ved Hielp af de Indsigter, Den allerede har erhvervet sig, søger af bekjendte Tilfælde eller Ideer at udbringe nye og ubekjendte Resultater og Ideer; kort sagt: alle de Gjenstande, der udfordre vort Tænken, hvor altsaa Dømmekraften, Skarpsindigheden og Vittigheden ere de fortrinlig virkende Sjælsevner.

b) de *historiske* som først maa udenfra meddeles den menneskelige Fornuft, inden Den kan faae Begreb om Dem; med andre Ord: alt blot og bar Viden, hvor følgelig Hukommelsen er den fortrinlig fornødne Sjælsevne[19].

Det er væsentligt for forståelsen af Rask at Bloch regner grammatikken til de filosofiske læregenstande. Han kritiserer den tyske pædagog Niemeyer (hvem han i øvrigt følger) fordi denne regner »alt Sproglæren« [ɔ: alles Sprachlernen] for hukommelsesfag:

Jeg derimod . . . regner det blant de de *filosofiske* Gjenstande, fordi man af endeel concrete Tilfælde, (nemlig Exemplerne), afleder sig en abstrakt Regel, altsaa det »blotte bare Viden« . . . forvandles til virkeligt Tænken; (s. 29—30) . . . De Sprogregler, der ellers med suur Møje indpines i Hukommelsen, blive nu for Sjælen en virkelig Eyendom, som paa en interessant Maade forhverves og ikke letteligen tabes, efterdi Lærlingen baade har, saagodtsom uden at vide det, filosoferet sig ind i Sproget, og, saavidt det lader sig gjøre, tydeligen indseet Grundene for dets Dannelse. Overalt gaaes her den naturligste Gang (s. 33). — Sml. Bloch, *Dansk*[1] s. VI (ndf. s. 88).

Den blotte tilegnelse af hukommelsesstof eller indøvelse af visse færdigheder kalder Bloch »mekanisk« eller »maskinmæssig«, og denne modsætning mellem det mekaniske og det filosofiske er et hovedtema både i Blochs og i Rasks tankeverden (se ndf. s. 124). Udtrykket »historisk« som for rationalisterne havde

[18] Nykjøbing 1812 s. 7.
[19] *Kritik af Underviisningsmethoden* (Program Odense 1802), s. 6.

en noget nedsættende klang får hos romantikerne (og Rask) en afgjort positiv valør, idet det kommer til at betegne det empirisk givne i modsætning til det rationelt konstruerede (se ndf. s. 103,120).

Rask bygger i sit prisskrift (*UA* I, 40 ff.) videre på disse pædagogiske ideer og skitserer et program for højere sprogundervisning som senere udbygges af N. M. Petersen[20].

Bloch slutter sig til dem der hævder sprogundervisningens betydning som »Geistesgymnastik«[21]:

Ikke mindre er Sprogunderviisningens *formelle* Nytte: Underviisning i et Sprog er tillige sand Underviisning i at tænke, endskiønt Dette vist nok indtræffer i mindre Grad, saa ofte denne Sprogunderviisning blot har det Øiemed, at frembringe en mechanisk Færdighed i at snakke. Thi baade tænke vi selv ved Ord, og kunne heller ikke, uden ved Hielp af Sproget, meddele Andre vore Tanker; endog til at frembringe og beholde abstrakte Forestillinger behøve vi Sprogets Understøttelse. Ved at bestemme enkelte Udtryks Bemærkelse og Oprindelse bestemme vi tillige Begreberne, hvilket og Stoikerne fordum meget vel indsaae, som derfor til at udvikle og definere Begreber saa gierne betjente sig af etymologiske Undersøgelser. Fremdeles giver Begrebernes nødvendige Forbindelser os saare ofte Regler for, eller idetmindste Aarsager til Talebrugen; Indsigt i Dennes Natur kunne vi derfor ey forhverve os, uden ved at gaae tilbage til Hiin. Ved saadan Sprogfilosofie læres Logikken praktisk, selv uden engang at kjende noget logisk System; og Etymologie og Syntax blive, istedetfor at have en saadan Ufrugtbarhed eller Tørhed, som man undertiden har villet tillægge dem, sande og tillige interessante Abstraktions og Tænkeøvelser[22].

Bloch var Rasks lærer i græsk og dansk fra reformen 1/11 1802 og til efteråret 1806, da han blev rektor i Nykjøbing. Hans græske grammatik (1803) er den bog hvorpå Rasks sprogopfattelse, systematik og metode er bygget (se s. 33 ff).

Rasks opfattelse af islandsk er formet over Blochs fremstilling af græsk; de to sprogs fortrin var de samme; de var begge originale stamsprog og begge levede videre i nutiden (nygræsk ifølge Rask dog i en gæringstilstand, se *NkS* 4to, nr. 149 c 114). Blochs videnskabelige hovedinteresse var det græske sprogs konjugationssystem og forholdet mellem retskrivning og udtale i old- og nygræsk. De samme to områder af grammatikken var livet

[20] N. M. Petersen, *Saml. Afhandlinger* II (1871), 217 ff.
[21] Se P. Diderichsen, *Sprogsyn og sproglig opdragelse* (ventes udsendt 1961).
[22] *Nødvendigheden af de gamle Sprogs Studium* (Program Odense 1803), 16—17.

igennem Rasks yndlingsemner, og på begge områder overtog han fra sin lærer skæbnesvangre misforståelser.

Blochs *Retskrivningslære* vakte Rasks interesse for denne disciplin og lagde grunden til hans opfattelse af lydlæren (se s. 65 ff); hans danske *Grammatik* (1808) er (iflg. forordet) blevet gennemgået mundtligt i Rasks klasse, og fra denne bog har Rask overtaget det meste af sin danske terminologi (se Kap. VI). Endelig har Blochs hebraiske begyndergrammatik været Rasks introduktion til semitisk (jf. s. 158). Rask besøgte Bloch i Nykøbing i 1808 og 1811, og i 1810—11 da Rask arbejdede med de græske og latinske fleksionssystemer, vekslede de breve[23] om dette emne.

I sit første program om det græske konjugationssystem (Nykøbing 1812) vil Bloch vise, at »ethvert Conjugationssystem er noget vilkaarligt, d. e. et blot antaget Schema« og for at demonstrere det, giver han en opstilling af de danske konjugationer, som bør foretrækkes for den han tidligere har givet (*Dansk*[1], 1808). Dette forslag svarer nøje til det som Rask fremsatte i *Gram.Afh.* (skrevet ca. 1810), og man tør formode at Rask har skitseret det i et brev til Bloch. I 2. udgave af sin danske grammatik (1817) optager Bloch under henvisning til Rask adskillige etymologiske bemærkninger (men ændrer ikke konjugationssystemet efter Rasks forslag). Blochs andet program om den græske konjugation (1823) er tilegnet Rask med ordene: »Hr. Professor R. K. Rask, min fordums kjære Discipel, tilegnes disse Blade som en Lykønskning efter Hjemkomsten fra hans mærkværdige Reise og et Beviis paa Høiagtelse og Venskab.« Rask takker Bloch i et brev (16/9 1823) hvori han også kommer ind på den danske konjugation og beklager at Bloch ikke har optaget det forslag han selv havde skitseret i sit program fra 1812 (ingen af dem nævner at idéen oprindelig er Rasks).

Det har sikkert gjort dem begge ondt at de måtte stå på hver sin side i den bitre retskrivningsfejde, og de undgår at polemisere direkte mod hinanden. Rask går endda så vidt (*Retskr.* 17 f.) at han citerer Bloch ved siden af Syv som en af de autoriteter der tidligere har hævdet udtalen som retskrivningens højeste grund, skønt han ikke kan have været uvidende om at Bloch i fortsættelse af de citerede ord »Retskrivningen må grunde sig på en ret

[23] Se *Brevregistrant* 11/9 1810, maj 1811, 27/5 1811, jf. 11/7 1811 til Degen.

Udtale« skriver at denne er for vaklende og uens til overalt at danne grundlaget, hvorfor man må »grunde sin Orthographie paa andre Principper«, nemlig etymologi, analogi og »den eengang indførte Brug« (Bloch, *Retskr.* 3), et standpunkt som han endnu skarpere forfægter i *Dansk*[2] (1817), 266.[23a]

Bloch på sin side retter sit modskrift (hvor han gør »Brugen« til højeste princip) ikke direkte mod Rask, men mod N. M. Petersen der i sin *Undersøgelse om, hvorvidt den danske Retskrivning bør forbedres* (1826) brugte Bloch, *Dansk*[2] som skive for sin kritik af traditionen.[24]

Af skolens overlærere var den betydeligste matematikeren C. F. Degen (f. i Braunschweig 1766). Han havde taget doktorgraden (1798) på et arbejde om »theoria heuristicæ generalis« bygget på Kants filosofi, var medlem af Videnskabernes Selskab og havde været informator for den senere konge, Christian d. 8. I den aktuelle pædagogiske debat havde han deltaget med to bind *Pædagogiske Aphorismer i systematisk Sammenhæng* (1799). De stikker betydeligt dybere i det psykologiske og filosofiske end Blochs og Heibergs afhandlinger, men vidner på mange punkter om samme grundholdning, navnlig ved stærkt at understrege nødvendigheden af selvstændig tænkning. Følgende citat kunne lige så gerne være taget fra Rasks skrifter:

1) Theorien er enhver, som vil udøve en Kunst eller en Videnskab, overmaade vigtig, og uden samme bliver ethvert Foretagende, om det endog lykkes, kun et blindt Lykketræf.

2) den er uundværlig for den som vil udvide og forbedre sit Fag.

Anm. *Mekanisk* kalder man Udøvelsen af en Kunst eller Videnskab, naar den foretages blindt hen, uden Undersøgelse, og uden tydelig Indsigt, blot efter Forskrift og Anviisning af en anden. Hang til og Haardnakkenhed i at vedligeholde en saadan mekanisk Udøvelse, kommer deels af Magelighed . . . deels af Fordomme mod det nye, og fortiener da . . . Navnet *Slendrian* (§ 2, s. 72—73).

I skolens deliberationsprotokol for 1802 erklærer Degen at han vil udarbejde en matematisk lærebog hvor eleverne selv tvinges til at finde beviserne, for at »deres Opfindelses Talent derved desbedre kan øves«, og i sin egen protokol for 30/3 1803 giver han et eksempel på sin metode:

[23a] Se også Rasks anerkendende ord *Retskr.* 112. – N. M. Petersens veneration for Bloch (og Suhr) finder udtryk fx. i hans *Saml. Afh.* IV, 129.

[24] Jf. MB s. 230 f. samt *Brevregistrant* nr. 639, 684, 686, 717.

Førend jeg foredrog det i den Linderupske Lærebog forekommende Problem (p. 191 § 45) foreslog jeg Disciplene selv at prøve deres Kræfter derpaa. Der indkom ingen Opløsning, hverken fra denne eller den øverste Classe, undtagen fra Rask som meget sindrig valgte en ny Vej, og betiente sig af det ligesidede Triangel . . . Rask indgav sin Opløsning mundtlig og gjorde Rede for Gangen i sit Raisonnement[24a].

Degen er måske den af skolens lærere der mest præcist formår at karakterisere disciplene; et meget væsentligt træk i Rasks begavelse bemærker han allerede i sin protokol for 31. marts 1803:

Talent til at anvende allerede erhvervede Kundskaber, altsaa et *praktisk Genie*, og til at anvende dem paa en ny Maade, altsaa et *heuristisk Genie*, troer jeg at have sporet hos R. . . . R. viser altsaa Anlæg til at dømme og slutte selv.

Udførligere er karakteristikken fra oktober samme år:

Ingen af alle hans Meddisciple i den øverste mathematiske Classe fatter og overskuer et Problems Vanskeligheder, ingen hæver dem med en Skarpsindighed og Lethed, som han; ingen forbinder de allerede erhvervede Indsigter med saa meget Held i Anvendelsen. Naar et Problem af de andre Disciple kun har været gjentaget simpliciter, har R. altid kunnet opløse samme med forandrede Omstændigheder og Betingelser . . . Saaledes har han . . . tillige med Schiern hurtigt og rigtigt efterlignet Quadrat-Extractionen i de andre Talsystemer, og af egen Drift bragt mig disse indtagende Prøver paa Talenten . . . Om begge kunde man sige: Qua via difficilis, quaque est via nulla, feruntur! Rs mathematiske Kundskaber — og de physiske ikke mindre — overgaae ikke allene hans Meddisciples, men endog mangen saakaldt academisk Borgers.

[I maj 1804] erklærede Degen at Disciplene Schiern og Rask af 3die Klasse havde i de mathematiske Videnskaber giort den Fremgang, at de unyttigen vilde anvende Tiden paa [at] anhøre den for de øvrige Disciple nødvendige elementaire Gientagelse, foreslog . . . at de fra disse Undervisningstimer maatte for det første dispenseres . . . hvorimod han tilbød sig i egne Timer privatim at give disse modnere Lærlinge den dem i saa Henseende tienligere Undervisning. [Jf. *Breve* I, 298].

[24a] Rasks kammerat Aug. Krejdal der selv blev en udmærket matematiker, siger om Degen at han »ved sit fortræffelige videnskabelige Foredrag lod mig ane de salige Glæder, der ventede mig, og saaledes foraarsagede, at jeg vedblev at dyrke den [ɔ: *matematikken*].« N. M. Petersen tilføjer: »Krejdal var en af de Faa, der vare i Stand til at følge sidstnævnte Lærers over de Flestes Fatteevne ophøjede Foredrag«. Fortale til udgaven af Krejdals *Pananalysis* (1833) s. VII. — K. roser også Bjørn for den »ham egne mesterlige Tydelighed«.

Først i januar 1806 konstaterer Degen kendelige følger af uopmærksomhed og tilføjer: »Rs privatflid synes . . . at have undergaaet nogen Formindskelse, hvortil formodentlig hans øvrige Studier og hans Lyst til Granskning i danske Oldbøger er Aarsagen«.

Også inden for sprogvidenskaben står Rask i gæld til Degen, som ikke blot havde omfattende praktiske sprogkundskaber (i brev af 18/2 1819 beundrer Rask at han »har bragt det saa vidt« i russisk), men også har udgivet nogle *Bidrag til de etymologiske Undersøgelsers Theorie*, der vidner om betydelig lærdom og skarpsindighed inden for dette område. Det er et af de meget få lingvistiske arbejder som Rask nævner med uforbeholden anerkendelse (*UA* I, 26: »den baade for udbredte Sprogkundskaber og dybe matematiske Indsigter saa vel bekjendte Dr. og Prof. C. F. Degen«; i kommentaren har Hjelmslev citeret en af de passager der kan antages at have haft betydning for Rask)[25].

Der skal nedenfor (s. 89) påpeges nogle mere specielle punkter hvor dette skrift synes at have eftervirkninger i Rasks opfattelse af etymologien. Her skal blot anføres de profetiske ord hvormed Degen afslutter sit program (udsendt i Viborg samtidig med at Rask blev student):

> Til at standse denne Phantasiens alt for hurtige Flugt kunne foregaaende Sætninger ansees som et tjenligt Middel. Ved at sammenligne et givet Ord, hvis Oprindelse man søger, med hver af dem især, vil man deels bringes paa uventede Spor, deels end ydermere forvisses om en allerede funden Etymologies Fornuftmæssighed, naar man har overbeviist sig om, at ingen anden af de omtalte *Catagorier* passer saa regelmæssigen og saa utvungen dertil, som den valgte. Fragmentarisk er, det tilstaaer jeg gjerne, heri, som i mange andre Henseender, vor Kundskab; men Efterslægten, om ikke Nutiden skal sikkerligt engang frembringe det heldige Genie, der, udrustet med den fornødne Sprogkundskab, samler de adspredte Brudstykker til et systematisk Heelt og meddeler sine Samtidige en videnskabelig ordnet *almindelig Etymologie*, hvoraf nærværende Forsøg ikkun er et ufuldkommen Skyggerids (s. 45).

Ved sin afrejse til Indien (18/2 1819) skriver Rask til Degen: »farvel for det første, inderlig kære Lærer og Velgjører, tillad mig

[25] Rasks vendinger i utrykt brev til Degen $^{24}/_{5}$ 1811 tyder på at han først ved at læse Degens *Bidrag* er blevet opmærksom på dennes sprogvidenskabelige interesser.

at tilføje endnu Begrebet af Ven, samt at medtage den Forsikring at De i Deres lille lykkelige Kreds stundum med Venskab erindrer Deres evig hengivne R. K. Rask«[26].

Degens adjunkt (fra 1802) og senere efterfølger som overlærer (fra efteråret 1806) var sønderjyden Hans Outzen Bjørn (f. 1777 i Tørning len, student fra Odense 1796, pædagogisk seminar 1802). Han var som Bloch en tilhænger af den erotematiske metode i undervisningen (samtaleform der skulle udvikle elevens selvstændige tænkning)[27], og blandt lærerne synes han at være den mest radikale empirist. Det er nok ham der har lagt grunden til Rasks opfattelse af naturen og til hans aversion mod spekulativ filosofi:

Ikke som hine Philosopher, der tilfredse med deres saa kaldte Kundskaber a priori, troe sig ophøiede over Betragtningen af det, som foregaaer i Naturens Rige . . ret ligesom Naturen i sine Virkninger skulde lade sig bestemme efter vore i System opstillede Regler. Nei, Erfaring og Fornuft Haand i Haand med hinanden bane sikkerst Veien til Sandhed[28]. [Særlig vigtig er Bjørns fremhævelse af den sammenlignende anatomi:] En Lære som denne, tænkte han [dr. Gall], maa indeholde rene Erfaringssætninger, og ikke aprioriske Hypoteser; det er Naturen selv, der her bør tale til os, og kuns ved dens hyppige og ufortrødne Adspørgelse maae vi vente, at den giver os fyldestgiørende Svar. Men ingen Videnskab eller Gren af Videnskab giver i denne Henseende saamegen Leilighed, som den comparative Anatomi og Physiologie . . .[29]

I Deliberationsprotokollen for 4/4 1805 læser man: »Efter Adjunkt Bjørns Forslag androg dr. Degen om Kielsens Lærebog i Naturhistorien maatte indføres i øverste Classe i Stedet for den hidtil brugte Lærebog af Funke, der ei gik frem efter den systematiske Orden som for Disciple af denne Classe synes nødvendig«. Kielsen begynder med at inddele »alle Legemer i Naturlegemer og Kunstlegemer. . . . De første ere de Legemer, der ere i samme Tilstand, som Naturen satte dem udi, eller som dog ikke

[26] Andre breve fra Rask til Degen (eller omvendt) se *Brevregistrant* under 24/5 1811, 1/7 1811, 9/9 1811, 28/3 1812, 22/10 1816, 19/1 1819.

[27] H. O. Bjørn, *Om den erotematiske Undervisningsmethode* (Progr. Odense 1816); jf. Program 1836.

[28] H. O. Bjørn, *Historiske Efterretninger om dr. Gall og hans Organlære* (Progr. Odense 28/1 1810) s. 13.

[29] Smst. s. 6. Bjørn citerer Cuviers *Vorlesungen über vergleichende Anatomie* (s. 10).

have lidt nogen stor Forandring af Menneskene. Kunstlegemer derimod ere de Naturlegemer, som Menneskene til økonomisk Brug har forandret. Kun hine ere Gjenstande for Naturhistorien.« På lignende måde hedder det i indledningen til C. Ph. Funke: *Naturhistorie I* (1796): »Naturhistorien indskrænker sig fornemmelig til de Legemer . . . som voxe og forgaae efter bestemte Love. Disse Legemer kalder man med et Ord Naturalier eller Naturprodukter eller og Natur-Legemer« (s. 1). Denne sondring er grundlaget for Rasks retskrivningsteori (ndf. s. 111); *UA* II, 377 bruger han *Legemer* synonymt med *Naturting*. — På de følgende sider giver Kielsen en klar redegørelse for naturlige og kunstige systemer m. m. som godt svarer til Rasks opfattelse. Det er sikkert også Bjørn der (i 1804) har foreslået at man skulle give Rasks klassekammerat, Thune, Cuviers *Lærebog i Dyrhistorien* (skrevet til brug for de nye republikanske og rationalistiske skoler i Frankrig; oversat af Wad 1801—03). Det kan ikke bevises at Rask har læst denne bog, men jeg tør påstå at der hverken i sprogvidenskaben eller naturhistorien findes nogen klassifikationsteori der svarer så nøje til Rasks praksis som den, hvis elementer her udvikles i elementær form og med beundringsværdig klarhed og præcision. Det vil derfor være nyttigt at citere de vigtigste læresætninger.

Først skelner Cuvier mellem særdeles og almindelig naturhistorie (som Rask mellem almindelig og særdeles sproglære, se s. 87 ff.):

> Den særdeles Naturhistorie om et Legeme . . . bør . . . indeholde:
>
> 1. Beskrivelse over alle de sandselige Egenskaber, som dette Legeme og alle dets Dele have.
> 2. Forholdet af alle disse Dele indbyrdes, Bevægelserne som de frembringe, og de Forandringer som de undergaae, saa længe de blive forenede.
> 3. Dette Legemes virkende og lidende Forhold til alle andre Legemer i Universum.
> 4. Endelig Forklaring over alle disse Phænomener.
> [Jf. Rask om sprogets fysiologi ndf. s. 124].
>
> Den almindelige Naturhistorie betragter under en eneste Synspunkt alle naturlige Legemer og det fælles Resultat af alle deres Handlinger i den store hele Natur. Den bestemmer Lovene for dens Egenskabers *Medexistence*; thi en saadan Forening af disse Egenskaber forudsætter eller udelukker nødvendigen et vist Antal af andre. Den fastsætter de

Ligheds-Grader, som findes iblant disse forskiellige Legemer og sammenhober dem efter disse Grader. [På samme måde grupperer Rask sprogene efter lighed eller overensstemmelse, se fx. ndf. 56, 70, 167].

Den kan ikke naae sin Fuldkommenhed, førend man har fuldstændige særdeles Historier om alle naturlige Legemer. [Jf. Rask, *UA* II 378: »for at være grundet og rigtig [forudsætter den almindelige Sproglære] at man kjendte alle . . . Sprog, og at Systemet i dem var rigtig fremsat«].

Hvad Cuvier forstår ved forklaring angives s. 12:

Kundskab om at forklare disse Tildragelser, disse Egenskaber og de Virkninger, samme foranledige, det er, Kundskab om Beviset for deres Lighed med de almindelige Love af de physiske og mathematiske Videnskaber, naar der spørges om blot physiske Virkninger, eller med de almindelige Love af de moralske og psykologiske Videnskaber, naar Sagen angaaer moralske Virkninger.

Om arter og afarter hedder det (s. 21):

For at antage, at tvende Væsener, mere eller mindre forskiellige, ere blot Afarter af en og samme Art, udfordres der:

1. At de Egenskaber, hvori de ere forskiellige, ere af deres Klasse, som man veed ere foranderlige;
2. At der gives Aarsager til disse Afarter.

. . . .

Det synes, at i Begyndelsen existerede enhver Art af Dyr og Planter kun i en vis Egn, hvorfra den siden udbredede sig ved de Midler, som deres Legemers Dannelse tillod.

Om strukturel lighed (s. 22):

De organiske Legemer ere næsten alle sammensatte af de samme Grundstoffer. Deres Forskielligheder og Liigheder bestaae især i deres Form og Bygning, kort i deres Organisation . . . [for Rask er ordene sprogets stof, bøjningssystemet dets form, se fx. *UA* I, 48, *Breve* I, 383].

Tvende organiske Væsener, have nødvendigen nogle Organisations-Punkter, hvori de ligne hinanden. Disse Liigheds-Punkter er det, som man kalder deres naturlige Overeensstemmelser (Rapports). Jo flere disse ere, jo større ere disse Overensstemmelser.

Erfarenhed lærer os, at disse Overeensstemmelser ere ikke fordeelte hændelseviis imellem Arterne, men at der er nogle mere bestandige end andre . .

Disse Overeensstemmelser, som ere mere bestandige end de øvrige, ere de, som høre til de vigtigste Dele af den organiske Oekonomie. . . . de vigtige Dele kunne ikke lide nogen betydelig Forskiellighed uden

at alle de andre fornemme den; og jo mere disse betydelige Dele ere forskiellige hos nogle Arter, desto mere ere disse Arter forskiellige i deres hele Organisation, desto færre Overeensstemmelser have de til hinanden . . [jf. ndf. s. 52, 56, 80 f., 130, 152 samt *SA* III, 199].

Denne Underordning af Kiendetegn giver os et Middel til at danne et System af naturlige Legemer, uden at forbindes til at sammenligne dem alle med hinanden. Anvender man Flid for at giøre de første Afdelinger efter de betydeligste Deles Forskielligheder og bruger man samme Maade ved Underafdelingerne, saa vil Arterne være opstillede efter deres *naturlige Overeensstemmelser* . . . . Et sådant System kalder man et naturligt System (s. 28, jf. ndf. s. 140).

En ganske analog betragtning er kernen i Rasks sprogsammenligning: hvad der er væsentligt, bestandigt, den inderste natur i sprogsystemet, er de træk der går igennem alle sprog inden for en gruppe. Derfor kan man først finde det rigtige system i et enkelt sprog, når man kender alle de beslægtede (*UA* I, 190). Men Rask tolker i modsætning til Cuvier systemligheden genetisk, som identisk med genealogisk slægtskab.

Ulr. A. Rohde (f. 1765) var bergenser og havde virket ved den reformerede Christiania katedralskole. P. E. Müller udtaler at »hans latinske Udtryk have en klassisk Sirlighed og Lethed, som saare Faa, endog i Modersmaalet, kunne opnaa«[31]. Han har skrevet en bog om de hebraiske og græske poeters *sapientia gnomica* (1799), og udgav en metrisk oversættelse af *Salomons Viisdom* (progr. Odense 1806 ff.). Han citerer Herder og gør opmærksom på at de enkelte folks særegne karakter præger ordsprogenes indhold og form. (Jf. Rask, *UA*, II, 50 f.).

Rohde var Rasks lærer i religion, moral og antropologi (herunder filosofiens historie) samt i hebraisk og (efter Blochs forflyttelse 1806) i græsk. I brev til Degen 9/9 1811 omtaler Rask at han har truffet Rohde i byen og at han »agter sig at blive theolog. Prof. ved det norske Universitet«. Rask håber imidlertid at Rohde kan blive professor i græsk ved Københavns universitet og at Degen kan få professoratet i matematik, og fortsætter: »Hvad om jeg da kunde se to gamle og inderlig elskede Lærere her i Byen! Jeg tror snart, at jeg vilde studere baade Mathematik og Græsk igjen.« Jeg har forgæves i Rohdes udtalelser til protokollen søgt

[31] *Lærde Efterretninger 1800*, 545 f.

vidnesbyrd om Rasks ateistiske anskuelser. Det hedder fx. (april 1803): »moralske og religiøse Ideer ere ikke fremmede for hans [Rasks] lyse og rene Aand . . . hans rigtige Eftertanke ved de forefaldende Svar umiskendelig«.

Den yngste af overlærerne var THOMAS TROJEL (ovf. s. 10) som i hele skoletiden var Rasks lærer i hans yndlingsfag, historien. Det var Trojel der satte Rask i gang med at læse FR. SNEEDORFS historiske forelæsninger (se ndf. s. 29), som viste ham vejen til studiet af islandsk sprog og litteratur, og det var ham der foreslog at give Rask *Heimskringla* i bogpræmie (jf. s. 30).

Hos Trojel finder man det mørke syn på dansk middelalder og den skuffelse over unionstankens skibbrud som senere spillede så stor en rolle i Rasks og N. M. Petersens sprogsyn og deres skandinavisme; jeg citerer fra Trojels program, *Udsigt over Nordens Forfatning imod Slutningen af 14. Aarhundrede* (1808):

Paa sand Kultur og Videnskaber var der i Slutningen af 14. Aarhundrede ikke at tænke . . . Oplysning stred imod [Geistlighedens] Interesse. Intet Under da, at den . . . søgte at vedligeholde Fornuftens Umyndighed (s. 15). At imidlertid Nordens eget Sprog mod Slutningen af denne Periode . . . fortrængte det hidtil brugelige Latinske af de offentlige Akter, er en Begivenhed, der gjør Epoke i Nordens Sproghistorie. Men dette Nordiske Sprog taledes og skreves endnu i Margarethas Dage langt mere overensstemmende, end i vore, da det ved Nationernes lange Fraskillelse har afsondret sig fra sin oprindelige Eenhed, og deelt sig i det mindste i trende fra hinanden betydelig afvigende Hoveddialekter. En Forandring, der aldrig kan være fordeelagtig, om en fuldkommen Nationalforening nogensinde atter skulde udføres; da den forrige Lighed nu, hver af disse Dialekter ved Digtere og andre klassiske Skribentere har naaet en vis Uddannelse, meget langsomt og ikke uden Aarhundreders uafbrudte Forbindelse vil kunne bringes igjen tilveie, og Uligheden altid vil tilbagekalde forrige Tider og Forfatninger. Thi hvilken kultiveret Nation hang ikke med inderlig Kjerlighed ved sit gamle Sprog, som ved sit gamle Navn og sit gamle Land? Hvilket enkelt Individ fortjente at høre til en oplyst Nation, og kunde uden inderlig Vemods Følelse ombytte nogen af disse saa elskede Gjenstande? (s. 17-18).

Af adjunkterne skal vi blot endnu nævne JOCHUM EVANS SUHR[32]. Hans pædagogiske interesse var vakt af Bloch, som

[32] SUHR følte sig som en fortsætter af den TAUBER-BLOCHSKE pædagogik. Han var gift med Blochs søster, og Suhrs moder var 2. gang gift med Blochs svigerfader, 3. gang med B.s fader, biskop TØNNE BLOCH i Odense. Suhrs pædagogiske og historiske anskuelser ses af hans *Smaaskrifter af pædagogiske og historisk Indhold*

havde dimitteret ham privat fra Odense 1796 og havde opfordret ham til at søge tilbage til sin gamle skole. Han havde gennemgået det nyoprettede pædagogiske seminariums historiske klasse, havde udmærkelse til både 1. og 2. eksamen, og fik i 1802 universitetets guldmedalje for en afhandling *Om Jarlsværdighedens Beskaffenhed og Brug her i Norden*. Da Th. Trojel var blevet overlærer i historie og geografi, fik Suhr ikke lejlighed til at undervise i sit egentlige fag, men fik overdraget timerne i tysk og fransk samt i dansk som adjunkt under Bloch.

Om Suhr fortæller Rask[33]:

Hr. Suhr . . . erbjöd mig och ett par af mina meddiscipler att gifva oss undervisning gratis i Engelskan, ett par timmar i veckan; jag begagnade icke endast detta anbud, utan äfven infann mig vanligen ett ögonblick förut, för att bese hans betydliga boksamling. Ibland annat såg jag här första gången Schöningens upplaga af Sturleson; jag kunde icke begripa hvad det var för ett språk, och blef så nyfiken, som jag knappast någonsinn förr eller sedan varit; emedlertid gaf Hr. Suhr mig den underrättelsen att det var Isländska, och att det var nästan det samma som gammal Danska. Detta frapperade mig; ty gamla Danskan hade länge intresserat mig, men jag var likväl icke istånd att läsa detta . . . Han visade mig derpå att många ord voro dock ännu lika med Danskan, och sade mig att *þ*, hvilket jag läste för *p*, hade betydelse af *th*. Dessutom hade han godhet nog till att låna mig hem denna praktupplaga, en del efter den andra [jf. ndf. s. 30] . . . . Hr. Suhr lånte mig äfven den sista vackra upplagan af Bedas histor. eccles. som också är på Anglosaxiska.

Der findes næppe hos disse udmærkede skolemænd tanker eller udtryk som Rask ikke kan have læst og hørt om andre steder; men jeg mener at have dokumenteret at de fleste af de grundforestillinger og udtryksformer der er de væsentlige udgangspunkter for Rasks livsfilosofi, sprog- og naturopfattelse, findes hos hans lærere, og at han hos dem har mødt dem for første gang. Det vil også være vanskeligt at påvise at Rask på disse områder senere har tilegnet sig nye ideer af væsentlig betydning for hans videnskabelige og menneskelige udvikling. Det må dog erkendes at vi ikke i Odense-milieuet har fundet personer

I—II (1843), tilegnet »Den Mand som har havt stor og velgjørende Indflydelse paa mit hele Livs Retning, den sande Skolemand og Børneven . . . S. Nik. Joh. Bloch«.

[33] *Breve* I, 298.

der kan have indpodet Rask hans romantiske sværmeri for Nordens oldtid[34], hans radikale fornægtelse af forsynet og udødeligheden[35] og hans sproglige purisme[36]. Inspirationen synes her at stamme fra hans læsning.

4. *Rasks skolegang.*

De ydre data for Rasks skolegang er i hovedtræk følgende: Som trettenårig blev han efter en nødtørftig forberedelse i hjemmet og hos landsbyens præst optaget i Odense latinskole d. 3. juni 1801[37].

Rector scolæ Prof. L. Hejberg examinerade mig förut med mycken vänlighet och värdighet, hvilket gjorde ett djupt intryck på mig, äfven som hans yttring att jag möjligtvis skulle kunna försvara en plats i 2dra klassen (*Tredie Lectie*), fast det vore bättre jag gick i den första (*Anden Lectie*) en kort tid för Latinets skull . . . min första lärare, sedermera Auditör *Thune* hjelpte mig privatim i Latinet så väl, att jag knapt ett qvartal efter [sept. 1801] genomgick den offentliga Examen med mycken heder och erhöll en hederlig plats i 2dra klassen ehuru jag på den korta tiden fått känna ett ganska hårdt slag af ödet [dvs. moderens død 6/8 1801]. (*Breve* I, 297).

Ved eksamen året efter oprykkedes han i næstøverste klasse (4. lektie). Ved reformen d. 1. nov. 1802 blev Rask anbragt i den nye 2. klasse, men blev allerede 5/5 1803 sammen med 2 andre rykket op i tredie klasse. 30/10 1804 blev han (sammen med Riber og Thune) optaget i 4. (øverste) latinske klasse. I denne klasse blev han et år ud over de sædvanlige 2 år. 4/6 1807 besluttede skolerådet at »de tre Disciple Jac. Thune, Rasch og Faber bleve dimiterede til næste Octobermaaned«, og 18/10 samme år noterer rektor: »Hans [Rasks] Fremgang er saadan at han nu, saasnart Omstændighederne [ɔ: krigen] tillade det, gaaer

[34] G. L. Baden der mere end nogen anden opmuntrede Rask til at fortsætte sine studier af Nordens oldtid, delte fuldt ud oplysningstidens foragt for nordboernes barbariske sæder, se Rask, *SA* I 289 ff.

[35] Se MB s. 14 ff. — Rasks lærere var alle rationalister, men næppe nogen af dem var åbenlyst fritænkere. Jf. Bondesen, *N. M. Pet.* s. 10.

[36] Jf. Rasks henvisning *UA* I, 19: »For øvrigt se om Sprogrenheden *Kolbes* tre Afhandlinger«. *UA* III, 167 anfører titlerne på de tre afhandlinger, hvoraf i al fald *Über den Wortreichtum der deutschen und französischen Sprache* (1806) har sat sig spor i *Isl.*[1] (jf. ndf. s. 38 og 174). 1. udg. af *Über Wortmengerei* kom i Leipzig 1809 og findes på Universitetsbiblioteket i Kbh. Også den ældre danske purisme har utvivlsomt spillet en rolle for Rask. Om Blochs brug af danske kunstord se ndf. s. 92.

[37] Således Henrichsen og Rønning s. 4 (efter skolens protokol). N. M. Petersen (*SA* I, 2) opgiver april 1801.

bort til Universitetet.« Rohde tilføjer: »Frem for alle i vor Skole er han nu moden for akademisk Undervisning«.

I september—oktober 1806 udnævntes Bloch til rektor i Nykøbing, Degen til rektor i Viborg og Suhr til overlærer i Helsingør. Rask mistede derved de 3 lærere der havde betydet mest for ham. Man tør formode at han i sit sidste skoleår har haft adskilligt mere ud af sin »privatflid« end af skolens undervisning, som han dog har været nødsaget til at følge. Dette er måske baggrunden for at Rask (*SA* I, 2) og N. M. Petersen[38] senere så energisk kæmper for at skoletiden skal indskrænkes i de højere klasser.

5. *Fra historie til islandsk og sprogvidenskab.*

Rasks første interesse var historien. Faderen, der var skrædder af profession og viden om kendt som »den kloge Mand«, »hade en otrolig håg för läsning, skaffade sig historier, geographi og landkartor« (*Breve* I, 295), og Rask havde allerede i sin barndom »erholdt en stor Mængde historiske Kundskaber, som kun få besidde, der begynde Skolen forfra« (*SA* I, 2), bl. a. havde han læst Huitfeldts *Danmarkshistorie*. Måske var denne historiske interesse inspireret af en romantisk begejstring for heltebedrifter. Den tapre skrædder Niels Rask »hade två gånger varit soldat, liksom hans förfäder, hvilkas bragder han ofta och gerna berättade« og disse martialske anekdoter har gjort et så stærkt indtryk på den spinkle og svagelige dreng at han genfortæller en af dem i sin ellers så knappe selvbiografi (*Breve* I, 295).

Den første sikre oplysning vi har om Rasks studier er da også en notits af hans historielærer, Thomas Trojel 10/11 1803: »Han har i dette Halvaar beskjeftiget sig med Læsningen af Sneedorfs danske Historie og Møinickens nordiske Antiquiteter og ved disse Hjælpemidler paa egen Haand gjennemgaaet det Vigtigste af Fædrelandets ældre Historie, der før hans Indtrædelse i 3' Klasse alt var absolveret«. Slår man nu op på de første sider af Sneedorfs efterladte historiske forelæsninger, ser man for sine øjne hvordan det historiske studium fører over til det oldnordiske, ja hele Rasks grundsyn på islandsk og flere af hovedtemaerne i hans

[38] N. M. Petersen, *Saml. Afh.* II, 23.

opfattelse er her udtrykt i de selv samme vendinger som Rask utrættet gentog hele sit liv:

At Folk som tale det samme Sprog, eller med faa Forskjelligheder, have havt een og den samme Oprindelse, er højst rimeligt; jo længere vi med vor Kundskab om Sprogene kan gaae tilbage i Tiden, og sammenligne dem imellem hinanden, jo bedre ere vi og i Stand til at bestemme deres Slægtskab eller deres Genealogie. — Det ældste almindelige Sprog som tales her i Norden, og vi endnu have Kundskab om, er det Islandske, som tales endnu i Island, skjønt med Forandring. — I dette Sprog er den beste Historie skrevet, som er Snorro's Krønike (Fr. Sneedorff, *Samlede Skrifter* IV (1797), 9).

Havde vi nogen Kundskab om det ældste scythiske Sprog som her blev talet; havde vi Lexicon og Grammaire deraf, saa er det tydeligt, at denne Kundskab vilde tiene meget til at lyse over vore ældste Forældres Oprindelse, ved at sammenligne det Sprog vi finde i de islandske Sager og Sange, og det vi finde i Ulphilæ gothiske Oversættelse, med dette scythiske Sprog . . . . *Saa vigtig end denne Sag er, saa er den dog ikke endnu nok oplyst* (s. 10). Nogle have af de nordiske Runer vildet gjort et eget Sprog, men det er det gamle nordisk eller islandsk (s. 12) . . . da det latinske Sprog efter det 5 Seculum . . . alt mere og mere tabte sig, og blev blandet med selvgjorte Ord og Talemaader, saa er deraf opstaaet et næsten nyt latinsk Sprog (s. 22). Islænderne . . . dyrkede Videnskaberne med Iver . . . Kjerlighed til deres Land og Videnskaberne gjorde dem til de første Historieskrivere i Norden (s. 24). Lad endog denne Historie [fortællingen om Hagbard og Signe] være forskjønnet, saa viser dog Handlingen selv den ædle Stolthed, som der er forbeholden de Tider, hvor Konsten endnu ikke havde tilintetgjort Naturen (s. 106).

[Her finder vi også et citat, som Rask senere anvender i *Gram. Afh.* (*UA* II, 52):] Numquam aliud natura, aliud Sapientia dicit, hedder det. Ved Naturen forstaaes den ufordærvede Natur [som lærte forfædrene et sundt liv] (s. 83).

Et par måneder efter Trojels udtalelse finder vi Rask i fuld gang med studiet af Snorre. 29/2 1804 skriver adjunkt Suhr: »I sine Fritimer sysselsætter han sig med at studere de nordiske Oldsager, især det gamle nordiske Sprog. Han har saaledes af mig laant Schiønnings Snorro Sturlesen, og gjør sig der bekiendt med det gamle islandske, og røber overhoved megen Smag for at forske Sprogenes Analogie, etymologisere etc.« 29. nov. 1804 vedtog skolerådet på Trojels forslag at give Rask *Heimskringla* som skolepræmie; overrækkelsen fandt dog først sted i marts 1805. Foreløbig var studiet af oldnordisk kun en hjælpevidenskab for

historikeren; 27. marts 1805 skriver Rask til H. J. Hansen: »[historien] er og bliver rigtig nok mit Hovedstudium, især den nordiske Historie, Antikviteter o.s.v. For at få nogen Indsigt heri, indser jeg, at det islandske Sprog er uundværligt, og derfor har jeg allerede et halvt Års Tid lagt mig derefter, men gjort langsomme Fremskridt, ti jeg har slet ingen Hjælpemidler, Grammatik eller Lexicon, haft dertil« (*SA* I, 4). Men allerede et halvt år efter (oktober 1805) oplyser Heiberg: »han har i dette Halvaar læst adskillige Islandske Sagaer.«

Rasks sproglige interesser vågner først efterhånden. Faderen havde lært ham en smule tysk, og præsten i Brændekilde påtog sig at forberede ham til skolen i latin »men detta halfva år var ett af de ledsammaste och onyttigaste i min lefnad; och endast skammen återhöll mig från att tvärt afbryta med all studering« (*Breve* I, 296). Han måtte da også »för latinets skull« gå et fjerdingår i første klasse før han kunne oprykkes i 2., og »den latinske Grammatik var ham også, efter hans eget Udtryk, et Helvede« (*SA* I, 2). Endnu i april 1805 skriver Heiberg efter at Rask var rykket op i 4. latinske klasse hvor rektor selv underviste: »Kun i den latinske Stiil staaer han endnu tilbage, da han hverken i den grammaticalske Deel er sikker nok, ikke heller er i Stand til endnu at tænke sig ind i Sproget selv, hvorved dets Genie undgaaer ham, Oversættelsen og Perioderne blive danske, udtrykte med latinske Ord«[39]. I oktober samme år bemærker Bloch: »Ved at læse 2 platoniske Dialoger og en Tragoedie af Sophokles har hans Skarpsindighed og Smag begge i dette Halvaar havt god Næring . . Skjønt Indholden altid er ham det vigtigste, har dog og hans græske Sprogkundskab vundet en Deel«. I februar 1807 tildeler man ham i bogpræmie Beckers *Weltgeschichte* i 9 bind.

Der kan næppe være tvivl om at det er Blochs undervisning i græsk og dansk som har indført Rask i sprogvidenskabens metode og problemer. Efter det første års undervisning hedder det i censurprotokollen (okt. 1803):

»Har saavel paa det Græske, der ved hans ringe Forkundskaber i Sproget maa have kostet ham megen Umage, som og i det danske

[39] Når Rask senere skulle udgive noget på latin, bad han filologen rektor Henrichsen i Odense om at oversætte eller skrive det for ham: *Breve* II, 263. En prøve på hans latinske stil er aftrykt ndf. s. 166.

Sprog, hvis Theorie og Stillære vare for hans Hoved en let Sag, anvendt en gandske udmærket Flid . . . Hans copia verborum [i græsk] er anseeligen formeret, hans Indsigt i Sprogets Genie ligesaa lys som sikker.« I foråret 1804 nævner Bloch særlig »Sprogenes etymologiske Deel [ɔ: formlæren], hvorudi hans hyppige originale Bemærkninger røbe en ualmindelig Grad af Vid og Skarpsind.« Oktober 1805: »Paa hans Skarpsindighed og Evne til at trænge ind i en Gjenstand, at betragte den fra egne Synspunkter, og opdage Urigtigheder har jeg i dette Semester havt meget ualmindelige Prøver . . . Og er han ikke af den store Hob, der uden videre Undersøgelse tager for fuldt alt hvad Læreren siger. Idelig gjør han mig gode, velgrundede, ofte endog meget fine Anmærkninger og Indvendinger«.

Anledningen til disse indvendinger var sikkert først og fremmest Blochs *Grundtræk til en dansk Retskrivningslære*, som netop udkom i dette år. N. M. Petersen siger herom i udkastet til Rasks levned: »daværende Lærer i det danske Sprog, nuv. Prof. Bloch i Roeskilde vil uden Tvivl kunne erindre de mange Bemærkninger og Indvendinger, som Rask den Gang gjorde under Foredraget af den danske Retskrivning« (ndf. s. 213). Hvad bemærkningerne gik ud på, véd vi fra det af N. M. Petersen i *SA* I, 10 citerede Brev:

»De i Grundsætningerne for Retskrivning herskende Modsigelser, Opstillingen af fire stridende Prinsipper, af hvilke snart det ene, snart det andet, snart hele to til tre på Gangen antages og følges« opvakte hos ham en utrættelig Begjerlighed efter at bringe denne Forvirring til Enhed, en Iver, der først udsluktes med hans Død[40].

Selv om Rask kom til at yde sin største indsats inden for den sammenlignende sprogvidenskab, var hans filologisk-historiske interesse for alle sider af Nordens oldtid bestandig lige brændende, og en meget væsentlig del af sin tid har han anvendt på udgaver, oversættelser, tolkninger (af runestene) osv. Ej heller hans romantiske begejstring for det idealbillede han havde dannet sig af vore nordiske fædre kølnedes med hans dybere indlevelse i sagaernes realistiske menneskeskildring. Dagbogens og brevenes vidnesbyrd om hans studier og interesser i de sidste år vidner på afgørende måde mod Hjelmslevs påstand om at han efter 1824 opgav filologien og historien for at blive lingvist[41].

[40] Jf. *Breve* I, 48 samt MB s. 174 ff.
[41] *Commentaires* s. 155.

II. ORDDANNELSE OG SPROGFORKLARING

1. Hemsterhuis-Blochs *græske konjugationssystem.*

Rask selv og hans biografer har stærkt fremhævet den selvstændighed hvormed den 18-årige skolediscipel til eget brug uddrog en islandsk grammatik og ordbog af sin *Heimskringla*. Men man har ikke været opmærksom på at Rask i sin hele metode, i sin grundopfattelse af sprogets udvikling og i sin grammatiske systematik byggede på Søren Nic. Joh. Bloch, *Det Græske Sprogs Grammatik, aldeles fra ny af bearbeidet*, som udkom 1803 og allerede i november 1802 forelå i korrektur så at den kunne benyttes fra begyndelsen af det nye skoleår[1].

Man husker fra N. M. Petersens biografi skildringen af Rasks fremgangsmåde ved opstillingen af de islandske paradigmer[2]. Men netop denne metode havde Bloch (i tilknytning til Delbrück, *Beispiele einer analytischen Methode beym grammatischen Unterrichte im Griechischen*)[3] indført i sin græske grammatik. Her er »Alting . . . bagvendt . . . Exemplerne staae først og Reglerne sidst . . . Læreren lader Disciplene sammenligne [eksemplerne], og derpaa af deres Overeensstemmelse uddrage sig en almindelig Regel, som passer sig paa alle Tilfælde« (s. xv). Bloch er dog ikke saa radikal som sine tyske forgængere:

> Man kan i Alting paa Jorden gaae for vidt: Skulde Lærlingen *alene* ved Autorernes Læsning abstrahere sig *ganske* hvad grammatikalsk Kundskab han behøvede; saa vilde Dette deels medtage alt for megen Tid; deels lede ham ind i et forvildende Chaos af uordentlig sammenbragte Regler (s. xiii).

[1] Deliberationsprotokollen 25/11 1802. I 1796 havde Bloch anonymt udgivet en *Kort Veiledning for Begyndere i det græske Sprog.*

[2] *SA* I, 5 f., sml. ndf. s. 42, 175, 185.

[3] Om det pædagogiske princip se *Bilag til Reglement* hos Nyerup, *Lat. Skoler* s. 344 f. og Grue-Sørensen, *Pædagogikkens historie* II, 227.

Det var faktisk denne opgave Rask løste i sin islandske grammatik.

Også den anden operation som Rask anvendte, når han fx. forklarer *maðr* (for det analogisk ventede *mann-r*) ved henvisning til den samme bogstavovergang i *saðr : sann-r* (se ndf. s. 220), er en anvendelse af et princip som han kendte fra Blochs grammatik, nemlig »Formforandring formedelst Velklangen« (s. 21), fx. »Af πάνς bliver πᾶς, af διδόνς bliver διδοῦς« (s. 26). Rasks opfattelse af hvad man senere kaldte »lydlove« synes i det hele taget ikke at gå langt ud over denne traditionelle opstilling af »velklangsregler« og »mutationes literarum« (se ndf. s. 66 ff. jf. *SA III*, 202).

Bloch vil i overensstemmelse med sit pædagogiske princip lære disciplene ikke blot at huske de græske former, men at forstå deres dannelse »at gaae tilbage til de Grunde, der ligge i Sprogenes almindelige Natur, og følgelig maae lade sig anvende paa ethvert enkelt Sprog isærdeleshed« (s. xi, jf. ndf. s. 88). Derfor »tilføiede jeg og, hvor det var mig muligt, de Sammenligninger med det latinske Sprog og Modersmaalet, der efter min Mening vilde gjøre Sagen meest indlysende«. Vigtigst er dog følgende:

> Overalt i Formlæren har jeg søgt at gjøre Lærlingen bekjendt med Sprogets Dannelse fra dets ældste Perioder af, ikke alene fordi der ved denne Methode vindes saare meget for den paafølgende Læsning af Homer; men overhovedet, fordi der paa ingen anden Maade opnaaes nogen grundig og fuldkommen sikker Kundskab i Ordenes, og især i Verbernes Dannelse . . . Uden at gaae tilbage til de obsolete Former vil, som sagt, den græske Konjugation aldrig lade sig paa en tilfredsstillende Maade forklare (s. xvii—xviii).

Som man ser: en klar forkyndelse af den historiske grammatiks grundsyn, svarende til den vi finder i fortalen til *Isl.*[1] s. xvi.

I konjugationslæren følger Bloch en opfattelse som var fremsat af nogle hollandske filologer i det 18. århundrede (Lennep, Hemsterhuis, Valckenaer)[4], og som var udnyttet pædagogisk i J. G. Trendelenburg, *Anfangsgründe der griechischen Sprache* (1782,[4] 1796), i hvis *Vorrede* på 85 tættrykte sider verbalteorien indpasses i en almindelig hypotese om sprogudvikling der

[4] De tre nævnte filologer fremsatte kun deres teorier i forelæsninger; de blev først offentliggjort efter deres død af deres elever, J. Chr. Struchtmeyer (1784) og Ev. Scheidt (1790); se herom Th. Benfey, *Geschichte der Sprachwissenschaft in Deutschland* (1869), 244. Rask, *UA* III, 134 f.

er nær beslægtet med den som man finder hos Adelung. Blochs fremstilling af teoriens grundtanker (der blot er et resumé af Trendelenburgs *Vorrede)* findes i § 30 (s. 130 ff.):

Om Verbets forskiellige Former.

Det udyrkede og i sine Former meget enkelte Grundsprog, som taltes af Grækenlands ældste Indbyggere, Thraker, Pelasger og Hellener, leed formodentlig betydelige Forandringer, da Folk fra forskiellige Verdens Egne, saasom Kekrops og Danaos fra Ægypten, Kadmos fra Fønikien, Pelops fra Frygien, og Andre andenstedsfra, nedsatte sig i Grækenland. Ved Blandingerne med de Nyankomnes Sprog bleve det herskende Sprogs Ordformer forandrede paa mangfoldige Maader; hvorved altsaa det lidet uddannede Grundsprog baade fik langt flere Former af de selvsamme Ord, end Det hidtil havde havt, og blev i sine Dialekter langt forskjelligere, end Det hidtil havde været. Men da Tid efter anden de mange Smaanationer, som beboede Grækenlands forskjellige Egne, ved indbyrdes Krige og især ved Folkevandringer blandedes iblant hinanden, blev ogsaa disses forskjellige Sprog eller Dialekter igjen mere sammenblandede til eet almindeligt Sprog, hvori da de mange forskjellige Afledningsformer af een og samme Stammeform ogsaa indtraadde. Saaledes gaves der af Grundformen τιω de afledede Former τιεω, τιημι, τιεσκω, τιθω, τιθεω, τιθημι, der, om De end ikke allesammen brugtes i Præsenti, dog laae til Grund for de deraf dannede Tempora. . . . . Men da Sproget nu efterhaanden mere og mere dyrkedes og forfinedes, kunde hverken den overdrevne Mængde af synonyme Verbalformer, ikke heller de enkelte Grundformer, som havde mange forskjellige Bemærkelser, vedblive at være i Brug. Begge Dele tabte sig derfor snart, eller vedligeholdt sig ikkun i enkelte afledede Tempora eller Nomina. f. E. »jeg skærer« hedde ταμω, τεμω og τομω, af hvilke tre beslægtede Grundformer Ingen vedblev selv at være i Brug, men ταμω vedligeholdt sig i Imperfectet εταμον; τεμω i Futuret τεμῶ (af det afledede τεμεω) og i det brugelige Præs. τεμνω; τομω endelig i Perfectet τετομα og i Nominerne τομος, og τομη (af det afledede τομεω). Blant den store Mængde Former beholdt man da kun een, i hvis Valg Sprogbrugen gemeenlig findes at have holdt sig med megen Analogie til visse enkelte Form-Arter. f. Ex. Alle flydende Verbalformer dannede deres Futura af forlængede rene Former på εω; Af Verba paa μω blev sædvanligen den forlængede Form paa μνω den brugelige . . . Alle de Tempora, der saaledes ere fremkomne af ubrugelige Verbalformer, henfører man dog gemeenlig under den ene Præsensform, som er vedbleven at være i Brug, uden just derfor at udlede dem af Samme. f. E. af de ovenfor anførte Verbalformer ere τιω, τυπτω, λαμβανω, εχω og τεμνω, de i Præsens brugelige.

Anm. Omendskjønt disse Sprogforandringer vel for det meeste ere gaaede for sig i Mundsproget, førend man lærte at skrive; saa bemærker man dog ogsaa i Skriftsproget en saadan tiltagende Cultur, da man

f. Ex. hos Homer og de ældre Skribenter finder adskillige Stamord og Præsensformer, som hos sildigere Skribenter ikke, uden i enkelte afledede Tempora, forekommer.

Systemets grundtræk opstilles således (s. 105):

Temporum Dannelse overhovedet vil bekvemt lade sig oversee af følgende *Afledningstabeller.*

I Activ:

Præs. Τ Ι' ω — Fut. Τ Ι' σω — Perfect τέ Τ Ι κα,
Impf. ἔ Τ Ι ον — Aor. ἔ Τ Ι σα — Plusqpf. ἐτε Τ Ι' κειν.

I Passiv.

	Præs.	Impf.	Futur.	Aorist.	Perfect.	Plusqvpf.
A.	Τ Ι' ω,	ἔ Τ Ι ον	Τ Ι' σω	ἔ Τ Ι σα	τέ Τ Ι κα	ἐτε Τ Ι' κειν,
P.	Τ Ι' ο- μαι	ἐ Τ Ι ό- μην	Τ Ι' σσ- μαι	ἐ Τ Ι σά- μην	τέ Τ Ι- μαι	ἐτε Τ Ι μην.

Hvor trofast Rask har overtaget og bevaret dette grundsyn, selv om han i detaillerne når frem til nye opstillinger, fremgår af de udkast til en græsk grammatik (fra 1811 og flg. år) som findes i hans papirer, og hvoraf de væsentligste dele er aftrykt *SA* II, 1—162. Følgende uddrag turde være tilstrækkelig dokumentation:

Uregelretheden i de græske, og man kunde måskje sige i ethvert Sprogs Gjerningsord, synes at komme af Ordenes Flerformethed, der igjen kan have sin Grund tildels i Sprogets naturlige Udvikling, da man, efterhånden som man fik flere Begreber, følte Trang til tydelig at adskille Ordene og lægge mere Eftertryk i de kortere og simplere, hvilket da måtte skje ved et Slags Udvidelse; men nu var det højst naturligt, at slig Udvidelse kun blev antaget i de simplere Forholdsformer, især Nutiden, og at derimod den gamle Skikkelse beholdtes i de Tider, der dannes ved allehånde Afledsbogstaver eller Stavelser og derved fik Vægt og Længde nok. Således havde man strags Uregelrethed, som kom deraf, at de afledte Tider ikke svarede til den brugelige Nutidsform, men til en anden ældre og simplere. Det er nemlig mærkværdigt, at alle oprindelige Gjerningsord synes fra først af kun at have været yderst simple Tostavelsesord, der foran Endelsen have haft enten 1) en blot Selvlyd eller Tvelyd, f. E. ὑω *befugter, regner*, 2) foran Hovedselvlyden én eller to Medlyd, som χεω *gyder*, πλεω *sejler*; 3) imellem Hovedselvlyden og Endelsen en Medlyd, som αγω *bringer*; 4) såvel foran som i Mitten en Medlyd og på det første Sted undertiden tvende, som: φερω *fører*, βρεχω *væder*[5] Det er da de mange af disse man på allehånde Måder har for-

[5] Dette afsnit er direkte lånt fra TRENDELENBURG[4] s. 121.

længet og gjort fyldigere, og derved uregelrette, hvorimod de fleste af andre Ordklasser ere længere og mere regelrette i Græsken, som i andre Sprog, f. E. πειραω *forsøger* af πειρα, *Forsøg*, ερυϑριαω rødmer, πενϑεω sørger, δϋλοω *gør til Træl* o. m. desl. ισχυροω *befæster*, *bestyrker*. Men endnu en Grund har Flerformetheden uden Tvivl i de gamle Folkefærds Adskillelse i mange små Stammer, og disses idelige Omtumlen og Omvandring iblandt hinanden, hvorved ligeså mange Sprogarter blive blandede og begynde først ret at ordne sig til et Sprog, når Stammerne sammensmælte til en Stat. Dette ny Sprog må naturligvis få et meget broget Udseende og befinde sig i et Slags Gæring, som fordrer lang Tid for at sætte sig, så de mange Uregelretheder ligesom kan afslibes og de mange ligegyldige dobbelte Former falde bort, eller adskille sig i Betydning. Men Grækernes Sprog og Videnskabelighed var på sin höjeste Punkt, da deres mange Småstammer, hvorvel i et Slags Forbindelse, dog næppe kunde antages at udgøre et Statssamfund. De bleve ikke egentlig fast forenede til et Statslegeme før de kom under rommersk Herredømme, hvorved deres Sprog begyndte at blandes og deres Videnskabelighed at forfalde. Således begribes let, at Ordene i én Sprogart har haft én Skikkelse, i en anden haft en anden, i det ene Tilfælde hørt til én Klasse, i det andet til en anden, af den ene ere nogle, af den anden andre Forholdsformer blevne tilbage som brugelige, alt eftersom Velklang eller Hændelsen bestemte det (s. 134—135).

Th. Benfey har i *Geschichte der Sprachwissenschaft in Deutschland* (1869), 255 ff. udtalt at denne lære om de primitive verber ἄω, ἔω osv. ved sin absurditet selv brød staven over sit eget hoved og viste at man i etymologien ingen vegne kunne komme så længe man holdt sig alene til de klassiske sprog. Ved sin »bankerot« skulle teorien have fremmet bestræbelserne for at finde nye veje gennem en mere omfattende sprogsammenligning. Det er derfor interessant at se at Rask uden kritik accepterer metoden og indpasser sin sammenlignende »sprogforklaring« deri.

Det for sprogteorien væsentlige i denne konjugationslære er at »ordenes dannelse« gøres til det grundlæggende synspunkt, hvorved man forener de to ældre betydninger af ordet *etymologi*, nemlig 1) læren om ordenes »sande« eller »oprindelige« betydning og form (jf. ndf. s. 66 om Wachter), 2) det afsnit af grammatikken der behandler ordklasserne og deres bøjning (jf. *UA* I, 29 samt ndf. s. 40 f.).

I *Vejledning til det Islandske Sprog* overfører Rask næsten ordret Blochs opfattelse af det græske sprogs udvikling til nordisk område: »efter at det gamle Nordiske i Danmark begyndte at

forstyrres af Tysken, fremkom en stor Gjæring eller Forvirring i Sproget« (s. v). Dette gælder naturligvis særlig verbalbøjningens uregelmæssigheder: »Den store og besynderlige Forskjellighed i deres Selvlydsforandringer synes og at røbe en høj Ælde; ti Grunden dertil er upåtvivlelig for en stor Del Forstyrrelser og Blandinger af forskjellige Ordformer ligesom i Græsken, (hvorom se Dr. Blochs større Græske Grammatik af 1803, fra 130. til 154. Side)« (s. 135). Men Rask gør dog her en tilføjelse der viser at han er på sporet efter en slags princip i bogstavovergangene, og at aflyden i islandsk har ført ham på den tanke at de græske vokalalternationer ikke var slet tilfældige som efter Blochs teori:

> Vel har visse Ord med en bestemt Selvlyd måske stedse forandret denne på en vis Måde, hvilken ikke bestemmes af Selvlyden alene, men også beror meget på de nærmeste Medlyd; men når denne Lighedsregel overtrædes, er det et temmeligt sikkert Tegn på at forskjellige Ordformer ere blandede . . [*note*:] Måske det samme turde være Tilfældet i Græsken, så at man ikke altid skulde antage en ny Form, hvor der var en ny Vokal, men blot hvor der var en Afvigelse fra de rette Selvlydsforandringer, der måske kunde henføres til visse Klasser, ligesom i de nordiske Sprog.

Som Bloch sammenligner den græske grammatik med den latinske (fx. s. 40), sammenholder Rask den islandske med den tyske (s. 29 m. flere). Han opstiller (som Bloch) »velklangsregler« til »forklaring« af de tilfælde hvor der indtræder bogstavforandringer ved sammenstød mellem stamme og endelse (se ovf. s. 34); og islandsken prises for sin »Bekvemhed til at danne Ord« (s. ix, jf. s. 146) ganske som græsken hos Bloch (s. 167). Argumentationen er i begge den samme: vanskeligheden ved at oversætte græske, henh. islandske sammensætninger eller afledninger til dansk eller tysk[6].

I selve opstillingen af deklinationer og konjugationer lå islandsk så langt fra græsk at Rask ikke kunne følge Bloch. Hans

[6] Argumentet findes allerede i breve fra 1805 (*SA* I, 8 f.). I øvrigt er der mange kilder til Rasks lovtale over islandsken. Hans fremhævelse af kasussystemets fuldkommenhed er oprindelig fremsat som en indvending mod Adelung, der i *Mithridates* II (1809) havde hævdet at deklinationen i de nordiske sprog var »minder vollkommen, als im Deutschen« (*UA* II, 109), men når Rask i *Isl.*[1] vælger det personlige pronomen, hænger det nok sammen med et tilsvarende eksempel i F. W. Kolbe, *Über den Wortreichtum der deutschen und französischen Sprache* (1806) (II, 3 f.), som er en hovedkilde til Rasks forestillinger om velklang, om betydningen af orddannelse og om sprogrenhed.

udgangspunkt er her Adelungs tyske sproglære og forskellige danske og svenske. Men vi skal i det følgende kapitel se hvordan Rask søger at overføre det græske system til latin, germansk og de øvrige indoeuropæiske sprog og derved finder den »Grundenhed« som for ham er identisk med genetisk slægtskab.

2. Adelungs *etymologi*.

Hemsterhuis-Blochs konjugationsteori var blot en speciel udformning af en almen etymologisk teori som havde udviklet sig i Tyskland og Nederlandene i 17.—18. århundrede[7]. Den bestod i en forening af tre hovedsynspunkter: 1) Den antikke etymologi, hvis mål var at finde et ords »sande« betydning og form, dvs. at påvise hvordan man ved at ændre lidt ved udtryk og/eller indhold kunne finde overensstemmelse mellem disse; 2) den hebraiske grammatiks analyse af ordet i rod (radix) og affikser, som tidlig var blevet overført til tysk; 3) den kulturhistoriske opfattelse af menneskets udvikling fra et fælles »primitivt« stade (delvis bevaret hos naturfolkene) til en stadigt mere fremskreden kultur, præget af fornuft, hensigtsmæssig teknik og fin smag; inden for denne evolutionsteori opstod tanken om at sproget ikke var en slags opfindelse, men udsprunget af menneskets natur, og udviklet i takt med den stigende abstraktionsevne (se nærmere ndf. s. 100).

Den første der samlede disse tråde til et præcist formuleret program for en almen og sammenlignende sprogvidenskab var Leibniz[8]. Inspireret af hans tanker søgte J. G. Wachter i sine *Prolegomena* til *Glossarium Germanicum* (1737) at formulere principperne for en videnskabelig etymologi, med rod i den platoniske og hovedvægt på den semantiske identitet, men med krav om lydfysiologiske hensyn ved opstillingen af bogstavovergangene, og med en gennemført adskillelse af rødder og affikser[9]. Med tilskud af ideer fra Herders prisskrift om sprogets oprindelse og hans teori om sprogets og litteraturens livsaldre, afrundedes denne retning inden for sprogfilosofien til en sprog- og kulturhistorisk syntese, mest udførligt fremstillet af J. W. Meiner i

[7] Se fx. Jellinek II, 126 ff., Arens, Sachregister u. *Etymologie*, *Wortbildung*, *Wurzel*.

[8] De vigtigste udtalelser er sammenstillet hos Arens s. 77 ff.

[9] Se nærmere ndf. s. 66 f., jf. Raumer s. 183.

Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre oder Philosophische und allgemeine Sprachlehre (1781)[10] og Joh. Christoph Adelung[11], der havde benyttet Meiners værk i manuskript og flere steder vedgår hvad han skylder dels dette, dels Herder og Fulda[11a].

I de to små afhandlinger fra skoletiden (1806) som er aftrykt som tillæg til nærværende afhandling, finder man utvivlsomme spor af Wachters, Meiners og Adelungs tanker om sprogets udvikling og etymologiens metode; disse er altså udgangspunkterne for Rasks sprogtænkning, og deres grundtanker synes han aldrig at have taget op til kritisk revision. Indledningskapitlet til hans prisskrift i *Om Etymologien overhoved* (*UA* I, 25 ff.) ligger i direkte fortsættelse af det tilsvarende afsnit i Adelungs *Umständliches Lehrgebäude* (1782): *Erklärung und Geschichte der Etymologie* (*UL* I, 179 ff.); sml. også Adelungs første kapitel: *Von der Sprache überhaupt*. Et par citater vil give et indtryk af Adelungs opfattelse af etymologien som videnskab:

§ 51. Sylben und Wörter sind nicht willkührlich oder von ungefähr aus Buchstaben entstanden, sondern die Spracherfinder sind dabey nach gewissen allgemeinen Grundgesetzen zu Werke gegangen, die aber von ihnen, wie alles in der Sprache, nur dunkel empfunden worden. Die Aufsuchung dieser Grundgesetze lehret die *Etymologie*, oder Wissenschaft des Ursprunges und der Bildung der Wörter; eine Wissenschaft, welche dem Nahmen nach sehr alt, aber ihrer gründlichen und fruchtbaren Bearbeitung nach sehr jung und jetzt wirklich nur noch erst im Entstehen begriffen ist, ungeachtet sie keiner andern Wissenschaft an Wichtigkeit und Fruchtbarkeit etwas nachgibt, weil sie allein im Stande ist, den menschlichen Verstand bis in seine Kindheit zu verfolgen, die Anfangsgründe seiner Begriffe zu entwickeln, und den ganzen Stufengang seiner Erkenntniß zu zeichnen. Die Alten scheinen von dieser Wichtigkeit schon etwas gewittert zu haben, daher sie auch die Etymologie zum ersten Theil der Sprachlehre machten, und ihre Gränzen sehr richtig absteckten. *Verborum etiam explicatio, id est, qua de causa quaecunque essent ita nominata, quam etymologiam nominabant*, sagt

[10] Ndf. s. 89, 158.

[11] Den kulturhistoriske opfattelse er udførligst fremstillet i *Versuch einer Culturgeschichte des menschlichen Geschlechts* (1782); det er sandsynligt at Rask på første eller anden hånd (se ovf. om Heibergs programmer) har lært dette værk at kende allerede i de år da hans interesser var overvejende historiske. Meiners værk omtales flere steder i *Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache* fra samme år og i en anmeldelse i *Magazin für die deutsche Sprache*. En ny fremstilling af teorien fremkom i indledningen til *Mithridates* I (1806), som Rask sikkert har lært at kende snart efter dens fremkomst. Jf. ogs. ndf. s. 104.

[11a] Jellinek II,7. Jf, Adelung, *UL* I, 182; Rask *UA* I, 58.

Cicero *Acad.* B. 1. Kap. 32. Vermuthlich waren es Philosophen, welche diesen Gedanken zu erst dachten; allein da sie nicht selbst Hand anlegten, sondern die Sache den Sprachlehrerern überließen, so konnte die Etymologie in keine schlechtere Hände kommen. Sie führten sie zwar in den Sprachlehren mit auf, vergaßen aber ihre wahre Bestimmung und schränkten sie auf die bloßen Eintheilung und Biegung der Wörter am Ende ein. Wenn sie Mine machten, dem Ursprunge eines Wortes nachzuspüren, so waren sie nur um so weit glücklich, als sie bey den nächsten Stammwörtern blieben. Einen Schritt weiter lag Ägyptische Finsterniß; man tappte in derselben auf Gerathewohl herum, haschte nach Ähnlichkeiten, und machte sie sich, wo man keine fand, auch wohl selbst, warf Sprachen, Zeiten, Zonen und Begriffe unter einander, und nannte dieses Chaos *Etymologie* (I, 179—180).

Dieser Unfung rührte daher, weil sich niemand die Mühe nehmen wollte, die Wörter einer oder mehrerer Sprachen in ihre wahren Bestandtheile aufzulösen, das wesentliche und ursprüngliche darin von dem zufälligen und spätern abzusondern, dem Gange des menschlichen Geistes in Bildung der Begriffe nachzuspüren, und durch dieses Mittel bis zu dem ersten Ursprunge nicht allein einer, sondern aller Sprachen hinauf zu steigen (I, 181).

Der går således en klar linie fra Platons *Kratylos* over stoikernes etymologi og Ciceros »explicatio verborum« til Adelungs »Aufsuchung der allgemeinen Grundsätze der Spracherfinder«, Blochs forsøg på at »forklare« den græske Konjugation »ved at gaa tilbage til de obsolete Former« og Rasks »Sprogforklaring« og »Ordforklaring«.

Det væsentlige logiske træk i denne teori er identifikationen af den strukturelle og den genetiske (genealogiske, kronologiske eller psykologiske) rækkefølge fra det enkle, usammensatte eller forudsatte til det sammensatte, kunstige eller forudsættende i orddannelsen; sprogteoretisk mærker man sig at Adelung gennemfører dette synspunkt i alle sproglærens dele, stavelsens bygning (og udvikling), såvel som røddernes og de sammensatte tegns (afledninger, bøjningsformer, sammensætninger); i semantikken går retningen fra det konkret sanselige (lydefterligning) over metaforer og dunkelt følte analogier til det rent abstrakte klart definerede begreb udtrykt ved vilkårlige tegn.

Det overgangsled der forbinder de to modsatte aspekter er det pædagogiske synspunkt: således som disciplen lærer at danne eller udlede de komplekse former af de simplere, og således som

barnet begynder med at bruge enstavelsesord, således må også menneskeslægten være gået frem ved sprogets dannelse, og da dette ikke skete bevidst, men »ud fra en dunkel følelse« var det en naturproces, »naturens gang i sprogene« (se ndf. s. 112).

Denne dobbelthed i begrebsdannelsen gennemsyrer hele sprogbetragtningen og udtryksmåden. *Analogi* (Adelung: *Sprachähnlichkeit*, Heiberg og Rask: *Sproglighed*)[12] er dels (som i den klassiske grammatik) den forholdslighed man konstaterer, fx. når en række ord bøjes nøjagtigt ens[13], dels det princip menneskeheden, ledet af dunkle følelser, har fulgt ved dannelsen af bøjninger og afledningstyper, »sprogets gang«[14], »de psykologiske naturlove«[15] for sprogets udvikling og for den konkrete sprogudøvelse.

»Bogstavovergange« er dels den grammatiske vekslen inden for samme sprog, dels bogstavkorrespondenser i to forskellige sprog eller dialekter (herunder et ældre og et yngre sprogtrin, se ndf. s. 66); »naturens gang i sprogene« er dels de gradvise overgange mellem dialekterne, dels den historiske udvikling (ndf. s. 112). Det er utvivlsomt dette forhold Hjelmslev og Marie Bjerrum sigter til når de hævder at Rask ikke adskiller genetisk og typologisk sprogsammenligning (se ndf. s. 136; jf. Holger Pedersen i *UA* I, s. xxii). Men det er misvisende når de vil hævde at Rask ikke altid opfattede udledning og slægtskab som et genetisk fænomen (eller som bevis på genetisk slægtskab), og når de tillægger Rask ideen om en rent strukturelt-typologisk klassifikation af sprog uden hensyn til deres genealogiske slægtskab.

I Rasks skrifter finder man mange detailler der med større eller mindre sikkerhed kan henføres til Adelungs etymologiske betragtninger (i *DS* eller *UL*). Således er afsnittet om den semantiske udvikling af nominalt genus (*UA* II, 54 f.) en let parafraseret gengivelse af *UL* I, 343 ell. *DS § 167;* om rækkefølgen af kasus se ndf. s. 49.

[12] »Sprogligheden maa ikke ophøjes paa Sprogbrugens Bekostning«. Heiberg, *Program Odense 1807*, s. 6 (gengivelse af Adelung, *UL* I, 94 ff.). Rask, *UA* II, 82. »Lighedsregel«. *Isl.*[1] s. 135.

[13] »at opdage Sprogsystemets Analogier og deres Grund«. Rask, *Isl.*[1] s. xliii.

[14] Se fx. Adelung, *UL* I, 94, Bloch, ovf. s. 34, jf. Rask, *Isl.*[1] s. 135. — Smlgn. ndf. s. 112.

[15] Bloch, *Dansk*[1] s. vi.

III. RASKS INDOEUROPÆISKE BØJNINGS-SYSTEM

1. *Inddelingernes grund.*

Rask blev oplært i det 18. århundredes »ræsonnerende grammatik« som kaldte sig således fordi den krævede at man skulle give grunde (*rationes reddere*) for alle sine regler og opstillinger[1]. Ordet *grund* har imidlertid hos Rask og hans samtid et mere omfattende og diffust betydningsspektrum end i nutiden. Det bruges nemlig 1) om den logiske grund, den grund der ligger i begrebet; således er trekantens begreb »grunden« til at dens vinkelsum er 180 grader, og endnu for Cuvier er rovdyrenes levevis den logiske grund til deres skarpe tænder; 2) om den virkende årsag, fundet ved registrering og verificering af erfaringer; 3) om grundvolden, det bestandige og fælles i fænomenerne, deres inderste Væsen (*UA* II, 376; ndf. s. 56)[2]. Grammatikken var dog ikke på Rasks tid (så lidt som i nutiden) nået til nogen streng og konsekvent principlære, og det er derfor sandsynligt at det er gennem naturhistorien at Rask har dannet sig mere præcise forestillinger om metoden ved opstilling af systemer og klassifikationer.

Denne side af sprogvidenskaben tillagde Rask en langt større betydning end hans samtidige, og hans interesse for grammatikkens formalia fører ham undertiden til formuleringer der minder om Apollonios og de skolastiske grammatikere[2a]. Vi

[1] Således hedder det i fortalen til Adelung, *DS*[1] at »ein Sprachlehrer den Ursachen nachforschen müsse, warum das Veränderliche [dvs. bøjningen] in der Sprache gerade so und nicht anders eingerichtet ist«.

[2] Se nærmere Em. Rádl, *Geschichte der biologischen Theorien seit dem Ende des 17. Jh.* (1905), I., 169 ff. Af det ndf. s. 166 ff. gengivne latinske udkast ser man at Rask i sin tidligste ungdom har været inde på refleksioner over den særlige type af argumenter og af *causæ* som har betydning for at bevise sprogslægtskab ud fra lighed, men nogen dyberegående indsigt i disse for Kants samtid så aktuelle logiske problemer synes Rask ikke at have nået (om lignende ræsonnementer inden for biologien angående lighed og slægtskab se Rádl I, 298).

[2a] Se fx. H. Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* (1863), 587 ff.; Steinthals skarpe kritik af Apollonios giver i filosofisk form

møder denne tendens allerede i *Isl.*[1]; Rask fortsætter her de tyske grammatikeres diskussion om principperne for at opstille substantivernes deklinationer[3]:

> For at inddele et Sprogs Navneord i et bestemt og rigtigt Antal af Deklinationer, kommer det især an på, at kunne opspore hvad det er ved Ordene, som Naturen i Sprogenes Dannelse har gjort til Inddelingsgrund; om det er Kjøn eller Endelse, eller noget andet, eller måske flere Ting hinanden underordnede. Har man nu en Gang opdaget dette, gjøres Inddelingen let; ti man må nu ligefrem følge Inddelingsgrunden, ubekymret om man får få eller mange Deklinationer (s. 27).

I græsk grammatik var de 3 deklinationer ordnet efter stammens endelse og underinddelt efter køn; i tysk grammatik var som regel kønnet det overordnede, endelsen (i gen. el. plur.) det underordnede. Rask har sikkert (efter dårlig skolepraksis) ment at man ved »Endelse« forstod »nævneformens« endelse. Da det viser sig at islandske substantiver af forskelligt køn der har samme endelse i nominativ (*kappi, brædi, kvædi*) har forskellig endelse i genitiv (*kappa, brædi, kvædis*), konkluderer han »at Endelsen ikke kan være Hovedgrunden til Forskjelligheden«, men »at de islandske Navneord må først inddeles efter de tre Kjøn, og disse siden efter hvert Kjøns Endelser; og er det ikke blot Nom., men også de andre Endelser, især Gen. og Flertalsformen, der her komme i Betragtning«[4]. Herved får han følgende system som han opstiller tabellarisk efter mønsteret i Blochs græske grammatik:

Enkelt.	Hverkenk.		Hankjøn			Hunkjøn		
N.	a	-	i	(r)	(r)	a	-	-
G.	a	s	a	s	ar	u	ar	ar, ur
D.	a	i	a	(i)	(i)	u	(u)	(u)
A.	a	-	a	-	-	u	-	-

de argumenter der i mere implicit form fik Grimm og andre af Rasks samtidige og efterfølgere til at tage afstand fra hans interesse for rækkefølge og andre formelle træk i det grammatiske system: »Mehr und minder, einfach und mehrfach, verbinden und trennen, feste Stellung und Beweglichkeit: das sind so abstracte Kategorien, daß sie überall zugelassen werden, nirgends aber angebracht sind.« — Jeg har ikke fundet noget vidnesbyrd om at Rask på første hånd har haft kendskab til antik grammatik, men gennem Meiners filosofiske sproglære har han fået fat på en gren af denne tradition, se ndf. s. 50, 96.

[3] Se Adelung, *UL* I, s. xxviii ff. Jellinek II, 222 ff.

[4] Ræsonnementet er hentet fra Botin, *Svenska Språket* (1777), 99 der på lignende måde erklærer at man ikke i svensk (som i latin) kan lægge infinitivformerne til grund for opstillingen af konjugationerne, idet enslydende infinitiver som *tinga, bringa, tvinga* bøjes forskelligt.

Flert.	Hverkenk.		Hankjøn			Hunkjøn		
N.	u	-	ar	ar	ir	ur	ir	ur
G.	na	a	a	a	a	na	a	a
D.	um	um	um	um	um	um	um	um
A.	u	-	a	a	u, i	ur	ir	ur

(*Isl.*[1] s. 29).

Dette system minder stærkt om Adelungs opstilling af de 8 tyske deklinationer, idet hans seks første omfatter maskuline og neutrale, de to sidste feminine substantiver. Den tabellariske opstilling findes dog ikke i førsteudgaven af *DS*.

I hvor ringe grad Rask ved udarbejdelsen af *Isl.*[1] har været i besiddelse af sit senere så sikre systematiske blik, fremgår af at han ikke straks har set at en sammenligning af samtlige endelser ville føre til at slå nr. 1, 3 og 6 sammen til én hovedart. Han nærmer sig dog denne erkendelse på flere steder. Først ser han (s. 29) at nr. 1 og 3 svarer til Adelungs femte (*der Friede*, gen. *-ens*, plur. *-en*) og fjerde (*der Bothe*, gen. *-en*, plur. *-en*)[5] og at han således har adskilt i isl. hvad der hører sammen i tysk. S. 58 når han i et tilbageblik over deklinationen et stort skridt videre. Han ser nu at nr. 6 også hører sammen med nr. 1 og 3, idet de har »en simplere Forandringsmaade, som ikke adskiller Gen. fra de øvrige Endelser i Enkelttallet«, medens de andre har »en mere indviklet, der tillige langt fuldkomnere adskiller Forholdsformerne«. Ved betragtningen af tabellen over adjektiverne (s. 67) kan Rask ikke undgå at bemærke at adjektivernes bestemte bøjning i sing. svarer til substantivernes simple bøjning, den ubestemte delvis til den kunstige, og det tilføjes (s. 68) at »den bestemte Forandringsmåde har også en Del Lighed med den tyske og med den danske, som har slaaet alle tre Endelseselvlyd sammen til *e*«. Men skønt »denne Overensstemmelse imellem Tillægsordene og Navneordene forekommer mig at afgive endnu et meget indlysende Bevis for Rigtigheden af den foran opstillede Deklinationsteori«, undlader Rask at indføre fuld symmetri i opstillingen ved at gøre modsætningen mellem simpel og kunstig

[5] Det fremgår af Rasks henvisning til Adelungs numre på de stærke verbers klasser i *Isl.*[2] § 254, at han har benyttet 1. udgave af Adelung, *Deutsche Sprachlehre für Schulen* (1781) idet allerede *Auszug aus der deutschen Sprachlehre* (1781) erstatter det Gottschedske system (alfabetisk ordning efter præteritumsvokalen) med en »künstlichere Classification«, som også findes i *Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache* (1782), jf. Jellinek II, 356. Rask bliver ved med at polemisere mod 1. udgaven (se navnlig *Fris.* s. 67), og synes altså ikke at have opdaget ændringen i de senere udgaver. — I deklinationsopstillingen er der ingen væsentlig forskel mellem udgaverne.

forandringsmåde til første inddelingsgrund ved substantiverne. Måske har det foresvævet ham at man så vidt muligt skulle lade indholdsstørrelser (genus, bestemthed) optræde som »grund« til forandringsmåderne; det var først hensynet til de beslægtede sprogs opstilling der fik ham til at forlade dette princip til fordel for en opstilling efter endelsernes slægtskab. Det var GRIMM der i sin anmeldelse[5a] stillede forslag om at nøjes med 2 deklinationer (en stærk og en svag) under hvert køn, svarende til adjektivernes; Rask afviste først energisk dette forslag (*Breve* I, 144 f.), men fulgte det i *Prisskr.* (*UA* I, 75); sml. MB s. 164.

I konjugationslæren var der ingen indholdsforskel mellem de forskellige bøjningsmåder, og det mest nærliggende var da at anvende en eller flere former som inddelingsgrund. BOTIN havde vist at man ikke kunne følge latin i at lade infinitiv være kendeform (se note 4) og ville i stedet lægge supinum til grund (jf. *Isl.*[1] s. 110); Rask ville bruge perfektum participium og især imperfektum som »Hovedgrunde« (s. 111). Man får herved »tvende Forandringsmåder. Den første endes i 3. Person Imperf. på *-di* eller *-ti*, og i Partis. Pass. på *-dr* eller *-tr* . . den anden gjør Imperf. til Enstavelsesord«. Hver af disse »har igjen sine Underforskjelligheder, som vel omtrent gå lige op mod hinanden«. Det var derfor urigtigt (med Botin og BADEN-BLOCH) at opstille to svage konjugationer på lige fod med den stærke.

Ved sin analyse af den islandske verbalbøjning kommer Rask altså til at opstille en klar sondring mellem »Hovedforskjelligheder« og »Underforskjelligheder«: »Det kommer ikke an på Stavelsernes Antal, ikke heller på forskjellig Selvlyd i at bestemme Hovedinddelingen; det er blot Endelserne, som her gjør Udslaget« (s. 112). Man må derfor kun tale om forskellige konjugationer eller forandringsmåder hvor der er forskellige sæt af endelser, medens de forskelle der beror på stammens form, velklangsregler og vokalskifte i roden, blot kan bruges til at opstille »Underklasser«[6].

[5a] *Allgemeine Literatur-Zeitung* (Halle) 1812, nr. 31—34, genoptrykt i JAC. GRIMM, *Kleinere Schriften* IV, 65 ff. VII, 515 ff. Orig. s. 249. Jf. ndf. s. 152. GRIMM foreslog at også substantivernes svage deklination oprindelig skulle have betegnet bestemthed.

[6] Rasks polemik i dette afsnit er mildest talt besynderlig. Han siger om ADELUNG at han »inddeler de tyske Gjerningsord kun i een Konjugatsion, og gjør alle de, der ikke lade sig henføre under denne Analogi, til Uregelrette.« Men ADELUNG har faktisk netop foreslået den inddeling som Rask selv følger: »[Die Conjugation] ist im Deutschen eigentlich gedoppelt, die reguläre, welche dem Wurzelworte in

I *Prisskr.* udvides dette system på sindrig vis. Rask har nu erkendt at også deklinationerne i islandsk (samt i græsk og latin) kan deles i to hovedtyper, en simplere og en kunstigere. Men da disse ikke har fælles endelser, kan de ikke kaldes bøjningsmåder, men benævnes »Hovedarter eller Systemer« af bøjningsmåder[7]. Vi får altså tre trin: »Hovedarter« eller »Systemer« (der sammenfatter bøjningsmåder med visse fælles strukturtræk), bøjningsmåder (der sammenfatter ord med i det væsentlige samme endelser) og klasser inden for disse, inddelt efter stammens udlyd eller vokalskifte (*UA* I, 75 ff., 171 ff.)[8].

Men når vi kommer til de græske konjugationer, begår Rask en skæbnesvanger tilsnigelse. Han siger først i overensstemmelse med sine principper at verberne »adskille sig da i rene og urene, og hver af disse Hovedarter atter i forskjellige Underklasser efter Kjendebogstavet«. Men i den følgende sætning hedder det: »første

der ersten Person des Imperfecti ein *te* anhänget, und die irreguläre, welche ein einsylbiges Imperfect hat, und dem Part. gemeiniglich *en* anhänget« (*DS*[1] § 408). Også Adelungs definition af begrebet »Conjugation« svarer nøje til Rasks, og begge følger Gottscheds inddeling af de stærke verber »nach dem Vocal ihres Imperfecti wieder in fünf Classen« (§ 424); jf. note 5. Fejlen er altså blot at Adelung kalder de stærke verber »irregulære« og at han mod sit eget princip regner de svage verber med ændringer i stammen til de irregulære. Rasks bemærkning ville have passet på Høysgaards opstilling af de uregelmæssige verber, og synes i øvrigt at være en genklang af Badens kritik af Høysgaard, der har »pakket vore Verber sammen under een eneste Classe, og forklaret deres Afvigelser som lutter Undtagelser og Anomalier« (*Fortale* til *Dansk*[1] a 4[r]). Også den tanke at det er imod sprogets natur at antage undtagelsesløst regelmæssige eller fuldkomment regelløse bøjninger, er klart udtalt af Adelung (*UL* I, § 36 ff.). En ganske anden baggrund har det, når senere Schlegel, Grimm ofl. kritiserer Adelungs opfattelse af de stærke verber som irregulære (se MB s. 44 note 4). Adelung mente at uregelmæssigheden var et levn fra sprogets barndom (det lydefterlignende stadium) hvor man savnede klare relationsbegreber og derfor ikke brugte endelser; efterhånden som man dannede nye verber med regelmæssig bøjning, udstyrede man de gamle former med de nødtørftigste endelser, men disse ufuldkomne dannelser forsvandt mere og mere med sprogets stigende kultur. For Schlegel og romantikerne var netop bøjning ved rodforandring udtryk for det »oprindelige organiske princip i sproget« og med den omvurdering af det oprindelige som fandt sted, så man i de stærke verber det klareste udtryk for grundprincippet i de indoeuropæiske sprog. Grimm giver i sin anmeldelse af *Isl.*[1] Rasks opfattelse en drejning i denne retning: »zu erwarten war es, daß der vf . . . der sogenannten unregelmässigen conj. gerade eine wahre, organische regelmäßigkeit beilegen würde, welche sich freilich nicht in die engen äußern gesetze, welche die sprache sonst befolgt, fassen läßt. vielleicht hätte die erste ältere art auch zuerst abgehandelt . . werden sollen« (s. 257). Heri kunne Rask ikke følge Grimm, og konjugationernes rækkefølge var som bekendt en af de detailler hvor deres forskellige grundholdning overfor sproget kom klarest frem (sml. ndf. note 11).

[7] Terminologien dukker først op i udkastene til en græsk formlære, fx. *SA* II, 91 f.

[8] Hvor lidet indlysende Rasks distinktion mellem *hovedarter*, *bøjningsmåder* og *klasser* er i praksis, vil man se af Rasks anmeldelser af Peder Hjorts arbejder fra 1826—27 (*SA* III, 192, II, 495; sml. også III, 256).

Hovedart *eller Bøjningsmåde*, som man gjerne kunde kalde det, hvorvel Bøjningerne ere meget lige i begge« (*UA* I, 200; min kursivering). Denne terminologi fastholdes, og således får Rask den ønskede »Grundenhed« i de trakiske og germanske sprog. I *Fris.* går Rask den modsatte vej og bruger nu *Hovedart* (i stedet for *Bøjningsmåde*) om de to germanske konjugationer, hvorved han tilslører den principielle forskel i inddelingen af deklinationer og konjugationer, blot for at opnå en tilsyneladende symmetri. Han tvinges derved til at antage tre »Bøjningsmåder« (en stærk og to svage), og begår således den fejl han i *Isl.*[1] havde kritiseret hos andre[9].

2. *Formernes rækkefølge.*

I den græske verbalteori som Rask havde tilegnet sig hos Bloch (se s. 36ff.), ordnedes formerne således at de mere sammensatte fulgte efter de simplere, hvoraf de (strukturelt *og* genetisk) opfattedes som »afledte«[10]. Dette etymologiske ordningsprincip søger Rask at gennemføre med fuld konsekvens. Princippet har to varianter. Dels kan de enkelte former i samme paradigme afledes af hinanden, dels kan et helt paradigme betragtes som dannet af et andet (mere simpelt). Det sidste finder man hos Adelung, *DS*, fx. § 183: »[Die zweite] Declination [dvs. *Band, Bänder*] ist aus der ersten [dvs. *Baum, Bäume*] entstanden, nur daß sie im Plural, zum stärkeren Ausdruck der Mehrheit, statt des *e* das bestimmtere *-er* angenommen hat«. Jf. Rask, *SA* III, 204. På lignende måde stiller Rask i *Isl.*[1] s. 29 *Hverkenkjøn* foran *Hankjøn* og disse foran *Hunkjøn* (jf. *SA* I, 16; III, 201f.; N.M. Petersen i *Vidsk. Selsk. Overs.* 1844 s. 44, samt ndf. s. 152).

En særlig udformning af princippet går ud på, at stille de simplere bøjningsmåder foran de mere kunstige eller uregelmæssige. Dette gør Rask allerede i *Isl.*[1], hvor han (ligesom Adelung)

[9] Dette verbalsystem er også indført i den tyske sproglære (*SA* III, 190) og i den sidste redaktion af den svenske (III, 19, 33). I deklinationen står de tyske endnu på samme standpunkt som i *Pris.* (III, 169).

[10] Se ovf. s. 41f. Jf. »I Konjugatsionens Maader, Tider, Tal og Personer forekommer Ordenen i Hr. Doktorens tvende sidste [*græske*] Grammat. at være den bestemte og eneste tænkelig rigtige fordi den i ethvert Tilfælde svarer til hine to Hensyn [dvs. begrebernes og endelsernes afledning af hinanden]«. (Brev til Bloch 27/5 1811, *Breve* I, 66). I *Dansk*[1] hævder Bloch at en grammatik »aldrig bør adskille de to aldeles reciprokke Ting: »Form« og »Bemærkelse« saaledes fra Hinanden, at de paa Samme grundede Inddelinger ikke skulle løbe ad een og samme Vey« (s. xi).

stiller de svage verber foran de stærke; og som bekendt blev denne ordning et kardinalpunkt i striden mellem Rask og Grimm[11]. Rask støtter sig til tre argumenter der alle fører til samme resultat: 1) de svage er de simplere, mere regelmæssige; 2) de er i alle indoeuropæiske sprog de hyppigste og tiltrækker derfor de stærke, der bliver færre og færre; 3) de er (efter Rasks opfattelse, hvor de svarer til *verba pura*) udbredt i de fleste sprog. At disse kriterier i andre tilfælde kunne pege hver sin vej er en mulighed som Rask ikke ser i øjnene.

I modstrid med dette princip er adjektivernes ubestemte (stærke) bøjning stillet foran den svage i *Isl.*[1] (s. 67). I *Isl.*[2] ombyttes rækkefølgen, men i *Fris.*, *Isl.*[3] o. fl. står den ubestemte atter forrest. I svaret på Grimms anm. af *Fris.* forsvarer Rask den oprindelige rækkefølge med en argumentation der viser hvor mange forskellige forhold der for ham falder ind under modsætningen »simpel : kunstig«:

»Ved Tillægsordene synes den ubest. Bøjning simplest, fordi den bestemte forudsætter Kjendeordets Bøjning, der er omtrent den samme som Tillægsordenes ubestemte. For øvrigt har jeg intet imod at man også her sætter den bestemte Form foran« (*SA* III, 205).

Da Rask i 1811 tager sig for at omstøbe den græske grammatik efter samme mønster som *Isl.*[1], bytter han om på den traditionelle 1. og 2. deklination, fordi ordene på -η, ης »foruden sin egen ejendommelige Genit. ς har en gen. på 8« som man »allerede kjender« fra o-stammerne (*Breve* I, 64, *UA* I, 195). Samtidig overføres princippet fra genus til kasus. Men her indfører Rask en skæbnesvanger dobbelthed, idet han »bestemmer al Orden efter 2 Hensyn nemlig 1) den naturlige Følge af de Begreber, som betegnes ved

[11] Grimm foreslår allerede i sin anm. af *Isl.*[1] at sætte de stærke verber foran de svage (se ovf. note 6 slutn.); i *Fris.* tager Rask spørgsmålet op, og Grimm kritiserer i sin anm. af denne Rasks opstilling i skarpere vendinger, hvorpå Rask på sin side nærmere motiverer sin fremgangsmåde i sit svar på anm. (*SA* III, 206). Han gentager sine argumenter for en international læsekreds i *Ags.*[2] s. lvii. Her er ordvalget satirisk vendt mod Grimm; R. kalder dennes opfattelse af de stærke verber »speciosius qvam verius«, ganske som Grimm en snes år før i sin anm. af *Isl.*[1] havde kaldt Rasks omlydsteori »mehr scharfsinnig als wahr« (s. 245); og når det hedder at »verba pura . . re vera fundamentum systematis verbalis efficiunt« er dette udtryk støbt over Grimms »daß die starken Verba die innerste Grundstruktur unserer Sprache enthalten« (citeret *SA* III, 206). Jf. ndf. s. 152.

Endelserne[12]. 2) Endelseformernes naturlige Følge på eller Udledelse af hinanden« (s. 65). Forudsætningen for dette dobbelte princip er at »Formernes . . Dannelse af hverandre . . altid plejer at svare til Begrebernes Forholde« (*SA* II, 184, om de latinske verbalformer; jf. note 10 samt *Breve* I, 149).

Ved at erkende denne konstante orden af kasus i alle indoeuropæiske sprog og i alle deklinationer har Rask følt at han trængte ind i »sprogets inderste natur«. Men han har kun kunnet opretholde troen på en gennemgående parallelisme mellem formernes og begrebernes logiske (og genetiske) rækkefølge ved at vende det blinde øje til alle undtagelserne. Kun en enkelt gang er han lige ved at erkende en afgørende divergens. Det er i en optegnelse i *Abrahamske samling* nr. 9, s. 25, hvor man finder følgende refleksion:

> De 6 Klasser af 2den gotiske Bøjning ere vel rigtig adskilte i min angels. Sproglære . . . Men efter den Regel at de som har mest Lighed stilles nærmest sammen, ordnes de rettere på flg. Måde:

spinna	1. spinn	spann	spunnum	spynni	spunnið
bíta	2. bít	beit	bitum	biti	bitið
bjóða	3. býð	bauð	buðum	byði	boðið
reka	4. rekið	rek	rak	rákum	ræki
láta	5. látið	læt	lét	létum	léti
grafa	6. grafið	graf	gróf	grófum	grœfi

Efter dette skulle perf. participium i de tre første konjugationer høre nærmest til præt. plur., i de tre sidste til præsens, og præt. sing. skulle i de tre første adskilles fra præt. plur., hvilket dog ikke godt kan svare til begrebernes udledning. Også de forskellige formale principper kan komme i modstrid. Således er adjektivets neutrum nok i nordisk enklere end mask., fordi det har sammenfald af nom. og akk., men det dannes i nyere sprog ved at føje *t* til fk. (i isl. til fem.), og skulle sådan set være »afledet«. (Jf. Grimms kritik ndf. s. 152).

Et særtilfælde af dette princip er at man bør sammenstille

[12] Det begrebsmæssige forhold mellem de 6 hovedkasus er klarest udredet i afhandlingen om danske kunstord (*SA* III, 273 ff.; skrevet 1813; sml. *Breve* I, 149 (1819)); fremstillingen her hviler på Lang Nissen[2] (1808), der atter er en tillempning af Meiners kasuslære (*Philosophische Sprachlehre*, 1781, se ndf. s. 96 note 23). Det første sted den nye kasusordning nævnes, er i et brev fra 1809 (?; *SA* I, 19).

de former der indgår synkretismer. Af den grund havde Rask i *Breve I*, 64 sammenstillet maskulinum og neutrum, og i den nye kasusorden er dette et af de hensyn der lægges vægt på (smst., jf. *Breve* I, 420 (1819) der giver en vigtig ændring af kasusordenen i *Prisskr.*, se *UA* I, 193 ff.), men det gennemføres ikke, (fx. ved 1. og 3. person i datid).

3. *Grundenhed i gotisk og trakisk.*

Et af de værker Rask under sit arbejde med en oldnordisk ordbog allerede i skolen flittigst benyttede, var Johan Ihres *Glossarium Sviogothicum* (1769). Bogen citeres udtrykkelig i de prøver N. M. Petersen har aftrykt *SA* I, 8, og den teknik Rask bruger i de der citerede artikler, nemlig at finde roden til en afledning i et beslægtet sprog, har han utvivlsomt lært af Ihre (*Proœmium* s. xxv; det er dette princip som i *Prisskr.* illustreres ved at udlede lat. *Venus* (og *venustas*) af isl. *vænn*, *UA* I, 47 f., jf. MB s. 39 f.).

Som bevis for slægtskabet mellem »gotisk« (dvs. germansk) og græsk-latin anfører Ihre (s. xxv): »vocum flexiones in utraque lingua pæne eædem sunt . . . lat. *familia, familias, familiai*, Goth. *staua, stauos, stauai* et sic in pluribus aliis«. Der henvises desuden til glossarets artikel *hafwa* hvor præs. af got. *haban* og lat. *habere* (efter Stiernhielm) opstilles som næsten identiske.

Skønt *Isl.*[1] er en sproglære og ingen etymologi (se ndf. s. 86), tager Rask heri stadig hensyn til de andre germanske sprog, og da Grimm i sin anmeldelse foreslår at reducere Rasks 8 deklinationer til 6, svarer Rask afvisende med henvisning til at der i ags. og gotisk (man kunne tilføje: og i tysk, iflg. Adelung) var 8 (*Breve* I, 144). Det er dog navnlig iagttagelsen af de germanske konjugationer der har haft indflydelse på Rasks opfattelse af bøjningssystemets betydning for fastsættelse af sprogslægtskab: »Gjerningsordene og deres Forandringer have i alle nordiske og tyske Sprog megen Overensstemmelse med hinanden; den Inddeling i Konjugationer altsaa, som er bestemt rigtig i det ene Sprog, er det ogsaa i det andet« (s. 109). Det er denne erkendelse Rask i sine følgende grammatiske arbejder søger at udvide fra nordisk og germansk til samtlige indoeuropæiske sprog. Ved at sammenligne sprogenes grammatiske indretning kunne man (1) beregne hvilken af flere mulige opstillinger inden for det en-

kelte sprog der var den rette, eller »naturlige« (jf. *UA* I, 190; *Dansk*[2] s. iv), (2) udfinde den »grundenhed« der var identisk med genetisk slægtskab (jf. *UA* I, 49, 190), (3) forklare »Særsyn« og irrationelle fordelinger i afledte Sprog (*Gram. Afh.*).

Erkendelsen af den fælles grundstruktur i de germanske konjugationer gav Rask ideen til en sammenlignende formlære over hovedsprogene; iflg. N. M. Petersen havde Rask »fra 1808 af fattet den Idé, efter én Plan efterhånden at udarbejde og udgive Sproglærer i de vigtigste evropæiske og asiatiske Sprog« (*SA* I, 91). Tanken kan i så fald ikke — som af Hjelmslev formodet (*Commentaires* s. 155) — skyldes Rasks studium af Adelungs *Mithridates* II (1809). Rask skriver selv i et (nu tabt) brev, der efter sammenhængen hvori det citeres må antages at være skrevet 1809[13]:

> Jeg tog mig for en Gang at gå så mange Sprogs Grammatik, som muligt, igjennem, og gøre mig et omarbejdet Udtog af hver især efter mine Principper og med lutter danske Kunstord, som jeg har dels samlet, dels dannet selv. Jeg fik Lappisk, Svensk, Engelsk, Hollandsk, Portugisisk og en italiænsk; begyndt fik jeg på Tysk; dog har jeg ikke lagt Græsk og Latin til Side, men disse ere begge såre vanskelige og fordre næsten en udelt Opmærksomhed . . . Imellem Græsk (og Latin) samt de gotiske Sprog (især Islandsk og Tysk) er der den mest udmærkede Lighed . . . det er ikke blot på enkelte Ord jeg grunder dette; jeg finder den mest udmærkede Lighed i næsten enhver af Grammatikkens Indretninger . . . Dette, at jeg opdagede en sådan Grundsammenhæng imellem så fjerne Sprog, bragde mig til at undersøge så mange af Evropas Tungemål, som Tiden vilde tillade. (*SA* I, 15 f.)

Fra samme tid som brevet stammer formodentlig et udkast til en afhandling på latin der er indført sidst i heftet Add. 4° nr. 627 b, fasc. »Nr. 8« og som indeholder en sammenstilling af bøjningssystemerne i »gotisk« (dvs. germansk) og græsk-latin. Rask slår her straks (s. 82) ned på den afgørende forskel:

[13] Dateringen afhænger af hvordan man tolker Rasks ord om sit arbejde med græsk og latinsk grammatik. MB s. 61, note 5 opfatter dem som sigtende til de bevarede forarbejder til sproglærer over disse sprog og daterer det derfor til 1810—11; jeg mener det rimeligere at opfatte Rask således at han endnu ikke for alvor er gået i gang med disse arbejder, og sætter det derfor til 1809, hvilket stemmer med sammenhængen hos N. M. Petersen. Det viser også et formentligt ældre stadium i terminologien end udkastet fra 1810, se ndf. s. 54. Hjelmslev mener (*UA* III, 2) at de latinske optegnelser må være ældre end 1809, da Rask i *Isl.*[1] s. li »af principielle Grunde argumenterer for at publicere på modersmålet«. Hvis Rask har tænkt sig at bruge afhandlingen som akademisk dissertation, er brugen

medens gotisk tydeligvis har to konjugationssystemer, ét med to eller tre stavelser i præteritum, et andet med én stavelse, har græsk og latin kun ét, idet de 4 traditionelle konjugationer på latin »unum eandem analogiam sequuntur« og derfor blot kan sidestilles med »klasserne« inden for hver af de to gotiske konjugationer; forskellen mellem verberne på *āre, ēre, īre, ĕre* ligger blot i røddernes udlyd, ikke i selve endelserne.

Da R. nu går ud fra at den gotiske sprogklasse er oprundet »a puro græcolatina radice«, stilles han over for det spørgsmål om gotisk har tilegnet sig en ny konjugation ved blanding med andre gamle sprog i de nordlige egne. Men denne mulighed afviser han under henvisning til den erfaring at sprogblanding fører til reduktion af bøjningssystemerne[14]. Tilbage bliver da kun den opfattelse som havde gamle rødder i tysk grammatik (jf. ovf. s. 47) at de stærke verber var et levn fra ursproget, der således var bevaret i en mere ren og ublandet skikkelse i germansk. Denne opfattelse var i den skønneste overensstemmelse med Blochs lære om græskens udvikling (se ovf. s. 35) som R. refererer ms. s. 84.

På trods af denne klare erkendelse ser vi nu Rask i sine følgende arbejder bestræbe sig for at finde en slags formél generalnævner for alle indoeuropæiske konjugationer og deklinationer. Det vil føre for vidt, i detailler at blotlægge de uklarheder der røber sig i disse manipulationer; men så vidt jeg kan se, ligger den væsentlige svaghed deri at Rask i for høj grad statuerede genetisk slægtskab på grundlag af visse rent formelle ligheder i systemernes bygning og endelsernes lydlige struktur, og til gengæld overvurderede selve ordstoffets muligheder for at vandre fra en fleksionstype til en anden (sml. fx. *UA* I, 277 samt Holger Pedersen i *UA* I, 1 o. fl. st.). Han var for bundet i traditionens mosaik-etymologi: i sprogenes »gæringsperiode« kunne alle slags orddele kombineres vilkårligt; det var derfor nok at have påvist et elements lighed med et andet i beslægtede sprog.

Vi kan datere nogle stadier i Rasks arbejde gennem udtalelser

af latin dog tilstrækkeligt motiveret. Jeg har ndf. s. 166 hævdet at der er så stor forskel mellem latinens kvalitet i de to forskellige sæt latinske optegnelser at det første må stamme fra ca. 1806, det andet fra en senere tid.

[14] Jf. *UA* I, 49 og ndf. s. 107. — Senere tog Rask heller ikke dette princip så nøje: i brev af 1/5 1819 er ablativen i sanskrit »indkommet fra de gamle Skyters Tungemål« (*Breve* I, 422).

i breve og dagbøger: 21. sept. 1810 havde Rask »i Sinde at skrive . . . adskillige af mine Betænkninger om den lat. Sproglæres Forbedring« (*Breve* I, 46). 7. maj 1811 har han »skrevet en Afhandling om den lat. Konjugationsteori, ganske indrettet efter den græske« (s. 60). Hermed sigter Rask formentlig til det læg i *NkS* 4to 149 c 115, som bærer titlen »Udsigt over de lat. Gjerningsords Bøjning og Inddeling i Forandringsmåder«, og som i omredigeret form er optaget i det udkast til en latinsk sproglære[15] som findes i samme hefte (aftrykt *SA* II, 182 ff.); et ældre stadium foreligger formodentlig i det ovf. s. 52 omtalte brev (her bruges fx. *ren – uren* i steden for *åben – lukt)*.

Rask overfører her det græske verbalsystem som han kendte fra Blochs grammatik (s. 94 ff.) til latin, idet han inddeler »alle oprindelige Rodformer til latinske Gjerningsord . . . i 2 Hovedarter, af hvilke den ene ender på en Selvlyd, den anden på en Medlyd; af hine kommer *åbne* (pura), af disse *lukte* Gjerningsord (impura)[16], når Endelserne tilføjes« (*SA* II, 190; stemmer med udkastet). Dernæst fortsætter Rask: »Disse [ɔ: endelserne] kan

[15] Iflg. dagbogen d. 19. dec. 1818 »arbejdede jeg paa at renskrive eller rettere omarbejde den anden latinske Konjugation af min Sproglære«.

[16] Terminologien følger en tradition i den græske stavelseslære som genfindes både i Trendelenburgs, i Blochs og i Lang Nissens græske grammatikker. Rask følger i sit afsnit *Om Stavelser* næsten ordret den sidste *(Grædsk Sproglære* (1798), 4): »En Stavelse kaldes *enkelt*, når den ender på en Selvlyd, som Θε i Θεος, og *sammensat*, når den endes på en Medlyd, som τος i κλη-τος. *Åben* (eller *ren*) kaldes den Stavelse, som selv begynder med en Selvlyd og har en Selvlyd foran sig, som ος i ἀγι-ος, θεος o. desl., *lukket* (eller *uren*) når den begynder med en Medlyd, som θος i ἀγαθος« (*SA* II, 72). En interessant detaille er det faktum at stammer på *-i* og *-u* både i græsk, latin og germansk, og både i konjugation og deklination får de endelser der ellers tilkommer konsonantisk udlyd; denne iagttagelse forklarer Rask ud fra en ejendommelighed i sin fynske dialekt idet han tolker *i* og *u* som *ij* og *uv* (*SA* I 16 (1809); *UA* II, 89, I, 62, hvortil III, 70; jf. ndf. s. 73 f.) og overfører denne tolkning til græsk og latin, se nærmere *SA* II, 16 f., 132, 156 f., 192, 195 o. fl.; *UA* I, 203; overført til germansk ved tvedelingen af de lukte deklinationer: *Ags*^{1} s. 20, *Ags*^{2} s. 27, *Isl.*^{3} s. 11. Fra Bloch har Rask overtaget en svaghed som han aldrig fuldt overvandt, nemlig at sammenblande stammeudlyd og endelse (især i nominativ); således hedder det *Isl.*^{1} s. 35 om fjerde forandringsmåde: »I Nom. har den følgende Endelser: *r, l, n, s.*« Ved *r* forstås dels endelsen *r* (*konungr, hestr, læknir*), dels radikalt *r* (*akur*, jf. *jöfurr, herr*); med de andre bogstaver tænkes der på rodens endekonsonant, når *r* er bortfaldet efter velklangsreglerne: *engill, þræll, sveinn, fugl, hrafn, hals, lax*. (Sml. *Isl.*^{1} s. 41 og Bloch s. 39). I *Ags.*^{1} s. 20 siges ags. *hyrde, sunu* at »endes paa . . . uvæsentligt [ɔ: ikke til stammen hørende] *e* og *u*«; og som forklaring på at de har samme endelser som ord på medlyd anføres: »dette *e* og *u* er også bortkastet i andre gotiske Sprogarter . . . og har i atter andre virkelig en Medlyd efter sig, saasom isl. *hirðir*, møsogotisk *sunus* o. desl.« I anmeldelsen af Hjorths latinske konjugationslære (1827) kritiserer Rask Hjort for at han vil gøre vokalen i *laud-a-re, mon-e-re* osv. til et særligt element (*SA* II, 493).

man bekvemt henføre til to Bøjningsmåder, skønt alle Gjerningsord i Latinen i Grunden følge en eneste Bøjningsmåde, hvoraf hine tvende ere Underarter, der igjen have mindre Klasser under sig« (jf. ovf. s. 47 f.). På tilsvarende måde har Rask (allerede *SA* I, 16) reduceret de traditionelle 5 latinske deklinationer til 3, stemmende med Blochs opstilling af de græske (jf. *Breve* I, 60 og løse blade i *NkS* 4to 149 c 115).

Om sit »splinterny System« for den græske deklination oplyser Rask (*Breve* I, 59): »Det bestaar især i en hel Kalfatring af Ordenen og Fremstillingsmaaden. Sammenligning med Islandsken, som ogsaa er et saare gammelt og originalt Sprog, har bragt mig paa Ideen, skjønt [jeg] efter at jeg havde udarbejdet den isl. Gramm. saa at Systemet ikke engang der er ganske fulgt.«

Det der tænkes på er tvedelingen af deklinationerne i to hovedarter, svarende til de to adjektivbøjninger (se ovf. s. 45 f.), samt ordningen af kasus (se s. 49 f.).

I de skitser til en græsk deklinationslære som findes forrest i *NkS* 4to 149 c 111—113, baseres tvedelingen alene på at »1. System« adskiller »3 Kjøn, andet System kun 2«, men i den senere version[17], som er aftrykt *SA* II, vender Rask tilbage til et forhold som mere eller mindre eksplicit ligger til grund for traditionen, og hvis principielle identitet med inddelingen i rene og urene verber han nu fastslår: »Ordene adskille sig i fem Bøjningsmaader . . ., nemlig først efter den indbyrdes Lighed og Overensstemmelse med Tillægsordene [jf. *Isl.*^{1} s. 69] i to Hovedarter«; disse deles atter efter kønnet i klasser. »Forskjellen mellem de to Hovedarter er fornemmelig, at den første indeholder en Selvlyd i Endelsen [fx. δωρον, λογος, νικη, πολιτης], den anden en Medlyd [fx. σωμα(τ), gen. σωματος; αγων, -ος; μνηστηρ, -ος] eller υ og ι [fx. αστυ, gen. αστεως; σιναπι].« (*SA* II, 91, 93; jf. *UA* I, 192). I den senere version af den latinske sproglære overføres princippet (og terminologien *åben* : *lukt*) også hertil (se *SA* II, 167, 178).

I den græske konjugationslære har Rask først accepteret Blochs tvedeling i »to Forandringsmåder« med henholdsvis ω og μι i præs. indik. (Add. 4to 627 h; den oprindelige tekst, opgivet in scribendo); dernæst har han overvejet at stille μι-ver-

[17] I brev til Hammarsköld af 2/12 1812 udtaler Rask at han »har et helt Udkast til [min græske Sproglære] omtrent færdig« (*Breve* I, 148).

berne først (*Breve* I, 66), men til slut har han anbragt μι-verberne som en undtagelseskategori og gjort Blochs underinddeling af ω-verberne i rene og urene (Bloch s. 80) til den primære (*UA* I, 200; *SA* II, 132). Hermed er inddelingen efter »mærkebogstav« (*litera characteristica*) gennemført både i konjugation og deklination i begge de »trakiske« sprog.

I *Prisskr.* løser Rask den opgave at påvise »Slægtskab eller Grundenhed«[17a] mellem de germanske sprog på den ene side, de »trakiske« (græsk og latin) på den anden side. Det sker i formlæren ved at konstatere overensstemmelse 1) i de forekommende bøjningskategorier, 2) i endelserne (når der tages hensyn til bogstavovergangene), 3) i den inddeling af deklination og konjugation som man når til hvis man følger den af Rask udviklede metode.

Her sker den skæbnesvangre kortslutning i Rasks tanke. Han var i begge sprogfamilier legitimt nået frem til en første tvedeling af både konjugation og deklination (se ovf. s. 47 f.). Da det nu var givet at sprogene var beslægtede, måtte det være muligt at identificere disse 2 × 2 bøjningsmåder i de 2 sprogfamilier. Med denne indstilling er Rask alt for villig til at bygge på uvæsentlige ligheder og til at lukke øjnene for sine egne principielle fordringer til en opstilling der følger sprogets natur. I konflikten mellem en immanent og en komparativ (-genetisk) opstilling, går hensynet til »stamsproget og nabosprogene« af med sejren. Og hensynet til en rent symmetrisk opstilling af systemerne vejer tungere end de principper hvorefter systemerne er opstillet.

Da det var umuligt at overføre det germanske verbalsystem til trakisk, måtte Rask gå den modsatte vej og forsøge en tolkning af germansk ud fra det trakiske princip, med hovedinddeling i »hovedarterne« *pura* og *impura* (både i verber og nominer) og underinddeling efter mærkebogstavet. Her blev Rask et offer for sin overvurdering af islandsken. Han opfattede nemlig de svage substantiver som *pura* (dvs. stammer med vokalisk udlyd) og måtte følgelig tolke de stærke som konsonantstammer. Denne opfattelse bekræftedes ved en parallelisme i genitiv: de rene (og svage) har oftest genitiv på vokal, de urene (og stærke) fortrinsvis på *-s* (*UA* I, 194[4-5]).

Identifikationen af de to konjugationer er en større synd set fra Rasks eget standpunkt. For germansk havde to helt for-

[17a] *UA* I 49, jf. 104, 190, 321.

skellige systemer af endelser, trakisk faktisk kun ét (se ovf. s. 53). Men med lidt god vilje kunne man nok i de to gotiske bøjningsmåder se en vis lighed med den trakiske inddeling, idet to af de svage konjugationer i 1. pers. præsens (der var en slags nævne- eller kendeform) havde en udlydende vokal (*ek elska, ek brenni*), medens dette aldrig fandtes i de stærke. Desuden »ender Datiden i alle urene [dvs. inclusive de stærke] på den blotte Medlyd« (*UA* I, 277).

Da det trakiske system således lod sig opfatte som fælles for begge sprogfamilier, måtte det være det fundamentale[18], og man kan nu følge hvordan Rask skridt for skridt i sine germanske grammatikker (1817—32) lader stammesystemet fortrænge det immanente germanske system. Man må beundre den opfindsomhed og elegance hvormed det lykkes. Men det kan ikke skjules at Rask alt for stærkt fremhæver de punkter hvor de to inddelingsprincipper fører til samme resultat, medens han går let hen over de væsentlige punkter hvor de ikke stemmer overens.

I *Ags.*[1] (1817) opstilles deklinationerne stadig efter antallet af endelser og benævnes derfor *Den simplere Hovedart*: *Den kunstigere Hovedart*. Men der tilføjes:

> Den simplere Hovedart indbefatter lutter Ord, der ender paa en væsentlig [ɔ: til stammen hørende] Selvlyd (nemlig *e* i Intetkj., *a* i Hankj. og *e* i Hunkj.); den kunstigere derimod alle Ord som ender på Medlydende, saa og nogle paa et uvæsentligt *e* og *u*, dette *e* og *u* er ogsaa bortkastet i andre gotiske Sprogarter (s. 20 jf. ovf. s. 54 note 16).

I stammeformerne har han set »grunden« til inddelingen i de to hovedarter. Konjugationerne opstilles tilsvarende på grundlag af stavelsetal i datid, men det tilføjes at »Første Bøjningsmaade . . indbefatter lutter aabne eller rene Gjerningsord . . Anden Bøjningsmaade alle egentlig lukte eller urene« (s. 53, 61).

I *Fris.* (1825) optages betegnelserne den *åbne* henholdsvis *lukte Hovedart* i verbalbøjningen (s. 65), men kriterierne er stadig stavelsetallet. *Ags.*[2] (1830) bruger omvendt *simple*: *complex* både om nominer og verber, og først i *Isl.*[3] der udkom i Rasks dødsår (1832), er betegnelsen *åbne-lukte hovedart* gennemført i begge ordklasser.

[18] Jf. Cuviers princip ovf. s. 24, vokalsystemet s. 79, kasusordningen s. 50.

I underinddelingen er det vanskeligere (men naturligvis også mindre væsentligt) at gennemføre overensstemmelsen mellem gotisk og trakisk. Bedst går det i deklinationen, hvor kønnene i begge sprogfamilier afgiver en naturlig tredeling, der i de svage svarer til en forskel i endelsens vokal som Rask opfatter som tematisk (*hjarta, geisli, tunga, -u*). I den »lukte« deklination er der imidlertid (mindst) to bøjningsmåder inden for henhv. mask. og fem. og »grunden« til denne inddeling var det for Rask vanskeligt at finde. Han forsøger mere eller mindre konsekvent at tage hensyn til »mærkebogstavet« (dvs. den stammeudlydende konsonant, herunder *i* (*j*), *u*(*v*)), men først i *Ags.*[2] lykkes det ham at få en tilfredsstillende ordning:

> The complex order should, strictly speaking, be divided into three declensions: the 1st containing all words ending in a consonant; the 2nd, those in *e unessential* (instead of *i*): the 3d, those in *u*; but nouns in *e* (for *i*) possessing so few peculiarities, may, without inconvenience, be distributed between those ending in a consonant, and those in *u*. The declensions of this order are thus reduced to two, each containing three classes for the three genders (s. 27—28).

Den sande grund til at Rask opofrer sine få *i*-stammer kommer dog nok frem i følgende tilføjelse:

> This distribution of the nouns, into nine classes or forms, corresponds admirably to the division of the verbs into nine classes; viz. 3 of the first order (verba pura) and 6 of the complex (verba impura). Even of the adjective, besides the definite forms corresponding to the simple order of nouns, there are two other declensions, the one forming the feminine in *u* corresponding to the 3d. decl. of nouns in *u* (s. 29).

Og det hjælper ikke at Rask med en røst fra sin mere nøgterne fortid bemærker:

> The number of declensions is, upon the whole, not so important as the distribution of the words into the proper orders and classes, to which they naturally belong (s. 28).

I *Isl.*[3] fastholdes den tvungne inddeling af de lukte navneord i to bøjningsmåder, hvorved »2. Bøjningsmåde« kommer til at omfatte ikke blot »de Navneord, der ender på allehånde Medlyde« (fx. neutr. *land, -s*; mask. *brand-r, -s*; fem. *för, far-ar*), men også dem »der have et *i* i Endelsen« (de svage maskuliner »skulde egentlig endes på *e*«), fx. neutr. *kvæði, -s*, mask. *lækni-r,*

-s, fem. *æfi*, *-i*. »3. Bøjningsmåde indbefatter« dem, »der have *u* eller *v* i Endelsen, hvilket dog stundum er bortfaldet eller på anden Måde blevet utydeligt«. Her opføres ikke blot maskuliner af typen *völlur*, *fjörður* (hvor *u* opfattes som temavokal), men også femininer af typerne *mörk* (*-u* bortfaldet) og *rót*. For at få de ønskede tre klasser opstilles *tré*, *kné* (og *fé*) som en slags neutrale *u*-stammer, idet »*e* står for *ev*«, hvilket begrundes med at dat. og gen. plur. *trjám*, *trjá* »ere sammentrukne istedet for *trjavum*, *trjava*«. — Den gamle praksis med velklangsregler (se s. 34) var unægtelig et probat hjælpemiddel.

De åbne (svage) verber havde Rask i *Isl.*[1] og *Pris.* (*UA* I, 77) delt i 5 klasser idet de præteritopræsentiske og typen *snua-sneri-snuinn* opføres som nr. 4 og 5. I *Isl.*[2] (s. 136) udgår de to sidste af hovedsystemet som uregelmæssige under 3. klasse (s. 146); de tre regelmæssige opstilles stadig på grundlag af endelser og omlydsforhold, men de søges nu identificeret med de trakiske *verba pura* (på αω, εω, οω), og inddelt efter temavokalen, der er bevaret i præsens i de to første klasser (*ek elska*, *ek renni*), men tabt i den tredie (*ek tem*, *tamdi*), hvor den formodes at have været *u* »emedan denna ändelse i många fall blifvit bortkastet i fornspråket«. Den nærmere identifikation af disse tre klasser i trakisk og gotisk går Rask dog klogelig nok ikke ind på. Det er ham nok at tallet og inddelingsgrunden er de samme. I de lukte (stærke) verber erkender Rask straks i *Pris.* (*UA* I, 278) at det er umuligt at overføre inddelingen efter mærkebogstav (stammens udlydskonsonant) til de gotiske sprog, og han eksperimenterer derfor meget med opstillingen af denne bøjningsmåde. Endnu i *Ags.*[1] og *Isl.*[2] bruger han den fra Adelung, *DS*[1] overtagne ordning efter præteritumsvokalen, idet han dog bytter om på rækkefølgen (se fx. *Isl.*[2] s. 148), men i *Fris.* (s. 65 ff.) får han de 6 klasser grupperet i 2 × 3 efter vokalskifterne: »a. med fortsat Omlyd« har samme vokal i præt. sing. og plur. samt i præt. indik. og konj., »b. med forandret Omlyd« har vokalskifte i disse former[19]. Herved fremkommer 3 × 3 bøjninger, ordnet således at den ene triade udgør den svage konjugation, medens de to andre er underafdelinger af den stærke. Det er dette talforhold som det i *Ags.*[2] lykkes at overføre til deklinationen (se ovf. s. 58).

[19] Det er dette system som Adelung allerede havde optaget i 1781 (se ovf. s. 45, note 5).

4. Rasks *ændringer i det danske bøjningssystem.*

Først på denne baggrund forstår man de ændringer i opstillingen af de danske fleksioner som har fundet sted fra *Gram. Afh.* til den danske grammatik Rask skrev til brug for en fætter omkring nytår 1825 (MB s. 137 ff.), samtidig med at han lagde sidste hånd på *Fris.* Systemet står da også på samme udviklingstrin som i *Fris.* I *Gram. Afh.* var hver af verbets to forandringsmåder inddelt i 4 klasser (*UA* II, 85); nu indføres 3-talssystemet: modalverberne gøres til en underafdeling af 3. svage klasse (med vokalskifte); de stærke deles først i to hovedarter: A. Med enkelt omlyd (ɔ: kun datid har afvigende vokal). B. Med dobbelt omlyd (også perf. part. afviger fra præs.); hver af disse deles så i 3 klasser efter præt.-vokalen. Definitionen af hovedarterne er for at passe til nydansk ændret noget i forhold til *Fris.*

Om deklinationen siger Rask selv: »Flertallets Dannelse er vanskeligere« (s. 6), og ms. viser at han har vaklet mellem forskellige opstillinger (se facsimile s. 61). Hans udgangspunkt er formuleringen i *Gram.Afh.* (*UA* II, 62) som stammer fra Høysgaard (§ 96): »Rodord, som ender på en Medlyd, få Endelsen *-e* og de på en Selvlyd *-er* eller *-r*«; dog »beholdes« *-er* i ord med omlyd. I overensstemmelse med inddelingen i *Fris.* formuleres dette i ms. således: »Ordene dele sig nemlig først i to Hovedarter, hvoraf den ene ender på en Selvlyd og kaldes den åbne, den anden på en Medlyd og kaldes den lukte. Den første danner Flertallet på *-er*, den anden har det ligt Entallet, eller slutter det på *e*. Da dette er den vigtigste Bøjning af disse Ord, så kan man i Dansken antage tre Bøjningsmåder til Navneordene (ɔ: Åbne: 1. *-(e)r*; Lukte: A 2. -0; B 3. *-e*)«. Senere har R. forsøgt en ny nummerering, vistnok således at han blot har villet opstille 3 deklinationer, ordnet (som hos Baden) efter simpelhedens princip: 1. -0 2. *e-* 3. *-er.* På dette stadium har han i marginen tilføjet: »Andre Sprog som Isl., Sv. og Tysk dele vel N. i to Hovedarter, nemlig de åbne som ender på en Selvlyd og de lukte på en Medlyd; men i Dansken ere de åbne faldne sammen med 3. Bøjningsmåde [ɔ: *-(e)r*] og altså Inddelingen i 2 Hovedarter unyttig.« Men heller ikke denne ordning bevares. I Add. 4to, nr. 627 e s. 37 har Rask indført flg. lille notits (jf. MB. s. 143): »4 Bøjningsmåder af Navneord er det vel rettest at antage i Dan-

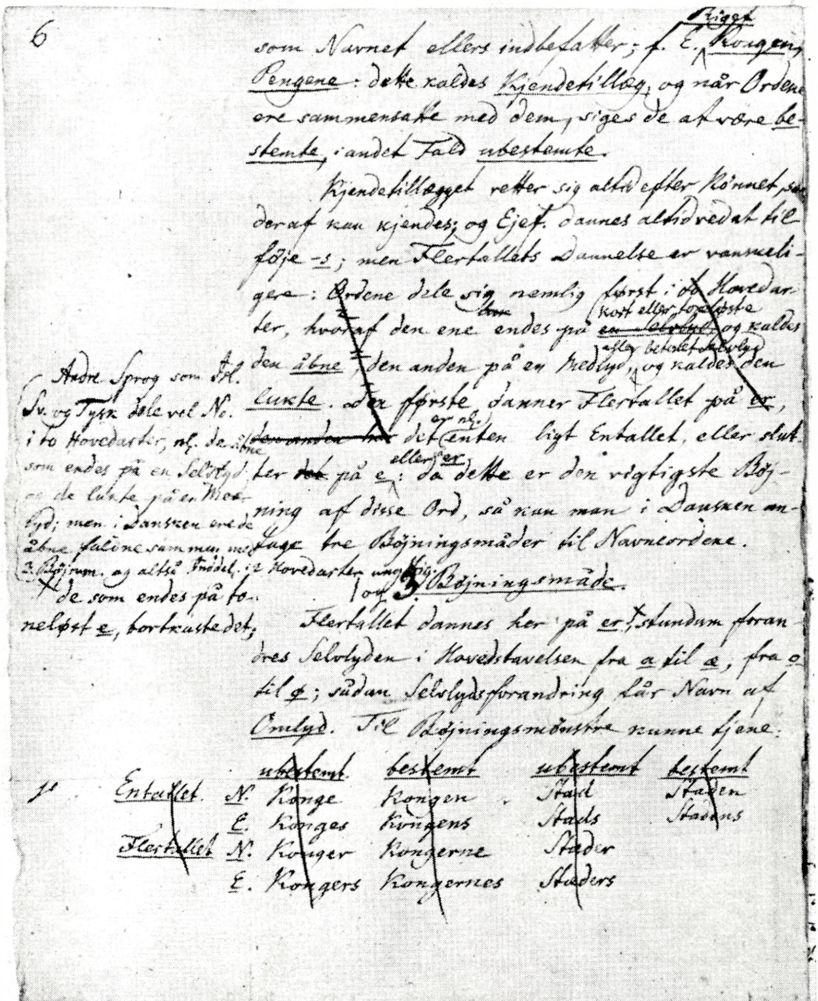

6

som Navnet ellers indbefatter; f. E. Kongen, Riget, Pengene: dette kaldes Kjendetillæg, og når Ordene ere sammensatte med dem, siges de at være bestemte, i andet Fald ubestemte.

Kjendetillægget retter sig altid efter Kønnet, så deraf kan kjendes; og Ejef. dannes altid ved at tilföje -s; men Flertallets Dannelse er vanskeligere: Ordene dele sig nemlig först i to Hovedarter, hvoraf den ene endes på kort eller tonløse Selvlyd og kaldes den åbne, den anden på en Medlyd eller betonet Selvlyd, og kaldes den lukte. den første danner Flertallet på er, det er nl. det enten ligt Entallet, eller slutter på e eller er; da dette er den vigtigste Böjning af disse Ord, så kan man i Dansken antage tre Böjningsmåder til Navneordene.

Andre Sprog som Isl. Sv. og Tysk dele vel No. i to Hovedarter, nl. de åbne som endes på en Selvlyd og de lukte på en Medlyd; men i Dansken ere de åbne faldne sammen med 3. Böjnm. og altså fordel. i 2 Hovedarter [illegible] de som endes på tonløst e, bortkastedet,

1ste Böjningsmåde.

Flertallet dannes her på er, stundum forandres Selvlyden i Hovedstavelsen fra a til æ, fra o til ø; sådan Selvlydsforandring får Navn af Omlyd. Til Böjningsmönstre kunne tjene:

		ubestemt	bestemt	ubestemt	bestemt
1. Entallet	N.	Konge	Kongen	Stad	Staden
	E.	Konges	Kongens	Stads	Stadens
Flertallet	N.	Konger	Kongerne	Stader	
	E.	Kongers	Kongernes	Staders	

Ny kgl. Samling 4⁰ nr. 149 c 5 s. 6 (formindsket).

sken, nemlig: Flertal *-r* (*Hjærte-r, Stråle-r, Gude-r*), [flt. = ental]. (*År, Gæs*), *-e* (*Hest-e, Fædr-e*), *-er* (*Dyd-er, Bog-er*).«

Ved således at adskille flertal på *-er* og flertal på *-r* opnår R. dels (synkronisk) at få en undtagelsesløs regel, som ved rettelser i hovedms. udtrykkes således: »den ene Hovedart ender på kort eller tonløst *e* . . . og danner Flertallet på *-r*«, dels opnår han en tilsyneladende overensstemmelse med opstillingen i oldnordisk og de øvrige indoeuropæiske sprog, og kan altså vende tilbage til inddelingen åben:lukt som han havde forkastet i den citerede note. I den engelske redaktion (1830) opgives denne terminologi til fordel for den der anvendes i *Ags.*[2], idet både deklination og konjugation deles i »simple order« og »complex order«; i øvrigt er bøjningssystemerne her opstillet ganske som i den rettede version af ms.[20].

5. *Konklusion.*

Opstillingen af det indoeuropæiske bøjningssystem er kernen i Rasks livsværk. Kimen til hele systemet er den iagttagelse at modsætningen mellem stærke og svage verber er fælles for alle germanske sprog, og at også deklinationerne i germansk såvel som i andre indoeuropæiske sprog lader sig opstille i to hovedarter. Da det også lykkes ham at opstille vokalerne i to symmetriske rækker, fastslår han den simpleste deling, dikotomien, som det fundamentale strukturelle princip (jf. ndf. s. 77, 150).

Ud fra denne erkendelse forsøger Rask overalt at reducere sprogenes systemer til de simplest mulige tankeformer: symmetri eller parallelisme, opstigen fra det enkle til det mere sammensatte, fra det selvstændige eller forudsatte til det uselvstændige eller forudsættende. Det var hans livs triumf at det i en række tilfælde lykkedes ham at konstatere sådanne rationelle træk som gennemgående inden for en sproggruppe: parallelismen mellem en grammatisk funktionel ordning af vokalerne og den fysiologiske, mellem afledningsordenen af endelser (former) og begreber (fx. kasus), mellem stammeudlyd og endelse, mellem strukturelt hierarki og kronologisk-genetisk rækkefølge. Sandelig,

[20] Efter tilsvarende principper omarbejdes den svenske sproglære (*SA* III, 1 ff., jf. udkast fra ca. 1810 i *NkS* 4to nr. 149 c 13).

det fornuftige var det virkelige, natur og ånd, system og historisk udvikling var ét.

Denne erkendelse havde sin styrke og sin svaghed i intuitionen. Med enestående hurtighed og sikkerhed så Rask de simple grundtræk i et sprogligt mønster; med sjælden klarhed formulerede han det princip der lå til grund for den enkelte serie af iagttagelser. Men med lige så forbløffende konsekvens så han bort fra de tilfælde hvor hans symmetriprincip ikke lod sig gennemføre. Han havde en uudtømmelig opfindsomhed til at bortforklare genstridige eksempler og til at føre den observerede symmetri igennem til sin sidste konsekvens. Men han var ikke teoretiker nok til at sammenfatte sine intuitive ordningsprincipper til et sammenhængende system af teser der kunne efterprøves i alle analoge tilfælde. Derfor lykkedes det ham ikke at indse at de parallelismer og den kontinuitet der for ham var bekræftelsen på at han havde fundet »naturens gang i sprogene«, ikke lod sig gennemføre i alle tilfælde, at ordenen i udtryk og indhold, (fonetisk) manifestation og (grammatisk) funktion, strukturel og genetisk rækkefølge ikke overalt var den samme, og at de forskellige formale ordningsprincipper derfor kunne føre til uforenelige resultater.

Ved således at lægge hovedvægten på symmetri og parallelisme fjernede Rask sig fra Grimm og den historiske retning; men det betyder ikke at han gik fra en genealogisk klassifikation til en i en eller anden forstand »typologisk«. Der er intet vidnesbyrd om at Rask ikke i den symmetriske anordning har set en grundenhed der var identisk med genealogisk slægtskab og tillige en målestok for slægtskabets grad. Man kan gerne betegne modsætningen med de åndshistoriske klicheer »rationalisme« kontra »romantik«, men man må så erindre at romantikeren ved sin kærlighed til det individuelle i dets sammenhænge og overgange var empirikeren, at »historisk« først og fremmest betød empirisk, og at Rask bevægede sig op i abstraktionslag, hvor han mistede interessen for de faktisk forekommende sproglige detailler, for undtagelser, nuancer og overgange.

De skarpe ord den unge sandhedsapostel i 1814 rettede mod sine modstandere, kan således ved skæbnens bitre ironi rettes mod den Rask der blot 10 år efter kæmpede for sine triader og fikse ideer:

Men den menneskelige Aand vil saa nødig gaa den lange og trange Undersøgelsens Vej, og det ligesaalidt i Oldsager og Historie som i Filosofi og Religion, og dog gives der ingen anden kortere Adgang til Sandheden. Den vil straks have Udslaget, og naar den én Gang ved en Gisning har fastsat dette, søger den sædvanlig ikke at berigtige sine Forestillinger, men at læmpe alt efter sit System, som den opbyder alle Kræfter til at forsvare . . . Man kjæmper derfor som for Ære og Liv, og de groveste Lidenskaber blande sig i Spillet, saa at efter et langt Tidsrum er det mangen Gang tvivlsomt om man har nærmet sig eller fjærnet sig fra Sandheden (*UA* I, 193).

Da Rask i sine sidste grammatikker havde gennemført symmetrien i deklination og konjugation og for bestandig havde bragt sin ungdoms mere kritiske og empiriske principper til tavshed, havde han lukket sig inde i en afsluttet verden, hvis fuldkomne matematiske harmoni ikke kunne rokkes. Oprøreren og fritænkeren var blevet skolastiker og dogmatiker. Da døden indhentede ham, var løbet fuldendt. Der var ingen vej hverken frem eller tilbage.

IV. BOGSTAVOVERGANGE OG VOKALSYSTEM

1. *Lydopfattelsen i* Blochs *Retskrivningslære.*

Skønt Rask i de fleste ortografiske stridsspørgsmål var en modstander af Bloch, er hans grundopfattelse af sprogets udtryksystem på væsentlige punkter præget af den tradition som han i 1805 første gang stiftede bekendtskab med i sin dansklærers retskrivningslære.

Først den ejendommelige terminologi man finder hos begge m.h.t. forholdet mellem stavelse, vokal og konsonant; herom siger Bloch:

> Alle de Lyd, som Taleorganerne kunne udtrykke, ere enten *enkelte*, (saasom *a*, *æ*, *aa*, *o*), eller *sammensatte*, som da lade sig opløse i deres Bestanddele (f. E. *au* kan opløses i de enkelte Lyd *a* og *u*; *blaa* i Labialarticulationen *b*, Lingvalartikulationen *l* og den enkelte Lyd *aa*). Herpaa grunder sig den almindelig antagne saare vigtige Inddeling af selvlydende og medlydende Bogstaver; thi *Vocaler* ere de egentlige Lyd, som med forskjellige Modificationer frembringes af Lungen, hvilke da igjen ere enkelte (saasom *a*, *aa*, *e*, *æ*) eller dobbelte, ɔ: Difthongger (som *au*, *ei*, *øi*); *Konsonanter* derimod de Articulationer af Vocallyden, som skee ved de øvrige Organer, Læben, Ganen, Tungen o. d. (*Retskr.* s. 8).

Jf. Rask:

> Den menneskelige Tale eller det egentlige Sprog, som er den nærmeste og vigtigste Gjenstand for Skriftlæren bestaaer af *Lyd*, som udtales med visse *Tungeslag* eller Artikulationer samt med et vist *Tonehold*, og det i en vis *Orden* og *Sammenhæng*. Naar man altsaa vil udtrykke Sproget ved synlige Tegn, er det disse enkelte Gjenstænder man har at afbilde. Man seer let at jeg ved Lydene forstaaer de egentlig saakaldte *Selvlyd* (Vokaler), eller de Elementer, som kunne udtales for sig selv, og høres allene uden Hjælp af de andre; ved Tungeslag eller Artikulationer derimod de saakaldte *Medlyd* (Konsonanter), som ere Tilsætninger, der dannes ved Taleredskabernes forskjellige Stillinger og anbringes enten ved Begyndelsen eller Enden af Lydenes Udtale. Hine udgjøre Grundvolden for Sproget, disse ere de nærmeste i Vig-

tighed, de give vel ingen Lyd selv, men ere dog væsentlige Tilsætninger til Lydene, som høres før eller efter dem og ere forskjellige fra dem. (*Add.* 4to nr. 627 a, s. 11 f.; cit. efter MB s. 183; sml. ogs. *Retskr.* s. 24).

Det andet punkt er Blochs traditionelle sammenblanding af etymologiske og fonetiske synspunkter i opstillingen af »vokalernes slægtskab« (se ndf. s. 72 ff.). Andre detailler hvor Rask er påvirket af Bloch, er nævnt af MB s. 201 ff.

2. *Bogstavovergange.*

Den gamle lære om *cognatio literarum* har Rask mødt både hos Høysgaard (*Danske Grammatikere* IV, 263) og hos Pontoppidan (smst. II, 76) hvor der fremlægges et meget fyldigt materiale fra dansk sammenlignet med beslægtede sprog. Den udførligste teoretiske behandling finder man imidlertid i de *Prolegomena* der indleder G. J. Wachters *Glossarium Germanicum* (1737), og da Rask i sin første latinske afhandling om etymologien udtrykkelig henviser til disse (ndf. s. 168[1]), vil det være rimeligt at tage sit udgangspunkt heri. Efter en udførlig omtale af Platons og stoikernes opfattelse af etymologien, følger hos Wachter nogle paragraffer om ordenes slægtskab (alle fremhævelser er originalens):

IX.

Fundamentum omnis Etymologiæ est COGNATIO vocis cum voce, ut ex data Definitione patet. Verissime Varro: *Ut in hominibus quædam sunt cognationes et gentilitates, sic in verbis.* Ita sane est, nec aliter concipi potest. Quemadmodum enim cognati ex communi stirpe, ita voces a vocibus nativa quadam necessitate procreantur, sed a cognatis tantum, hoc est, similibus. Nam Generatio est productio similis, secundum omnes Philosophos. SIMILIA autem in vocibus censentur, *quæ sono et significatu conveniunt.* Ubi alterutra similitudo deficit, ibi Cognatio non habet locum. Et hæc Cognatio non fingitur ab ingenio humano, sed cernitur et animadvertitur, sicut similitudo quæ est inter patrem et filium.

[1] *UA* III, s. xiii anføres blandt Rasks kilder kun udgaven fra 1727, fra hvilken der smst. s. 60 f. citeres nogle *Regulæ etymologicæ;* denne udgave er imidlertid blot et lille "specimen" på ca. 300 små kvartsider omfattende etymologien til de ord der findes i »lingva germanica hodierna«. Men det tør anses for givet at Rask (i al fald fortrinsvis) har benyttet den fuldstændige udgave fra 1737, der med sine 2000 tospaltede foliosider endnu på Rasks tid var hovedværket inden for germansk etymologi. Rasks ytring *UA* I, 60: »Af saadanne Tilfælde [dvs. vilkårlige ordsammenstillinger] vrimle Vossius, Ihre og tildels også Wachter i de omtalte indledninger til deres Værker« kan kun sigte til udgaven 1737, da afsnittet om »permutationes literarum« først er optaget i denne. Om Wachter se i øvrigt Raumer s. 183.

X.

Nihil autem refert, unde vox cognata, quæ Etymologiæ substernitur, accipiatur, ex nostro, an ex alieno Sermone, modo sit antiqua, et antiquior ea, quam illustrandam suscepimus .. Sufficit .. nosse .. quod omnes Linguæ totius Universi ex una et primigenia per varias mutationes sint prognatæ, et consequenter cognatæ: quod Linguæ novæ ex veteribus oriantur, sicut gentes a gentibus [*herefter bemærkninger om sprogblanding*].

XI.

COGNATIO, qua verum in voce obscura ostendere conamur, debet esse vera, genuina, et scientifica, et in se continere *causam et rationem, cur verum in voce vel necessario existat, vel debeat aut possit existere.* Quæ his qualitatibus destituitur, hoc ipso spuria est, et ab affinitate aliena: et omnis Etymologia huic fundamento superstructa, non magis hoc nomine digna erit, quam nugæ aut somnia. . . .

XXII.

Hanc SCIENTIAM [ɔ: etymologiam] ita definio, quod sit *Ars inveniendi verum in verbis obscuris* . . .

XXV.

Verba, dum volant per ora virûm, insignes mutationes obire . . . nemo . . in dubium vocavit.

XXVI.

Causæ harum mutationum possunt esse plures, tam generales quam speciales. Generalis est fluxa et instabilis conditio omnis Linguæ . . . . [*De specielle er sprogblanding, folkevandringer osv.*].

Ordenes forskellige form forklares altså — i overensstemmelse med Leibniz's kontinuitetsfilosofi — ud fra de ubetydelige variationer i udtalen; disse forstørres under særlige ydre omstændigheder så meget at ordene bliver mere eller mindre ukendelige, og deres sande identitet dermed tilsløres. Man vil se hvor nær vi er ved darwinistiske tankegange.

Det som det nu gælder, er at finde den sande »ratio et causa« i ordenes slægtskab, og Wachter er ganske klar over at denne ligger i bogstavernes »genesis«, dvs. i deres artikulation. Han indskyder derfor en *Sectio II: De Genesi Literarum*:

Literarum permutatio alia est a natura, alia ab aliis causis. Naturaliter nullæ Literæ permutantur nisi cognatæ. Hæc permutatio valde crebra est, et nobis etiam insciis subrepit. Hinc vulgus, quamvis fere nesciat, quænam literæ sint cognatæ, sponte tamen et solius naturæ ductu eas permutat. Vim cognationis sentit et sequitur, ipsam cognationem ejusque causas non intelligit, nec curat. Nam hoc altioris indaginis est, et sola

mente cernitur. Plurimum autem rei Etymologicæ interest, ut intelligatur, nihil temere aut præter rationem permutari. Sed hoc ostendi recte non potest, nisi incipiendo ab ovo, hoc est, a generatione Literarum. Nam ex hac consideratione patebit, quo plectro Natura tot Literas dissonas producat, cur aliæ aliis sint cognatæ, et quænam natura permutabiles sint . . .

V.

Per LITERAM intelligo sonum primitivum, et signum ejus soni.

Herefter følger så en række paragraffer om de enkelte lyds dannelse. På dette grundlag opbygger han den følgende *Sectio III*: *De Cognatione et permutatione Literarum*:

I.

Quemadmodum in Vocibus est quædam affinitas et gentilitas, secundum Sect. I. §. 9, ita etiam in Literis. COGNATÆ autem censentur, quæ ab eodem instrumento, tanquam communi generis auctore figurantur, etiamsi sono dissimiles sint. Qua in re admirabile est Naturæ artificium, quæ ex uno monochordio tot literas dissonas producit. Hujus COGNATIONIS duplex est effectus in ore humano, *attractio et permutatio* Literarum affinium. Similia enim similibus amant conjungi, et cum illis converti. Ab *attractione* sunt literæ supervacaneæ in voce, et a *permutatione* literæ vicariæ, in speciem falsæ, revera autem homogeneæ et æquipollentes. Ab utraque causa existit insignis obscuritas in vocibus sic affectis, quæ sæpe imponit ignaris.

II.

Et hujus generis voces sunt innumeræ, quæ nec intelligi, nec parentibus suis reddi possunt, absque literarum, e quibus coëunt, examine et æstimatione. Hinc ii, qui vocum origines investigare volunt, summo jure postulare possunt, ut quædam in limine sibi concedantur, quo facilius ea, quæ volunt, efficiant, cujusmodi est,

I. Quod Literæ cognatæ se facile attrahant [fx.: M attrahit P: *sömpn* a *somnus*, *promptus* a *promoveo*].
II. Quod Literæ cognatæ facile permutentur.

Nam his nisi datis et concessis nullius voculæ ratio reddi potest. Cum ex adverso negotium prospere succedat, si, prout par est, postulata tam justa et ex ipsa natura rei petita admittantur. Ponamus, centum esse vocabula, tam graviter affecta, ut intelligi vix possint: necesse est secundum antecedentia, obscuritatem eorum esse vel ab *attractione* vel a *permutatione* literarum. Si prius, litera superflua, quæ non cognoscitur ex se, noscitur ex socia per Regulam *primam*: Si posterius, litera vera et adesse debita noscitur ex vicaria per Regulam *secundam*.

Det er altså urigtigt når Jan Agrell (s. 38) hævder at først Rask har formuleret dette princip[2]. Svagheden hos Wachter beror på at han er ærlig nok til at indrømme at der i sprogene også findes bogstavombytninger der ikke kan begrundes med fysiologisk slægtskab, men som alligevel på grund af betydningsligheden må anerkendes som tilladte i det enkelte sprog:

III.

Verum cum multæ sint in vocibus obscuritates, quæ non a literis cognatis oriuntur, nec ex lege cognationis tolli possunt, de his quoque aliquid dicendum est. Constat enim experientia, Literas, quæ sua natura non sunt permutabiles, permutari tamen a loquentibus apud omnes fere Gentes, cujus mutationis causas sat multas dedi Sect. I § 26. Apud Latinos omnes fere Literæ permutantur, quæ tamen non sunt affines nec congeneres, etiamsi vulgo appellentur *affines*. Nam affinitatis verum et unicum argumentum est communio organi, non consuetudo permutandi. Hinc male et imperite vocantur *affines*, eam solam ob causam, quod permutari soleant a Latinis. Multa hic audent Latini, quæ in aliis Linguis nec licita sunt, nec usu recepta. Certum autem est, nullam esse in universo Linguam, quæ non certis quibusdam mutationibus, sibique peculiaribus, quamvis præter naturam factis, delectetur. Quæ res non potest non insignem vocibus obscuritatem inferre. Quapropter vel a negotio Etymologiæ universe abstinendum est, vel præter regulas superiores adhuc concedendum nobis

III. Quod quædam Literæ non cognatæ ex genio Linguæ permutentur.

Medens Wachter må anses for hovedkilden til Rasks opfattelse af bogstavovergangenes teori, er Rasks metode og eksempelmateriale, samt hans opfattelse af de germanske og de indoeuropæiske sprogs indbyrdes slægtskab først og fremmest præget af Johan Ihres *Glossarium Sviogothicum*[3], som han også har benyttet allerede i skoletiden (*SA* I, 8). Ihre diskuterer ikke forholdet mellem de »naturlige« (dvs. fysiologisk forklarlige) bogstavovergange og dem der beror på det enkelte sprogs genius; han fastslår blot at reglerne ikke er almene, men kun gyldige for sammenligningen mellem to beslægtede sprog (»singulas linguas habere suo genio accomodatas litterarum permutationes«. *Proœmium* s. xli). I sin oversigt over bogstavovergangene sam-

[2] I øvrigt går princippet jo langt længere tilbage: det er klart udtalt af Pontoppidan (*Da. Gram.* II, 76: elementa homogena et ejusdem organi inter se facilè mutabilia sunt), og han har det formodentlig fra Jac. Madsen Aarhus (*De Litteris* (1586, udg. 1930) s. 6, med henvisning til Qvintilian *Inst. orat.* lib. I, cap. 5).

[3] Se nærmere Jan Agrell s. 145.

menligner han derfor også kun to sprog ad gangen, og sammenblander ikke (som de ældre: Pontoppidan og Wachter) de overgange der finder sted fra sprog til sprog, og dem der finder sted ved bøjning og afledning inden for samme sprog. Han er også klar over at man ikke kan opstille bogstavovergange hvor alle ombytninger er mulige; medens Wachter for hver vokal opregner overgange til (næsten) alle andre vokaler, erklærer Ihre: »vocales de industria præteream, quum illæ in omnibus fere Linguis promiscue permutent« (s. xli). Også på to andre punkter finder vi hos Ihre etymologiske principper som skulle få betydning for Rask. Ihre giver sin tilslutning til den af ældre etymologer udtalte tanke at de i dagliglivet nødvendige ord ikke tør anses for låneord. Germanerne har ikke behøvet gå til Rom for at låne betegnelser for næse og mund, fader og moder; overensstemmelsen i sådanne ord kan altså ikke bero på lån (Rasks udtalelser om dette forhold ligger dog nærmere ved Gatterers, se ndf. s. 106). Desuden anvender Ihre den metode at bevise sprogslægtskab ved overensstemmelse i bøjning (se ovf. s. 51).

Da man har regnet forståelsen af lydlovenes betydning for påvisning af sprogslægtskab til Rasks største fortjenester (se fx. ndf. s. 132 ff.), turde det være på sin plads at minde om, at »bogstavovergangene« for Rask bestandig kun var et sekundært argument ved påvisningen af lighed eller »grundenhed« i sprogene. Det ses tydeligst i det afsnit af *Prisskr.* som Rask selv opfattede som kronen på værket: nemlig påvisningen af grundenhed i græsk og islandsk. Som det første og vigtigste bevis gennemgår Rask udtalen af græsk og nyislandsk, og mener herved at kunne godtgøre at »Udtalen og den hele Klang i Græsk og Islandsk er yderlig overensstemmende, ligesom og Selvlyd, Tvelyd og Medlyd, efter den rigtige Udtale, ere omtrent de samme i begge Sprog« (*UA* I, 180, jf. ndf. s. 74 f.). Som næste lighedspunkt anføres overensstemmelse i »velklangsregler« (fx. bortfald af *t*, *d* og *n* foran *s*: isl. *vatns* udtalt *vas*, som πας af παντς). Og først til sidst hedder det: »det vil måskje ikke være af Vejen her at mærke sig de hyppigste af disse [Bogstav-]Overgange fra Græsk til Islandsk«.

Det er også påfaldende at Rask i sine sproglærer først og fremmest påpeger overgangenes rent praktisk-pædagogiske betydning: »for deslettere at gjenkende de islandske Ord, som vi endnu have i Dansken under en forandret Skikkelse, vil det næppe være

overflødigt at mærke sig: *a* bliver ofte især i Endelser til *e*, og omvendt, som : *kona* Kone, . . *sannar*, han sander . . . . . *ber* ɔ: bar, *kér* Kar.« (*Isl.*[1] 14).

Den uheldige opfattelse at bogstavovergangene således er reversible, har Rask dog allerede opgivet i *Isl.*[2]

Man har med rette gjort opmærksom på at Rask (og hans forgængere) ved »permutationer« eller »overgange« blot forstod korrespondenser og ikke sigtede til historisk udvikling. Men at disse korrespondenser altid i sidste instans beroede på fælles genealogisk nedstamning fra et stamsprog, var utvivlsomt Rasks mening, så vel som Wachters.

Særlige vanskeligheder har det voldt Rask at blive klar over, om overgangsreglerne var almene naturlove (jf. Wachter) eller alene havde gyldighed ved sammenligning mellem bestemte sprog eller sprogtrin (Ihre). I Indledningen til *Prisskr.* (*UA* I, 61—70) og i de dertil svarende udkast (*Add.* 4° nr. 627 b, s. 14 ff.) har han sikkert tænkt sig at opstille de *almene* principper, hvorfor han dels anfører eksempler fra flere sprog på samme overgang, dels sammenstiller eksempler på overgange fra sprog til sprog med eksempler på grammatisk vekslen inden for samme sprog eller med velklangsregler (se allerede det første udkast ndf. s. 169; sml. eks. som fx. ανδρος for ανρος, ανερος, *UA* I, 70). Han anfører også (*UA* I, 61) som den »Regel Naturen følger«, det af Wachter klart udtrykte princip at »Bogstaver som udtales med samme Taleredskab« ombyttes med hinanden. Men eksempelmaterialet (der vistnok er ældre end denne formulering) passer kun dårligt til Wachters princip, idet det hovedsagelig omfatter eksempler på overgange mellem lyd der ikke udtales med samme organ (fx. »Læbebogstaver afveksle med Tungebogstaver«). Rask har derfor også givet Wachters formulering en tilføjelse som i virkeligheden ophæver princippet, idet han siger: »Hovedregelen er her at Bogstaver som udtales med samme Taleredskab *eller høre til samme Klasse* [udhævelsen min] forveksles og ombyttes med hinanden.« Men da hovedklasserne af konsonanter for Rask (efter traditionen) er stumme og flydende bogstaver, er det ombytningerne inden for disse der for Rask er hovedsagen. Og da han erkender at »disse Klasser gå stundum over til hinanden og krydse hinanden på forskjellige Måder«, bliver der ikke meget tilbage af naturens regel.

Atter her er det Rasks særegne form for systematik der forhindrer ham i en bedre erkendelse. Han havde nemlig allerede i 1806 gjort den farlige iagttagelse at visse lydrækker hyppigt vekslede (1) grammatisk: *taka*:*tekr*:*tók*, (2) ved overgang fra et sprog til et andet: *svafvel*:*Schwefel*:*Svovl* (se nedf. s. 169) og at sådanne lydrækker (3) ofte havde noget akustisk eller fysiologisk fælles, samt at de (4) i visse tilfælde kunne opstilles i korresponderende rækker (se fx. konsonantsystemet ndf. s. 169, sml. *Isl.*[1] 17). Rask søgte nu at opstille et lydsystem (alment eller gældende for et betydeligt antal — beslægtede eller ubeslægtede — sprog) hvis klasser havde det størst mulige antal af disse træk fælles (se fx. *UA* I, 71—73).

I en undskyldende parentes (*UA* I, 70, jf. III, 74 ff.) erkender Rask at disse overgange kun inden for indoeuropæisk er »de hyppigste« og at de altså ikke har universel gyldighed; men det er først i en senere håndskreven tilføjelse at han klart formulerer den indsigt (som allerede Ihre havde udtrykt) at man »ved hver to Sprog man vil jævnføre nøje må lægge Mærke til *de særegne Overgange* som bevislig finder Sted imellem dem, og først da kan man med nogenledes Sikkerhed dømme om Slægtskabet af deres Ord i de enkelte Tilfælde« (*UA* III, 19).

Det må således erkendes at Rask ikke har givet afgørende nye bidrag til bogstavovergangenes *teori*. Hans fortjeneste ligger deri at han med sin sikre intuition anvendte de af forgængerne formulerede principper mere konsekvent og kritisk end de selv havde gjort, hvorved han i mange tilfælde som den første opstillede en række af de vigtigste »særegne Overgange«.

3. *Vokalsystem.*

Konsonantsystemet overtog Rask fra traditionen (med Blochs danske terminologi), og i den almene indledning til *Prisskr.* forvisser han sig om at de hyppigste bogstavovergange finder sted inden for de klasser der var opstillet på fysiologisk grundlag (henh. efter artikulationsart og artikulationssted). Klasserne var altså på én gang fysiologisk og funktionelt begrundede.

Ved vokalsystemet var en fysiologisk ordning ikke på forhånd givet; men lige fra begyndelsen af ser man hvordan Rask forsøger på at finde harmoni mellem de forskellige kriterier. Således

er allerede skemaet fra 1806 (ndf. s. 169) oprindelig opstillet på grundlag af grammatisk veksel (*a—e—o*), men udfyldt til et system med to triader af henh. fortunge- og bagtungevokaler. I kladden til *Prisskr.* i samme hs. finder vi en række nye sammenstillinger og et forsøg på at motivere en klassifikation. Den første gruppering bygger videre på forsøget fra 1806, men tilføjelsen af *ø* og *y* bringer forvirring i systemet, idet der samtidig tages hensyn til visse omlydsforhold:

		a	æ
j	i	e	ø
v y	u	o	å

Den tilføjede tekst (forlæg for *UA* I, 61 l. 12 ff.) ændrer allerede denne opstilling:

A. a) De tre Grundselvlyd synes *a, e, o* at være; af de to sidste udvikle sig *i* og *u*, af disse igjen Medlydene *j* og *v*, af de tre første synes *æ ø y* igjen at oprinde. Disse afveksle altså indbyrdes men kuns i disse Led — i Almindelighed at sige, ti ellers kunne i et enkelt Sprog mangfoldige forskjellige Ombytninger finde Sted.

Når *æ, ø, y* anses for afledt af *a, e, o*, beror det nok på omlydsfænomener i isl. (*hver*:*hvör*, *son*:*synir*, jf. s. 76 f.); vanskeligere er det at forstå at *i, u* ikke (som fx. hos Wachter) regnes med til grundvokalerne. Jeg antager at det hænger sammen med Rasks teori om at man ved hjælp af disse dannede diftonger af grundvokalerne *a, e, o* (jf. ndf.). — Et variantskema opstiller de tyske omlydsvokaler på traditionel vis:

a	e	i	o	u
ä			ö	ü

Også ved de andre, krydsende inddelinger forsøger Rask at forbinde visse fysiologisk-akustiske synspunkter med funktionelle, fortrinsvis således at der fremkommer parallelle rækker hvis led parvis svarer til hinanden. I udkastet formuleres de to følgende inddelinger således:

b) Disse Selvlyd kunne være af et dobbelt Slags enten enkelte, simple oftest korte [,] eller lange dobbelte og ligesom bredere, hvilket består deri at et mer eller mindre tydelig *j* eller *v* hænges til i Lyden. Disse kaldes Tvelyd og skrives snart som sådanne med *i* og *u* (*j* eller *v*) i Enden, eller enkelte, med eller uden Mærker over, eftersom Natsioner

udtaler dem mer eller mindre tydelig og fra først af har været mere eller mindre opmærksomme på Sprogets Bestanddele. Disse Klasser forblandes sjælden og kun i enkelte Tilfælde, men Tvelyd plejer gjerne at gå over til en Tvelyd og en kort enkelt Selvlyd til en anden ligesaa.

c) Man deler også Selvlydene i de åbne og lukte, de åbne ere *i*, *y*, [*u*], de lukte ere *a*, *å*, *o*, *æ*, *e*, *ø* fordi hine af sig selv ligesom indeslutte en Medlyd *j*, *v* i Enden der gjør Forbindelsen med en følgende Selvlyd let. Disse derimod ende afbrudt med deres egen Lyd. [*Under nedskrivningen har Rask sammenblandet denne inddeling med den følgende i bløde og hårde*].

Denne inddeling kan kun forstås ud fra Rasks tolkning af den islandske ortografi, hvor hver vokal forekommer med og uden accent, og hvor de accentuerede alle har en diftongisk udtale. Rask vil dog ikke anerkende dem som diftonger. Det hedder allerede i *Isl.*[1] s. 3: »*á* er . .en af de Stavelser, man urigtig plejer at kalde Tvelyd; det udtales omtrent som *av* (ikke som det tyske *au*).« S. 4: »*í* er en af de såkaldte Tvelyd, det udtales som *ij* eller som det lange (dobbelte) i hos os.« osv. I kapitlet om islandsk i *Prisskr.* udvikles denne teori nøjere. Det hedder i udkastet (s. 19):

Enhver Selvlyd har en dobbelt Form/Beskaffenhed, nemlig enten en enkelt, jævn Lyd og en bred tvelydagtig, som består deri at den første Lyd fordybes og dertil føjes en svag Artikulatsion af *v* eller *j*. Egentlig skulde der altså gives to slige Tvelyd af hver Selvlyd, hvilket og er Tilfældet ved mange [*rettet til*: *a*], men Velklangen har i de fleste Tilfælde kun tilladt/antaget den hvor begge Dele vare af samme Oprindelse og nøje forenet med hinanden næsten som en bred Selvlyd, og derimod oftest forkastet den, hvor de vare mere uligeartede, eller ved en lille Forandring af Lyden gjort den til en anden af mere ligeartede Dele. Således er måskje det gl. *ey* (nuv. *au*) for *oi* og det gl. *au* for *ev* så at de tre gamle Grundselvlyd i Sproget have haft hver to Tvelyd ligesom i Græsken α αυ αι. [*Herefter 3 udkast til opstilling af systemet i UA* I, 72].

Bag denne ejendommelige systematisk-etymologiske analyse ligger formentlig Wachters opstilling af alle teoretisk mulige diftonger. I *Sectio II De Genesi Literarum* (§ XI) hævder han at der fra naturens hånd nødvendigvis foreligger fem og kun fem grundvokaler (*a*, *e*, *i*; *u*, *o*). Af disse kan der dannes 21 tvelyd, hvis man efter hver af de 5 sætter hver af de 4 andre (§ XV):

ae ai ao au
ea ei eo eu [osv.]

Således har isl. oprindelig haft flg. kombinationer af de tre grundvokaler + *i* og *u*:

ai (skrevet *æ*)	au (skrevet *á*)
oi (jf. færøisk udtale af *ey*)	ou (skrevet *ó*)
ei (skrevet *ei*)	eu (jf. norsk udt. af *au*)[4]

Det blev skæbnesvangert for Rask at han genfandt dette system i græsk og derfor urokkeligt troede på den nyislandske udtales høje ælde (se *UA* I, 181 f.). Men også af en anden grund har dette system måttet forekomme Rask særlig naturligt. Det var nemlig det han kendte fra sin fynske dialekt:

> Dessutom har på många ställen allmogens dialekt ännu samma ljud, t. e. på slätten i Fyen höres *á*, *ó*, *æ*, *ei*, *au*, man säger där *fá* [*faw*] för att *få*, *gó* [*gow*] för *god*, *hæl* [*hail*] för *häl*, *bein* för *ben*, *dau* [*döi*] för *död*, fullkomligt med det Isländska ljudet. [*Isl.*² s. 37; *lydskriftformerne tilføjet af mig*].

En så fuldkommen identitet mellem diftongsystemerne i islandsk, græsk og fynsk kunne umuligt være opstået ved tilfældig udvikling. Den måtte være bevaret fra et fælles stamsprog.

Inddelingen i »åbne« og »lukte« vokaler (c) er, som man vil se, egentlig et særtilfælde af den foregående (b). Den opretholdes dels fordi »den svage Konsonant [her] er kommet af den samme Vokal som den tilføjes« (*UA* I, 62), dels fordi denne forskel i modsætning til »jævne:brede« også forekommer uden for isl., således fx. i dansk, hvor udtalen er »åben« foran en anden vokal (fx. i *tie*, *kue*, udtalt *tij-e*, *kuv-e*) samt i tilfælde hvor »man siger Selvlyden er lang . . . saasom: *Tid Hus Lys.*« (smst.) For Rask var disse vokaler ikke kvantitativt forskellige fra dem vi i rigsmål betegner som korte; forskellen var kvalitativ, mellem en ren og en diftongeret lyd (jf. Poul Andersens oplysninger om Rasks dialekt, *Festskr. Dahlerup* s. 253 f.). Benævnelsen *åben:lukt* sigter ikke til artikulationsåbningen, men til overgangen fra vokalen til den følgende lyd; udtrykkene er Rasks gengivelser af traditionens *purus:impurus* (jf. ovf. s. 54 og ndf. s. 181). I *Tillæg og Rettelser* til *Prisskr.* foreslår Rask at ombytte udtrykkene, en ændring som er gennemført i *UA* I, 62 ff. (jf. *UA* III, 70, *Retskr.* 42 samt ndf. s. 78 f.).

Den fjerde og sidste inddeling af vokalerne lyder i udkastet til *Prisskr.* således (jf. *UA* I, 62²ff.):

[4] Senere opfattede Rask *au*, *ey* (med formodet oprindelig udtale *öw*, *öj*) som diftonger af isl. *ö*, og *ó*, *œ* (opr. udtalt *ow oj*) som diftonger af *o*, se *Isl.*² 40.

d) hårde *a å o u*, bløde *æ e i o y* [*tilføjet*: *Cæsar Ceres Cicero cœna cyparissus*], ti de tage ligesom uvilkårlig et *j* foran sig især når *k*, *g* og i andre sprog også andre Medlyd [*i margen*: *n ll* i spansk, *gl*, *gn* i Ital. *z*, *c*, *l* i Litt. ofl.] gå foran. Disse Medlyd kaldes i så Fald også bløde. *Karl Kårde Ko Kur — Kjærne, kjed, Kjid, Kjød, Gjyjde*; foran *i* og *y* skrives dette ikke i Dansken men udtalen i *Gyde* er dog *Gjyjde* (med langt *y*).

Betegnelsen »bløde« vokaler stammer fra BADEN, *Dansk*[3] (s. 47), hvor dog kun *e*, *æ*, *ø* regnes hertil (fordi der kun foran disse skrives *gj*, *kj*), og hvor man også finder nogle vanskeligt forståelige udtalelser om »haardt« og »blødt« *j*, som synes at ligge bag Rasks opfattelse af dette spørgsmål (fx. *UA* I, 64, 73 f.). Det ejendommelige er, at Rask slet ikke kommer ind på det fysiologisk-akustiske fællesskab mellem henh. fortunge- og bagtungevokaler, men alene opstiller kategorierne på grundlag af deres indflydelse på nabolyd.

I *Isl.*[2] opretholder Rask i 2. kap. *Om uttalet* den opfattelse at »hvar och en vokal har tvenne ljud, det ena enkelt och lent det andra hårdt och diftongiskt, eller liksom sammansat med någon len konsonant« (s. 7), og s. 40 opstiller han et system med 3 rækker: 1) enkelte lyd, 2) diftonger med *v*, 3) diftonger med *j*. Men tanken om oprindelige og afledte vokaler udvikles nu nærmere i et særlig 3. kap. *Om Ljudskiften i Fornspråket*. Her forlader han aflydstreklangen *a-e-o* som grundvokaler og forsøger på grundlag af »bildningen af derivata« at aflede alle vokaler fra to grundvokaler, nemlig *a* og *o*, idet *e* tolkes som omlydsvokal af *a*, og *i* som afledt af *e*: *verk*:*virki*. Han får således »tvenne klasser, som vanligtvis ändras inom sig, så att ytterst sällan någon vokal af den ena förbytes i någon af den andra. *A*-klassen innehåller: *a*, *ö*, *e*, *i*, *á*, *æ*, *ei*, *í* (och *ja*, *já*, *jæ*, *jö*, *è*, *ì*); *O*-klassen de öfriga, neml. *o*, *u*, *y*, *ó*, *ú*, *ý*, *au*, *ey* (och *jó*, *jú*). Endast *æ* tyckes tillhöra begge, emedan både *á* och *ó* förbytes i *æ* (osv.)« (s. 42).

I læren om bogstavforandringerne følger Rask et morfologisk rækkefølgeprincip: Vokalen i grundformen (fx. nominativ) er udgangspunktet. Han adskiller derfor de tilfælde hvor »*A* förbytes i *ö*« (fx. *haka*, *höku*), med dem hvor »*ö* förbytes i *a*« (fx. *sök*: *sakar*). I sine bemærkninger til N. M. PETERSENS sproghistorie[5] kritiserer han at P. ikke altid har overholdt dette princip:

[5] Se ndf. s. 205.

I Rasks bemærkning til ms. s. 27 (vistnok svarende til trykket s. 30) hedder det: »Omlyden ikke fuldstændig fremsat: det er nemlig ikke blot *a*, som går over til *e*, men også *ö*, hvilket i utallige Ord finder Sted, dels som Dialektudtale: *hver*, *hvör*, *smjör*, *smèr*.
dels som Omlyd: *mörk*, *merkr*

S. 28. Som Følge deraf er Sætningen i § 10. [nu § 18 ell. 22?] næppe rigtigt: ti da både *a* og *ö* gå over til *e*, så kan man af Fl. *hendr* slet ikke slutte om den ældste Entalsform har været *hand* ell. *hönd*. Rimeligvis har *hönd* været det, da *Hånd* (for *Hond*) kommer deraf, ligesom *Trold* af *tröll*, *Jord* af *jörd* o.desl. men *hönd* selv er ud. Tv. isteden for *höndu*, da *u* altid bortfalder af N. i det isl.

Således kan *a* endda have været Grundselvlyden i dette Ord, men *hand* ikke Grundformen, da her fattes Endelsen *u*, som forårsagede Omlyden i det isl.; at derimod *höndu* (for handu) virkeligt er Grundformen skønnes af moesogot. *handʒs*.«

I Rasks dagbog for 2. dec. 1818 finder man følgende notits:

Jeg tænkte over den svenske og danske Udtale i Anledning af Hr. Schlüters sv. Sproglære paa Russisk, hvorom han spurgte Lobojko og mig til Raads. Jeg udfandt det *nynordiske* Selvlydssystem, som indtil da havde forekommet mig aldeles uregelret, nl. at være følgende 10

		a		
høje	æ	ö	aa	aabne
dybe	e	ø	o	
smale	i	y	u	
brede	í	ý	ú	lukte

[I marginen er senere tilføjet:]

Det finske System

a	æ
å	ö
(o	ø)
u	y
e	i

passer og saare vel.

Dette sidste omtales i et brev af 29/1 1819 som »det naturlige System i de nyere skandinaviske Sprog« (*Breve* I, 381) og i et notat der må stamme fra tiden mellem 2/12 1818 og 29/1 1819, er de to systemer opstillet jævnsides og kommenteret. Dette udkast er aftrykt sammen med optegnelser til en svensk sproglære i *SA* III, 55 ff.

Fælles for de to systemer i modsætning til tidligere opstillinger er optagelsen af de to ø-lyde (som Rask allerede — efter Høysgaard — havde adskilt i sin udtaleretskrivning fra skoletiden,

ndf. s. 157). Herved bliver det muligt at indføje en tredje kolonne på 3 rundede fortungevokaler i skemaet fra 1806 (ndf. s. 169), og i dette smukt symmetriske system får *a* sin fysiologisk rigtige plads (»*A* har en bestemt Lyd, der ligesom er Hoved for dem alle«. *SA* III, 55). Men tillige gør 10-tallet det muligt at opstille 2 rækker med 5 i hver, og denne opstilling tiltalte Rask som den simpleste (jf. *Breve* II, 144).

Det første system svarer (bortset fra den underste række af »lukte« eller »brede« selvlyd, hvorom se ovf. s. 74 ff.) til det som E. F. F. Chladni 5 år senere opstillede »efter Måden hvorpå de frembringes« (*Retskr.* s. 40, jf. 37). Men for Rask er opstillingen begrundet i det forhold at bogstaverne *e, o, ø* har en »dobbelt udtale«, dels en »lavere« (dvs. mere lukket), som Rask anser for »oprindelig« eller »egentlig«, dels en »højere« (dvs. mere åben). Rasks terminologi: »lavere«:»højere« findes allerede i *Isl.*[1] s ff., og den fastholdes i *Svensk* med følgende motivering:

> Sjöborg[6] kalder omvendt den egentlige Lyd den *højere*, og den uegentlige som *æ, å, œ*, den *lavere*, men dette synes at stride mod Lydenes Natur, da man for at frembringe de sidste virkelig må lukke Munden højere op; i det mindste vilde det stride mod det danske Sprogs Udtryksmåde (*SA* III, 5[7]; sml. *Retskr.* 42).

På samme måde opfattes *í, ý, ú* som udtaler af *i, y, u* (fx. *Isl.*[1] 3 ff.). Systemet er altså begrundet i lydenes tilknytning til bogstaverne i den traditionelle retskrivning, ikke i deres fysiologisk-akustiske naboskab.

Det som i denne sammenhæng er Rasks særlige interesse og fortjeneste er at han, langt præcisere end sine svenske og danske forgængere, formulerer reglerne for udtalen af den traditionelle retskrivnings *e, o, ø* (og *i, y, u*), idet han påviser at man i åben stavelse som regel har den »egentlige«, »dybe« eller »lave« (ɔ: lukkede) udtale af *e, o, ø* og den »brede« eller »lukte« (ɔ: diftongiske)

[6] Gustav Sjöborg, *Schwedische Sprachlehre für Deutsche* (Stralsund 1796). Rask har sikkert benyttet 2. udgave (1811) der citeres i hans bibliografiske notater. Sjøborg hviler atter på Abr. Sahlstedt, *Swensk Grammatika Af Kongl. Wetenskabs Akademien Gillad* (1769, 2. udg. 1787). Rasks fremstilling er en direkte videreførelse af Sjøborgs.

[7] Heftet Ny kgl. Saml. 4 nr. 149 c 13 indeholder flere forskellige udkast til en svensk sproglære; det ældste (med gotisk skrift) dateres af MB s. 79 til 1810. Det her citerede (med latinsk skrift) findes i hs. s. 10 ff. og stammer vistnok fra 1812. De i *SA* III, 1–54 aftrykte »*Samlinger til en svensk Sproglære*« er sammenstykket af forskellige dele af dette ms. Udkastet fra 1812 ligger til grund for stykket *Selvlyde* (*SA* III, 5). Stykket *Medlydene* (s. 8 ff.) er taget fra det med gotisk skrevne udkast.

udtale af *i, y, u,* medens man i lukket stavelse har den »høje« (dvs. åbne), henh. den »smalle« (dvs. jævne, monoftongiske). Desuden gør Rask allerede i *Svensk* opmærksom på at udtalereglerne hænger sammen med den isl. udtale:

»*e* har sin egentlige brede og lukte lyd, som i de danske Ord: *se, bred, lede,* når det svarer til isl. *i, è* [udtalt *je*], *ei,* [samt] når det er langt og slutter en Stavelse, f.Ex. [svensk] *sed* (isl. sidr), *veta* (vita); *bref* (bréf, t. Brief); *hem* (heim); *fel, fela, sedel.* . . . Den høje lyd, som *æ* eller det danske *e* i *Hest, Herre* o. desl. har det, hvor det svarer til det isl. *e, a,* eller når flere Medlyde følge på, f.Ex. *fleste, verkelig, jern.* (*SA* III, 6).

Rask foreslår derfor at man i steden for en lydret gengivelse, der støder for meget an mod traditionen, indfører at bruge accenter, så snart udtalen afviger fra denne normale fordeling. Man får således (1) uden accent: a) lav (ɔ: lukket) udtale i stavelseudlyd: *brede, Stene, to,* b) høj (ɔ: åben) udtale i lukket stavelse, foran konsonantgruppe: *bedste, godt, hvidt, dybt.* (2) med akut, når udtalen mod reglen er lukket eller diftongisk i lukket stavelse ell. foran medlydsgruppe: *gód, bréd, brédt, vídt* [ɔ: *vi'd*]. (3) med gravis, når udtalen mod reglen er åben i stavelseudlyd: *Spròget, Krògen, tjène, ère* (*SA* III, 56, med flere fejlagtige angivelser der vel skyldes udgiveren, jf. den langt udførligere og klarere redegørelse *Retskr.* 199 ff.).

Det fremgår ikke klart, hvorfor Rask så hurtigt opgiver *í, ý, ú,* som han endnu i *Retskr.* s. 42 opfører som en særlig klasse af selvlyd (uden forbindelse med kvantitet). Men det må bemærkes at man ved at beholde disse tre tegn når op på et samlet antal af 13 vokaltegn, der ikke kan ordnes i to symmetriske rækker (fortungerækken i »det finske system« ville få 1 vokal mere end bagtungerækken), og en sådan skævhed var for Rask tegn på at man ikke havde fundet »naturens gang«. Vi skal da også se hvilke fortvivlede anstrengelser han gør sig for at forsvare *e*'s plads blandt de »hårde medlyd« og derved bevare symmetrien.

Det system som Rask slutter med at gøre til generalsystem for de »nynordiske sprog«, har han først opstillet i sine optegnelser til en finsk sproglære (*NkS* 4°, nr. 149 c 46 s. 2). Her var der ganske vist kun 8 vokaler, idet *å* og *ö* manglede, men de 8 opstilledes (bl. a. med henblik på vokalharmonien) i et symmetrisk system, hvor der til de tre »simple« (*a o u*) svarede 3 »forhøjede« som Rask først skriver *ä ö y,* dernæst *ä ö ü* til sidst *æ œ y.* De resterende »ligegyldige« *e* og *i* fordeltes (af hensyn til symmetrien)

således at *e* regnedes til *a o u*, medens *i* kom i samme geled som *æ æ y* (*UA* I, 114).

Dette finske system var (bortset fra placeringen af *e*) identisk med den inddeling i hårde og bløde vokaler som Rask (efter Baden) havde opstillet i *Prisskr.* (*UA* I, 62) på grundlag af vokalernes palataliserende indflydelse på *g* og *k*. Og da således to vidt forskellige funktionelle systemer i finsk og nyere skandinavisk førte til samme symmetriske opstilling der endda både bekræftedes af andre vokalalternationer (*Retskr.* s. 41) og af fysiologisk-akustiske forhold (fortunge: bagtunge), mente Rask at have fundet noget fundamentalt (i overensstemmelse med Cuviers regel om de »bestandige egenskabers« præference, se s. 24 f.).

Det bør bemærkes at Rask her regner med grundenhed af sprog som han ikke anså for genetisk beslægtede (finsk og nordisk), men at han er klar over at systemet alligevel ikke er gyldigt for alle sprog. Han tager dog ikke stilling til den teoretiske vanskelighed som her frembyder sig. Så vidt jeg ser, er dette det eneste sted hvor Rask nærmer sig tanken om et »typologisk« fællesskab mellem ikke beslægtede sprog (jf. ndf. s. 138).

Inden for de nynordiske sprog var problemet nu at forsvare *e*'s plads blandt de hårde vokaler, skønt *k* og *g* faktisk normalt var »bløde« foran *e* (både når det udtaltes som lukket *e* og som *æ*).

Straks i brevet fra 1819 anvender Rask et klart ortografisk-funktionelt argument: »*ke* og *ge* (*Silke, drikke, hugge, tage, Stegerset*) ere også overalt (saanær som i den første Stavelse af Ordene) ganske forskjellige fra *kje, gje* (*ganske — kanskje* [næppe med svagtryk på sidste stavelse], *regjere*) o. s. v.« Denne udtaleforskel må derfor angives såvel som ved *ga*:*gja*, *ko*:*kjo* osv. Der ligger nok lidt af en tilsnigelse i de uskyldige ord »saanærsom i første Stavelse« (rettere: i stavelse med hoved- eller bitryk), da modsætningen mellem *ga* og *gja* osv. kun optræder i denne position. Men i *Retskr.* afviser Rask det argument at *g* og *k* kun er bløde foran *e* i trykstærk stavelse (og derfor ikke her behøver at skrives *kj, gj*); stavelsen med *e* har nemlig »ikke engang Bitonen i: *Afskjedstime, Kjedsommelighed, Gjebærde* o. desl.« På lignende måde finder han det irrelevant at *k* og *g* kun har den hårde udtale når *e* udtales som schwa [ə]. I den stave- eller læseudtale som Rask mener man bør følge i retskrivningen, har man nemlig ud-

talt *e* i trykløs stavelse som »et stumt eller halvt *é*« når det stod i stavelseudlyd, og som et »stumt eller halvt *è*« [*æ*] i lukket stavelse (s. 38 f.), jf. s. 142: »Det åbne *è* kommer desuden ofte ganske mekanisk af toneløst *é*; og omvendt, f. E. *Kongé, Kongèn*; *Himmèl, Himmélen*).« Denne vekslen gennemfører han i sin skoletids udtaleretskrivning (ndf. s. 157).

Dette anføres alt sammen som motivering for den staveregel at der skal skrives *gj, kj* foran *e* når konsonanten udtales blødt. Men i selve opstillingen af de to hovedklasser af selvlyd vender Rask i *Retskr.* tilbage til Høysgaards og Pontoppidans betragtning af bogstavovergangene. Ved ordningen inden for klasserne af de hårde og de bløde følges der ikke noget rækkefølgeprincip (fysiologisk eller etymologisk), Rask sørger blot for at parre de selvlyd der i finsk indgår vokalharmoni og som i dansk »hyppigst udledes af hverandre« (dvs. under bøjning og afledning) eller viser »Omlyde . . . i vort Sprogs Forhold til alle Nabosprogene«. Da vokalismen i de stærke verber (*gribe*: *greb*, *tage*:*tog* osv.) ikke tillader en entydig og symmetrisk gruppering af de ti vokaler, og da substantiverne talbøjning (*mand*: *mænd*) ikke giver eksempler på *e*:*i*, vælger Rask alternationen mellem rodsubstantiv og verbum (som han må anse for deriveret): *Kamp*:*kæmper*, *Dom*: *dömmer*; *Bod*:*bøder*; *Kneb*:*kniber*; *Bud*:*byder*. Han finder de samme alternationer mellem tysk og dansk: *Steg*:*Sti* osv. Det for ham afgørende har været at bogstavovergangene i germansk, slavisk, keltisk samt i det genetisk ubeslægtede finsk indicerede denne symmetriske tvedeling af vokalerne. Derfor foretrak han denne opstilling for Chladnis inddeling »efter Måden hvorpå de frembringes« skønt denne ganske stemmer med Rasks opstilling i dagbogsoptegnelsen.

Vi finder således både i Rasks fleksionssystem og i hans lydsystem den samme tankeform, inspireret af naturhistoriens klassifikationsprincip: ved at søge de fælles, hyppigste, altså »de bestandige« træk, når man til »grunden« eller »sprogets inderste natur«. Men denne er også det genetisk oprindelige og det der i fremtiden vil bestå. Sandheden i disse systemer får sin endelige bekræftelse ved den påviste sammenhæng mellem bøjningssystem og lydsystem (lydskifternes fysiologiske grundlag). Ratio og causa, begreb og erfaring, system og genealogi, fornuft og historie udgør en enhed hvis aspekter ikke adskilles.

V. SPROGLÆRENS OG SPROGVIDENSKABENS INDDELING

1. *Sproglærens afdelinger.*

Rask lagde allerede i *Isl.*[1] en overordentlig vægt på en velgrundet inddeling og ordning af grammatikkens indhold. Hans udgangspunkt er også på dette punkt Blochs græske grammatik. Her findes i steden for den ældre grammatiks tredeling i *Orthografi, Etymologi* og *Syntax* en tvedeling i *Formlære* og *Syntax*. Jf. Jellinek II, 7 om Hemmers inddeling af grammatikken i *Wortforschung* og *Wortfügung* (1775) med udelukkelse af ortografien[1]. Mellem disse er indskudt *Anden Afdeling, Dialektlæren*, om hvilken det udtrykkelig angives at den »egentlig henhører til Formlæren« (s. 171) og *Tredie Afdeling, Prosodien*, der dels angiver stavelsernes kvantitet, dels tilføjer »de vigtigste Fod- og Versarter, skjøndt Metrikken og dens Theorie ey henhører i en Grammatik« (s. xx). Formlæren omfatter: I. »Om Tegnene, deres Natur og Inddelinger«. II. »Formforandring formedelst Velklangen« (jf. ovf. s. 34, 70). III. »Formforandringer formedelst Begrebernes forandrede Forholde« (ɔ: bøjning og afledning). »Formlære« er altså hos Bloch alt hvad der angår sprogets udtryksside (jf. ndf. s. 93 f.).

Rask udskiller atter afsnittet *Udtale og Retskrivning* som en særlig afdeling, men kalder den *Forberedelse*, da den ifølge hans opfattelse af ortografien ikke egentlig hørte til sproglæren (*Isl.*[1] s. xli, jf. s. 1). Desuden udskiller han *Orddannelsen* som en særlig afdeling, jævnsides med *Formlæren*, der således alene kommer til at omfatte læren om ordklasserne og deres bøjning. Hos Bloch udgør *Om Ordenes Afledning* den sidste paragraf af *Formlæren*. Medens *Formlære* og *Orddannelse* iflg. Rask »angå de enkelte Ord« omhandler den egentlige sproglæres to sidste afsnit »Ordene i Forbindelse«, henholdsvis i prosa (*Ordføjning*) og poesi (*Versebygning*). »For Fuldstændigheds Skyld« tilføjes en *Sjette Afdeling*

[1] Ordet *Formlære* (*Formenlehre*) findes omtrent samtidigt i J. S. Vater, *Allgemeine Sprachlehre* (1801) 262.

om Sprogarterne; »den sidste er at betragte som flere selvstændige små Sproglærer, der kun ere behandlede så kort, fordi de stemme i det meste overens med den, der, som den vigtigste af hele Familien, i det foregående fremstilledes udførlig« (s. xli). I denne betragtning af dialekterne, der forener synspunkter fra Adelung og Bloch, ligger kimen til den sammenlignende sprogvidenskab.

Indholdet og inddelingen af de enkelte afdelinger svarer også nøje til de pågældende afsnit hos Bloch. Således svarer *Første Afdeling, 6. §* til Blochs *Andet Kapitel. Formforandringer formedelst Velklangen.* Afdelingen om sprogarterne indledes ligesom hos Bloch med en *Historisk Oversigt*, og som den første dialekt behandler de begge »den ældste og digteriske Sprogart«. Denne inddeling og orden fastholder Rask livet igennem, idet han dog vakler med hensyn til rækkefølgen af formlære og orddannelseslære:

»Jeg har været tvivlsom, hvor denne Afdeling [orddannelse] burde have sin Plads, og i den spanske Sproglære af min højagtede Lærer Prof. Blochs Eksempel ladet mig forlede til at sætte den foran Formlæren; da jeg i mine ældre Arbejder havde sat den efter samme som er rettere . . . Orddannelsen er en fortsat Bøjning, hvorved man går uden for Ordet til ny Ord; det er nødvendig at man må vide først, hvad der er at mærke ved Ordet selv, før man går videre, f. E. θσια forudsætter Kundskab om ον, ων, θσα (osv.)« (*SA* III, 231; jf. *UA* II, 369).

2. »*Udsigt over Sprogvidenskabernes hele Kreds.*«

En mere omfattende lingvistisk systematik udkastede Rask under sin Rejse i Indien under overskriften *Vejledning til en kort Udsigt over Sprogvidenskabernes hele Kreds* (trykt i *UA* II, 361 ff.; sml. MB s. 135 m. note 5). Titlen er en fordanskning af *Encyklopædi*, det stående navn for sådanne samlede oversigter over en lærebygning, og Rask har fra ungdommen kendt et eksemplar af arten, nemlig den af Bloch planlagte *Encyklopædie af den hele, den studerende Ungdom nødvendige, Theoretiske Undervisning i Modersmaalet*, hvoraf der dog kun udkom *Første Deels første Hefte, Sprogets Formlære* med særtitlen: *Haandbog i det Danske Sprogs Grammatik, Første Afdeling, Etymologie eller Formlære* (1808). Planen for hele værket ser således ud:

Første Hoveddeel: om Sprogets Rigtighed, eller Grammatik.
første Afsnit: Formlære ell. Etymologie
andet Afsnit: Ordføiningslære eller Syntaxis
Anhang: Retskrivningslære eller Orthografie

Anden Hoveddeel: om Foredragets Skjønhed, ell. Æsthetik
første Afsnit: om en skjøn Stiils almindelige Egenskaber
andet Afsnit: om de enkelte Stillarters Egenskaber isærdeleshed
Anhang: om det udvortes Foredrag.

Rask erklærer at der »i Sprogkredsen såvidt mig bekjendt hidtil ingen sådan er blevet udarbejdet«, og det vil også hurtigt ses at hans system (der desværre kun er overleveret i ufuldstændige og usammenhængende fragmenter) ikke har meget fælles med Blochs. Man kan dog bemærke at han afviser SANCTIUS's klassiske inddeling i *Grammatica*, *Dialectica* og *Rhetorica* og finder det

rigtigere at betragte følgende to Videnskaber som et Slags fortsættelse af Sproglæren eller saa at sige højere Sproglære:

Talekunsten (Retorik) og
Digtekunsten (Poetikken),

som i sine Underafdelinger omfatter alle Arter af litterære Arbejder. Til disse høre endnu tvende Kundskabsgrene eller Kunster til Talekunsten, nemlig Læren om den udvortes Veltalenhed og Læren om Sang og Spil; jeg ville foreslå at kalde den første efter dens Hovedgjenstand Foredragskunsten; og Tonekunsten (Musik) (*UA* II, 370).

Desuden omfatter systemet »*Kritikken* eller, som man vel kunde kalde den, *Sproggranskningen*«, hvorved Rask (med delvis tilslutning til HARRIS) forstår »Anvendelsen af [talekunstens] Regler til at bedømme et eller andet Skrift« (s. 367 f.).

Til udenværkerne hører også de to almene discipliner som nævnes først i oversigten, nemlig *Pasigrafi* og *Pasilali*, dvs. læren om en almindelig skrift og et almindeligt sprog, som Rask på sin rejse kom til at interessere sig levende for, men som vi ikke her kan komme nærmere ind på.

Hovedproblemet i den nye systematik som Rask her skitserer, er forholdet mellem de tre former for sprogbetragtning som han kalder »*Sproglære*, *Sprogforklaring* (eller *Etymologi*) og den med denne nærbeslægtede videnskabelige Undersøgelse af den i Sprogbygningen forborgne Tænkning, det er at sige af de Ideer og Biideer, som udtrykkes ved Dannelses- og Bøjningsformerne og deres indbyrdes Forhold, af de Bestemmelser eller Skatteringer af Tanken, som betegnes ved Ordforbindelsen og de såkaldte Vendinger i Sproget [dvs. troper], den Samklang og Tonebygning, som frembringes ved Versindretningen; kort: Udviklingen

af Grundene, som, skønt dunkelt følte, synes at have ledet dem, der dannede Sproget, til at forme det, som det er, og ikke anderledes. Man ser let at dette er, hvad man har kaldet *den filosofiske Grammatik* eller Sprogets Filosofi; hvad vi på Dansk pleje at kalde for *Sprogforskning*.«

Forholdet kompliceres ved at hver af disse discipliner atter tænkes delt i en *almindelig* eller *anskuende* (teoretisk) og en *særdeles* eller *anvendt*.

Dette sindrige og langt fra klare system på 3×2 har Hjelmslev (*Commentaires* s. 149) simplificeret til en inddeling i 2×2, nemlig mellem *Sprogforklaring* og *Sprogforskning*, hver med en anvendt og en teoretisk gren, idet han gør *Sproglæren* til en del af *Sprogforklaringen* eller *Etymologien*, hvilket klart strider mod Rasks opstilling. *Sprogforskningen* identificerer Hjelmslev med hvad der i hans eget system kaldes »la théorie de la forme intérieure«; han påberåber sig derved den ovenfor citerede definition, idet han udelader ordene om versindretningen, som unægtelig ville fordærve identifikationen. Som modstykke hertil identificerer han *Sprogforklaringen* med »la théorie de la forme exterieure«, hvilket er såre forbavsende da han få linier ovenfor hertil har regnet ikke blot grammatikken (dvs. formlære og syntaks), men også »le dictionnaire«. I sin *terminologiske index* (*UA* III, 329) fremsætter Hjelmslev en helt anden opfattelse, idet han definerer *Etymologi* som »sproghistorie, diakronisk lingvistik, særlig for så vidt den omhandler den ydre form«, og (s. 333) *Sprogforklaring* som »del af etymologien; sammenlignende grammatik, specielt i modsætning til den leksikalske sammenligning (*Ordforklaring*)«. Disse forklaringer er nærmere ved sandheden, uden dog helt at ramme Rasks opfattelse.

Der kan ingen tvivl være om at den oprindelige og væsentlige skillelinie for Rask går mellem Sproglæren og Sprogforklaringen. Han indfører denne distinktion allerede i *Isl.*[1] s. 136, hvor han ved omtalen af de stærke verber under henvisning til Blochs græske konjugationslære viser hvordan man kan finde visse verbale rodformer i tilsvarende substantiver:

> At man af flere analoge Ord virkelig har havt deslige Former, skjønt de nu ikke findes i noget Tempus, sees af analoge Navneord, f. Eks. ligesom *sláttr* af *slá*, er uden tvivl *dráttr* (Dræt) og *hláttr* (Latter) komne af andre nu ubrugelige kortere Former, og ikke af *draga* eller *hlæia*.

Men Udførelsen af dette vilde dels være for vidtløftig, dels hører den egentlig til den grammatikalske Etymologi, og ikke herhen, hvor det kun er om den brugelige, eller i det mindste i Sproget forhåndenværende, Fleksion at gjøre.

Tanken udføres nærmere i *Gram. Afh.* som »indeholder et Forsøg . . . til en dansk *grammatikalsk Etymologi* eller etymologisk Grammatik, det er: Forklaring af Oprindelsen til de Endelser og Former, der findes i den nu brugelige Dansk« (*UA* II, 50). Definitionen svarer til Blochs opfattelse af *Orddannelse* (her s. 34 f., 93 f.). Men Rask hævder med rette at det er »det første Forsøg af denne Art over noget Sprog«. Han er også selv klar over forskellen:

Man har hidindtil anset det for nok at etymologisere over enkelte Ord i Sproget, men hvorfra Ordenes Formforandring [*dvs.* bøjning] har sin Oprindelse, har man ikke bekymret sig om, eller dog i det højeste kun givet enkelte løse Vink dertil i Sproglæren, hvor dette egentlig ikke hører hjemme . . . Mit Arbejde består således egentlig i at henføre de nuværende Indretninger i Dansken til de islandske, hvoraf de ere oprundne. En anden Sag er det at fremstille den danske Grammatiks Overgange fra den Tidspunkt, da den blev adskilt fra den islandske og indtil nu; dette vilde udgøre en hel Bog og langt overskride Grændsen af en sådan lille Afhandling; måskje ellers Sammenligningen af begge de yderste Led af Kæden stundum vil kunne kaste Lys på de mellemliggende (*UA* II, 50—51).

Denne bog skrev N. M. Petersen 19 år senere, i overensstemmelse med udkast i Rasks *Retskr.* (se ndf. s. 142).

Man tør formode at Rask har opfattet en sådan historisk fremstilling som en del af »Etymologien«, idet han ikke nogetsteds anfører den som en særlig gren af sprogvidenskaben; sammenlignende og historisk grammatik er for ham to nøje sammenhængende betragtninger. I et håndskrift fra samme tid som *Gram. Afh.* (Add. 627 a 4°, s. 2; se MB s. 180) varierer Rask det samme tema. Han omtaler *Sprogkunsten* (udtrykket findes fx. hos Adelung og Syv) og *Etymologien* som de vigtigste grene af sprogvidenskaben:

hin viser os et helt Sprog som det er, denne hvorledes det er bleven samme; men hver af disse deler sig igjen i mangfoldige Grene, hvoraf nu hver enkelt kan synes for en hel egen Videnskab . . . Sprogkunsten blev af Græker og Romere bragde i Form af Videnskab; vi have baade Sproglærer og Ordbøger fra dem; thi disse to regner jeg for sideordnede

Dele af den anvendte Sprogkunst; men theoretisk eller almindelig Sprogkunst var vore Dage forbeholden; da vi forsynede med flere Hjelpemidler kunne oversee flere Sprog og deraf uddrage samme. Etymologien begyndte de at samle Stof til, men deres Videnskabelighed oplevede ikke de Tider da dette kunde blive samlet i tilstrækkelig Mængde, udsøgt og ordnet til en Videnskab.

Det er altså klart at Rask foretager en sondring af to betragtninger som Bloch (og Adelung) havde søgt at forene, nemlig fremstillingen af sprogets struktur og den genetiske tolkning af den foreliggende struktur ud fra sammenligning med »beslægtede« ord og former i samme sprog eller i stamsprog og nabosprog. Dette nærmer sig stærkt den moderne adskillelse af synkronisk og diakronisk grammatik, men man må erindre at Rask også i sine »sproglærer« principielt fremsætter systemet under hensyn til stamsproget og nabosproget, og nægter at man kan opstille en sproglære alene ud fra et enkelt sprog (altså ved en »immanent« synkronisk metode). Forskellen beror mest på fremstillingen: i sproglæren fremstilles resultatet af de (foreløbige) sammenlignende undersøgelser, i etymologien foretages udledningen og sammenligningen eksplicit (på grundlag af sproglærer opstillet efter ensartede metoder). Der foregår altså en stadig vekselvirkning mellem sproglære og etymologi, mellem synkroniske og diakroniske synspunkter (jf. ndf. s. 133 ff.).

Så langt er alt klart og sikkert, fordi vi her kan knytte bestemmelserne til Rasks egne arbejder og erfaringer. Vanskelighederne opstår derved at Rask vil kombinere denne tvedeling med den i det 18. århundredes grammatik stående adskillelse mellem almindelig og speciel grammatik. Om dennes egentlige væsen og principper havde Rasks nærmeste forbilleder temmelig uklare forestillinger. Vi kan atter vælge Bloch som repræsentant for traditionen, fordi han udtaler sig temmelig udførlig og konkret.

I sin indledning til *Dansk*[1] skelner Bloch mellem *almindelig* og *særdeles* (jf. Rask, *UA* II, 371[26]) *Grammatik*; i 2. udg. (s. 6) formulerer han forskellen således:

Grammatiken kan igjen være enten *almindelig* eller *særegen*, eftersom den enten opstiller de i al menneskelig Tænknings og Tales Natur grundede Love for Ideernes Betegnelse i alle mulige Sprog; eller kun anfører og forklarer, hvad der iagttages og følges som Regel i et vist enkelt Sprog. Det sees let, at Alt, hvad der gjælder i første Tilfælde,

ogsaa maa gjælde i sidste; og at følgelig den almindelige Grammatik i Hovedsagen maa være Grundlægget for den specielle eller det enkelte Sprogs.

Bloch er klar over at »almindelig Grammatik har eksisteret længe før den som selvstændig filosofisk Videnskab blev opstillet og benævnet« (*Dansk*[2] s. xxv) og at en undervisning der skal hvile på forståelse »uundgaaelig maa grunde sig paa forudskikkede Begreber af den almindelige Grammatik« (s. xxiii); men betragtningen drejes fra den logiske lære om begreber og domme i retning af det psykologiske:

Grammatik er ikke nogen historisk Kundskab, der udenfra skal indbringes i Hovedet, men en filosofisk, som ligger i den menneskelige Sjæl; og heraf udvikles Den, saaofte man iagttager de psykologiske Naturlove, hvorefter Udtrykket saavelsom Tankerne i Sjælen rette sig. Grammatik er altsaa Filosofie over Sproget, eller, om Man hellere vil, Sprogets Theorie; og hvorfra skal Denne abstraheres, uden fra Sproget selv? (*Dansk*[1] s. vi; jf. ovf. s. 16).

I et program (Roskilde 1822) har Bloch belyst dette forhold ved konkrete eksempler. Efter at have kritiseret den ældre sprogundervisning, som »ofte mere havde det Mechaniske i Sproget . . til Øiemed, end hvad der henhører til at skaffe Indsigt i Sprogets Aand« nævner han en række eksempler på »hvordan det enkelte Sprogs Grammatik gierne fra den almindelige og philosophiske Sproglære kan, ja endog bør, hente mangen Oplysning og Begrundelse af sine Forskrifter«. Disse begrundelser er af 2 typer:

[1°.] f. Ex. om de sædvanlige Regler angaaende Adjectivets Overeensstemmelse med Substantivet, Prædikatets med Subjectet, og Substantiver eller Adjectiver i Apposition, vil Forskrifterne blive lyse nok, naar man først gjør Lærlingen opmærksom paa, »at der i ethvert Begreb eller Mening maa være en Hovedgjenstand, hvorefter det, der siges om samme, retter sig« (s. 10).

[2°.] Om jeg lader ham lære først den 1ste og 2den Declinations Genitiv paa ϐ, og dernæst som Undtagelse herfra Dialecterne αο og οιο; eller jeg viser ham den Sandsynlighed, at den ældste masc. Genitivendelse var ο, som altsaa ved at føies til Nominativendelserne αϛ og οϛ, formedelst Elision af ϛ, gav αο og οο (forlænget οιο), hvoraf da igjen ved Sammentrækning det almindelige ϐ? (s. 9).

Eksemplerne viser at den almindelige grammatik, når den anvendes som »forklaring« af regler i den specielle, let sammenblandes med »sprogforklaringen« eller etymologien i Blochs eller Adelungs forstand (jf. s. 40f.): i eks. [1] forklares formel overensstemmelse mellem subjekt og attribut ud fra afhængighed mellem de betegnede begreber (analogi mellem indhold og udtryk); her har vi altså endnu at gøre med en anvendelse af den logiske grammatik. Men i eks. [2] har vi en »etymologisk« forklaring.

En anden flertydighed i udtrykkene *almindelig* og *særdeles* sproglære kommer frem i Degens program om etymologien:

> Hvert Sprog har sin *særdeles*, sin *historisk-philosophiske* Sproglære; af flere, fjernere eller nærmere beslægtede Sprog, uddrages en *almindeligere* eller (om jeg saa tør kalde den) *reen-philosophisk* Sprog-Theorie. Saaledes have vi af *Joh. Werner Meiner* . . en paa de trende gamle Sprog, det Hebraiske, det Græske og det Latinske, og de tvende nyere, det Franske og det Tydske, grundet *philosophisk Sproglære*; af *I. A. Silvestre de Sacy, Grundsætninger for en almindelig Sproglære*, som Grundvold ved al Sprog-Underviisning [oversat af Lang Nissen 1801]. Da nu Etymologien, eller Læren om Ordenes Oprindelse og Afledning, udgjør en Deel af Sprogvidenskaben, seer man at den ligesom denne, maa kunne deles i den *særdeles*, et enkelt Sprog egne, og i den *almindelige*, til flere eller og til alle Jordklodens Sprog sig strækkende, *Ordforskningslære*. At give et Omrids af denne sidste, at vise hvorpaa *Ordforskeren*, naar Vanskeligheder møde ham, bør være opmærksom, hvilke Forsøg han endnu har at gjøre, inden han opgiver Opdagelsen som umulig, er Hensigten af nærværende liden Afhandling (s. 8).

Degens bestemmelser er interessante fordi de viser to nye aspekter af den almindelige grammatik. Medens det anførte værk af Meiner udtrykkelig betegner den filosofiske sproglære som apriorisk, udgående fra den menneskelige tænknings almene beskaffenhed således som den fremtræder i sprogene, og derfor adskiller den fra den »harmoniske« der finder ligheder mellem (beslægtede) sprog (s. iv; jf. ndf. s. 119), betegner Degen den »almindeligere« (mærk komparativen) som empirisk sammenlignende og abstraherende. Derved flyder den sammen med en anden side af etymologien (i Rasks forstand) end den hvormed den sammenblandedes af Bloch. Af en ganske anden karakter er Degens almindelige ordforskningslære. Det er en almen metodelære, bygget på praktisk erfaring.

Der kunne altså være grund nok for Rask til at overveje en

bedre systematik af de almene og metodologiske sider af lingvistikken. Det første forsøg i denne retning findes i *Prisskr.* (*UA* I, 30). Han erstatter her den traditionelle inddeling i *almindelig* og *særdeles* med en skelnen mellem en *anvendt Sprogforklaring* (delt i leksikalsk og grammatisk) og en *teoretisk*. Den første »giver sig af med at udlede og forklare de enkelte Ord i Sproget . . samt deres Bøjninger og hele Sprogets Indretning«. Den anden er af samme beskaffenhed som Degens *almindelige Ordforskningslære*, idet den »af bekjendte og afgjorte Tilfælde opsøger og udfører de Sætninger og Regler hvorpaa den anvendte grunder sig« . . »Hvorvel denne kunde synes at være den samme for alle menneskelige Tungemaal, som den vel og i mange Henseender er, saa gjøre ikke desmindre de enkelte Sprog, af hvilke den uddrages eller til hvilke den nærmest henføres, en Del særdeles Hensyn nødvendige, da Lydenes Overgange i de forskjellige Sprog ere saa ulige.«

Man vil forstå at der ikke består et entydigt forudsættelsesforhold mellem disse to discipliner, men en vekselvirkning som gør det vanskeligt at adskille dem i praksis, hvad Rask da heller ikke nogensinde har forsøgt. Tanken må være den at man ved at studere bogstavovergange mellem ord hvis slægtskab er evident, kan finde korrespondensregler som kan anvendes på tilfælde der er mindre evidente (fx. fordi betydningsligheden er tvivlsom eller fordi det i det hele er tvivlsomt om sprogene er beslægtede). På tilsvarende måde måtte man i den grammatiske etymologi kunne uddrage regler om forholdet mellem bøjningssystemer i sprog der var utvivlsomt beslægtede (som fx. de germanske) og bringe dem i anvendelse ved afgørelse af fjernere slægtskabsforhold eller ved bestemmelse af slægtskabsforhold mellem sprog hvis geografiske eller historiske affiniteter ikke klart indicerer genetisk slægtskab. Man mærker her den for Rask karakteristiske usikkerhed m. h. t. hvilke træk der var almene a priori ud fra sprogets natur eller væsen, og hvilke træk der — netop fordi de ikke var almene og naturbestemte — kunne anvendes ved genealogisk klassifikation.

Så langt er Rask på sine egne praktiske erfaringers sikre grund. I *Udsigt* forsøger han ud fra denne faste position at gruppere andre aspekter af sprogene som han var mindre fortrolige med eller som kun eksisterede som teoretiske muligheder.

Han tænker sig først den »særdeles sproglære« suppleret med en »anskuende [dvs. teoretisk] Sproglære«, som svarende til »anskuende Sprogforklaring« »måtte indeholde Reglerne for Udførelsen af den særdeles Sproglære, men disse Regler have såvidt vides aldrig været samlede, udviklede eller bragte i nogen Lærebygning«. Rask tænker vel her på reglerne for opstilling af bøjningsskemaer, rækkefølgen af kasus, inddelingsgrunde osv. (se ovf. kap. III).

Da denne disciplin tydeligvis er ganske forskellig fra den traditionelle *grammaire générale*, må der skaffes plads til denne ved en udvidelse af systemet. Derved kommer Rask til at opstille den ovennævnte »Sprogforskning«, hvis uheldige navn vel er dannet i analogi med Degens »Ordforskning«. Når han erklærer denne for nærbeslægtet med »Sprogforklaringen« og ikke med »Sproglæren«, beror det på at han har Meiners, Adelungs og Blochs sprogforklaring i tankerne, hvad man tydeligt ser af udtrykket »skønt dunkelt følte.« Det er interessant at der i Rasks beskrivelse af »den anskuende Sprogforskning« forekommer tanker der minder om Humboldts forsøg på at karakterisere de forskellige folks tænkemåde ud fra deres sprogtype (*UA* II, 372).

I sin *Forelæsning over Sprogets Filosofi* betoner Rask stærkere denne disciplins empiriske karakter og advarer mod »en tilsyneladende filosofisk, som går ud fra Ideernes Natur, som Sprogformerne ere bestemte til at udtrykke« (se ndf. s. 119).

Korrekturnote: I den ndf. s. 172 omtalte håndskriftpakke har jeg fundet nogle løse blade med udkast til afhandlingen om sprogvidenskabernes kreds (begge med retskrivning efter 1819). Det ene bærer overskriften: *Encyclopædia Philologica eller Udsigt over Sprogvidenskaberne* [tilf.: *og deres Skriftrige*]. Herefter følger uden streng systematisk orden en række stikord (især betegnelser på lingvistiske discipliner og forfatternavne). Af særlig interesse er det at Rask her bruger betegnelsen *jævnførende Sproglære*; som eks. nævnes Meninski [ɔ: *Instit. linguae Turcicæ* (1756)], Vater [vel dennes *Handbuch d. Hebräischen, Syrischen .. u. Arabischen Grammatik* (1802, 1817)], Hickes [ɔ: *Instit. grammaticae Anglo-Saxonicae et Moesogothicae* (1689)]. Denne adskilles dels fra *almindelig Sproglære* (eks.: De Sacy, Harris), dels fra *jævnførende* [rettet fra: *alm.*] *Sprogkyndighed* (eks.: Adelung). Som en særlig disciplin nævnes *Sproghistorie* (uden eks.). De fire hovedgrene af lingvistikken defineres kort og klart således: »Grammat. Sproglæren beskriver de forhåndenværende Særsyn. Etymologi Sprogforkl. anviser deres Oprindelse. Sprogfilosofi Sprogforskningen undersøger deres Årsager. Kritik Sproggranskningen skælner det rigtige fra det urigt.«

Et andet blad indeholder definitioner af *Fortólkningskunsten* og *Sproggranskningen*, der deles i *Ord-* eller *Tekstgranskning*, ɔ: »Kunsten at udfinde de rette Læsemåder«, og *Sproggranskning*, der »bestemmer det rigtige eller urigtige i Sproget i Almindelighed« (jf. *UA* II, 367 f.).

Andre bidrag til Rasks opfattelse af almen og sammenlignende sproglære findes i samme pakke, i hans indledningsforelæsning over arabisk.

VI. DANSKE KUNSTORD

Der synes at herske enighed om at Rask har skabt det meste af den danske grammatiske terminologi som i løbet af det 19. århundrede blev almindelig i skolerne. *Ordbog over det danske Sprog* angiver næsten overalt Rask som den ældste kilde, og SKAUTRUP opregner i sin sproghistorie (III, 431) et halvt hundrede betegnelser som han uden forbehold tillægger Rask. Dette beror imidlertid på ukendskab til den ældre danske grammatik, og er i strid med Rasks egne ord i fortalen til *Isl.*[1] (jf. ndf. s. 189): »Saalænge jeg . . . har samlet til en Sproglære, har jeg samlet og dannet danske Kunstord . . . jeg har anvendt meget faa af mig selv opfundne.« I Skautrups inventarium skyldes mere end halvdelen af udtrykkene andre end Rask.

Rasks terminologi bygger først og fremmest på BLOCHS. Denne udtaler i sit program fra 1800 (s. 25) at eleverne i den påtænkte forberedelsesskole til den lærde skole skal erhverve »lidet Bekiendtskab med de vigtigste og almindeligste grammatikalske Kunstord (helst på dansk: f. E. ikke Adjektiv, men Tillægsord, ikke Verbum, men Giernings- eller Tidsord)«. I den græske grammatik (1803) anfører han dog blot undtagelsesvis danske navne (jf. *Tidsordet* s. 80); kun i afsnittet om bogstaverne bruges en del danske udtryk (*Aandetegn, Tonetegn* (*skarp, slæbende*), *Tonefald, Gane-, Læbebogstav* ofl.). I den danske grammatik (1808) har han derimod næsten overalt i parentes foreslået en eller flere danske gengivelser af de latinske udtryk. I konteksten bruger han gennemgående den latinske terminologi. Det var først WERFEL der i *Kort Dansk Sproglære for Skoler og dem, der nyde Huusunderviisning* (1811)[1] helt igennem »indførte en Dansk Terminologie i den Latinskes Sted; . . de, der ikke skulle lære Latin, fatte uden Tvivl lettere Begreberne, naar disse have Navne, de forstaae, end naar Benævnelserne ere døde Ord for dem . . . Min

[1] I WERFELS *Veiledning til at lære det Danske Sprog* (1794, 2. udg. 1798) er terminologien overvejende latinsk.

Terminologie heri er for det meste den, Hr. Professor Nissen tildeels har dannet, men ikke, vist af Beskedenhed, brugt«.

Blochs danske kunstord er ikke originale, men er næsten alle optaget fra vor første egentlige danske skolegrammatik, MATTH. BØGH, *Udtog af den danske Sproglære* (1795[1]; 2. udg. 1800; 3. udg. 1808). Bøgh bygger naturligvis videre på traditionen fra PONTOPPIDAN[1a], SYV[1a], HØYSGAARD og BADEN[2], men har en række vigtige nydannelser, delvis bygget over tyske termini (nævnt, men ofte kritiseret af Adelung). Det er især ordklassebetegnelserne han fornyer (han er vist den første der taler om *Klasser* i stedet for *Partes i Talen* (Høysgaard)); således finder vi *Kjønsord*[3] (artikel), *Hovedord*[4] (substantiv), *Beskaffenhedsord*[5] (adjektiv), *Stedord*[6] (*paapegende, tilbagevisende*[7] (ɔ: relativ), *spørgende, ubestemt*), *Mængdetal*[8], *Tidsord*[9] (verbum), *Mellemord*[10] (participium), *Omstændighedsord*[11] (adverbium), *Forholdsord*[12], *Bindeord*[13], *Følelsesord*[14]. Endvidere: *Retskrivningslære, Ordføjningslære*[14a].

Bloch erstatter *Beskaffenhedsord* med *Tillægsord*[15] (Pontoppidan), *Følelsesord* med *Sætningsord* (Dichman), *nærværende, forbigangne, tilkommende Tid* med *Nutid, Fortid, Fremtid* (efter BLOK TØXEN[16], *Tydsk Sproglære* (1806); samtidig optaget af NISSEN[2] (1808)). Særlige nydannelser hos Bloch er udtrykkene *Formlære* (jf. ovf. s. 82) samt *Orddannelse*, omfattende *Form-*

[1] Originaludgaven findes ikke på Kongl. Bibl. eller Univ.-bibl. Jf. fortale til 2–3. oplag: »Bogen, som til Brug ved Undervisning paa Landkadet-Akademiet blev forfattet og trykt, bekjendtgjorde jeg den Gang ikke offentligen«.

[1a] Om disse se SKAUTRUP, *Sproghistorie* II, 398.

[2] Det er tvivlsomt om BØGH har benyttet NANNESTAD, *En dansk Donat* (1761); dog bruger Bøgh (ligesom Nannestad) *Beskaffenhedsord* = adjektiv, medens *Beschaffenheitswort* hos Adelung bruges om adverbium.

[3] *Geschlechtswort* afvises af Adelung. Jf. ndf. s. 182.

[4] Adelung: *Hauptwort*; kritiseres af Rask, *SA* III, 264.

[5] Jf. note 2; kritiseres af Rask, *SA* III, 269.

[6] Jf. *Fürwörter* der kritiseres af Adelung; *Stedord* forsvares af Rask, *SA* III, 270.

[7] Bruges af Rask, *SA* III, 272 = refleksiv.

[8] Forsvares af Rask, *SA* III, 269, mod *Grundtal* (Baden), *Hovedtal* (Høysgaard).

[9] Jf. *Tid-Ord* hos Syv og Pontoppidan; *Zeitwort* kritiseres af Adelung. Jf. ndf. s. 185.

[10] Jf. *Middelord* hos Syv-Pontoppidan.

[11] Jf. JELLINEK II, 94 f.

[12] Jf. smst. s. 96 f.

[13] Høysgaard: *Bindingsord*; *Bindewort* kritiseres af Adelung.

[14] Jf. JELLINEK II, 100. [14a] Jf. ovf. s. 82.

[15] Forsvares af Rask, *SA* III, 266.

[16] Tøxens kilde: REINBECK, *Kurze deutsche Sprachlehre* (1805), har *Gegenwart, Vergangenheit, Zukunft.*

forandring eller *Bøining*, *Afledning* og *Sammensætning*. Han afløser hermed den traditionelle opfattelse som mest konsekvent findes fremstillet hos Høysgaard (§ 55 ff.), hvor Ordenes *Tilfælde* (Accidentia) deles i 1) *de Almindelige*, nemlig a) *Oprindelsen* (Species), omfattende *Stamord* (Primitiva) og *Udspringsord* (Derivativa), b) *Skikkelsen* (Forma) omfattende *Enkelte Ord* (Simplicia) og *sammensatte Ord* (Composita). — 2) *de Besønderlige og Speciale Tilfælde*. »Disse angaaer Ordenes Flexion eller Forandring og Bøyelse«. Denne rent systematiske opstilling blev med Fulda-Adelungs opfattelse af *Bildung der Wörter* (ovf. s. 39 f.) omtydet til en genetisk proces, og Bloch slutter sig til denne nye retning.

Rask optager Bloch(-Bøghs) udtryk overalt hvor han ikke finder dem direkte misvisende. Som regel følger han Bloch hvor denne afviger fra Bøgh, og han optager kun følgende ord fra andre danske grammatikere: *Navneord*[17] (Syv, Høysgaard, Baden; Bloch: *Hovedord*), *Biord* (Syv, Nissen[1-2]; Bloch: *Omstændighedsord*), *Udraabsord* (Werfel; Bloch: *Sætningsord*). Bloch anfører både *Gjerningsord* (Baden)[18] og *Tidsord* (Bøgh), men tager forbehold over for det første; Rask vælger *Gjerningsord*[19]. Desuden foretrækker Rask i *Isl.*[1] Høysg.–Badens *Hverkenkjøn* for *Intetkjøn* (Nannestad; optaget i Baden[3] efter forslag fra Abrahamson; derefter hos Bøgh-Bloch), men går i *GramAfh.* delvis over til *Intetkjøn*.[19a] Fra Blok Tøxen optager han kortformerne *Selvlyd*, *Medlyd* (for *-lydende*), men erstatter *Dobbeltlyd* (Bloch: *dobbeltlydende*) med *Tvelyd* (Pontoppidan: *tvelydende*). Kun i enkelte tilfælde danner Rask et nyt udtryk til afløsning af Blochs, fx. *bestemmende* (*Stedord*) for *paapegende*.

Rask optager i *Isl.*[1] fra Tøxen-Bloch *Nutid*, *Fremtid* og *Fortid*, som han i *GramAfh.* erstatter med *Datid* (*UA* I, 196 bruger han *Fortid* om perfektum, *Datid* om imperfektum). Han optager i *Isl.*[1] *Eiendomsstedord*, men udskifter det senere med *Ejestedord* (jf. *SA* III, 272); *Enkelttal* erstattes senere (*Ags.*[1]) af *Ental*.

Friere føler Rask sig hvor Bloch ikke har noget dansk udtryk; her kan han af og til benytte et udtryk fra andre grammatikere, fx. *Bestemmelsesord* (Nissen[1-2]; Bloch: *Artikel*;

[17] *SA* III, 264, jf. ndf. s. 183.
[18] Forsvares (mod Abrahamson) i Badens *Udtog*, fodnote til kap. XI.
[19] Jf. *Ags.*[1] s. 42. og ndf. s. 185.
[19a] Jf. ndf. s. 184.

senere indfører Rask *Kjendeord*[20]), men som regel danner han nye udtryk (delvis med tilknytning til traditionelle): *henførende* (i *Prisskr.*: *henvisende*; Bøgh: *tilbagevisende*, Bloch: *relative*), *større, største* (*Ags.*[1]: *højere, højeste*) (*Grad*).

Rasks nydannelser findes navnlig på to områder hvor traditionen endnu ikke havde fæstnet sig, nemlig betegnelser for modi og kasus. Den eneste danske modusbetegnelse der laa fast, var brugen af *ønskende* (*Maade*) om optativ. Imperativ hedder hos Baden, Bøgh og Nissen[2] *befalende Maade*, hos Bloch *tilskyndende*; Rask: *bydende* (Pontoppidan: *Buds-, Byde-Maade*). Betegnelserne for indikativ: konjunktiv afspejler de forskellige opfattelser af disse former. *Conjunctivus* oversættes af Pont. ved *Samlings-, Samle-, Føje-Maade*; hertil slutter sig *forbindende* hos Baden og Bøgh, *afhængige* hos Bloch, *underordnende* hos Nissen[2]. En anden variant af konjunktiven er *modus concessivus* eller *conditionalis*, hos Baden og Bloch gengivet som *den betingede* (eller *vilkaarlige*), hos Blok Tøxen som den *uvisse* måde. Rask slutter sig nærmest til Bloch og kalder konjunktiv *den betingende Maade* (jf. Nissen[1] *betingende* Sætning). Svarende hertil kaldes indikativ hos Baden (og Bøgh-Bloch) *den ubetingede*, hos Tøxen den *visse*, hos Nissen[2] den *bestemte*, hos Bloch *den bestemmende*; men Rask vælger en anden opfattelse idet han bruger udtrykket *den fremsættende* (*UA* II, 91: *fortællende*) *Måde* (jf.: *tilkiendegivende* hos Nissen[1-2] og Bloch). For infinitivens vedkommende vakler Rask mellem den traditionelle terminus *den ubestemte Maade* (Baden, Bøgh, Nissen, Bloch) og Blok Tøxens: *den upersonlige Måde* (*UA* II, 92); senere indføres *Navnemåde* eller *Navneform* (*UA* II, 34) og *Tillægsform* (*Prisskr.*, *UA* I, 90).[20a] I *Gram. Afh.* og senere indføres kortformer (delvis med støtte hos Pontoppidan) som *Byde-, Ønske-måde, Ags.*[1]: *Lide-, Handleform.*

Kasuskategorien hedder hos Syv–Pontopp. *Endelsefald*, hos Høysgaard *Flexionsendelser*, hos Nissen[1] *Faldendelser*, i 2. udg.: *Forholdsendelser*, Bloch: *Forholdsbøining*.

Rasks terminologi i *Isl.*[1] er eksperimenterende. I formlæren bruger han vistnok kun det latinske navn; i ordføjningslæren finder man først vendinger som: »Alle de Ord, der svare

[20] Jf.: »Kjendetillægget retter sig altid efter Kønnet, som deraf kan kjendes« (Rask, *Dansk*[1] s. 6). Sml.: »Artiklen er en liden Taledeel, som giver tilkiende, af hvad Kiøn et Substantiv er« (Baden). Sml. ogs. ndf. s. 182.

[20a] Sml. ndf. s. 186, 192.

sammen og stå i samme Forhold, stå også alle i samme *Endelse*[21], ligesom i Græsk og Latin« (s. 193); dette er dog en uheldig praksis, da samme kasus i de nævnte eksempler har forskellig endelse, og et par sider længere henne finder man da også: »Tillægsordene styre undertiden visse *Forholdsformer*« (s. 196), og dette er Rasks almindelige betegnelse for kategorien (jf. ndf. s. 183).

For de enkelte kasus havde man i dansk grammatik indtil NISSEN[2] brugt de latinske betegnelser (eller 1. 2. *Casus* osv.). Ganske vist finder man i Pontoppidans liste ordrette oversættelser af de latinske navne: *Nævne-*, *Æje-*, *Give-*, *Anklage-* (*ell. Sage-*), *Kalde-*, *Tage-endelsefald*, men disse var ikke blevet optaget af andre, og af nye forslag har jeg kun noteret Badens *Eiendomsendelse* (svarende til *Eiendomspronomen*). En hel serie nye danske kasusnavne finder man hos Blok Tøxen. Kategorien kaldes her *Ordforhold* (i analogi med *Ordkiøn*) og de enkelte kasus: *Hoved-* (eller *Grund-*), *Kalde-* (eller *Tiltale-*), *Tilhøre-*, *Hensigts-*, *Gjenstands-forhold*[22].

NISSEN[2] stræber ligesom Tøxen »ved denne danske Indklædning, mere efter at udtrykke Kunstordenes Mening, end ligefrem at oversætte disse selv i Grundsproget ei heldigen valgte, i Dansken ofte uoversættelige, Udtryk« og han opfatter med Tøxen og den almindelige grammatik kasusformerne som udtryk for almene relationer eller forhold som kan påvises også i sprog med stærkt reducerede kasussystemer. Men han søger mere konsekvent end Tøxen at benævne kasus efter sætningsled[23]. Derved når han til følgende 6 *verba sesquipedalia*: »1) *Subjectsforholdsendelsen*, eller *Subjectscasus*, som i Almindelighed kaldes Nominativus; 2) *Eiendoms-*, 3) *Personsobjects-*, 4) *Tingsobjects-*, 5) *Com-*

[21] Syv bruger også *endelse* som gengivelse af *casus* (*Da. Gram.* I, 111).

[22] Tøxens kilde (se note 16) har: *Verhältnißfall*, *Hauptfall*, *Besitzfall*, *Zweckfall*, *Wirkfall*, *Anredefall*.

[23] En lære om relationsdefinerede sætningsled var omtrent samtidig (1747) opstillet i Frankrig af GIRARD, i Danmark af HØYSGAARD. Badens danske grammatik optog ikke denne del af Høysgaards lære, men i *Udtoget* (og i Badens latinske grammatik) gøres der kort rede for *Subject*, *Prædicat*, *Object* (fordansket: *Gjenstanden* eller *Formaalet*). — Nissens opfattelse og terminologi hviler navnlig på MEINERS *Philosophische und allgemeine Sprachlehre* (1781) (spec. s. xxxvii ff.; s. 164 ff.: »Diese sechs Casus müssen nach der natürlichsten Ordnung also auf einander folgen:«). Meiners lære om kasus og sætningsled er også grundlaget for Adelungs opfattelse, se HANS GLINZ, *Geschichte und Kritik der Lehre von den Satzgliedern in der deutschen Grammatik* (1947), 17 ff.

pellativs-, 6) *Passivhensigtelsesforholdsendelsen*, Bloch indfører betegnelser for sætningsled som *Subject, Tings-, Persons-objekt*, men holder sig til de latinske kasusbetegnelser.

I Formlæren i *Isl.*[1] bruger Rask vistnok overalt de latinske kasusnavne (i den traditionelle orden). I ordføjningslæren foretager han et udvalg af de foreliggende navne. Han gennemfører den korte men ubestemte endelse *-form* (medens han ellers bruger mere specifikke endelser som *-køn, -tal, -tid, -måde*); dog findes også fx. *Hensynsendelse* (s. 196), *Ejendomsendelse* (*Gram. Afh.*: *Ejeendelse*). Som forled overtager han *Ejendoms-* fra Baden og Nissen, *Gjenstands-* fra Tøxen, og danner *Hensynsform* som en purisme for Tøxens *Hensigtsforhold*. I *GramAfh.* afrundes systemet med *Nævneform*[23a] (jf. Pontoppidan), og *Ejendomsform* forkortes til *Ejeform* (jf. samme).

I afhandlingen *Om danske Kunstord* (1813; *SA* III, 273 ff.) giver Rask en sammenfattende oversigt over sin kasusopfattelse og drøfter en række alternative betegnelsesmuligheder, af hvilke *Grund-, Kalde-form* er taget fra Tøxen.

Rask viser sig her som en tro tilhænger af den almindelige grammatik, således som den (på grundlag af Sacy og Meiner) var udformet af Nissen[2]. Således slutter han sig til læren om de 6 væsentlige kasus:

> Navneordene og de ligeartede Ord kunne betragtes i mangehånde Forholde til andre, men især synes 6 at være så væsentlige og forekomme så hyppig i Talen, at man fornemmelig har søgt at udtrykke dem ved egne Former eller Endelser i Ordene, af disse seks synes dog hver to at høre sammen til et Hovedbegreb.

Også ved denne parvise ordning og rækkefølge bygger Rask videre på Meiner-Nissen. Begge slår de nominativ og vokativ[24] sammen som uafhængige, absolutte eller forudsatte kasus. Akkusativ og dativ hører naturligvis sammen, da de begge »udtrykke et Slags Gjenstand, ved begge tænker man sig Begrebet på en Måde lidende eller modtagende, ingen af dem giver altså nogen fuldstændig Ide, ti man kan ikke tænke sig en lidende Ting, uden tillige at tænke sig noget den lider (osv.)« (*SA* III, 277).

[23a] Jf. *Nævneendelsen* ndf. s. 183.

[24] Nissen (efter Sacy): *Compellativet*; Rask: *Udråbs-* eller *Kaldeformen*.

Vanskeligere er det for Rask at finde en fællesnævner for *Ejeform* og *Omstændighedsform* (ablativ):

> Ligheden mellem disse tvende *beskrivende Former*, er ikke så stor, som imellem de foregående; begge Former synes fornemmelig bestemte til Forhold imellem *nomina* [idet ablativ ofte knyttes til adjektiver: *dignus morte*], begge tjene til at give en videre Udførelse eller Beskrivelse af en anden Ting, deres Betydning synes derfor og at være endnu mindre selvstændig eller fuldstændig og mindre indesluttet i Tingen selv end de fire foregående (*SA* III, 281).

Dette logiske system prøver Rask så at forklare etymologisk ud fra Meiners og Adelungs orddannelsesteori.

Nogen klar adskillelse af kasus og sætningsled finder man ikke hos Rask. I *Isl.*[1] bruger han en enkelt gang *Gjenstandsord* for *Gjenstandsform* (s. 201), og i afhandlingen om kunstordene foreslås (efter Tøxen og Molbech) *Hovedord* eller *Grundord* som navn på subjektet[25]; endvidere siges forskellen mellem dativ og akkusativ at være den, »at Begrebet i det ene Tilfælde er egentlig umiddelbar Gjenstand (directe), i det andet middelbar eller uegentlig (obliqve)« (*SA* III, 278). Senere foreslog han betegnelsen: *Handlingsgjenstand, Hensynsgjenstand* og optog fra Høysgaard *Omsagn*.

I afhandlingen om kunstordene forslår han at skelne mellem »*Nævneformen*, og Endelsen, som danner den, *Nævneendelsen*« osv., men det har han atter opgivet. Endelig vil han kalde et subjekt som »består af flere Ord, eller som ligger skjult« for *Hovedbegrebet* (Baden: *det logiske Subject*).

Samtidig med Rask broderer de fleste andre danske grammatikere videre på Bøgh-Blochs system, hvis vigtigste nydannelser almindeligt accepteres, således fx. *Stedord, Forholdsord, Bindeord, Nutid, Fortid, Fremtid* (Seidelin Birch (1810), Høyer (1812)), Andre (fx. Werfel (1811)) bygger nærmest på Lang Nissen[2]. Hvor mange der følger Rask, er ikke undersøgt; blandt de større bøger gælder det vist kun J. Jensen, *Forsøg til en dansk Sproglære* (1833).

Af særlig betydning blev den danske nomenklatur som Madvig knæsatte i sin *Latinsk Sproglære* (1841). Den bygger videre på linien fra Bøgh-Tøxen-Bloch-Rask; af Rasks afvigelser fra Bloch

[25] Jf. ndf. s. 183, 188.

optages fx. *Udraabsord, tilbagevisende, henførende* (*Stedord*), *fremsættende* (ell. *angivende*) (*Maade*), *Tillægsform*, men på væsentlige punkter afviger Madvig fra Rask: *Udsagnsord, Hovedord* (ell. *Navn*), *Grundtal, paavisende* (*Stedord*), *Enkelttal*; Madvig optager ikke Rasks kasusnavne, ej heller udtryk som *Navnemåde, Grundord, Omsagn, Gjenstand.*

Det må således erkendes at Rasks faktiske indflydelse på dansk grammatisk terminologi er af beskedent omfang og næppe står mål med Bøghs, Tøxens, Nissens, Blochs og Madvigs. Men Rask er den som med størst energi og konsekvens har opstillet principperne og gennemført dem i et konkret forslag.

Korrekturnote: Se nu også de ndf. s. 172 ff. aftrykte manuskripter.

VII. KULTUR OG NATUR

1. *Sprog uddannes og forfalder.*

Et grundtema i det 18. århundredes åndsliv er forholdet mellem kultur og natur. Også i Rasks sprogopfattelse er denne modsætning et væsentligt træk, selv om den spiller en mindre rolle i den sammenlignende metodik som blev hans hovedindsats. Navnlig er hans teoretiske udtryksform gennemvævet med påkaldelser af naturen, og i den omtydning af grammatikkens formål som fuldbyrdedes med hans og Grimms værker, har naturbegrebet spillet en central rolle.

Den nyeuropæiske modersmålsgrammatik har sit udgangspunkt i en tankevækkende iagttagelse: overfor de klassiske sprogs fikserede form stod modersmålets uendeligt varierende geografiske og sociale dialekter. Hertil svarede den manglende enhed i skriftsproget, hvor der til de geografisk og socialt eller stilistisk betingede varianter kom kronologiske: enhver kunne se at de gamle skrev anderledes, og kunne deraf slutte at sproget ikke blot varierede men også forandrede sig i tiden. Opgaven for modersmålets kultur måtte altså være (ved siden af den litterære og stilistiske imitation af klassikerne) at skabe enhed i mangfoldigheden og at fiksere udviklingen på et klassisk højdepunkt.

Sprogets variation afledes af altings foranderlighed og menneskenes individuelle forskellighed:

> Dende forandring [dvs. sprogenes beblandelse] skeede først at Gud vilde straffe meniskens formastelse; Dernest formedelst tungens færdige gesvindighed og løb, i det man seer mogsen i hvert hundrede aar sprogene at faa nogen omskiftelse . . ligerviis som og meniskene selv ere undergivne dødelighed, ubestandighed og forandring; Oc for det sidste ved handel og kriig, som folkene og sprogene med hinanden hafve formænged (P. Syv, i *Danske Grammatikere I*, 87).

Adelung understreger de individuelle forskelle:

Jeder Mensch hat seine eigenen Züge, Meinungen und Gesinnungen, und doch können sie eine wohl verbundene Gesellschaft ausmachen, so fern sie nur in gewissen allgemeinen Meinungen und Gesinnungen überein stimmen. Eben das gilt von den Sprachen (*UL* I, 106).

Dette gælder både individet i forhold til den lokale dialekt, og dialekterne i forhold til det almindelige »Landessprache«.

Von ihr gilt, was von allen höhern Classen überhaupt gilt; diese enthalten immer weniger individuelle Merkmahle, je höher sie steigen; die Hochdeutsche Mundart ist in Ansehung der provinziellen Bedürfnisse am ärmsten, ob sie gleich auf der andern Seite an Ausdrücken für allgemeine Begriffe die reichste ist. Sie mit den Eigenheiten der Provinzen bereichern wollen, würde nichts anders heissen, als ihre allgemeine Verständlichkeit vernichten und sie von einer höhern Classe zu einer niedern Gattung herab setzen .... In einer durch Wissenschaften und Geschmack ausgebildeten allgemeinen Schriftsprache, dergleichen die Hochdeutsche ist, bestehet dieser allgemeine Gebrauch in der Übereinstimmung der besten und weisesten Schriftsteller. (s. 107).

Temaet gentages af Rasks lærere: »Udtalen forandrer sig med Tider og Steder« (Bloch, *Retskr.* s. iv, jf. s. 3). »Talebrugen er ustadig og usikker, for hundrede Aar siden talede man anderledes, end nu ... Bondens Sprog er forskjelligt fra Kjøbstædmandens, Herrens fra Tienerens« (Heiberg, program 1807, s. 7).

Sprogets dyrkning opfattedes som et led i det almindelige kulturfremskridt: som videnskaberne hævede sig til mere generel teoretisk indsigt, således forfinedes smagen, sæderne og sproget. Ved en slags ekstrapolation af den bevægelsesretning der var alle sprogdyrkernes primære mål og erfaring, måtte man til den ene side nå til en primitiv urtilstand hvor sproget var lige så råt og barbarisk som sæder og redskaber, og en sådan tilstand så man bevaret hos de »vilde« folk. Til den anden side måtte man forudse at forfinelsen kunne nå så langt frem at den førte til blødagtighed og forfald. Sprogudviklingen blev således passet ind i det stående kulturhistoriske mønster om de forskellige rigers eller kulturers vækst, blomstring og forfald.

Den vurdering der ligger i en sådan tankemodel, får nu modsat fortegn alt efter som man anlægger humanismens eller Rousseaus målestok. Men en slags balance opnåedes ved Herders tanke om en *Roman von den Lebensaltern der Sprachen*, hvor sprogets

barndom, ungdom, manddom og alderdom hver fik sin naturgivne karakter og selvstændige værdi[1].

Blomstring-forfalds-hypotesen sammensmeltes med den i kapitel II omtalte strukturelle etymologi. Rodordene repræsenterer den primitive kultur der alene kender de sanselige og konkrete forestillinger. Differentiationen af ordklasser, fleksionens betydningsmodifikationer, udviklingen af relationsbetegnende partikler osv., hænger sammen med den voksende abstraktionsevne. Det sproglige forfald tænkes som en fortsættelse af denne abstraktionstendens. Som eksempel nævnes græskens og latinens udartning til alexandrinske og skolastiske spidsfindigheder; men hos Adelung er udtrykkene møntet på den aktuelle situation i Tyskland:

Athen und Rom zeigen uns in einem sehr getreuen Spiegel, durch was für Mittel auch die blühendste und ausgebildetste Sprache in Verfall gerathen kann. Wenn auf der einen Seite die Neigung zu den gründlichen Wissenschaften veraltet, wenn Philosophie in leeres Geschwätz oder brausende Schwärmerey ausartet, wenn man, anstatt sich deutlicher Begriffe zu befleissigen, nach Bildern und Figuren hascht, wenn man, bloß um neu zu scheinen, und was Neues zu sagen, auf Empfindeley, Künsteley und Witzeley, verfällt, und sich aus Genie-Kitzel über alle Regeln und Vorschriften hinaus setzt; wenn man auf der andern Seite Sprache und Ausdruck zu arm findet, und, unter dem Vorwande, die Sprache zu bereichern, aus fremden Sprachen und Mundarten borgt, alltägliches Geschwätz, dunkle Vorstellungen, mit unter auch wohl Unsinn, zur Schau auszulegen, wenn der Geschmack so weit verfällt, daß die Musen nicht mehr erröthen, die Sprache des Pöbels zu reden, wenn das alles, sage ich, allgemeiner Geschmack wird, dann ist der Verfall der Sprache da. Gerade das waren die Mittel, welche der schönen Griechischen und Römischen Litteratur den Untergang brachten, und ihnen wird auch einmahl die Deutsche ihren Verfall verdanken. Zwar fehlt es in unsern Tagen nicht an halbgelehrten Neulingen aller Art, welche alle diese und noch mehr ähnliche Mittel anwenden, die Herostrate ihrer Muttersprache zu werden; allein noch hat der gute Geschmack zu viele und zu mächtige Freunde, als daß etwas anders als Verachtung der Lohn solcher Bemühungen seyn könnte (*UL* I, 70—71).

[1] Herder, *Sämmtliche Werke* (udg. v. Suphan) I, 151 ff., II, 69, XIII, 365. Spor af denne livsaldersteori finder man både hos Boye (fx. *Minerva* 1800, II, 266 f.), Bloch (hebraisk »Verdens Barndomssprog«, *Hebr.* s. iv), Heiberg (»Sprogets modnere Alder« i *Progr. 1801*, s. 5, jf. *1807*, s. 13). Jf. Rask ndf. s. 159. *Isl.*[1] s. vi.

På dansk findes tilsvarende tanker udtrykt bl. a. i Boyes afhandling om det danske sprog[2].

Det var denne kulturoptimistiske fremskridtsteori den romantiske litteratur- og sprogfilosofi harmfuldt protesterede imod. Dens vægtigste argument var sanskritsproget, der opfattedes som et ursprog, men samtidig havde en klarhed og fuldkommenhed i fleksionssystemet og det abstrakte ordforråd der var uforenelig med hypotesen om en naturlig udvikling fra et dyrisk sprog. Det nye program forkyndes i Fr. Schlegels lille bog *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier* (1808), hvor man på få sider finder næsten alle de ideer der ligger til grund for det 19. århundredes sprogvidenskab:

Vom Ursprunge der Sprachen.

Es würden die Hypothesen über den Ursprung der Sprache entweder ganz weggefallen sein oder doch eine ganz andre Gestalt genommen haben, wenn man sie, statt sich willkürlicher Dichtung zu überlassen, auf historische Forschung gegründet hätte. Besonders aber ist es eine ganz willkürliche und irrige Voraussetzung, daß Sprache und Geistesentwicklung überall auf gleiche Weise angefangen habe. Die Mannigfaltigkeit ist im Gegenteile auch in dieser Rücksicht so groß, daß man unter der Menge leicht irgendeine Sprache als bestätigendes Beispiel fast für jede bis jetzt ersonnene Hypothese über den Ursprung der Sprachen wird auffinden können (s. 60).

Et sprog som sanskrit »ist nicht aus einem bloß physischen Geschrei und allerlei schallnachahmenden oder mit dem Schall spielenden Sprachversuchen entstanden, wo dann allmählich etwas Vernunft und Vernunftform angebildet worden wäre. Vielmehr ist diese Sprache selbst ein Beweis mehr . . . daß der Zustand des Menschen nicht überall mit thierischer Dumpfheit angefangen« (s. 62).

Sanskrit udtrykker »selbst in ihren ersten und einfachsten Bestandtheilen die höchsten Begriffe der reinen Gedankenwelt, gleichsam den ganzen Grundriß des Bewußtseins nicht bildlich, sondern in unmittelbarer Klarheit« (smst.).

Grimm underbygger denne opfattelse med henvisning til at bøjningssystemet bliver rigere og mere fuldkomment jo længere man går tilbage i germansk og indoeuropæisk: de nyhøjtyske substantiver har 6 endelser, oldhøjtysk 25, gotisk 40. Endogså sanskrit forudsætter »eine noch vollendetere frühere Sprache, bis welcher gar keine menschliche Untersuchung reicht.« Han fortsætter (med tydelig adresse til Adelung; se ovf. s. 39 f.):

[2] *Minerva 1800*, II, 257 ff.

Mit dem, was wir Bildung des menschlichen Geschlechts nennen, geht und steht diese Urvollendung der Sprache gar nicht zusammen, ja sie ist ihr reiner Gegensatz. Die Bildung der Sprache sucht allmählich ihre Natur aufzuheben, d. h. anders zu stimmen. Wie die eine Seite steigt, sinkt die andere. Die alte Sprache ist leiblich, sinnlich, voll Unschuld; die neue arbeitet darauf hin, geistiger, abgezogener zu werden, sie sieht in den Worten Schein und Zweidutigkeit, denen sie auf alle Weise ausweichen möchte . . . . Die Poesie vergeht, und die Prosa (nicht die gemeine, sondern die geistige) wird uns angemessener . . (*Deutsche Grammatik*, I (1819), s. XXVII; jf. ARENS's kommentar til stedet (s. 177 ff.)). — I det følgende imødegår Grimm i detailler Adelungs forestilling »von der Rohheit der Deutschen und ihrer Sprache zu Tacitus Zeiten«.

Grimms opfattelse stemmer ganske med Herders, men i virkeligheden ligger den heller ikke så langt fra Adelungs som det kunne se ud til; denne siger nemlig i afhandlingen: *Beweis der fortschreitenden Cultur des menschlichen Geistes aus der Vergleichung der älteren Sprachen mit den neuern (Magazin f. die deutsche Sprache* I (1782), 25): »die ursprüngliche Sprache war vermuthlich die vollkommenste Dichtung, die man sich nur gedenken kann, weil da jeder Ausdruck nicht allein ein sinnliches Bild, sondern selbst ein tönendes Bild war«. Forskellen kommer frem i tilføjelsen: »Allein, die Dichtung ist denn doch nicht die wesentlichste Absicht weder der Sprache, noch des gesellschaftlichen Lebens, sondern nur eine Nebenzierde, welche höhern Vorzügen billig nachstehet.« Her går det afgørende skel mellem rationalistisk og romantisk sprogopfattelse.

N. M. PETERSEN slutter sig nærmest til den romantiske retning, men er i højere grad end både Grimm og Rask klar over at det billede vi danner os af fortiden eller guldalderen er en idé, eller om man vil: en illusion. Men netop heri ligger den højere sandhed som kan begejstre mennesket: »At oldtiden, just fordi den kan hæve sig ud fra de historiske begivenheders materielle baggrund, kaster sit poetiske genskin hen over nutiden, og derved bidrager til at stille denne, der ellers vilde gå under i døde former, sit rette mål for øje«.[3]

Rasks stilling er ikke konsekvent. Hans stil og hans smag ligger i forlængelse af Adelungs og Boyes; han hylder i teori og praksis det fransk-klassiske ideal: et klart, let retorisk og smagfuldt fore-

[3] N. M. Petersens sprogsyn er fremsat i en række afhandlinger fra 1840'erne, genoptrykt i hans Samlede afhandlinger III (se især s. 93 ff., 153 ff.) og IV (se især s. 133 ff.).

drag, uden arkaismer eller folkelige vendinger; dette gælder endog i oversættelser af oldnordisk litteratur, hvor han går hårdt i rette med GRUNDTVIGS forsøg på at skabe en arkaiserende oldnordisk og folkelig stil (*SA* I, 254 ff.)[4]. Ikke des mindre bekender han sig til Herders opfattelse af sproget og stilen som et spejl af folkets eller forfatterens ånd (*UA* II, 49 f.), og han forsvarer fra sin tidligste ungdom det islandske sprogs fortrin med en varme der ikke står tilbage for Grimms lovprisning af oldgermansk[5]. Men hvad sprogets oprindelse angår, har han aldrig følt sig foranlediget til at afsværge den bekendelse til Adelungs lære som han har udtrykt i afhandlingen om kreolsk (ndf. s. 159 ff.).

I sprogrigtighedsspørgsmål var der hos Rask en tilsvarende konflikt mellem to principper; dels skulle man ikke sætte sig mod »naturens gang i sprogene« ved kunstigt at fastholde former der var uddøde i talesproget (fx. verbernes pluralisformer; se ndf. s. 162 f.); på den anden side kunne og burde modersmålet korrigeres under hensyn til stamsproget og de nærmest beslægtede sprog (*Isl.*[1] s. xvi; *UA* II, 54, 64 f. *Retskr.* 4. hovedstykke).

Et særligt problem frembød »almuesproget«, dialekterne. Set fra sprogkulturens synspunkt var det den »rå« tilstand som man stræbte bort fra: det ustadige, irrationelle, individuelle, der ikke havde almen gyldighed. Man måtte derfor også indskrænke optagelsen af dialektord til betegnelser for genstande der ikke havde noget almindeligt navn i fællessproget (ADELUNG, *UL* I, 87). Da dialekterne ikke deltog i sprogets uddannelse var de stillestående: »Es ist schon oben bemerket worden, daß die Sprache des gemeinen Volkes, welches in der Cultur selten wächset, sich in einem sehr großen Zeitraume immer gleich bleibt« (*UL* I, 85). Derfor bevarede de en mængde oprindelige former og havde således betydning for den etymologiske sprogbetragtning (og gennem den for fastsættelsen af det sprogrigtige udtryk). De var naturligvis heller ikke i samme grad som skriftsproget udsat for påvirkning af udenlandske moder eller andre forfaldstendenser.

Således også Rask:

»Ofte har Almuesproget ikke fulgt med Skriftsprogets Dannelse og Forandring; derfor . . er der endnu i fuld Gang mange gamle Ord, som forlænge siden er gaaede af Brug.« (*Fynsk* s. 8; se videre ndf. s. 114).

[4] Jf. citaterne MB s. 114 ff.
[5] Se fx. *SA* I, 7 ff. *Isl.*[1] s. v f., x f..

Den ensidige betragtning af sprogets udvikling som et kulturfænomen gav anledning til en indsigt som skulle blive af største betydning for Rasks sammenlignende metode. Når en væsentlig del af sprogets kultur bestod i at der dannedes eller optoges udtryk for nye kulturfænomener, specielt abstrakte udtryk fra den nyere videnskab (fx. fra Chr. Wolfs filosofi: Adelung *UL* I, 68 f.), så måtte sådanne kulturord altid være sekundære og internationale, altså uegnede til fastsættelse af sprogenes oprindelige skikkelse og slægtskab. Som eksempel på en af de »Grundsätze, nach welchen diese Verwandtschaft bestimmet werden muss« anfører Adelung (*UL* I, 239 ff.) nogle sider af »Hrn. Hofr. Gatterers synchronistischen Universal-Historie [1771, I], S. 106 f.«:

Diese zwey Stücke, die Bedeutung und die buchstäbliche Gestalt der Wörter sind die beyden Probiersteine, wornach man die Identität und Verschiedenheit der Wörter aus zwey oder mehrern Sprachen mit Zuverlässigkeit prüfen kann. Aber nicht alle Wörter sind hierzu bequem, wie man leicht erachten wird. Zu den *untauglichen* gehören erstlich alle Kunstwörter, hernach alle Wörter, die in Religionssachen gebraucht werden, und drittens die *Onomatopoëtica*, oder die Wörter, welche die Natur im Schall und dergleichen nachahmen.

Die Wörter, aus deren Identität oder Verschiedenheit man auf die Verwandtschaft oder Nicht-Verwandtschaft der Sprachen sicher schließen kann, will ich, um mich kurz ausdrucken zu können, *characteristische Wörter* heissen. Von dieser Art sind nach dem einhelligen Geständnisse aller Sprachphilosophen: 1. die Zahlwörter, 2. die *Pronomina*, 3. das *Verbum sum*, 4. die unentbehrlichsten Wörter des gemeinen Lebens, dergleichen sind die Wörter, welche die Glieder des menschlichen Körpers, die nöthigen Geräthschaften, Kleidungsstücke, die verschiedenen Arten der Blutsfreundschaft, z. E. *Vater*, *Mutter*, *Sohn*, *Tochter*, *Bruder*, *Schwester* u. s. f. die Dinge, die jedermann vor Augen sieht, z. E. *Sonne*, *Mond*, *Sterne*, *Himmel*, *Wolken*, *Berg*, *Thal*, *Wasser*, *Fluß*, *Regen*, *Tag*, *Nacht* u. s. f. bezeichnen, und endlich, 5. überhaupt die Stammwörter.

. . die *Identität in der buchstäblichen Gestalt der Wörter durch eine Reduction* heraus bringen, heißt darthun, daß die Radicalbuchstaben nach Regeln, die in der Sprache hergebracht sind, entweder versetzt, oder durch Zusätze vermehrt, oder durch Auslassung vermindert, oder bloß verschiedentlich ausgesprochen werden. (s. 241).

Das bisherige betrifft die Vergleichung der Sprachen nach der Materie, das ist, nach den Wörtern. Ob man nun gleich hieraus schon ziemlich sichere Schlüsse für oder wieder die Verwandtschaft der Sprachen sowohl, als der Nationen, die sie reden, ziehen kann; so ist es doch nöthig, auch die *Form* derselben, das ist, die grammaticalische Einrichtung, mit in Betrachtung zu ziehen (s. 242, jf. *UA* I, 48).

Disse tanker — som allerede er fremsat i det 17. årh. af Job Ludolf (se Benfey s. 236, Arens s. 88) — genoptages af Adelung i *Mithridates* I, *Vorrede* s. viii, men Rasks form ligger nærmest ved Gatterers:

Et Sprog, i hvor blandet det end maa være, hører til samme Sprogklasse som et andet, naar det har de væsentligste, sanseligste, uundværligste og første Ord, Sprogets Grundvold, tilfælles med samme. Derimod kan intet sluttes om Sprogenes oprindelige Slægtskab af Kunstord, Høflighedsord og Handelsord eller den Del af Sproget, som Omgang med andre, Selskabelighed indbyrdes, Dannelse og Videnskabelighed have gjort det nødvendigt siden at føje til den ældste Ordforraad; ti det beror paa mange Omstændigheder, som kun historisk kan kjendes, om Folket har laant disse ligefrem af andres Tungemaal, eller udviklet dem af sit eget (*UA* I, 50).
. . . i Engelsken f. Eks. ere alle Stedord af gotisk og navnlig saksisk Herkomst (s. 51).
Naar der i slige Ord findes Overensstemmelser imellem tvende Sprog, og det saamange at man kan uddrage Regler for Bogstavernes Overgange fra det ene til det andet, da findes der et Grundslægtskab imellem disse Sprog; især naar Lighederne i Sprogenes Bygning og Indretning svare dertil (s. 51) . . . En Hovedaarsag til de mange urimelige Ordforklaringer er vel og at man ikke har betænkt, der maa på ên Gang være Lighed i Betydningen og Formen, hvorvel ikke fuldkommen Overensstemmelse udfordres, og denne Lighed maa være i Hovedbegrebet og det væsentlige af Formen (s. 60). [Beslægtede tanker har Rask fundet hos Ihre, se ovf. s. 51, 69].

Som følge af den omtalte progressive kulturfilosofi måtte man anse det for et fremskridt når sproget blev mere regelmæssigt (fx. ved at erstatte stærk bøjning med svag) og når man erstattede indviklede bøjningssystemer med analytiske konstruktioner (præpositioner, hjælpeverber osv.). Dette forhold omtaler Adelung kort et par steder i *UL* (fx. I, 8) men han har udviklet det mere udførligt i en selvstændig afhandling[6]. Tanken går som bekendt igen hos Rask, allerede i afhandlingen om kreolsk, hvor den — efter Rasks vane — gennemføres til sine sidste konsekvenser (se ndf. s. 161 ff.).

2. *Sprogets natur og naturligt sprog.*

»Kultur« og »natur« er komplementære begreber: det som mennesket »dyrker«, er altid noget der har vækst i sig selv.

[6] Afhandlingen er citeret ovf. s. 104.

Dyrkeren må have indsigt i den natur han vil dyrke; han må vide hvad der fremmer og hæmmer væksten. Videnskaben må erkende tingenes natur (deres medfødte eller væsentlige egenskaber) for at menneskene kan beherske dem. Kunsten skal skabe ud fra naturen.

Men i naturen er visse ting almene, fx. NEWTONS matematiske fysik, andre ting individuelle: hver planteart kræver sin særlige dyrkningsform. Ved overgangen til det 18. årh. brød sansen for det individuelle, det særegne, frem overalt i åndslivet, først og fremmest i interessen for det karakteristiske eller originale i de menneskelige kulturformer. I modersmålsgrammatikken gav det sig udtryk deri at man erkendte de moderne sprogs bygning som væsensforskellige fra de klassiske. Fransk var et udtryk for franskmændenes særlige naturel eller geni og skulle dyrkes efter sine egne love, ikke efter latinens. Man måtte derfor skelne mellem en almindelig grammatik der omfattede de for alle sprog fælles træk (der kunne udledes af menneskets almene natur), og de enkelte sprogs grammatik hvis opgave det er at gøre rede for det pågældende sprogs særegne væsen og karaktér, dets »natur« eller »geni« som man sagde.

Næppe nogen grammatiker har klarere stillet sig denne opgave end HØYSGAARD. Den formuleres allerede på titelbladet af hans grammatik (1747): »Accentuered og Raisonnered Grammatica, Som viser Det Danske Sprog *i sin naturlige Skikkelse*«; og hans »raisons« består som regel i at motivere en sprogregel ved henvisning til sprogets natur, fx.:

§ 386. 7de Reg: *Præsentis Participii* rætte brug efter sprogets natur er, (1) nåar det kan bruges som et *Nomen*, saas: De formuende bør hjelpe de trængende: (2) nåar det ståaer som et *Adverbium qvalitatis*, i sær hos *Verbum Intransitivum*: saas: han kómer løbende. I andre tilfælde maa det bruges med forsigtighed og skjønsomhed.

§ 387. *N B.* Nogle indbilder sig, at de har befundet en rår Zirlighed i *Præsens Participii* brugt i *Verbi Passivi* bemærkelse, endskjønt det efter sprogets natur haver alene *Activi* bemærkelse, saas: Peders iboende hûs, det er, Peders hûs, som af ham selv beboes. Men jeg finder ikke andet end store u-rimeligheder i at paalægge et ord saa mange og stridige bemærkelser. Hvorfor den, der elsker en rên og rimelig Dansk, billigen sender disse underlige Dragoner, tve-tuller eller monstra hjem til de ringeste skriver-stuer, hvor de ere avlede og opfødde (*Da. Gr.* IV, 430).

Adelung betegner også de tilsvarende konstruktioner som »Sprachfehler«, »da sie nur in den gemeinen Sprecharten üblich sind«; hvis de havde været »allgemein«, ville han have optaget dem som undtagelser (*UL* II, 14). Rask derimod ræsonnerer ud fra den sammenlignende sprogvidenskab: »Da denne Form i Islandsk, Svensk og Tysk også har en passivisk Betydning . . kan den samme Brug i Dansken heller ikke anses for Misbrug« (*UA* II, 92).

Man ser heraf at »sprogets natur« for Høysgaard blot er et andet udtryk for den analogi mellem indhold og udtryk der er forudsætningen for sprogets forståelighed: til et givet indhold bør svare ét og kun ét udtryk, og i al fald bør samme form ikke kunne have to betydninger der udgør modpolerne i en grammatisk kategori som fx. aktiv: passiv. For Rask derimod er sprogets natur det som er fælles for flere sprog; for Adelung er sprogrigtighed mere et socialt-kulturelt fænomen end et naturfænomen.

En anden side af naturbegrebet kommer frem i Høysgaards omtale af retskrivningens principper:

> Der er nu i hele *Seculis* af adskillige bleven arbejdet på Dansk *orthographie*, dog saa, at ingen har i alt gaaet den vej, som (a) sprogets *genie* og egenskab efter udtalen kunde have vist dem paa; [som note hertil:] Skulde man ræt forklare disse to ord *sprogets genie* da maatte man skrive en hel prædiken over denne *text*: Brugelige ord ere som gangbar mønt. *NB. Latin* kunde skrives med Danske bogstave, og endda beholde sin *genie (Da. Gr. IV*, 230).

Til det danske sprogs geni hører et bestemt system af kvantitet, tryk og stød. Dette præg gør sproget til dansk, som møntpræget gør mønten til gyldig dansk mønt. Derimod er bogstavernes former noget arbitrært som ikke hører til sprogets natur. (Sml. Anders Bjerrum i *Sprog og Kultur* XX (1954), 11).

Det er Leibniz der i nyere tid har sat den idé i omløb at sproget ikke er en slags rationel opfindelse, men udsprunget af menneskets natur og for så vidt et naturfænomen, underkastet (psykologiske) naturlove (Arens s. 79). Hermed sker forskydningen af det rationalistiske naturbegreb som vi fandt hos Høysgaard, til det genetisk-empiriske som fører til grundlæggelsen af lydfysiologi, Völkerpsychologie, og sprogpsykologi. Tanken op-

tages fx. i WACHTERS *Prooemium*, hvor den søges indpodet på den platoniske etymologi, og hvor man finder fraser der senere går igen hos Rask (se ndf. s. 112 note 7 og det latinske udkast ndf. s. 166 ff.), fx.: »Natura in formandis Literis tam unisonis quam consonis, facit quantum potest, quantumque necesse est (Sect. II, § x) . . Nam in natura nulla est barbaries nec rusticitas, sed omnes soni articulati sunt humano eloquio æqualiter digni (§ xv) . . Natura, quæ sonos omnes, possibiles et impossibiles, in causis suis præordinavit, hic suprema Lex est. (§ xvi).

Gennem GELLERTS æstetik når denne opfattelse af sproget som natur frem til JACOB BADEN, der allerede i 1762 i sin oversættelse af sin tyske lærers *Breve* går ind for den tanke at også i stilen og sproget er den højeste kunst blot fuldendt natur. Herved kommer almuens sprog i en ganske ny belysning. Endnu hos Adelung er det blot et råt og ukultiveret stadium i sprogets udvikling, hvorfra man skulle stræbe frem mod det dyrkede fælles sprog. Men i BADENS *Resonneret Dansk Grammatik* (1785) hedder det i den første paragraf:

Den gemene Mands Udtale kan i sig selv ikke være falsk. Thi da han har den ved Øret allene, og overalt lærer Sproget under Naturens umiddelbare Anviisning, saa at sige; saa er det neppe begribeligt, hvorfra han skulde faae den falske Udtale. At han taler Ordene ofte anderledes end de skrives, beviser ikkun Bogstavskriftens Utilstrækkelighed til at udtrykke alle Lydenes Skateringer i Udtalen. Bogstavskriften er en herlig Opfindelse; hvo vil nægte det? jeg kiendte ingen nyttigere for den menneskelige Oplysning. Men den er, som alle Konstens Værker, naar de lignes med Naturen, ikkun Fuskerie imod den rige Forraad af Lyd og Toner, hvormed man i den mundtlige Udtale tilkiendegiver saadanne Forhold af Ideer og Forbindelser, som ingen Bogstavskrift rækker til at udtrykke. Naar derfor Almuen udtaler *raaber* som raavver, *Bøger* som Bøjjer, saa tager den egentligen ikke fejl af Lydene *b* og *g*, eller udtaler den ene falskeligen *vv*, den anden *jj*; men det er hverken i det ene Exempel et *v*, eller i det andet et *j*, den lader høre; det er Lyde, hvortil vi ingen Figur have i Alphabetet, men hvilke man i Bogstavskriften er bleven enig om at udtrykke, den ene med *b*, den anden med *g*, efterdi man ikke formaaede at udtrykke i det første Exempel en Lyd imellem *b f v*, i det andet en Lyd imellem *g h j*. Siden har Opdragelsen lempet Udtalen efter Skrivningen, og den bedre opdragne Hob har omsider udtalet Ordene som man skrev dem . . . . Imidlertid er det ikke min Mening, at man nu, da Sproget er dyrket ved Skrifter, bør bruge Almuens Udtale som Rettesnor for Skrivningen. Ingen Rettesnor kunde være usikrere end denne. Efterat Bogstavskriften er indført, er Udtalen

ikke allene bleven uefterrettelig, og ofte falsk; men den har ogsaa tabt mange af de Fordele, den havde frem for Skrivningen, til at udtrykke Lydenes finere Skateringer, og er bleven mindre betydende (s. 1–2).

Nogle sige *en* Bogstav, andre *et* Bogstav. Brugen er for det sidste; Analogien for det første. De Lærde have ofte giort Sproget Skade, ved at foragte den almindelige Brug, hvilken burde været dem hellig som Naturens eget Arbeide; og ved at lempe Sproget efter den latinske Grammatik (smst. s. 87).

Gang på gang fremhæver Baden da også i sit værk den gemene mands simple og naturlige udtryksform i modsætning til de fornemmes affekterte modesprog. Denne linie videreføres af Boye, der stærkere fremhæver skriftsproget som »kunstigt« og søger at bestemme den gunstigste vekselvirkning mellem »mundsprog« og »skriftsprog«:

Omgangssproget er Original, og en Natur, som konstigt Skriftsprog kun efterligner. Denne simple Regel skulde ikke behøve at indprentes, hvis ikke Moden havde større Magt over Ungdommen end Naturen, og denne sidste blev saa sielden i Methodikens og Pædagogikens Værksteder efter Fortieneste agtet (*Minerva* juni 1800, s. 265).

For Rask er naturbegrebet i alle dets aspekter af central betydning, men han accentuerer modsætningen mellem natur og kunst på en ny måde. For Adelung er sætningen »skriv som du taler« en »Naturgesetz«, som dog i kultiverede lande indskrænkes af skrivebrugen, der må følges af hensyn til forståeligheden. For Boye gælder det om at nå den fuldkomne harmoni mellem »natur« og »kunst«, »original« og »efterligning«, spontan tale og retorisk prosa. Rask skiller de to begreber ad, i overensstemmelse med de naturhistoriske lærebøgers skelnen mellem natur- og kunstlegemer (se ovf. s. 22 f.). Skriften som »Sprogets Afbildelse« er »ene og allene . . . Kunstens Værk« og kan derfor »vilkårligt ændres efter de mest rationelle Principper« (MB s. 184). Alle øvrige sider af sproget er derimod natur.

Hos den unge Rask forenes Adelungs og Badens opfattelse af sprogbrugens ret: »Sproget er Naturens Værk [jf. cit. af Baden ovf.], det er hele Folkets Ejendom [jf. Adelung, *UL* I, 5, 97 ff.]; at ville forandre det egenmægtig, var dels Afsindighed, dels Forbrydelse« (cit. MB s. 184). Herfra er der kun et hanefjed til Schlegels, Humboldts, Bopps og Grimms udtryksmåde hvor *die*

Natur der Sprache bruges som personifikation afvekslende med Genius eller *Geist der Sprache, Völkerseele* osv.[6a]. Det ubevidste i sjælelivet betragtes som et naturfænomen, underkastet psykologiske love. Men medens disse »dunkle følelser« for Adelung var et primitivt, barbarisk træk, et stadium på vejen mod den logisk afklarede og bevidste tanke, bliver sprogets naturgrund eller folkesjælen i den nationale romantik en ukrænkelig mystisk helligdom, et udtryk for det individuelt organiske der ikke kan konstrueres efter rationelle regler.

Det må dog bemærkes at der allerede hos Adelung ikke skelnes skarpt mellem kultur og natur. Sprogets fremskridt i logisk klarhed bruges som »Beweis der forschreitenden Cultur des menschlichen Geistes« (se ovf. s. 104), men på den anden side hedder det: »die lebendige Sprache eines ganzen Volkes fixiren wollen, heisst der immer fortschreitenden *Natur* Gränzen setzen wollen. Nur die Schriftsprache lässt sich fixiren«. (*UL* I, 8). Og s. 237 hævder Adelung at det han har sagt om de tyske ords bygning, gælder om alle bekendte sprog, »weil sie alle nach einerley *Naturgesetzen* erfunden und ausgebildet worden«. Dog gælder dette i mindre grad blandingssprog, der ikke har nogen kontinuerlig udvikling.

En af de hyppigste udtryksformer hos Rask er talemåder som »Naturens Gang i Sprogene« olgn. Det er en for hans grundopfattelse karakteristisk forbindelse af »sprogets gang« hos de ældre grammatikere (Bloch, Trendelenburg, Adelung, Baden)[7] og naturforskernes »cursus naturae«, »marche de la nature« olgn. Det sidste begreb, som fik sin særlige udformning i Leibniz's kontinuitetsfilosofi, betonede navnlig den tanke at der overalt i naturen kunne påvises gradvise overgange. Således hedder det i den berømte første *Discours* af Buffons *Histoire Naturelle* (1749): »la

[6a] Se fx. Arens, Sachregister u. *Sprachgeist*.

[7] »Man saae nemlig i det gamle System . . paa at kunne faae Tempusformerne dannede, uden at spørge hvad Gang det kunde være rimeligt at Sproget i disses Dannelse havde fulgt«. Bloch, *Progr. Nykjøbing* 1812, s. 23 (jf. »den rette Regel som Sproget i sin Dannelse fulgde«. Rask, *Isl.*[1] s. 109. »opspore hvad det er ved Ordene, som Naturen i Sprogets Dannelse har gjort til Inddelingsgrund«. smst. s. 27; jf. cit. MB s. 185). »Daß dies der Gang sey, welchen die Sprache genommen habe, zeigen noch Spuren bei den ältesten Dichtern.« Trendelenburg, *Anfangsgründe*[4] (1796), s. ix. Sml. Adelung-citatet ndf. s. 113. »[Man bruger denne konstruktion] hvor det kommer an paa at stille Hovedideen i Spidsen af Talen, og Sprogets Gang ikke tillader at giøre det paa anden Maade.« Baden, *Dansk*[1], 183. Sml. ogs. citat fra Wachter ovf. s. 110.

Nature marche par des gradations inconnues, et par conséquence elle ne peut pas se prêter totalement à ces divisions [i Linnés system], puisqu'elle passe d'une espèce à une autre espèce . . par des nuances imperceptibles . . la marche de la Nature . . se fait toujours par nuances«. Som man ser, tænkes der her rent statisk på overgangene inden for et system; bevægelsen er en bevægelse af tanken eller blikket. Men i selve udtrykket ligger der en opfordring til at tolke overgangene eller hierarkiet i et system som trin i en genetisk-kronologisk udvikling.

Adelung forklarer ud fra dette synspunkt de vanskeligheder man altid har haft ved at drage skarpe grænser mellem de grammatiske kategorier (man mindes Wiwels trosbekendelse om »sprogets flossede rande«):

§ 37. Hierzu kommt noch, daß der Mensch, in seinem ungebildeten Zustande, als ein getreuer Sohn der Natur, in allen seinen Handlungen nur sehr unvermerkt von einer Art der Ähnlichkeit zur andern übergehet. In den Sprachen wird dieses vorzüglich merklich, weil sie nicht willkührlich oder nach deutlichen Erkenntnißgründen, sondern nach dunkel empfundenen Ähnlichkeiten, gebildet sind. Daher ist der Übergang von einer Art der Ähnlichkeit zur andern so unmerklich, daß es Fälle gibt, wo auch der aufmerksamste Beobachter unschlüssig bleiben muß, zu welcher von beyden sie gerechnet werden müssen. Beyspiele davon kommen in der Folge auf allen Seiten vor, obgleich die gewöhnlichen Sprachlehrer dergleichen Fälle gern zu unterdrücken pflegen, weil sie irrig glauben, daß ihre Regeln schlechterdings alle Fälle unter sich begreiffen müßten. Die Vocale gehen durch das *h* so unvermerkt in Consonanten über, daß auch manche dasselbe zu den Vocalen, andere zu den Consonanten rechnen. Der Artikel *der* verliert sich so unvermerkt in das Pronomen, dieses in das Adjectiv, dieses auf der einen Seite in das Adverbium, und auf der andern in das Substantiv, das Adverbium in die Partikel u. s. f. daß man die Gränzlinien, wo sich zwey Redetheile scheiden, nie mit völliger Gewißheit bestimmen kann. Eben das gilt von allen Regeln, und wenn Sprachlehrer hier in streitigen Fällen eigenmächtig entscheiden oder selbige willkührlich zu einer der entgegen gesetzten Ähnlichkeiten ziehen wollen, so verrathen sie ihre Unkunde in dem eigenthümlichen *Gange der Sprache*[7a]. Aber eben dieses erschweret auch die Sprachkenntniß, und vermehret die Ausnahmen von den Regeln, welche sich nur auf die am meisten hervor stechenden Fälle erstrecken können, daher der Sprachlehrer die Übergänge zwischen zwey entgegen gesetzte Ähnlichkeiten entweder als Ausnahmen anführen, oder völlig übergehen muß (*UL* I, 96—97).

[7a] Kursiveringen min.

Rasks naturbegreb er fra begyndelsen af karakteriseret ved kontinuitetsprincippet:

det er sandt at disse sprogarter dele sig i det uendelige, endog på forskellige egne i Fyn udtaler man ordene forskelligt, ja på nabobyers og selv på bysbørns udtale kan der være forskel. Denne umærkelige overgang i det uendelige viser netop det naturlige i tingen, men nu at samle, ordne og beskrive det som en hel klasse af sådanne genstande har tilfælles, *det* var det kunsten skulle gøre (*Fynsk* s. 5, her omsat til normal retskrivning).

Man ser her for sine øjne, hvordan Adelungs princip: at opstille en højtysk litterær skriftsprogsnorm ved at udskille det der er fælles for alle tyske sprogarter, forskydes til den rent naturalistiske opgave at henføre varianter til et system af invarianter. Men også i forhold til Badens opfattelse er der en markant forskydning, fra en æstetisk til en videnskabelig vurdering.

Rask selv konfronterer sit naturlighedsbegreb med Badens ved at knytte sine bemærkninger til et skjult citat af den ovf. s. 110 f. citerede paragraf:

at affærdige bøndernes sprogarter med den bemærkning, »at almuens udtale er ofte uefterrettelig og falsk og indeholder sådanne lyd og toner som ingen bogstavskrift kan udtrykke«[8], er vist den nemmeste måde at slippe den på, men røber just ikke den grundigste kundskab i samme sprogarter, ej heller den dybeste tænkning over disse materier. Naturen kan intet unaturligt frembringe og hvad der er ret naturlig kan aldrig blive noget fordærvet eller forplumret og foragtelig tøj. Ere hine lyd naturlige og artikulerede, da *må* de kunne udtrykkes for øjet ved bestemte tegn.

Disse ord svarer nøjagtigt til de omtrent samtidige udtalelser om det naturlige, i afhandlingen om kreolsk (ndf. s. 163 note 7). Man mindes Goethes ord om at også tidselen er et barn af naturen. Hvad der adskiller Rasks forhold til dialekterne fra Grimms og romantikernes, er først og fremmest disses kærlighed til det individuelle, bundetheden til den lokale tradition, kort sagt hjemstavnsfølelsen som rod til fædrelandskærligheden (jf. ndf. s. 147 samt Grimm, *Deutsche Grammatik* I² s. xiii).

[8] Citatet fra Baden (*Dansk*¹ s. 3) er i sin sidste del afstemt efter ytringer hos Bloch (*Retskr.* s. v og 3). — Om Rasks opfattelse af dialekterne se i øvrigt Poul Andersens indledning til udgaven af Rasks optegnelser om fynsk (*Danske Folkemål* XI (Tillægsbind)); sml. *UA* I, 44.

Men Rask kender ikke blot den systematiske opfattelse af naturens gang. Også den genetiske møder os i hans første udkast, specielt som udtryk for den af Adelung hævdede trinmæssige udvikling af sprogene, se fx. »Tungemålenes naturlige Gang« (ndf. s. 163) samt *UA* I, 51 f.

I Rasks senere skrifter tager han meget lidt hensyn til kontinuitetsprincippet, og han har ikke deraf draget de konsekvenser som Buffon drog, da han nægtede muligheden af at opstille et naturligt system af afgrænsede arter. Denne forståelse af systemets vilkårlighed fandt vi ovenfor hos Adelung; endnu mere radikalt er det udtrykt hos Bloch:

ethvert Conjugationssystem er noget vilkaarligt, d. e. et blot anlagt Schema, for desto lettere at indprænte Lærlingen de mangehaande Former, hvori et Verbum efter sine forskjellige Tider, Maader og Arter kan sættes. (*Program Nykjøbing* 1812 s. 9).

3. *Normativ og deskriptiv grammatik.*

Med denne forskydning i naturbegrebet sker overgangen fra normativ til deskriptiv grammatik. Adelung understreger stærkt sprogreglernes empiriske natur:

1. Da alles, was in der Sprache angetroffen wird, bloß nach dunkel empfundenen Ähnlichkeiten eingerichtet worden, so müssen die Sprachregeln durch Aufsuchung und Bemerkung der übereinstimmigen Art des Verfahrens in jeder Sprache selbst aufgesuchet werden. Sie sind wahre Erfahrungssätze, die aus den Erfahrungen, d. i. einzelen Fällen, in der Sprache gesammelt und abgezogen werden müssen. Fast alle Sprachlehren der neuern Sprachen, und also nicht allein die Deutschen, sind mit ihren meisten Regeln nach den lateinischen Sprachlehren geformet; daher sind sie auch insgesammt so mangelhaft und unvollständig, daß sie zur gründlichen Erlernung einer Sprache nicht hinreichen. Das Eigene jeder Sprache muß in ihr selbst aufgesucht werden; die bemerkte Analogie gibt die *Regeln*, und die Abweichungen des Sprachgebrauchs machen die *Ausnahmen von den Regeln* aus. 2. Da die Sprachregeln bloße Erfahrungssätze sind, so sind sie auch nur wahrscheinlich, und können nicht anders als durch Beyspiele erwiesen werden. Philosophische Beweise sind hier theils unmöglich, theils nicht hinlänglich, weil in einer Sprache nichts vorhanden ist, wovon nicht auch das Gegentheil Statt finden könnte, und in andern Sprachen wirklich Statt findet. 3. Da die Sprache mit der Erkenntniß und Cultur eines Volkes steigt und fällt, so müssen auch die Sprachregeln dem jedesmahligen Zustande einer Sprache und ihrem Gebrauche auf das genaueste ange-

messen seyn. Sie müssen die Sprache nicht um halbe oder ganze Jahrhunderte zurück setzen, noch weniger aber ihr um einige Jahrhunderte vorgreiffen wollen, weil kein Sterblicher wissen kann, was für einen Gang die Cultur, und folglich auch die Sprache, in der Zukunft nehmen wird. 4. Sprachregeln, welche die allgemeine Sprache eines ganzen Volkes umfassen und darstellen sollen, müssen aus dessen allgemeinen Schriftsprache, folglich im Deutschen aus der Hochdeutschen Mundart, gesammelt werden. Mundarten können hier keine Regeln geben, ob sie gleich zur Erläuterung und Begreifflichkeit mancher Regeln gebraucht werden können (*UL* I, 112—113).

Ved at studere det empirisk foreliggende sprog i sine mange tilfældige varianter skal man finde frem til det ideale fællessprog, det kultiverede skriftsprog: dette sprog (højtysk)

verdienet daher vorzüglich *grammatisch*, d. i. mit Bewußtseyn und Beobachtung der Sprachregeln, erlernet zu werden. *Regeln* sind allgemeine Vorschriften des Verfahrens, d. i. der Einrichtung unserer freyen Veränderungen. *Sprachregeln* sind demnach allgemeine Vorschriften, nach welchen die Wörter einer Sprache gebildet, gesprochen, gebeuget, verbunden und geschrieben werden. Ihr Inbegriff macht die *Grammatik* oder *Sprachlehre* aus, welche sich daher bloß mit der Richtigkeit der Ausdrücke beschäftiget, so wie ihre Wahrheit ein Gegenstand der *Logik* ist, und ihr Schmuck in das Gebieth der *Redekunst* gehöret (*UL* I, 91).

Med andre ord: ved at finde det fælles, almene, bestandige og dermed væsentlige i sproget har man ad objektiv vej fundet den rigtige sprogbrug. Det som bør være kan udledes af det som er. Den ideale grammatik er på én gang deskriptiv og normativ.

Men Adelung forstår at uregelmæssigheder hører til sprogets væsen, og når de er almindelig brugt må de »als nothwendiges Übel geduldet werden« (s. 96).

Også Rask står i princippet på dette klassiske standpunkt; men der sker visse forskydninger i opfattelsen:

En Sproglære skulde nemlig ikke saameget befale hvorledes man bør forme Ordene, som meget mere beskrive hvorledes de pleje at formes og forandres, samt om mueligt hvorfor og hvoraf denne Brug er opkommen, og hvad der kunde tale for en anden Brug; ti saaledes allene kan man tilsidst afgjøre hvilket der er rigtigst (*Isl.*[1] s. xvi).

Som man ser, kommer nu det historiske synspunkt stærkere frem. Siden oldtiden havde ganske vist altid etymologien været en af de faktorer man tog hensyn til ved fastsættelsen af sprogrigtighed (dels formerne hos gamle klassikere, dels formodninger

om ordets oprindelige betydning og form); men det var navnlig i retskrivningen etymologien havde spillet en rolle, og her er Rask i sin ungdom endnu mere radikal end forgængerne m.h.t. at nægte dens berettigelse. Med den indsigt i formernes historie som hans studium af stamsproget og nabosprogene havde givet ham, åbnede der sig nye muligheder for at »afgjøre, hvilket der er rigtigst«. Dette udføres i enkeltheder i *GramAfh.* (se fx. *UA* II, 54, 59, 64 osv.) og betones endnu i *Retskr.* (§ 78 ff.).

Enkelte steder nærmer Rask sig en radikal naturalisme der synes at forbyde enhver form for sprogrøgt (se fx. ovf. s. 111), men der er ingen tvivl om at han forblev på det klassiske standpunkt, dog således udvidet at ikke blot sprogbrugen hos de dannede eller hos klassiske skribenter var normgivende, men at man i sit kendskab til »sprogets naturlige gang« (alias: sprogets historiske udvikling) havde en målestok for, hvilke nydannelser der var i overensstemmelse med udviklingen, og hvilke der ikke var det. Det mest typiske eksempel er hans undsigelse af verbernes flertalsformer i dansk (ovf. s. 105).

Men jo mere man betonede sprogets karakter af et naturfænomen, og des mere de sammenlignende og historiske undersøgelser inddrog materiale der var irrelevant fra et normativt synspunkt, des mere måtte sprogvidenskaben følge naturvidenskaberne i deres emancipation fra den snævre praktiske målsætning og deres stigende krav til streng objektivitet og empirisk metode.

Som sædvanlig går Grimm et par skridt videre ad den vej Rask var slået ind på; hans meninger og udtryk er de samme som Rasks, men en kende mere patetiske: man må ikke føre sproget tilbage til ældre former, »denn die Sprache geht ihren unabänderlichen Gang . . . Ihr Gang ist langsam, aber unaufhaltbar, wie der der Natur« (*Deutsche Grammatik* I (1819), s. x, xxxi). Men Grimm går langt skarpere end Rask til angreb mod alle der kunstigt ville gribe ind i sprogets gang, hvad enten det var konservative tilhængere af det 18. århundredes klassiske prosa (som Adelung) eller det var purister (som Rask). Voldsomst var dog hans angreb på modersmålsundervisningen i skolen:

Ich behaupte nichts anders, als daß dadurch gerade die freie Entfaltung des Sprachvermögens in den Kindern gestört und eine herrliche Anstalt

der Natur, welche uns die Rede mit der Muttermilch eingibt und sie in dem Befang des elterlichen Hauses zu Macht kommen lassen will, verkannt werde (Smst. s. 9). [Modificeret i 2. udg. s. XIX].

Jeder Deutsche, der sein Deutsch schlecht und recht weiß, d. h. ungelehrt, darf sich, nach dem treffenden Ausdruck eines Franzosen: eine selbsteigene, lebendige Grammatik nennen und kühnlich alle Sprachmeisterregeln fahren lassen (s. 11).

Denne linie blev i Danmark ført videre af N. M. Petersen og Martin Hammerich, og den forvirring som herved blev anstiftet i modersmålsundervisningen er endnu ikke overvundet.

4. *Sprogets filosofi. Mekanisk og organisk.*

Et af de få steder hvor Rask har udtalt sig direkte og sammenhængende om sprogvidenskabens mål og karakter, er i notaterne til den improviserede forelæsning som er udgivet i *UA* II, 373 ff. under titlen »En Forelæsning over Sprogets Filosofi.« Både Vilh. Thomsen[9], Hjelmslev[10] og Marie Bjerrum[11] har da også citeret og kommenteret denne forelæsning som et centralt dokument til forståelsen af den for Rask særegne opfattelse af sprogvidenskaben.

De udtryk Rask anvender, er imidlertid så vage at næsten alle samtidige lingvister, fra Adelung og Bloch til Grimm, Bopp og Becker kunne have skrevet under på hans manifest. Det er derfor intet under at Hjelmslev har kunnet læse hovedtræk af den glossematiske sprogteori ind deri, og at alle de mere konkrete træk fra Rasks sprogfilosofi som han fremdrager, er hentet fra andre skrifter af Rask.

En mere præcis og objektiv forståelse af forelæsningen kan kun opnås ved at undersøge Rasks og hans samtidiges brug af de udtryk hvorpå der særlig insisteres.

Desværre mangler vi hovednøglen til forståelse af forelæsningen, idet man ikke har kunnet finde den avisartikel, som har givet anledning til Rasks temperamentsfulde svar.[11a] Ifølge Rask

[9] *Samlede Afhandlinger* I, 135.
[10] *Commentaires* s. 148.
[11] MB s. 247.
[11a] [Korrekturnote] Det er nu lykkedes stud. mag. POVL SKÅRUP at finde artiklen, som står i *Kjøbenhavns-Posten* nr. 141 ($^{17}/_{6}$ 1831), se *Danske Studier* 1960 s. 103 ff.

har recensenten »efter en absurd Ros« sagt »at jeg kun har givet mig af med det *mekaniske* i Sprogene og aldrig hævet mig til Sprogets *Filosofi.*« I slutningen af sin forelæsning vender Rask sig mod en Sprogfilosofi som han finder farlig:

> Foruden denne Måde at opfatte Sprogbygningen og filosofere over den som en Erfaringsgjenstand, er der en anden, tilsyneladende filosofisk, som går ud fra Idéernes Natur, som Sprogformerne ere bestemte til at udtrykke; da Tænkningen nu overalt er den samme så synes det at denne Fremgangsmåde måtte lede til en fast og urokkelig Form for Systemet i Sproglæren — men det er tværtimod og den vilde jeg meget advare mine Herrer for« (s. 378).

Rask må hermed tænke på den type af grammatikker der nedstammer fra PORT-ROYALS *Grammaire générale et raisonnée*[12], men det kan næppe afgøres om han sigter til nogen bestemt. Bedst kendte han retningen fra LANG NISSENS *Grundtræk af dansk Sproglære* (1808, 1816), der hviler på SACY og MEINER. Sidstnævntes værk[13] er vistnok det eneste der på titelbladet har den betegnelse som Rask anvender s. 377[27] (»den almindelige eller filosofiske Sproglære«), og man finder heri en eksplicit definition af forskellen mellem den filosofiske og den »harmoniske« sproglære. Den består deri »daß die philosophische Sprachlehre ihre gemeinschaftliche Regeln aus der allgemeinen Beschaffenheit des menschlichen Denkens; die harmonische aber aus der Vergleichung etlicher Sprachen gegen einander hernimmt, indem sie das, worinnen die verglichenen Sprachen mit einander übereinstimmen, in Regeln verfasset, ohne sich dabey um den Grund dieser Uebereinstimmung zu bekümmern«. (s. v.). Da alle sprog er »kopier af vor tænken« »müssen ihre Lehrsätze auf dem Wege der Meditationen *a priori* und keineswegs *a posteriori* gefunden werden, und wenn sie erfunden worden sind, dann müssen sie erst gegen die Erfahrung verglichen und durch sie bestätiget werden« (s. iv).

[12] Rask nævner *UA* II, 369 »Port-Royal-Sproglærer over Græsk, Latin, Italiænsk og Spansk . . Oversatte på Engelsk«, men Tilføjelsen »berømmes meget« tyder på at han ikke selv har benyttet dem. Lancelot forsøger heri at beskrive alle sprog efter samme metode og foregriber således Rasks idé.

[13] JOH. W. MEINER, *Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre oder Philosophische und allgemeine Sprachlehre* (1781). At Rask tidligt har benyttet denne, er påvist ndf. s. 158.

Ud fra Meiners synspunkter ville der altså være god mening i at sige at Rasks senere sproglærer blot var harmoniske, ikke filosofiske, dels fordi de er meget knappe i deres begrundelser og ikke søger disse i tankens almene natur, dels fordi de næsten ikke går ind på sætningsled, periodebygning olgn., som er hovedområdet for den logiske grammatik.

Afvisningen af den logiske grammatiks aprioriske metode kan dog ikke regnes til Rasks originale fortjenester. Allerede Adelung, som havde benyttet Meiners værk i manuskript, og hvis lære om kasus og sætningsled i væsentlig grad bygger på Meiners formulering, afviser muligheden af en apriorisk eller almen grammatik, og hans opfattelse af »filosofisk« grammatik svarer omtrent til Rasks:

Die Sprachlehre ist des vernünftigen und wissenschaftlichen Vortrages eben so sehr fähig als eine jede andere Lehre, und es ist die Pflicht eines jeden Sprachlehrers, allen Begriffen in der Sprache den höchsten nur möglichen Grad der Deutlichkeit und Bestimmtheit zu geben, und die Gründe aller Erscheinungen so tief aufzusuchen, als die Natur der Sache es verstattet. Will man das philosophisch nennen, immerhin; allein alsdann muß man auch gestehen, daß gründlich, vernünftig und philosophisch einerley ist, dem nur das seichte, unvernünftige und verworrene entgegen stehen kann. Wird einmahl jede Sprache, nicht die Deutsche allein, in den Schulen auf eine vernünftigere Art gelehret werden, als bisher geschiehet, so wird auch die Sprache davon den ausgebreitetsten Nutzen empfinden, und es wird in der Folge nicht ein jeder, der auch ein Sprachkenner zu seyn glaubt, nur immer einreissen und der Nation das Werk seiner Einbildungskraft unterschieben wollen (*UL* I, 116).

Endnu videre i kravet til empiri gik Schlegel og Grimm. De fandt at hele Adelungs teori om sprogets udvikling (som Rask i det store og hele accepterede) var en blot konstruktion som stred mod vor viden om de ældste sprog (se ovf. s. 103). Grimms bemærkninger mod Bernhardis almene grammatik[14] svarer i øvrigt ret nøje til Rasks her anførte.

Endelig må man også erindre at Rask ingenlunde forholdt sig kritisk over for den almindelige grammatik i sin helhed. En af grundpillerne i hans teori: den naturlige rækkefølge af de 6

[14] *Deutsche Grammatik I* (1819), s. xii. Jf.: Allgemeinlogischen begriffen bin ich in der grammatik feind; sie führen scheinbare strenge und geschloßenheit der bestimmungen mit sich, hemmen aber die beobachtung, welche ich als die seele der sprachforschung betrachte. Smst. I² s. vi.

væsentlige kasus, er således en modifikation af Meiners »natürliche Ordnung« (s. 164). Rask[15] følger dog nærmest den formulering af Meiners kasuslære som findes hos Lang Nissen (jfr. ovf. s. 97).

Lidt mere nuanceret har Rask udtrykt sin opfattelse af den almindelige eller filosofiske sproglære i *Udsigt over Sprogvidenskabernes hele Kreds* (se ovf. s. 83 ff.). Men da han selv ikke har arbejdet på dette felt, er hans opfattelse temmelig svævende.

Når det har opirret ham så voldsomt at blive beskyldt for kun at give sig af med »det *mekaniske* i Sprogene«, hænger det nok sammen med at dette udtryk hos Bloch idelig bruges stærkt nedsættende om enhver form for undervisning eller grammatik der ikke er ræsonnerende, (»giver grunde«)[16]. På samme måde anvendes det hos Degen (ovf. s. 19) og Adelung[17], og Rask selv har tidligt tilegnet sig denne almindelige sprogbrug[18].

Heller ikke opfattelsen af sproget som en »naturgenstand«[19] er noget for Rask ejendommeligt. Alle samtidens sprogmænd, fra Meiner og Adelung til Schlegel og Grimm ser sproget under denne aspekt[19a], idet de dermed vil have sagt at det ikke er en bevidst konstruktion og at det bør gøres til genstand for objektiv empirisk forskning (se ovf. s. 103). Men der er dog to ting der er påfal-

[15] Udførligst i afh. om danske kunstord *SA* III, 273 ff. Dette gælder naturligvis kun den logiske udledning af begreberne. Meiner tænker ikke på den etymologiske udledning af endelserne.

[16] Fx.: »Ogsaa havde den grammatikalske Anviisning ofte mere det Mechaniske i Sproget . . til Øiemeed, end hvad der henhørte til at skaffe Indsigt i Sprogets Aand, og, om jeg saa maa sige, den grammatikalske Sagkundskab«. *Progr. Roskilde 1822* s. 3 (tilsv. s. 6). »Sproglæren blev et alt for mechanisk Udenadsverk, naar ei dens Forskrifters Natur og Grund med Klarhed indsaaes. Disse Grunde blev det Sprogphilosophiens Sag at opsøge.« s. 4. Smlgn. *Progr. Nykjøbing 1812*, s. 24, ofl. Jf. citater fra andre skrifter af Bloch ovf. s. 16 (hvor »filosofisk« også bruges som modsætning til »historisk«). Bloch bruger ligesom Rask undertiden fordanskningen »maskinmæssig« (*Hebr.* s. vi).

[17] *Ueber den deutschen Styl* citeret efter Raumer, *Geschichte der germanischen Philologie* (1870), 223.

[18] »mekanisk Færdighed [i enkelte sprog]« modsat »filosofisk Granskning«. *SA* III, 247. Jf. *UA* I, 31.

[19] Også dette ord hører til Blochs vokabular: »Veiledning til at raisonnere over Naturgjenstande og de i Livet forekommende Fænomener«. *Dansk*[1] s. xii.

[19a] G. F. Beneke skrev i sin anmeldelse af Grimms *Deutsche Grammatik* I: »Wir möchten diese Grammatik eine Naturgeschichte der Sprache nennen, wenn unsere Leser uns den Gefallen thun wollten, das Wort Naturgeschichte in seiner eigentlichen und wahren Bedeutung zu nehmen«. At han herved ikke opfatter natur som modsætning til ånd, fremgår af at han netop har udtalt: »Was Zeit und Raum zu trennen schienen, fügt sich zur Einheit, und allenthalben verräth sich das Weben und Leben eines wundervollen Geistes, der gleichförmig wirkt in der größten Mannigfaltigkeit und sparsam in der größten Fülle.« Se Wilh. Scherer, *Jacob Grimm*[2] (1885), s. 173 f.

dende ved Rasks formulering på dette sted, sammenlignet med tidligere ytringer: dels det negative at han her ikke taler om »naturens gang i sproget« eller om sprogets udvikling og forandring; dels at han nu bruger udtryk som »organisk« og »Organisme«.

Det første kan med lidt god vilje tages til indtægt for den opfattelse at Rask nu lagde hovedvægten på beskrivelsen af sprogets system. Det sidste faktum er et af de få vidnesbyrd om at Rask overhovedet optog tanker og udtryk fra andre lingvistiske retninger i samtiden.

Et par ord om organismebegrebets historie vil føre os ind til kernen i opfattelsen af sproget som en naturgenstand.

En særlig udløber af HERDERS kulturfilosofi var opfattelsen af folket, kulturen og sproget som »organismer«. Dette billede samlede i sig næsten alle de forestillinger man havde gjort sig om sproget: dybest ligger Herders forestilling om det enkelte folk som en individualitet med sin egen særprægede karakter eller ånd; hermed stemte ADELUNGS idé om sprogbrugens og sprogudviklingens bundethed til folket som en kollektiv enhed der udviklede sig efter nødvendige naturlove som også havde gyldighed for sprogets udvikling (*UL* I, 100 f.). Disse naturlove opfattedes i analogi med lovene for individets vækst fra undfangelse til død. Den kulturfilosofiske opfattelse forenedes nu med strukturelle iagttagelser, dels gennem den etymologiske orddannelseslære hvor udviklingen fra primitive rodord til mere og mere komplicerede dannelser betragtedes som en stigende »organisation« (se ovf. s. 36, 39 f.), dels ved forestillingen om sprogenes særegne struktur (»natur« eller »geni«), beroende på de fundamentale analogier (se s. 108). Gennem Herder-Adelungs kulturfilosofi blev det 18. århundredes *génie de peuple* eller *génie de langue* til romantikkens *Völkerseele* og *Sprachgeist* (jf. ovf. s. 112).

En anden side af organismetanken omfattede sprogenes genealogi og klassifikation. Som personer og folk har stamfædre og stamfolk, nedstammer sprog fra stamsprog (fx. de romanske fra latin) og ordfamilier fra stamord (se citatet fra WACHTER ovf. s. 66). Og som planter og dyr kan ordnes i systemer efter visse træk i deres bygning, således kan også sprogene klassificeres, enten strukturelt (fx. i isolerende, agglutinerende og flekterende) eller genetisk, efter fælles afstamning. Den sammenlignende

anatomi eller (med Goethes udtryk: *Morphologie*), der omkring århundredskiftet vakte almindelig opsigt, indgav sprogforskerne tanken om at lægge en sammenligning af ordenes former (henh. sprogenes formsystemer) til grund for den genetiske opstilling (se videre s. 125 ff.).

Endelig var ordet *organisk* et slagord i den nye erkendelse og livsfølelse der stillede sig i modsætning til det 18. årh.s rationalistiske og »mekaniske« opfattelse af tilværelsen[20], i sprogteorien repræsenteret ved DE BROSSES *Traité de la formation méchanique des langues* (1765). Det er muligvis denne teori Rask hentyder til i prisskriftet med følgende ord:

Det er da klart, at man ved Sprogforklaringen ingenlunde maa tænke sig en Videnskab, der giver Regler, ved hvis maskinmæssige Udførelse man, uden videre Anstød, kan finde Ordenes ufejlbare Oprindelse, ligesom man kan finde Forskjellen imellem tvende Tal, ved at trække det mindste fra det største (*UA* I, 30).

Selve ordet *organisk*, som er et yndlingsord hos HUMBOLDT, FR. SCHLEGEL, BOPP og GRIMM, dukker ret sent op hos Rask,[20a] rimeligvis under påvirkning af BECKER, hvis første sprogvidenskabelige afhandling *Die organische Entwickelung der deutschen Sprache in der Ableitung* (1824) Rask havde sendt N. M. PETERSEN da denne var ved at afslutte arbejdet på sin *Dansk Orddannelseslære* (1826), jf. flg. udtalelse i (utrykt) brev fra N. M. Petersen til Rask (3/7 1826):

Hermed følger Dr. Beckers Bog, for hvis Lån jeg takker dig mangfoldige Gange; jeg tænker ikke der kan være mere jeg kan bruge af den, da mit Tillæg dog ej må være stort. Grimm vil jeg derimod gjerne beholde endnu, indtil jeg får det hele færdig . . . . . Lev vel, og endnu engang Tak for Becker.

Rask bruger ordet *organisk* i to anmeldelser af PEDER HJORT fra 1826 og 1827 (*SA* III, 191 ff., II, 490 ff.). Hjorts fremstilling af de tyske bøjningssystemer er stærkt påvirket af Grimm, og han bruger *organisk* på lignende måde som denne:

. . . man seer af denne *organisk* sammenhængende Række af Exempler, der gaaer fra det 4. til det 17. Aarh. at det ligger dybt rodfæstet i det tydske Sprogs Karakter at betragte den her kaldte første Deklination

[20] Se herom fx. RUD. EUCKEN, *Geistige Strömungen der Gegenwart* 1878 (her citeret efter 6. udg., optryk 1928), 118 ff.

[20a] Se dog nu ndf. s. 202.

som een og udelelig (P. Hjort, *Et nyt Deklinationssystem for de høitydske Substantiver* (1825), 18).

Jo længer man nemlig gaaer tilbage i Tiden, jo tydeligere seer man at de saakaldte uregelmæssige Verber bør ikke betragtes som saadanne, der indskrænke sig til blot at afvige fra den Regel, der hersker i den saakaldte regelrette Klasse, og blot at antage allehaande tilfældige, ved Sprogets andre Eiendommeligheder fremkaldte Bøininger, men meget mere udvikle sig efter en dybere, skiønnere og mangfoldigere Regel, der i *organisk* Selvstændighed langt overgaaer hiin anden, og som blot i Tidens Længde, ligesom saa meget Herligt og Ærværdigt, for en Deel har tabt sin Indflydelse (P. Hjort, *De tydske Conjugationer* (1826), 1).

Rask bruger ordet om de forandringer (former) der hører til bøjningssystemet, i modsætning til de »mekaniske« der er en følge af bogstavovergangene, fx.:

At dette [ɔ: lat. *tego*] forandrer *g* til *c* foran de hårde Medlyde, ligesom *scribo* forandrer *b* til *p*, og at *cs* skrives med *x*, er nemlig aldeles mekanisk, og har intet med det organiske i Sproget eller Böjningen at göre (*SA* II, 498; jf. *SA* III, 202 (1826), 193 (1827).

Som et særlig karakteristisk udtryk for Rasks sprogopfattelse har man fremhævet følgende sted af Rasks forelæsning om sprogets filosofi:

Det mekaniske i et Sprog er Paradigmerne eller Endelserne . . . men ingenlunde Undersøgelsen af Sprogsystemet og Fremsættelsen deraf i den rette (ɔ: naturlige) Form. Dette System er Organismen i Sproget, og Undersøgelsen af det organiske er Sprogets Fysiologi eller Sproglærens Filosofi (*UA* II, 375).

Sproget er en Naturgjenstand og Kundskaben derom ligner Naturhistorien; den frembyder to Gjenstande for filosofiske Betragtninger 1) Forholdene imellem de enkelte Naturting ɔ: Systemet, 2) Bygningen af disse Legemer og hvad dertil hører ɔ: Fysiologien (smst. s. 377). [Det er usikkert om Rask med *Naturting* eller *Legemer* forstår hele sprog (hvorved »1)« bliver en klassifikation af alle sprog) eller om han mener sproglige helheder som ord, sætninger, bøjningssystemer osv.].

Ikke des mindre er det et frit citat af K. F. Becker, *Organism der Sprache als Einleitung zur deutschen Grammatik* (1827), en bog som fandtes i Rasks bibliotek. Man læser her (s. 8):

Die Sprachlehre lehrt nicht eigentlich, wie man *sprechen soll*, sondern nur, wie man *spricht*. Wie die Naturlehre nachweiset, durch welche Vorgänge im Allgemeinen und Besondern das Leben irgend eines Organism zu Stande kömmt, und in welchen Verhältnissen es sich darstellt: So zeigt auch die Sprachlehre entweder als *allgemeine Sprachlehre*,

durch welche Vorgänge und in welchen Verhältnissen die von der Natur des Menschen geforderte Mittheilung der Gedanken im Allgemeinen zu Stande kömmt, oder als *besondere Sprachlehre*, wie sich diese Vorgänge und Verhältnisse, bedingt durch die Eigenthümlichkeiten eines besondern Volkes, darstellen. Die Sprachlehre ist nur eine Physiologie der Sprache; sie kann nur in so fern lehren, wie man sprechen soll, als sie in uns die innern Bildungsgesetze der Sprache zum Bewusstsein bringt.

Citaterne viser ganske vist at Rasks og Beckers opfattelse ikke fuldt dækker hinanden; men overensstemmelsen taler mod at Rask (som formodet *UA* III, 263) »har ... nævnt ham [ɔ: Becker] som et typisk exempel paa den i det foregaaende kritiserede metode«. — Måske har Beckers formulering tiltalt Rask fordi den passede så godt til den naturopfattelse han i sin ungdom havde mødt hos Cuvier (se ovf. s. 23).

Selv om disse ord ikke hører til Rasks oprindelige vokabular, ser man at de let kan føjes ind i hans opfattelse. Blot at Rask (som Bloch) brugte *filosofisk* og ikke *organisk* som modsætning til *mekanisk* eller *maskinmæssig* (se s. 16). »Filosofisk« var enhver undersøgelse der i fænomenernes variation fandt de væsentlige, bestandige træk, tingenes *natur* eller *naturens gang*. Ved at optage ordene *organisk* og *Organisme* i sin forelæsning vedgår Rask (nolens volens) sit åndsslægtskab med en hovedtanke i den romantiske filosofi.

5. *Udvikling og system i sprog- og naturvidenskab.*

Med organismelæren og opfattelsen af sprogvidenskaben som en art sammenlignende anatomi eller fysiologi skete der en afgørende forskydning i sprogbetragtningen. Den svingede over fra en fortrinsvis pædagogisk-normativ målsætning til en overvejende deskriptiv-analytisk. Og medens tidligere forholdet til tankens former var den dominerende interesse, blev selve sprogformen (bøjningssystemet og lydsystemet) og dens udvikling nu studiets hovedgenstand. Fra nu af blev naturvidenskaberne en stadig inspiration for lingvistikken, en kilde til mere eller mindre falske, men altid frugtbare analogier.

I årene omkring 1800 var forholdet mellem system og udvikling for begge videnskaber et centralt problem. Men man nærmede sig til det fra modsatte udgangspunkter.

Både grammatik og naturhistorie var i den antikke og skolastiske tradition strengt statiske: klassificerende, systematiserende. Til grund for systemerne lå en kombination af intuitiv strukturel analyse og filosofisk spekulation. Men m. h. t. udviklingstanken var de to videnskaber i en modsat situation. Ifølge *Genesis* var alle arterne blevet til ved verdens skabelse; men det sprog Adam talte i Paradis, var ved den babyloniske forvirring blevet splittet i mange tungemål, og renaissancens sprogmænd mente derfor at vi alle talte en slags fordærvet hebraisk. I fortsættelsen af denne tankegang nåede enkelte forskere allerede i 17. årh. til den slutning at italienere, franskmænd og spaniere på lignende måde talte fordærvet latin, tyskerne fordærvet gotisk osv. Denne fordærvelse skete først og fremmest ved folkeblanding, ved skiftende herskersprog[21] olgn. Men efterhånden som der i Europa dannedes nye litteratursprog af stor fasthed og fuldkommenhed, indså man at de fordærvede sprog ved »dyrkelse« af grammatikere, talere og skribenter kunne bringes på højde med de klassiske. Man har således altid været klar over at sprog kunne forandre sig eller uddø og nydannes. Man havde i gamle veldaterede tekster en slags fossiler der klart vidnede om at den sproglige verden i oldtiden var en anden end nu, medens dyre- og planteverdenen var den samme.

I naturhistorien var det derimod visse systematiske ideer der langt om længe førte til udviklingstanken; først og fremmest den aristoteliske forstilling om et hierarki af alle levende væsener, ordnet efter deres grad af fuldkommenhed eller vitalitet, med mennesket som topfigur og målestok. Henri Daudin har i sit store værk om klassifikationsmetodernes historie[22] påvist hvordan denne tanke blev udviklet, dels under påvirkning fra Leibniz's kontinuitetsfilosofi, dels ved den sammenlignende anatomi. På en højst fængslende måde fremstiller Daudin de mange forsøg på at forlige ideen om »la série de la nature« med Linnés kunstige system, indtil det organiske hierarki endelig omkr. 1800 af Lamarck (efter visse tilløb af Buffon) blev projiceret på tids-

[21] Se nærmere P. Diderichsen, *Udvikling og Struktur i Sprogvidenskaben* (i: *Udviklingsproblemer*, Nordisk Sommeruniversitet 1958 (Kbh. 1959) s. 37 ff.).

[22] H. Daudin, *Etudes d'histoire des sciences naturelles.* I: *De Linné à Jussieu, Méthodes de la classification et Idée de série en Botanique et en Zoologie 1740—1790*; II: *Cuvier et Lamarck, Les Classes zoologiques et l'idée de série animale 1790—1830* (Paris 1926). Jf. også E. Rádl, *Geschichte der Biologischen Theorien seit dem Ende des 17. Jh.* I—II (1905—09).

linien i en sammenhængende genetisk evolutionsteori. Det fra vort synspunkt interessante er at man her på grundlag af sammenlignende strukturanalyse opstiller organismer i sammenhængende rækker efter graden af organisation, men at man udtrykkelig opfatter valget af udgangspunkt som vilkårligt, og at det varer så længe før forsøgene på at tolke disse serier kronologisk-genetisk slår igennem. Det er først det udvidede kendskab til palæontologien og forståelsen af en tilsvarende fremadskridende organisation i fosterets udvikling der gør det nødvendigt at omtolke det strukturelle hierarki i et genetisk stamtræ.

I sprogvidenskaben går bevægelsen den modsatte vej. Det givne var her på den ene side nedstamningen, sprogenes slægtskab, den historiske forandring, forfald og opdyrkning; på den anden side en grammatisk strukturlære som til at begynde med kun omfattede to skriftsprog af samme strukturtype, og som kun langsomt og usikkert udvidede sit materiale så meget at der kunne blive holdepunkter for en opstilling af en *série des langues*, et hierarki af sprogformer ordnet efter stigende eller faldende organisation.

Den første anledning til at anstille iagttagelser af forskellige sprogtyper gav de nyeuropæiske sprog sammenlignet med de klassiske (se fx. Girards distinktion mellem *langues transpositives* (de klassiske), *analogues* (fx. nyfransk) og *mixtes* (fx tysk))[22a]; til den anden side havde man hebraisk som et formentligt mere primitivt sprog (se ndf. s. 158); endelig så man i kinesisk et sprog der med sine enstavelsesord og sin ordskrift stod som type på den højeste grad af strukturel simpelhed. På dette grundlag foretog man så den ekstrapolation at rekonstruere et ursprog bestående alene af enstavelsesrødder (allerførst kun efterlignende naturens lyde), og denne teori viste sig frugtbar ved forklaringen af indviklede formsystemer som den græske konjugation (se ovf. s. 34). Rasks afhandling om det kreolske sprog viser at denne sammenlignende typologi var i den grad aktuel at en begavet skolediscipel i Odense kunne håndtere den på selvstændig måde.

Den afgørende ændring der sker ved århundredskiftet, består i at denne abstrakte rationalistiske sammenligning af trin i et

[22a] *Les vraies principes de la langue françoise ou la parole réduite en méthode, conformement aux Loix de l'Usage* (1747), *I. Discours*, s. 13.

genetisk tolket strukturelt hierarki afløses af en sammenligning af strukturen i beslægtede sprog, hvor grundenheden i bygningen, de gennemgående fælles træk fremhæves på grundlag af en minutiøs sammenligning af systemets enkeltheder; her er CUVIERS åndsfrænder (jf. ndf. s. 129) altså dem der bringer det nye, medens det store evolutionistiske perspektiv er et levn fra det 18. årh. Inspirationen kommer på den ene side fra det nye og rige materiale fra de indo-europæiske sprogs fortid som blev fremdraget i JONES'S, SCHLEGELS og BOPPS fremstillinger af sanskrit, RASKS og GRIMMS studier over de oldgermanske sprog, på den anden side fra den sammenlignende anatomi og den romantiske filosofi, med dennes sans for det historisk-individuelle og dens stræben efter at erkende enheden i mangfoldigheden. Disse tre inspirationskilder fremspringer alle lige klart og frisk i FR. SCHLEGELS *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier* (1808). Schlegel studerede sanskrit i Paris samtidig med at Cuvier i samme by foretog sine banebrydende undersøgelser over den sammenlignende anatomi, som vakte stor opsigt ikke mindst blandt de romantiske naturfilosoffer. Ifølge WILH. SCHERER[23] har brødrene Schlegel givet *die vergleichende Sprachwissenschaft* navn efter *die vergleichende Anatomie*[23].

Efter at den nye sprogvidenskabs mål og metode her var antydet i geniale glimt, forestod nu det møjsommelige arbejde med at gennemføre sammenligningen i detailler, og her var der brug for en dobbelt arbejdsmetode. Man måtte dels skaffe sig et samlet overblik ved en sammenligning af hovedtrækkene i en række nogenlunde fikserede litteratursprog, ved at opfatte dem som varianter af visse arketyper eller generalsystemer; det var denne opgave Rask med stigende ensidighed og skematisme tog op. Dels måtte man placere alle de mange mere eller mindre »blandede« sprogformer i håndskrifter og dialekter som overgangstrin mellem de fikserede trin. På dette område lå GRIMMS og N. M. PETERSENS indsats. Den første retning fandt enheden i

[23] *Jac. Grimm*,[2] 327, 349. – Så vidt jeg véd, er Schlegels bog det første sted hvor analogien med den sammenlignende anatomi er fremsat: »Jener entscheidende Punkt . ., der hier alles aufhellen wird, ist die innere Structur der Sprachen oder die vergleichende Grammatik, welche uns ganz neue Aufschlüsse über die Genealogie der Sprachen auf ähnliche Weise geben wird, wie die vergleichende Anatomie über die höhere Naturgeschichte Licht verbreitet hat« (s. 28). Fra Schlegel optages og videreudvikles parallellen med den sammenlignende anatomi af Humboldt, Bopp og Grimm (se nærmere ARENS s. 560 s. v. *Anatomie)*.

en fælles grundstruktur, den anden i den historiske og geografiske kontinuitet. Men det stod begge parter klart at det strukturelle og det genealogiske synspunkt gensidigt forudsatte hinanden.

Det kan ikke stærkt nok fremhæves at genetisk rækkefølge og genealogisk slægtskab ikke er identiske, og at den afgørende forskel mellem det 18. og det 19. århundredes opfattelse af sprogudvikling beror på denne modsætning. Det 18. århundrede var fortroligt med en genetisk udvikling fra sprog af den simplest mulige struktur (rodord på én stavelse, af stigende komplikationsgrad) over flekterende til analytiske sprog, men man postulerede ikke et direkte nedstamningsforhold mellem de kendte repræsentanter af de pågældende sprogtyper. Man var også ganske klar over hovedtræk af de semitiske og de indoeuropæiske sprogs genealogiske ordning, men her indskrænkede man sig til intuitive helhedsindtryk. Det nye var at man i stigende grad blev klar over arten af de strukturelle variationer der fandtes mellem sprog hvis slægtskab var indlysende.

Vi har derfor ikke i lingvistikkens historie en modsætning svarende til striden mellem Cuviers systematisk sammenlignende anatomi og Lamarcks forsøg på en genetisk eller historisk tolkning af *la série de la nature*[24]. Den sammenlignende sprogvidenskabs pionerer var alle genetiske empirister af Lockes og Condillacs skole[24a], med et mere eller mindre tydeligt islæt af Rousseauisme, og de greb blot til analogien med den sammenlignende anatomi for at finde en rationel strukturel begrundelse af deres intuitivt opstillede genealogier.

Der var altså mellem Rask og Grimm kun den modsætning at den sidste med sin sans for store historiske sammenhænge stod nærmere ved Lamarck, medens Rask der i sine ungdomsarbejder er udpræget empirist og evolutionist (ikke i Leibniz', men i Condillac-Adelungs forstand), mere og mere nærmer sig Cuviers rationalistiske og formalistiske standpunkt.

Analogierne er naturligvis kun formelle og må ikke presses for hårdt, men så vidt jeg kan se, er slægtskabet i tankeform indlysende. Cuvier ordner dyrene i »naturlige familier« efter deres lighed, således at de strukturelle træk der er mest konstante

[24] Se de note 22 citerede skrifter. I *Word* I (1945) har Cassirer givet en åndfuld sammenligning mellem Cuviers (og Goethes) »morfologiske idealisme« og den moderne strukturelle lingvistik.

[24a] Rádl s. 169 ff.

(nervesystemets bygning), lægges til grund for den første inddeling, mindre udbredte træk for underafdelinger. Han sammenligner ikke blot »det samme« organs bygning hos forskellige dyr, men studerer analogien mellem forskellige dele af samme dyr (fx. hånd og fod). Endelig lægger han vægt på at studere den relative beliggenhed eller orden mellem delene (se ovf. s. 23ff.).

Rask ordner sprogene i ætter eller familier (se s. 139) efter det dominerende strukturtræk, nemlig fleksionssystemet, og han hævder at man kun kan finde hvad der er væsentligt i det enkelte sprogs system ved at finde den opstilling der passer på de fleste andre (beslægtede eller ubeslægtede) sprog. Ved opstillingen af det enkelte sprogs system skelner han klart mellem overordnede og underordnede inddelingskriterier, og han søger at påvise formelle analogier mellem systemets forskellige organer (verbers og nominers bøjning), idet han ordner de enkelte elementer efter deres relationer (deres plads i en formél afledningsrække). Men man må indrømme at sammenligningen ikke falder ud til Rasks fordel. Hans indsigt i naturvidenskaben indskrænker sig til rudimentære skolekundskaber (jf. ndf. s. 140), hvad der fremgår af hans sammenligninger mellem det linné'ske system og hans eget. Det lykkedes ham ikke at finde strukturelle kriterier på sprogætterne svarende til Cuviers øverste inddeling af dyrene i strukturelt uforenelige *embranchements*, ja han nåede næppe til at stille sig selv en sådan opgave. Ej heller havde han evne eller mod til at erkende at hans mange ordningsprincipper kunne komme i modstrid med hinanden.

Rask havde på ingen måde Cuviers klare teoretiske indsigt i sin egen metode; de teoremer man finder i hans skrifter er for størstedelen skjulte citater, og han var nok radikal i sine krav til ubetinget at følge de opstillede principper, men i sin praksis var han opportunist og svigtede principperne for at opnå et mere symmetrisk arrangement. Hans begavelse var først og fremmest intuitiv. For så vidt kan hans evne til at opfatte sprogsystemer som varianter af et abstrakt generalsystem eller skema minde om Goethes blik for væsensligheder i den organiske natur, blot at digteren ikke havde Rasks mani for at formulere sine urtyper i håndfaste symmetriske skemaer. De kom også begge til at lægge uhyre vægt på strukturelle detailler der var væsentlige holdepunkter for deres intuition, men som set fra andre synspunkter

var af underordnet betydning. Der er noget beslægtet i Goethes jubel over at have konstateret suturen i mellemkæbebenet[25] og Rasks stolthed over at have fundet det naturlige vokalsystem eller den eneste rigtige rækkefølge af forholdsformerne.

For Goethe blev denne naturforståelse en vej til at føle overensstemmelse mellem sin egen ånd og naturen. Den morfologiske orden trådte i stedet for det 18. årh.s teleologiske eller utilitaristiske syn på naturen. Derfor fik klinten i hveden sin værdi for ham ganske som de »naturligt« udviklede sprogformer for Rask og Grimm. Men mon ikke også Rask har følt en dyb overensstemmelse mellem sin egen ånd og sin morfologi (han bruger dog ikke det af Goethe lancerede ord)? I hans strengt symmetriske anordninger ligger der en talmystik som forsonede det rationelle og det irrationelle element i hans psyke. Medens Goethe var et øjemenneske, blev Rask en talsjæl. Han havde glemt sit fadervor og måtte møde frem på dommens dag med den lille tabel.

Men hvem kan uden bevægelse se for sig den dødssyge forsker, pint af miskendelse og forfølgelsesvanvid, sidde på sit ensomme kammer og henrykkes over at få alle sprogenes systemer til at ordne sig under hans trylleformel? Denne hedenske pythagoræer der var kommet til verden i et kuld af historiske, kristelige og romantiske ånder, er blevet gennemisnet af betagelse ved at stå over for fuldbyrdelsen af enheden mellem ånd og natur. I sit indoeuropæiske fleksionssystems triader har han hørt de rene treklange af sfærernes evige harmoni.

[25] Se kapitlet *Morphologie* i E. Staiger, *Goethe*, II (1956), 104 ff.

VIII. RASK OG SPROGHISTORIEN

1. *Diskussion mellem* Vilh. Thomsen, Holger Pedersen *og* Sverdrup.

Allerede N. M. Petersen så klart at Rask var mere systematiker end historiker[0], og de fleste der senere har beskæftiget sig med Rask, har også erkendt at dette var hans herskende egenskab, når man sammenlignede ham med de to andre grundlæggere af den sammenlignende sprogvidenskab, Franz Bopp og Jac. Grimm.

Temaet anslås i Vilh. Thomsens artikel til Rasks 100-årsdag (1887)[1] og udvikles videre i *Sprogvidenskabens Historie* (1902)[2]. Her fordeles rollerne således at Bopp lægger hovedvægten på »den genetiske side af sprogudviklingen«, »søger at finde sprogformernes første oprindelse« (s. 59), medens »Grimms fortjeneste væsentlig består i at have givet stødet til den *historiske* grammatik, der forfølger og oplyser det historiske forhold mellem de beslægtede sprogs former gennem de forskellige tider og forskellige dialekter« (s. 62). Over for disse karakteriseres Rask som *systematikeren* (s. 53).

I *Et blik på sprogvidenskabens historie, med særligt henblik på det historiske studium af sprogets lyd* (1916 s. 58) erklærer Holger Pedersen sig uenig med Vilh. Thomsen for så vidt denne mener at måtte anerkende, at Grimm »først har set lydforskydningens store historiske betydning og rækkevidde«. Iflg. Holger Pedersen bygger Grimm her fuldstændig på Rask og er kun i visse detailler og i fremstillingens udførlighed kommet videre end sin danske fagfælle. »For Rask var disse love en hovedhjørnesten i beviset for slægtskab mellem græsk-latin og germansk; Grimm lægger særlig vægt på lovenes betydning for etymologiens stringens . .,

[0] Se fx. ndf. s. 224.
[1] Genoptrykt i *Samlede Afhandlinger* I (1919), 125 ff.
[2] Smst. s. 63 ff.

men han ophæver i virkeligheden fuldstændig disse metodologiske konsekvenser ved . . [sin] udtrykkelige erklæring om udviklingens lunefuldhed«.

Mod Holger Pedersens fremstilling protesterede Jakob Sverdrup i en afhandling i *Nordisk tidskrift* 1920. Sverdrup hævder med fuld ret »at den germanske lydforskyvnings opdagelseshistorie strækker sig over mer end 250 år« og egentlig først fuldbyrdedes med Verners lov[3], og han giver en præcisere bestemmelse af forskellen mellem Rasks og Grimms holdning over for lydovergangene, idet han anfører Grimms ord fra *Deutsche Grammatik* I² (1822), 588:

> es liegt bei wortforschungen weniger an der gleichheit oder ähnlichkeit allgemein-verwandter consonanten, als an der wahrnehmung des historischen stufengangs, welcher sich nicht verrücken oder umdrehen lässt. Ein hochd. wort mit *p*, das im goth. *b*, im lat. *f* zeigt, ist in diesen drei sprachen urverwandt, jede besitzt es unerborgt; fänden wir aber *f* in einem hochd, *b* in einem goth., *p* in einem lat. wort, so wäre die verwandtschaft widersinnig, unerachtet abstract genau dieselben buchstabenverhältnisse vorliegen. Das griech. τ fordert ein goth. þ, das goth. *t* aber nicht ein griech. θ, sondern *d*, und so beruht durchall die identität auf der äusseren verschiedenheit.

Sverdrup sætter dette i videre perspektiv:

> Jeg kan ikke se rettere end at lydovergangene har spillet en mindre væsentlig rolle for Rask [end Holger Pedersen hævder]. Det finder sin naturlige forklaring i Rasks hele rationalistiske sprogbetragtning. For Rask var hovedopgaven kun at fastsætte slegtskapet mellem sprogene. Men han nådde aldrig til det syn, at sprogvidenskapens hovedopgave måtte bli at utforske hele den *sprogutvikling* som ligger til grund for *forskjellen* mellem de beslegtede sprog . . (s. 471). Rask var en gjennemført systematisk sprogsammenligner. Reglene omfatter for ham kun hyppige tilfælde, men er slet ikke nødvendige . . Den størst mulige lydlige og formale likhet er for Rask det vigtigste, andet ville være fornuftstridig. (s. 472).

Sverdrups karakteristik betyder et fremskridt i præcision i forhold til Thomsens og Pedersens. Men man har lidt svært ved at følge ham når han vil aflede disse rent tekniske forskelle af de alt for vage åndshistoriske begreber »rationalistisk« og »romantisk«: Grimm er romantikeren: for ham er lydforskyvningen en mæg-

[3] Se nu også Jan Agrell, *Studier i den äldre språkjämförelsens allmänna och svenska historia* (*Uppsala Univ. Årsskr.* 1955 nr. 13).

tig livets strøm: »er lässt sich nicht verrücken oder umdrehen« — Ja, men for Rask og Adelung var »naturens gang i sprogene« ikke mindre uafvendelig (se s. 112) — og Grimms præcisere formulering er da mere »rationel« end Rasks og har meget lidt med hans romantiske livsfølelse at gøre. Den kommer ganske simpelt af, at den opgave han stillede sig, gjorde det nødvendigt at lægge mere vægt på kronologien end Rask havde gjort.

Det næste indlæg i debatten er Holger Pedersens nye fremstilling af sprogvidenskabens grundlæggelse i *Sprogvidenskaben i det 19. århundrede* (1924). Han svarer heri indirekte på Sverdrups indlæg, samtidig med at han fortsætter sin polemik mod Thomsen:

> Man har ofte i tilslutning til Grimms eget ordvalg betegnet ham som grundlægger av den historiske sprogforskning og dermed stillet ham i en vis modsætning til den sammenlignende sprogforskning, Rasks og Bopps område. Dermed rammer man imidlertid slet ikke sagens kærne. Grimms »Deutsche Grammatik« er netop sammenlignende, kun er det hinanden nærstående sprog, han sammenligner, tildels også forskellige perioder af samme sprog.

Holger Pedersen viser derpå hvordan Grimm ved sin detaillerede sammenligning mellem de germanske sprog og dialekter viderefører Rasks sammenlignende undersøgelser. Også i indledningen til Rask, *UA* (1932) fastholder Holger Pedersen i det væsentlige sit standpunkt, men gør dog i en fodnote (s. xxxiii) den vigtige indrømmelse at Rask i prisskriftets store afsnit om bogstavovergangene »slet ikke tager hensyn til tid og sted; det historiske synspunkt mangler altså.« Men når dette er tilfældet, er det en anakronisme at bemærke, at Rask undertiden »falder ud af den historiske opfattelse af lydlovene« (smst. s. xxxv).

Når man således må erkende at Rask hverken i teori eller praksis nåede til en klar indsigt i bogstavovergangenes natur[3a], må det retfærdigvis understreges at også Grimm på dette punkt gennemløb en lang og usikker udvikling, og i sine første arbejder i langt højere grad end Rask sammenblandede former fra vidt forskellige tider og egne. Som påvist af Ernest Tonnelat[4] er det først og fremmest Rasks arbejder der har lært Grimm at anvende en strengt empirisk metode i den historisk sammenlignende grammatik. Den historiske inspiration skyldte

[3a] Jf. dog ovf. s. 70. [4] *Les frères Grimm* (1912).

Grimm Savigny, visse filosofiske idéer var påvirket af Humboldt og Fr. Schlegel, men den stringente metode var Rasks. Det må beklages at Tonnelats usædvanligt skønsomme og upartiske fremstilling af forholdet mellem den moderne sprogvidenskabs grundlæggere ikke er blevet benyttet af nordiske Rask-forskere.

2. Louis Hjelmslevs *Commentaires.*

Medens det i den her refererede diskussion mest har drejet sig om nuancer, om en stærkere eller svagere betoning af visse træk hos de enkelte forskere, har Louis Hjelmslev på langt mere radikal måde villet stille Rask i modsætning til hans samtid og hans efterfølgere[5].

Fuldt overbevisende i al sin simpelhed er grundtanken i Hjelmslevs nytolkning af Rasks liv og værk: Det mål han fra sin tidligste ungdom havde sat sig, og som han samlede sig mere og mere om, var en sammenlignende grammatik over alle kendte sprog, udarbejdet efter nøjagtigt samme metode. De mange fuldendte og ufuldendte »sproglærer« over alverdens sprog som han har efterladt sig kan derfor ikke ud fra en »immanent« betragtning behandles som perifere studier. De er essensen af hans livsværk, uanset den ringe indflydelse de har haft på sprogvidenskabens videre udvikling. Vi har også her ført bevis for Hjelmslevs anden hovedpåstand, at Rasks sprogsyn i væsentlige henseender er det 18. århundredes, og at hans opfattelse af forholdet mellem system og genetisk slægtskab eller historisk udvikling ikke uden videre kan forstås ud fra det 19. århundredes sproghistorie. Videre mener vi i det store og hele at kunne følge Hjelmslev i de antydninger af en tolkning som findes i indledninger og kommentarer til *UA*, således i den principielle formulering (I, s. xi): »for Rask selv var den systematiske og den historisk-sammenlignende metode nært sammenknyttede led i een og samme sprogbetragtning«.

Dette stemmer godt med den opfattelse vi ovenfor har fundet i hele den ældre etymologi: man kan slutte fra lighed (i form og betydning) til genetisk slægtskab, og fra simpel ordstruktur til genetisk-historisk oprindelighed, fra semantisk primitivitet (san-

[5] Smlgn. Marie Bjerrums forsøg på at fastholde Hjelmslevs grundopfattelse i stærkt modificeret og ikke ganske klar form (s. 68 ff., 99 ff.)

selighed, dunkle forestillinger) til historisk primitivitet. I *Commentaires* udtrykkes en lignende tanke med andre ord:

> La distinction entre le point de vue *typologique* et le point de vue *génétique*, qui est des plus importantes dans la linguistique moderne, n'a pas été faite par Rask; chez lui, les deux points de vue se confondent (s. 154).

Dette er konklusionen af nogle udredninger på de foregående sider som synes meget afvigende fra tilvante udtryksformer og tankegange, og som jeg ikke formår at tolke på en måde som jeg kan få til at stemme overens med det billede jeg har dannet mig af Rasks sprogopfattelse i forhold til hans samtidiges og eftertidens. Jeg må derfor være en smule omstændelig i referat og analyse.

Hjelmslev tager sit udgangspunkt (s. 151 f.) i det faktum at Rasks sprogsammenligning hvilede på den metode at »rapprocher les mots des diverses langues et surtout les désinences, c'est-à-dire les formes extérieures, en établissant des correspondances régulières entre les phonèmes«. Dette er den metode som man senere har lagt til grund for al videnskabelig opstilling af sprogfamilier. Men Rask kræver ydermere en »correspondance de structure dans le domaine de la forme intérieure et extérieure«, og denne er for ham afgørende. For at belyse Rasks metode i forhold til eftertidens vælger Hjelmslev et konkret eksempel: Rask mente i *Prisskr.* ikke at kunne henregne keltisk til indoeuropæisk, men senere førte Bopp det endelige bevis for at keltisk faktisk er indoeuropæisk, idet han påviste en række lydovergange som man hidtil ikke havde kunnet erkende. Han brugte for så vidt »en del af Rasks metode«. Men, siger Hjelmslev, selv om Rask havde kendt Bopps argumenter, ville han ikke dermed have indrømmet deres beviskraft. Visse strukturtræk (pluralisdannelsen og konsonantskifter i forlyd, se *UA* I, s. xxi) var så afvigende fra indoeuropæisk at Rask måtte hævde at sproget tilhørte en anden sprogæt, selv om der forelå regelmæssige lydkorrespondenser.

Der er imidlertid to svagheder ved dette ingeniøst udtænkte argument. For det første, at Rask allerede i 1818 var blevet klar over at keltisk snarest måtte opfattes som indoeuropæisk (hvad Hjelmslev selv gør opmærksom på i sin kommentar (*UA* III, 86, 164) ved at henvise til det ovf. citerede sted i Holger Pedersens indledning). Men da Rask ikke gør rede for hvad der har ført

ham til denne erkendelse, kommer vi ikke videre ad den vej. For det andet er det videnskabshistorisk set lidt forvirrende at stille Rask i modsætning til Bopp, da denne i sine første arbejder udelukkende, i sine senere arbejder med forkærlighed studerede de strukturelle overensstemmelser mellem de beslægtede sprogs *bøjningssystemer*, og således var mindst lige så meget typolog som Rask.

En smule nærmere til en forståelse af Hjelmslevs tanke kommer man gennem følgende ræsonnement (s. 154 f.):

> Un hasard étrange a voulu que les principaux classements établis par Rask, notamment le classement des langues indo-européennes, bien que fondés sur des criteriums de structure, sur des critériums typologiques, ont pu être adoptés par la linguistique moderne et être réinterprétés par elle d'un point de vue théoriquement différent . . Rask . . a découvert la méthode à suivre pour classer les langues par familles, mais pour lui ce classement encore n'est qu'un classement typologique. On a pu maintenir les classes de langues en les réinterprétant d'un point de vue historique. Il n'a fallu qu'une légère modification pour les adopter telles quelles. L'explication réside dans le fait que les langues indo-européennes reconnues comme telles par Rask présentent entre elles, outre les correspondances régulières entre phonèmes qui sont à la base des lois phonétiques, certaines ressemblances de structure qui pour Rask ont été décisives et qui lui ont permis de les classer ensemble.

Meningen må — så vidt jeg forstår — være den at Rask opstillede sine sprogætter på grund af overensstemmelse i bøjningssystem (idet bogstavovergangene blot af ham regnedes for et kriterium af underordnet betydning); den genetiske lingvistik foretog en klassifikation alene på grundlag af »lydlove« og nåede derved til i hovedtræk samme inddeling. Hertil må for det første bemærkes at der dog vel kun er tale om en forskydning af hovedvægten fra bøjningssystemet til lydlovene, og en voksende erkendelse af disses konsekvens og kronologiske irreversibilitet (se s. 71). Men vigtigere er det at der ikke er ført noget bevis for den på forhånd usandsynlige tanke at Rask ikke med sin klassifikation skulle have ment at nå frem til en genealogisk gruppering af sprogene, således at man derfra kunne drage historiske slutninger m. h. t. »Folkenes vandringer, Slægtskab og Oprindelse« (*Breve* I, 369 (1819)).

Det kan dog vel ikke være Hjelmslevs mening at disse ytringer alene er nogle romantisk-historiske fraser som Rask slæber med

fra en tradition han havde frigjort sig for, og som han væsentlig bruger for at gøre indtryk på de altid naive bevilgende myndigheder?

Så vidt jeg kan se, har Hjelmslev her konfunderet to former for strukturlighed eller typologisk slægtskab, som jeg troede jeg havde lært af ham selv at adskille. En ting er nemlig at klassificere sprog på grundlag af visse almene strukturtræk i udtryks- eller indholdsform (fx. mindstetegnets eller stavelsens bygning, de forekommende kategorier af fonemer, fleksiver olgn.); en sådan klassifikation (som fx. den traditionelle i isolerende, agglutinerende og flekterende) siger intet om genealogisk slægtskab mellem sprogene (eller folkene, hvad der for Rask var et og det samme). Noget ganske andet er det at vise at fleksionssystemet i to eller flere sprog stemmer overens både m. h. t. kategoriernes betydning og deres ydre form (endelser, aflyd olgn.) når man tager hensyn til visse regelmæssige bogstav- og betydningsovergange, eller til at systemet i et sprog kan være udviklet af systemet i et andet ved sammenfald, sammenblanding af bøjningsklasser olgn. En sådan sammenligning må dog vel altid indicere genetisk eller genealogisk slægtskab. Men kan der være nogen tvivl om at det var denne form for klassifikation Rask tilsigtede, selv om han ikke altid var i stand til at gennemføre identifikationen med samme strenghed som man senere har kunnet?

Medens eksemplet med keltisk skulle vise at Rask »typologisk« adskilte sprog som m. h. t. bogstavovergange måtte opfattes som genetisk beslægtede, mener Hjelmslev at Rask i sine skitser fra 1819 har anbragt sprog i samme sprogæt, som var genetisk ubeslægtede (dvs. hvor der ikke kunne påvises regelmæssige bogstavovergange?), men som havde fælles strukturtræk (i indholds- eller udtryksform?). Man må give Hjelmslev ret i at Rask her opstiller sprogætter hvis omfang, set fra et genetisk synspunkt, overstiger al rimelighed (således omfatter den skytiske sprogæt så forskellige sprog som de finsk-ugriske, eskimoisk samt baskisk og kaukasisk). Men Rask indrømmer selv i sit brev til P. E. Müller (*Breve* I, 384) at det »i en stor del af Sprogene er overmåde vanskeligt at fastsætte bestemte Kjændetegn, saa at jeg har mere grundet dette System på en dunkel Opfatning af Sprogenes Væsen end paa tydelige og strengt videnskabelige Kundskaber«. En nærmere analyse af systemet vil da også vise

den for Rask karakteristiske kombination af strukturelle og genealogiske synspunkter.

Rask oplyser selv (*Breve* I, 382) at »der var slet intet bestemt Klassifikationssystem indfaldet mig, da jeg skrev min Afhandling« (ɔ: prisafhandlingen om det gamle nordiske sprogs oprindelse, fuldført 1814), men at han nu (1819) anser et fast system for ligesaa nødvendigt i sprogvidenskaben »som det linæiske i Botaniken, hvis man ikke skal forvilde sig aldeles i den uendelige Mængde af Sprog og Sprogarter, som Tilfældet for Størstedelen har været med Adelung i Mithridat og hans Forgængere«. Svarende til Linnés fra skolastikken overtagne 5 trin; *classis, ordo, genus, species varietas*[6], opstiller Rask 6: *Race* (*Æt*), *Klasse, Stamme, Gren, Sprog, Sprogart*. Jysk er en sprogart under det danske sprog, der atter hører til den skandinaviske stamme. Denne udgør sammen med den germaniske stamme den gotiske klasse af den sarmatiske [dvs. indoeuropæiske] race eller æt. Vi ser at allerede terminologien i modsætning til Linnés er genealogisk (*race* eller *æt, stamme, gren*).[6a]

Hovedprincippet i oversigterne er klart genealogisk. Rask begynder ganske vist à la Linné med at lægge det grammatiske køn til grund, i forbindelse med visse talforhold i bøjningsmønstrene (*Breve* I, 382):

1. *Den sarmatiske* [dvs. indoeuropæiske] race har tre Kjøn, og derpå grundet Deklinatsion ved Endelser hvoraf hver to og to høre tilsammen den ene subjektiv, den anden objektiv [se ovf. s. 97].

3. *Den østerlandske* (Semitiske) med to Kjøn uden Deklinatsion, samt med en ejendommelig og kunstig Konjugatsion med Kjønsbøjning . .

3. *Den skytiske* (Polarrasen) uden Kjøn . . Deklinatsion med tre og tre sammenhørende Kasus . . .

Da også de øvrige 5 racer er uden køn, må her helt andre kriterier tages til hjælp; for de tre sidste gives overhovedet ingen kendetegn.

Det ejendommelige er nu at Rask til den sarmatiske race, hvis hovedkendetegn er 3 køn, ikke blot regner de keltiske sprog (der udtrykkelig angives kun at have to køn), men også »Ossetisk og Armenisk. Disse to ere uden Kjøn, maaskje formedelst Blanding, ligesom Engelsk og Kreolsk« (også disse sidste regnes naturligvis

[6] Se herom Daudin s. 38.
[6a] Se nu også ndf. s. 194 ff.

til sarmatisk). Når disse sprog, trods deres principielt afvigende struktur (kreolsk har iflg. Rask slet ingen bøjning, og hører altså typologisk sammen med sprog som kinesisk), regnes til trekønsracen, er det udelukkende fordi de med Rasks udtryk »kan udledes« af ældre trekønssprog ifølge »sprogenes naturlige gang«, dvs. efter den regel at sprog ved blanding med andre gerne taber nogle af deres oprindelige former. Det vil være vanskeligt at tolke dette forhold som en typologi der bygger på strukturen alene og ser bort fra den genetiske udvikling.

Et enkelt sted kunne det se ud som om Rask nærmede sig tanken om klasser af sprog der ikke bevisligt var genetisk beslægtede. Det gælder netop den vidt forgrenede skytiske race. Han siger herom:

> Da for øvrigt denne skytiske Æt er saa stor, saa forskjellig og saa vanvanskelig at inddele, skulde jeg være tilbøjelig til her at hjælpe mig paa samme Maade som de naturkyndige, nemlig ved at antage *naturlige Familier* foruden den allerede opstillede strænge systematiske Inddeling. Af saadanne Familier ere især fire iøjnefaldende: a) den nordasiatiske; b) den nordamerikanske, hvortil ogsaa høre Tschuktscherne paa den yderste østlige Pynt af Asien; c) den tatariske; d) den mongoliske, hvortil ogsaa den tungusiske Folkeklasse maa henregnes (*UA* II, 253).

Når Linné uden for sit seksualsystem opstillede en række »naturlige familier« var grunden den at han opfattede seksualsystemet som et kunstigt, vilkårligt (men hensigtsmæssigt) klassifikationsprincip, medens han i de »naturlige familier« mente at se et naturligt klassifikationsprincip, idet ikke en vilkårligt valgt enkelthed (som seksualorganerne) men hele plantens fysiologiske habitus her var grundlaget for inddelingen[7].

I denne forstand mente Cuvier at have opstillet et »naturligt system« i zoologien. Rask tager dog ordet i en langt friere betydning. Han mener øjensynlig kun at disse sprog så længe har været adskilt at man ikke længere kan vente at deres genetiske slægtskab kan påvises med sikkerhed: »Denne lange Afsondring har givet de enkelte Dele Tid til at antage forskjellige ejendommelige Karakterer, hvori man til vore Tider neppe finder mindste Spor af den oprindelige Enhed« (s. 248). Der er altså ikke tale

[7] Daudin. s. 44.

om at Rask har tænkt på at opstille genealogisk ubeslægtede »sprogforbund« som det hedder i vore dage.

Hjelmslev ser den fundamentale forskel mellem Rask og det 19. århundredes lingvistik deri at Rask og hans samtid ikke var blevet opmærksom på det »banale faktum at sproget forandrer sig«. Først Jac. Grimm har gjort denne opdagelse. At dette synspunkt ikke kan fastholdes i sin kategoriske form, turde være tilstrækkeligt dokumenteret i det foregående. Både Syv, Wachter, Herder, Adelung, Bloch og Rask taler mangfoldige steder om sprogets forandring, og så vidt jeg kan se, har Grimm aldrig noget sted givet udtryk for at han heri skulle se en ny og revolutionerende opdagelse. Hjelmslev antyder da også et vist forbehold ved at bemærke at Rask »ne reconnaît pas le changement de la langue; mais il reconnaît volontiers les changements de la parole« (s. 154). Man må heraf vel modsætningsvis slutte at det Grimm opdagede, var »le changement *de la langue*«, men det kan næppe være meningen.

Hjelmslev bygger sin opfattelse på følgende sted i prisskriftet (hvoraf han giver et noget forenklet resumé s. 153):

> I en Menneskealder kan et Folk forandre Religion, Sæder, Vedtægter, Love og Indretninger, hæve sig til Dannelse eller falde tilbage i Raahed og Vankundighed, men Sproget varer under alle disse Omvekslinger bestandig ved, om ikke ganske det samme, saa dog gjenkjendeligt nok igjennem hele Tusendaar. Saaledes for Eksempel har den græske Folkefærd undergaaet alle disse Skjæbnens Omvæltninger, men endnu kjendes Homers Tungemaal i den græske Bondes Tale. Ja i andre Lande, hvor Omstændighederne have været gunstigere, er Sproget endnu mindre forandret; endnu forstaar Araberen, hvad der var skrevet paa Arabisk mange Hundredaar før Muhammed, endnu læser Islænderen hvad Are Frode skrev og hvad Ejvind Skaldespiller kvad. Der udfordres den fuldkomneste Adsplittelse eller Ødelæggelse af Folket, for ganske at udrydde Sproget; selv den voldsomste Undertrykkelse og stærkeste Blanding med fremmede tilvejebringer først efter flere Hundredaar en *Forandring af Sprog* [udhævelsen min], og som oftest er dog Overgangen kun til en anden beslægtet, i sin grammatikalske Indretning mere simpel og mere blandet Sprogart[7a]. Saaledes taltes endnu i 6. Hundredaar eft. Kr. Gallisk i Frankerig, hvor megen Umage end Rommerne gjorde sig for at udrydde det, og endnu den Dag idag tales Kymrisk i Væles, og man gjenkjender endnu tydelig Angelsaksisken i den nyere Engelsk (*UA* I, 21).

Som man ser, taler Rask udtrykkeligt om grader af forandring eller overgang, og det han hævder, er at en befolkning sjældnere

[7a] Smlgn. ndf. s. 196.

skifter sprog (fx. fra gallisk til romansk) end det skifter religion og love, hvorfor man gennem sprogenes (genetiske) slægtskab kan drage sikrere historiske slutninger end af andre kulturformer. Men hvordan man end vil tolke stedet, så ses det ikke heraf hvordan Rasks opfattelse af sprogforandring her skulle adskille sig fra Grimms — og det var jo det der skulle bevises.

I øvrigt synes også denne tanke at være en reminiscens fra Adelung:

> Die Sprache ist das wichtigste Unterscheidungsmerkmahl eines Volkes. Es kann seine Sitten, seine Gebräuche, selbst seine Religion ändern, und es bleibt noch immer eben dasselbe Volk; aber man gebe ihm eine andere Sprache, so verhält sich alles ganz anders (*UL* I, 5).

Men Rask kunne gerne have skrevet sig Adelungs forstandige ord bag øret om at folk *kan* skifte sprog og at man derfor ikke af fælles sprog kan slutte til fælles afstamning.

Det er rigtigt at Rasks livsværk som lingvist bestod i en strukturel analyse og klassifikation af beslægtede og ubeslægtede sprog, og at der ikke foreligger i egentlig forstand sproghistoriske arbejder fra hans hånd. Men hans sammenligning havde til formål at opstille sprogenes genealogi »for deraf at kunne dømme om Folkenes Vandringer, Slægtskab og Oprindelse«. (*Breve* I, 369 (1819)). Først når de fuldt uddannede skriftsprog på denne måde var beskrevet efter samme metode og ordnet genealogisk efter deres struktur, kunne man skride til det historiske arbejde med at følge overgangene, blandingen og uddannelsen af nye sprogformer. N. M. Petersen har skrevet den første sproghistorie; men grundplanen dertil og de første udkast skyldes Rask. De findes i *Isl.*[1] s. xlvii ff. og i *Retskr.* s. 100 ff.

Som et sidste vidnesbyrd om Rasks klare forståelse af væsentlige sproghistoriske problemer skal jeg citere uddrag af hans utrykte skitse, *De ældste germaniske Sprog* (*NkS.* 4°, nr. 149 c 16)[8], hvori han præcisérer sin historiske opfattelse i modsætning til Adelungs:

[8] Denne afhandling står i et særskilt læg indbundet foran i det lille Samlingsbind der bærer påskriften *Bidrag til den oldgermaniske Literaturs Historie*. Bortset fra et læg på særligt papir med optegnelser om alemannisk, er grundstammen i disse optegnelser foretaget med ortografien fra før rejsen. Rasks studier i de oldtyske dialekter har altså allerede da han arbejdede på *Prisskr.* været mere omfattende end angivet *UA* III, 81. Opfattelsen stemmer i sine hovedtræk med *UA* I, 80 ff.

må ikke forblandes med Middelalderens tyske Dialekter, der kunne regnes at begynde med Minnesangerne og gå til Lutther. Før Minnesangerne finde vi en gammel kunstig, højst regelret og skjøn Sprogbygning med lydfulde Endestavelser der indeholde *a*, *o*, *u*, *i* og *e*, hvilket måskje er denne Alders Særkjende. I det tolvte Hundredår indtræffer en Hovedforandring i Sproget, Endelserne afkortes og forblandes, efterdi *e* træder isteden for alle de øvrige forskjellige Selvlyd, hvorved Forholdsformerne tilforn adskiltes. Imidlertid foregik dette ikke pludselig eller lige tidlig paa alle Steder, Formerne bleve vaklende, Indretningen overhovedet uregelret og forvirret og denne Gjæring varede omtrent til Luther. Ved Reformatsionen begyndte det nyere tyske Bogsprog og dannede Sprog (Højtysken) at udvikle og ordne sig. Uden at iagttage denne Inddeling i de 3 forskjellige Tidsrum er det umueligt at finde Rede i de mangfoldige såre forskjellige Sprog og Sprogarter, som den store germaniske Folkestamme fra Georgskanalen til det sorte Hav og fra Østersøen til Italien frembyder i en fjorten Hundredår fra Ulfilas til vore Dage. *Den grammatiske Bygning* er det sikreste Kjendemærke hvorefter Sprogene rettelig inddeles; ti naar den forfalder eller forandres saa opløses Sproget og der fremkommer et nyt. [Herefter kritik af opstillingen i ADELUNGS *Mithridates*].

De øvrige tvende Tidsrum angår os ikke her, hvor der blot handles om de ældste Sprog; kun må jeg anmærke, at så nødvendigt som det er at iagttage denne Inddeling i Tidsrum, saa vigtigt er det ikke at blande de mindre Underafdelinger i Tiden med disse. Disse ere så forskjellige at de må beskrives hvert for sig hvis Beskrivelsen skal give nogen klar og grundig Kundskab. Forsømmelsen af denne Adskillelse er en Hovedfejl hos Schilter, Adelung (i Mithridat), Wiarda, Docen o. fl. Det er ikke nok at inddele Sprogenes hele Historie efter Århundreder, da de ikke ere afskårne i slige Afsnit, men tværtimod et Sprog ofte i mange Hundredår undergår uendelig liden Forandring, og ofte på ét Hundredår går over til et andet, saa det slet ikke mere forståes i sin gamle Form. De mindre Tidsrum kunne vel ved Beskrivelsen af ethvert af disse især bidrage til Skildringens Klarhed når de kun ikke afskjæres for skarpt og adskilles for meget hvorved man kun får et lille Stykke af et Helt, som sjælden leder til noget fyldestgjørende Resultat; og forefinder omtrent samme Særsyn i det næste (s. 6). [sml. ndf. s. 153].

Ud fra sin nye opfattelse af Rasks sprogvidenskabelige mål og metode omtolker Hjelmslev hovedlinierne i hans åndelige udvikling og mærkelige livsskæbne. Med holdepunkter i nyfremdragne breve og aktstykker har han vist at den store rejse snarest var Rask påtvungen og at hans dybeste ønske var, i fred at måtte udarbejde en sammenlignende grammatik over de vigtigste af jordens sprog, med hovedvægt på de indoeuropæiske. Ideen

til denne arbejdsplan mener Hjelmslev at Rask har fået i 1809, ved læsningen af 2. bind af Adelungs *Mithridates*, hvoraf han gav en udførlig og meget polemisk anmeldelse (*UA* II, 103 ff.). Det fremgår dog af N. M. Petersens utvetydige udtalelse (*SA* I, 91) at Rasks plan var fattet allerede 1808 (se ovf. s. 52), så hvis ideen skyldes Adelung, må det være 1. bind (1806) der har været anledningen.

Hjelmslev opfatter Rasks åndelige skæbne således at han var en rationalistisk natur hvis liv var en lang kamp for at befri sig fra ungdommens romantiske indflydelse. Hans velyndere satte ham til at løse den romantisk-historiske opgave at finde kilden til de nordiske sprog, og først ved hjemkomsten fra den store rejse (1824) opgav Rask sin historiske opgave og blev udelukkende systematisk lingvist.

Det er svært at forlige denne opfattelse med Hjelmslevs oven for refererede tolkning af Rasks sprogklassifikation som et rent typologisk system der først af eftertiden er blevet omtolket som et genealogisk. Men man savner også vidnesbyrd om at Rask selv har været vidende om denne kamp eller om en ny linie i sit videnskabelige arbejde efter 1824. Tværtimod synes det at være karakteristisk for ham at han ikke kunne se modsigelserne i sine egne meninger og sin egen natur.

Jeg kan heller ikke erkende at Prisskriftets teoretiske indledning blot skulle være »une esquisse rapide des vue théoriques de sa jeunesse« (*Commentaires* s. 147), og at forelæsningen over sprogets filosofi (sammenholdt med andre arbejder fra Rasks sidste år) skulle give et billede af en væsentligt ændret og modnet sprogteori.

Med henvisning til mine i det foregående fremsatte analyser vil jeg mene at hovedlinierne i Rasks videnskabelige liv viser et mindre dramatisk forløb: Årene 1805—1810 er Rasks receptive periode. Han tilegner sig hovedtankerne i det 18. århundredes tyske sprogvidenskab (navnlig Wachter, Meiner, Adelung og Hemsterhuis-Trendelenburg) og stifter bekendtskab med de sprog der blev bestemmende for hans almene sprogopfattelse (græsk og latin, islandsk og andre oldgermanske sprog, hebraisk, grønlandsk og kreolsk); han gribes af interesse for retskrivningen som et rent teknisk problem. Af disse elementer danner han en ny syntese og skitserer sine videnskabelige mål, dels grundlæggelsen af den nordiske filologi, dels udarbejdelsen af sammen-

lignende grammatikker efter en fælles metode, som skal muliggøre en genealogisk-strukturel opstilling af sprogenes »naturlige system«.

1811—18 er modningens og høstens tid. I disse år fuldendes og udgives alle Rasks hovedværker, med *Prisskr.* som culmen. De første rejseår (1819—20) er præget af en friere leg med omspændende, men løst henkastede ideer, der alle ligger i forlængelse af prisskriftets hovedtanker. Desuden udvides hans sprogkundskaber overordentligt. Men under rejsen sker der en afgørende ændring af hans åndelige habitus[8a], og efter hjemkomsten sysler han væsentlig med at afpudse og udgive så meget som muligt af hvad der lå i hans skrivebordsskuffer af skitser og udkast. Han er blevet en slave af sin berømmelse og sin slette økonomi og mangler den hensynsløse koncentration som er nødvendig for at gennemføre en stor videnskabelig opgave. Dagbøgerne viser hvor hans tid går med at modtage udenlandske forskere, besvare forespørgsler, deltage i de mange lærde selskabers intrige- og prestigespil, passe sin omfattende korrespondance, skrive anmeldelser og polemikker, læse korrektur på udgaver og tidsskrifter, give informationer i islandsk, engelsk, spansk, dansk osv. Ustandselig læser man ordene »begyndt på« at samle til en ordbog eller en grammatik, snart over et, snart over et andet sprog. De nysproglige grammatikker han udgiver, bliver til som hjælpemidler for hans private sproglærervirksomhed, og det skyldes i næsten alle tilfælde ydre tilskyndelser når han gør et arbejde færdigt til udgivelse. Bortset fra den kraft han ødte på polemik om retskrivningen, er det klart at der kun er to områder som han i sine få rolige stunder for alvor sysler med, dels de oldtyske dialekter[8b], dels arabisk, som han holdt forelæsninger over for at understrege sit ønske om professoratet i de østerlandske sprog (*Breve* II, 214). Resten er spredt fægtning. Hans åndsform stivner i en gold formalisme; af hensyn til den symmetriske opstilling svigter han sine videnskabelige idealer. Ude af stand til at forstå hvad der foregår omkring ham, kredser han mistænksom og irritabel om sine fikse ideer, en prøvelse for sine trofaste venner. — Er det virkelig disse års Rask Hjelmslev vil opstille som den egentlige, den modne Rask, den store miskendte systematiker, den geniale forløber for nutidens strukturalisme?

[8a] Jf. *Dania* X, 168 ff.
[8b] Jf. *Breve* II, 118.

3. *Konklusion: Vendepunktet.*

I de gængse fremstillinger af sprogvidenskabens historie får man det indtryk at den sammenlignende og historiske sprogvidenskab opstår pludselig uden forberedelse og som et eklatant brud med al ældre grammatik og etymologi. Hjelmslev understreger dog Rasks sammenhæng med det 18. årh.s sprogforskning og vil sætte det afgørende skel mellem Rask og Grimm. Ved de rekognosceringer i sprogvidenskabens historie som her er fremlagt, viser det sig at de nye tanker var vel forberedt i det 18. årh., ja at næsten alle de metodiske principper som man har tillagt Rask, Bopp og Grimm, har været udtalt af grammatikere og etymologer, som de med stor sikkerhed kan siges at have kendt. Der tegner sig et billede af en historisk udvikling, hvis vigtigste faser og faktorer kan fastsættes med ret stor bestemthed.

Udgangspunktet er Leibniz's opfattelse af sproget som opstået af menneskets natur, altså som et psykologisk-socialt fænomen. Hertil kommer de franske filosoffers opfattelse af kulturens oprindelse og fremskridt, som overføres til sproget. Disse mere filosofiske synspunkter forbindes med rent grammatiske iagttagelser: den hebraiske analyse af ordet i rod og affikser, overført til tysk og udnyttet på særlig måde i græsk konjugationslære af de hollandske filologer; endvidere læren om ords og bogstavers »slægtskab«, kombineret med begyndende indsigt i det lydfysiologiske grundlag. På dette grundlag udfører Adelung sin almene sproglige udviklingslære på psykologisk og kulturhistorisk basis. Hos ham finder man de fleste af de tankeformer som den følgende generation gik ud fra: forestillingerne om et primitivt ursprog, om sproget som hele folkets ejendom, den absolutte respekt for sprogbrugen, de »dunkle følelser« der ligger til grund for dannelsen og udviklingen af de sproglige former, kravet om en grammatik der alene bygger på det sprog der beskrives, opstillingen af de simple former som primære (logisk og/eller historisk) i forhold til de mere komplicerede.

Når den nye sprogvidenskabs pionerer trods dette fællesskab i sprogopfattelsen alle følte sig i skarp modsætning til Adelung, skyldes det først og fremmest at hele deres kulturelle vurdering havde modsat fortegn: det primitive, det lokale og individuelle var for Adelung et overvundet og barbarisk stadium sammen-

lignet med den internationale klassiske kultur i dens moderne franske form: bykulturen, det dannede borgerskabs elegante salonsmag, rationalismen med dens sans for det almene og abstrakte. Det var dette borgerskabs sprog, renset for alle provinsielle særtræk, som Adelung ville beskrive og fastlægge i sin grammatik[8c]; ud fra den klassiske imitationsæstetik måtte han foragte både sprog, stil og indhold i den oldgermanske litteratur, som han i øvrigt studerede med interesse af patriotiske og kulturhistoriske grunde. Han skal endog have efterladt sig et ufærdigt manuskript til en tysk sproghistorie[9].

Den ny retnings mænd havde af Rousseau og Herder lært at vurdere den primitive og folkelige kultur; mod den snusfornuftige eller fordærvede borger stillede man et nyt menneskeideal: den ædle og frie bonde, ufordærvet af bykulturens romanske moder, troskyldig og retsindig, enkel i tænkemåde og levevis, trofast mod den hjemlige tradition og med opladt øre for sin hjemstavns folkepoesi og musik. Denne mennesketype fandt man i de gamle germaner eller nordboer, således som de skildres af Tacitus og som de fremstår i epos og saga.

Det er navnlig i forholdet til dette livssyn at Rask står som en splittet overgangstype (på lignende måde som Baggesen i litteraturen). Hans begejstring for den oldnordiske litteratur og dens menneskeideal var lige så naiv og oprigtig som romantikernes, men hans smag var det 18. århundredes (se ovf. s. 104). Han havde samme forståelse som Grimm for folkemålenes selvstændige værdi og deres betydning for sprogvidenskaben, han havde en levende slægtsfølelse og viste i praksis en opofrende interesse for sine slægtninge, men han følte ikke nogen solidaritet med bonden, således som de ægte romantikere (der ikke selv var af almuestand); man mindes hans heftige irritation over at blive kaldt »bondens søn« (*Breve* I, 241). Formentlig kendte han almuen for godt til at godtage det romantiske billede af den. Han havde ikke Grimms eller Grundtvigs dybe respekt for den folkelige tradition eller deres stærke følelse af sammenhæng med hele folkets liv.

[8c] Allerede før Grimm havde K. W. Kolbe i noterne til sit store værk *Über den Wortreichtum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poesie* (1806 ff.) ført en fortløbende polemik mod Adelungs fransk-borgerlige, rationalistiske smag der ikke havde sans for det digteriske sprogs friheder og det folkeliges fynd (se fx. Kolbes noter s. 68, 73, 81, 85, 100, 106). Dette værk synes også at have påvirket Rasks sprogvurdering.

[9] Grimm, *Deutsche Gramm.* I (1819), lxxv.

Skarpest fremtræder hans brud med den åndelige tradition i hans tidlige og radikale brud med religionen; på næsten tragikomisk vis kommer hans naive radikalisme til orde i hans lidenskabelige angreb på den traditionelle retskrivning og hans deklamationer mod den blinde troskab mod skik og brug. Men heller ikke andre sider af den nyere folkelige overlevering (viser, sagn og eventyr) synes han at have haft sans for, og selv hans interesse for dialekterne tørrede hurtigt ind, til stor skade for hans forståelse af sprogets variation og udvikling. Hans islandske sværmerier står derfor underligt isolerede i hans åndelige univers. De havde ikke (som Grimms dyrkelse af de gamle germaner) rødder i en religiøs guldaldermyte, eller levende forbindelseslinier til samtidens folkelige rørelser. Ej heller blev de romantiske og de rationalistiske elementer i hans ånd en kilde til levende brydning, som hos de fleste andre af den danske guldalders mænd. På en mærkelig måde var der vandtætte skodder mellem de forskellige lag af hans bevidsthed.

Men i sin sprogvidenskabelige udvikling hører han på alle hovedpunkter sammen med Bopp og Grimm. Begejstringen for den gamle litteratur gjorde dem alle først og fremmest til filologer, tekstudgivere og oversættere; arbejdet med teksterne tvang dem til en detailleret analyse af sproget og dets grammatiske struktur. Ved opstillingen af det indiske, det islandske, det angelsaksiske og de oldtyske sprogs grammatik fik man et stærkt indtryk af den gennemgående strukturlighed og den almene tendens til reduktion af bøjningssystemer og mere analytisk udtryk som allerede Adelung havde gjort så klart rede for (om end med modsat vurdering). De tre arbejder der grundlægger den nyere sprogvidenskab, Rasks *Prisskr.* (1814), Bopps *Konjugationssystem* (1816) og Grimms *Deutsche Grammatik* (1819), er alle sammenlignende fleksionslærer, der beviser genealogisk slægtskab ud fra strukturel enhed. På typisk romantisk vis lod man sig inspirere af en naturvidenskabelig parallel: Fr. Schlegel døbte den endnu ufødte videnskab »vergleichende Sprachwissenschaft« efter den sammenlignende anatomi (se ovf. s. 128). Bopp udtaler sig om sin komparative metode i vendinger der ganske minder om Rasks[10]:

[10] Også i Windischmanns *Vorerinnerungen* til Bopps bog finder man en opfattelse af sprogsammenligningen der minder om Rasks. W. mener at ved Bopps formulering »wird allem Ohngefähr ein Ende gemacht und die Uebereinsstimmungen oder Verschiedenheiten erhalten allmälig etwas Gesetzmässiges und

es ist nothwendig die Conjugationen der altindischen, der griechischen und römischen, der germanischen und persischen Sprache vergleichend zu durchgehen, wodurch wir deren *Identität* einsehen, zugleich aber die allmähliche und stufenweise Zerstörung des einfachen Sprachorganismus erkennen und das Streben beobachten werden, denselben durch mechanische Verbindungen zu ersetzen, woraus, als deren Elemente nicht mehr erkannt wurden, ein Schein von neuem Organismus entstand. (*Conjugationssystem* (1816), 11).

I sin beskrivelse af sanskrit vil Bopp, ganske som Adelung (se ovf. s. 43) og Rask, »den Grund jeder Formänderung angeben und die Art schildern . . wie jeder Modifikation der Bedeutung eine eigene Modification des Wortes entspreche« (s. 12).

På et ganske andet område anvender den unge Grimm den samme strukturelle metode til at påvise historisk enhed, når han godtgør at *Minnegesang* og *Meistergesang* hviler på et fælles formprincip: en strofebygning bestående af to ensformede *Stollen* og en tredje, derfra forskellig *Abgesang*[11]. De var altså alle tre sammenlignende morfologer, og Rask og Grimm var fælles om en tilbøjelighed til at lægge vægt på visse talforhold og symmetriske opstillinger. Men medens det for Rask blot kom an på at nå frem til den simpleste opstilling, havde tretallet for Grimm en langt dybere betydning. Når han satte en trekløver som vignet på sin bog *Ueber den deutschen Meistergesang* (1811), så han heri ikke blot et symbol, men et biologisk princip der åbenbarede sig dels i et produkt af den ubevidste folkeånd, dels i den levende natur[12]. Triaden, det religiøse symbol, folkedigtningens grundtal, det filosofiske princip der indeholder både modsætningerne og deres opløsning, var Grimms lykketal; Rask holdt sig til den platoniske dikotomi, det simpleste af alle talforhold — og det der havde åbenbaret ham grundenheden i det germanske fleksionssystem. Stadig ser man overensstemmelsen i videnskabelig metode og de dybe modsætninger i den til grund liggende livsfilosofi.

Også den »historiske« tendens i den romantiske sprogvidenskab er fælles for de tre. Arbejdet med de gamle tekster, den høje

Sicheres . . wenn einmal der *Grundbau* der Sprachen in durchgängiger Beziehung offen und treu dargelegt wird.« (s. vii). Bopp behandler »das Sprachstudium als ein historisches und philosophisches« (ix), han påviser »die Entstehung des Einzelnen aus dem Gesetze des Gantzen« (xi). — Ganske som Rask erklærer Bopp at »bisher noch nichts über den Ursprung der grammatischen Formen geschrieben worden«. Sml. S. Lefmann, *Franz Bopp* I (1891), 48.

[11] Ernest Tonnelat, *Les fréres Grimm* (1912) 58.

[12] Smst.

vurdering af deres indhold, troskaben mod traditionen, alt krævede en historisk, dvs. empirisk betragtning af sprogets og menneskeåndens ældste stadier i steden for den rationalistiske konstruktion man fandt hos Adelung. Vi har ovf. (s. 103) citeret Fr. Schlegels programerklæring, hvor han undsiger Adelungs opfattelse, og det er velkendt, hvordan Savignys retshistoriske forskning var det vigtigste forbillede for Grimms arbejde med den historiske grammatik. Også Rask, der ikke nogensinde afsvor den rationalistiske opfattelse af sprogets udvikling som han fremsatte i sin afhandling om kreolsk (ndf. s. 159 ff.), bekender sig i *Prisskr.* til den historiske empiri, som han i øvrigt allerede havde praktiseret i *Isl.*[1] og i sine udgaver:

> Sprogforklareren . . maa være aldeles fordomsfri . . ikke ville ene vide alt, eller apriorisk af sig selv bestemme Sammenhængen i det, man ikke kjender, og som allene ved historisk eller Erfarings-Kundskab kan udgrundes, hvortil Schlözer, Adelung og flere have været tilbøjelige, naar det gjaldt det gamle Norden (*UA* I, 43).

I nærmeste forbindelse med den »historiske« opfattelse, at hver sprogæt har sin oprindelse og sin specielle karakter, står Schlegels lære »Von zwei Hauptgattungen der Sprachen nach ihrem innern Bau« (Kap. IV). Adelung havde allerede i *Mithridates* opstillet enstavelsessprogene (kinesisk og andre sydøstasiatiske sprog) som en særlig sprogtype der havde bevaret ursprogets primitive struktur. Schlegel anlægger ikke et genetisk eller mekanistisk synspunkt, men ser på selve sprogets fundamentale organisation:

> Entweder werden die Nebenbestimmungen der Bedeutung durch innere Veränderung des Wurzellauts [dvs. rodstavelsen] angezeigt, durch Flexion, oder aber jedesmal durch ein eignes hinzugefügtes Wort, was schon an und für sich Mehrheit, Vergangenheit, ein zukünftiges Sollen oder andre Verhältnißbegriffe der Art bedeutet; und diese beiden einfachsten Fälle bezeichnen auch die Hauptgattungen aller Sprache (s. 45) . . Wir müssen uns damit begnügen, daß jene Sprachen, in denen Flexion herrscht, auch den Wurzeln nach in eine gemeinsame Quelle zusammengehen; die unbestimmbare Mannigfaltigkeit der anderen Sprachen läßt sich nicht auf Einheit zurückführen (s. 52).

I sit omtrent samtidige opsats om kreolsk er Rask inde på det samme typologiske problem; men Rask forbliver i Adelungs

forestilling om at de forskellige typer repræsenterer stadier i sprogenes almindelige udviklingsgang. Her har vi altså en genetisk typologi, der *ikke* er genealogisk. De isolerende sprog (efter senere terminologi) repræsenterer en genetisk mere primitiv type end de flekterende, men det skal ikke opfattes således at de kendte flekterende nedstammer fra et kendt isolerende[13].

En analyse af de vidtløftige polemikker mellem Rask og Grimm viser da også at de var enige om grundprincipperne i den sammenlignende genealogiske morfologi som Rask og Bopp havde grundlagt og Grimm videreført. I sin anmeldelse[14] af *Fris.* går Grimm ud fra Rasks grundprincip, at det gælder om at finde en opstilling af bøjningssystemerne der passer til alle sprog inden for en sprogæt; han er spændt på om Rasks studium af de indiske sprog vil føre til en væsentligt ændret opstilling af det system (med hovedindeling: stærk:svag) som Rask havde opstillet for islandsk, og som Grimm med visse modifikationer havde overført til oldtysk. Deres principper for ordningen af grammatikkens afsnit, af de forskellige bøjningstyper, af formerne inden for hver enkelt bøjningskategori bygger også videre på traditionen fra Adelung: det »logisk« forudsatte, det struturelt simple, det genetisk primitive, det mest udbredte, havde krav på førstepladsen. Ingen af dem nåede imidlertid til klarhed over at disse kriterier ikke altid var entydige, og at de kunne pege i forskellig retning. De bed sig derfor fast i hver sin anvendelse af simpelhedens princip og vendte det blinde øje til de argumenter fra modstanderens side som ikke passede til deres forudfattede mening.

Som bekendt var det den bitre strid om rækkefølgen af stærke og svage bøjninger der førte til det afgørende brud mellem de to kampfæller. Men netop her er det klart at modsætningen væsentligt består i en forskellig anvendelse af primitivitets- eller simpelhedsprincippet (når man ser bort fra Grimms naturfilosofiske omtolkning af den Fulda-Adelungske orddannelseslære). Grimm er enig med Rask i at den afgørende forskel mellem stærk og svag nominalbøjning ligger i at den første har flest forskellige endelser; desuden forklarer han denne ved et

[13] Grimm overtager i princippet Adelungs opfattelse af sprogets oprindelse og udvikling, men hans høje vurdering af ursproget svarer til Schlegels, se J. Grimm *Kleinere Schriften* I, 279 ff.

[14] *Götting. gelehrte Anzeigen 1826* nr. 9–12.

rent strukturelt princip, nemlig den iagttagelse at afledninger er mindre »produktive« end primitive ord; og da Grimm mener at de svage nominer indeholder et afledningssuffiks *-n-*, bør de efter det »logiske« princip stå efter de stærke (*Deutsche Grammatik* I[1], s. 133, 137; I[2], 597; jf. Tonnelat s. 337 f, s. 409 ff.). Tilsvarende hedder det om konjugationerne:

> Die schwache form ist ohne zweifel jünger, als die starke α) weil letztere mannigfaltig, erstere einförmig ist; β) nur die starke reine wurzeln enthält, die schwache ableitung voraussetzt; γ) weil fremde wörter der schwachen, nicht der starken form fähig werden... δ) die starke allmählich ab-, die schwache annimmt; wenn sich das edlere getriebe jener vernützt, wirrt und räthselhaft erscheint, dient die festere, äußere handhabe dieser leicht zur erhaltung und herstellung der verlorenen ordnung (*Deutsche Gramm.* I[2], 1040).

Også i spørgsmålet om grammatikkens disposition (spec. forholdet mellem bøjning og afledning) forstår Grimm meget vel hvad Rask mener med den »logiske rækkefølge«, men han ser bedre end denne at »es überhaupt keine einzelne Lehre der Grammatik gibt, die nicht von einer folgenden oder vorhergehenden Licht empfienge« (jf. Rask, *SA* III, 231).

Grimm har i højere grad end Rask frigjort sig fra den traditionelle identifikation af »logisk« eller strukturel udledning og genetisk udvikling. Medens Rask endnu i 1826 fastholder »at Intk. i ethvert ægte Tillægsord er det ældste og simpleste, Roden selv eller det som er nærmest ved Roden« (*SA* III,202), indser hans recensent ikke

> *warum* und *wie* ein Genus aus dem anderen hergeleitet werden solle? ihm entspringen alle drey gleichzeitig und eigenmächtig, obwohl ihre Formen, wenn sie abweichen, Einfluss auf einander üben können. ... [Da neutrum desuden mangler i sprog som keltisk og litauisk, er det] die erlässlichste, unfesteste, unvollendetste Form, der in jedem Betracht nicht der erste, vielmehr der letzte Platz gebührt. [Han vender endog Rasks eget argument mod ham selv:]
>
> Und nicht einmal folgerichtig scheint sie, weil, wer das flexionslose Neutrum voranstellt, auch den im Deutschen [ɔ: oldgermansk] meist flexionslosen Acc. sogar dem Nom. voranstellen müsste. Denn jenem Anschein nach wäre ebenfalls altnord. Nom. *sonr* bildbar aus dem Acc. *son*, oder der goth. Nom. *fisks* aus dem Acc. *fisk*. (s. 83 f.).

Inden for den sammenlignende morfologi måtte to opgaver løses: Den ene bestod i at opstille systemerne i de forskellige sprog som varianter af et generalsystem, den anden i at følge

hvordan disse systemer udvikledes af et fælles (eksisterende eller rekonstrueret) ursystem. Både Rask og Grimm indså at disse opgaver ikke burde sammenblandes (se fx. Grimms bemærkning *Deutsche Gram.* I² 835: Die art und weise, wie sich abgegangene oder abgestumpfte flexionen ersetzen und ergänzen, gehört eben so wenig in eine darstellung der conjugation, als der gewisse flexionen nach allgemeinem gesetz begleitende umlaut), men Rasks opfattelse var her præget af Adelung-traditionens sprogbegreb: ved et sprog forstod Rask et fuldt »uddannet« endeligt fikseret skriftsprog der havde samme form hos alle dets brugere. Som sådanne opfattede han ikke blot de klassiske sprog og de moderne litteratursprog, men også fx. oldnordisk, oldhøjtysk og angelsaksisk. Kun over sådanne sprog kunne man skrive egentlige sproglærer; hvad der lå imellem, var en gærende tilstand hvor hver skriver fulgte sin inkonsekvente sprogbrug. N. M. Petersens sproghistorie fik ganske vist Rask til at indse at »the middle period is not...entirely devoid of rule and taste and interest« (*SA* II,451), men hans hovedindvending mod Grimms *Deutsche Grammatik* er, paradoksalt nok, at Grimm ikke har givet en rent historisk fremstilling af den mellemtyske periodes sprog:

during the middle period...every country or rather every author or transcriber, had a dialect of his own. If this be true, that fluctuating period ought not...to be represented as a grammatical system of a language, properly so called, but rather *described in an historical sketch of the successive states of the language* (*SA* II, 453; udhævelsen min).

Allerede i *Gram. Afh.* (*UA* II, 51) så Rask at han selv var den der kunne løse den systematiske del af opgaven; senere fik han N. M. Petersen til at ændre sin plan om en historisk dansk grammatik (à la Grimm) til en nordisk sproghistorie[13]. I sin sidste replik[14] til Grimm bebrejder han sin modstander at han

[13] Sml. Petersens ytring i *Dansk Orddannelseslære* (1826) s. ix. med formuleringen af den prisopgave (for 1828) fra Samfundet til den danske Literaturs Fremme, som fremkaldte sproghistorien (fortalen til samme s. 6). Rask har utvivlsomt medvirket ved formuleringen.

[14] Rasks anmeldelse af Grimms *Deutsche Grammatik* og N. M. Petersens sproghistorie i *Foreign Review 1830* (*SA* II, 442 ff.) er således formet at læseren må tro at den er skrevet af en engelsk anmelder der tager Rask-Petersens parti imod Grimm. Sml. Rasks udkast til en anmeldelse af *Retskr.*, sendt til J. L. Heiberg (*Breve II* nr. 712).

har løst en sproghistorisk opgave med en uegnet systematisk metode. Grimm på sin side var fra første færd klar over at det var overgangene og kontinuiteten der var hans hovedinteresse:

> die Übergänge [werden] gelöst, wenn das Neue sich zu dem Mitteln reihen konnte und das Mittele dem Alten die Hand bot... Diese fortschreitende, unaufhörliche Verbindung bis in das einzelnste zu ergründen ...schien mir von großer Wichtigkeit (*Deutsche Gram.* I[1] s. xvii).

Vi har set for vore øjne hvordan den sammenlignende morfologis program er opstået hos Rask inden for rammerne af Adelungs evolutionistiske og Wachters genealogiske teorier. Rask viderefører disse med overlegen konsekvens og klarhed, men når ikke til at befri sig for fundamentale svagheder i grundlaget. Den romantiske filosofi med dens dybe sans for det individuelle, lokale og irrationelle, for tradition og sammenhæng, hjælper Grimm til at frigøre sig fra rationalismens udviklingskonstruktioner og abstraktionsteorier. Dette er de to hovedfaser i grundlæggelsen af den sammenlignende, genealogiske og historiske lingvistik.

TILLÆG FRA RASKS OG N. M. PETERSENS PAPIRER

A. Rasks første sprogsammenlignende afhandlinger.

Marie Bjerrum har i sin afhandling citeret og refereret Rasks håndskrevne udkast vedrørende sprogsammenligning og retskrivning så udførligt at en samlet udgave næppe længer kan anses for påkrævet. Dertil kommer at disse udkast ofte består af mange lag, med efterhånden tilføjede notater hvis rækkefølge og sammenhæng det kan være vanskeligt at hitte rede i, hvorfor en udgave måtte indeholde et tekstkritisk apparat som ville stå i et ikke helt rimeligt forhold til læserens udbytte. Jeg har dog ment at det kunne have interesse som bilag at meddele de to formentlig ældste afhandlinger som er bevaret, da de tilsammen viser os udgangspunkterne for Rasks tanke, den foreløbige syntese han allerede ca. 1806, i sit femte skoleår, foretog af sine første rekognosceringer i sprogenes og sprogforskningens verden. Teoretisk eller metodisk er der næppe noget afgørende nyt i disse danske og latinske stile, som skitserer rammerne for Rasks senere sprogtænkning; ej heller tilføjede han senere afgørende nye ideer. Hans indsats består først og fremmest i den energi og konsekvens hvormed han gennemførte et udvalg af traditionens mest frugtbare synspunkter på et omfattende empirisk materiale — og så naturligvis i hans enestående intuition når det gjaldt lynsnart at få øje på systemet i de 55 sprog hvori han efter N. M. Petersens vidnesbyrd har arbejdet (*SA* I, 55). Denne hans begavelses særart karakteriserede hans matematiklærer Degen med forbløffende præcision i sit vidnesbyrd fra december 1802, da han havde undervist Rask i knap to måneder: »Talent til at anvende allerede erhvervede Kundskaber, altsaa et praktisk Geni, og til at an-

vende dem paa en ny Maade, altsaa et heuristisk Genie, troer jeg at have sporet hos Rask« (jf. ovf. s. 20).

De to småstykker viser os det 18. årh.s to hovedformer for sammenlignende historisk sprogbetragtning. I den første finder man den »filosofiske« betragtning af sprogene som en opadstigende trinrække, vidnende om menneskets stigende abstraktionsevne og kultur, en evolutionsteori uden væsentligt hensyn til sprogenes genealogiske slægtskab. Her er MEINERS og ADELUNGS af HERDER og CONDILLAC inspirerede teori grundlaget. Den anden linie er helt igennem genealogisk, den famler sig frem til at finde hvordan ordenes, bogstavernes og sprogenes slægtskabsforhold lader sig fremstille i en sammenhængende rationel teori med basis i lydenes frembringelse. Den findes fyldigst fremstillet i WACHTERS prolegomena (ovf. s. 66 ff.). Det var grundprincipperne i denne etymologi som Rask for første gang gennemførte i en genealogisk klassifikation af de fleste da kendte sprog.

1. *Rasks betragtninger i anledning af det kreolske sprog.*

Afhandlingen findes i et uindbundet læg i Add. 4° nr. 627 k. Efter den her aftrykte tekst står 2 sider tomme; på de følgende findes »Et par grønlanske breve af grønlændere mæd en så megæt mulig ordræt tysk oværsættælse«. På omslagets inderside har H. K. Rask afskrevet de første sætninger med almindelig retskrivning og overskriften: »Fra Forfatterens Skoletid, før 1807«.

Denne datering bekræftes af retskrivningen, idet Rask her anvender den udtaleretskrivning som han begyndte at eksperimentere med kort efter at hans interesse for retskrivningsspørgsmål var blevet vakt ved Blochs gennemgang af den danske retskrivningslære i efteråret 1805. Formodentlig er disse sider et af Rasks første forsøg på at anvende denne udtaleretskrivning. Den er nemlig meget inkonsekvent gennemført, og viser et tidligere stadium end de af POUL ANDERSEN[1] beskrevne optegnelser[2]. Rask har ved en senere revision forsøgt at bringe lidt mere konsekvens i stavemåden, navnlig er *ng* ofte rettet til *gg* med nasal-

[1] *Nogle Fejl i Rasks Lydopfattelse* (*Festskrift Dahlerup* (*1934*) s. 245), jf. *Indledning* til RASK, *Fynsk*.

[2] Derimod er den af MB s. 177 f. anførte notits fra 1806 nok ældre, idet vi her ikke har noget eksempel på nasalvokal + *g* som tegn for *ng*.

tegn på foregående vokal. En tilføjelse i marginen (ndf. s. 163) er foretaget med en senere notationsform.

Det nærmeste forbillede for Rasks udtaleretskrivning er nordmanden Chr. Kølles ortografi i bogen *Er dæt fårnuftigt at have Religion?* (1794) og den dertil knyttede lille *Afhandling om den danske Skriverigtighed* som allerede udkom selvstændigt i 1774. Rask omtaler »Kølles Skrivemåde« som »virkelig filosofisk og simpel i høj Grad« (*Retskr.* s. 140). Af særlige tegn anvender Rask det af Abrahamson foreslåede sammenslyngede *aa* for *å* (hos Kølle som regel gennemstreget *a*; jf. *Retskr.* s. 161); desuden *o* med en vandret streg igennem for *ö* (senere brugt som tegn for en *å*-lyd, se Poul Andersen s. 250). I tilføjelsen s. 163 anvendes et *f* gennemstreget med en ekstra skråstreg som tegn for »det hårde *v*« i forlyd (*Retskr.* s. 70 f., jf. Poul Andersen s. 255); ö-tegnet minder her om et gotisk *r* (jf. ndf. s. 213).

Den væsentligste afvigelse fra traditionel retskrivning hos Rask (som hos Kølle) er den gennemførte brug af *æ* og *å* for *e* og *o* i overensstemmelse med rigssprogsudtalen. Afvigende fra moderne rigssprogsudtale skrives gennemført *vor* [for *vor, hvor*], *udvortæs, befordre, fortsat, holde, beholt, op, ovær*; på de sidste to sider findes formerne *sore* [for *såre*], *motte, hijn, uvtrykke*. Fordelingen af *e*:*æ* stemmer næsten fuldkommen med moderne udtale; dog skrives *ræglær, rægnig, en, enåg* [for *end(og)*]. I diftong skrives *æj* (dog: *betegne*). I modsætning til Kølle skriver Rask uden undtagelse *æ* for *e* i trykløs stilling, når stavelsen er lukket (jf. ovf. s. 80). M. h. t. betegnelsen af stumme konsonanter hersker der stor vaklen. Man mærker sig skrivemåder som *mæ* [for *med*], *gus* [for *guds*], *åmstænnigheder, bestannig*. — *j* fordobles mellem to vokaler[2a]: *Udskejjelsær, højjeste*. Der skrives *kj, gj* foran *e, æ, ø, ø* (men ikke i *måske*, der muligvis har haft tryk på første stavelse). Der skrives altid *f* i *hafde* og *af-*.

Vi ved fra et brev af 27. marts 1805 (*SA* I, 4) at Rasks ven Clod på dette tidspunkt studerede grønlandsk, og det er altså rimeligvis ham der har henledt Rasks opmærksomhed på dette sprog[3]. Kreolsk er det gebrokne hollandsk som taltes af negrene på De Dansk-vestindiske Øer. Ejendommeligt nok var der i

[2a] Jf. *Retskr. s. 217 f.*

[3] I *Add. 4° nr. 627 g* er bevaret en række notater fra skoletiden om det grønlandske sprogs struktur, se nærmere MB s. 49, 81.

Rasks milieu flere personer der havde tilknytning til Vestindien. Adjunkt Suhr, i hvis bibliotek Rask først stiftede bekendtskab med Heimskringla, var født (1779) på St. Croix, hvor faderen var landsdommer; hans moder var gift anden gang med Blochs fader, Odensebispen Tønne Bloch. Blochs første hustru (f. Henschel) var født på St. Thomas, og det samme gælder (som nævnt af MB s. 49) en af Rasks næreste venner, August Krejdal,[3a] hvis stedfader havde skrevet salmer og småskrifter på kreolsk. Om Rask har kendt *Grammatica over det Creolske* (1770) [ved J. M. Magens] er uvist.

Når Rask har kunnet se disse sprogs betydning for en evolutionistisk ordning af sprogtyper efter simpelheden i deres struktur, beror det efter al sandsynlighed på kendskab til Adelungs opfattelse af sprogudviklingen, hvad enten han nu har kendt den fra Blochs og Heibergs undervisning (se s. 35 og s. 12) eller fra et af de mange arbejder hvori Adelung har fremstillet sin hypotese[4]. Men også andre kilder kan med ret stor sandsynlighed påvises, således stemmer opfattelsen af hebraisk selv i udtrykkets enkeltheder ret nøje med den man finder i Meiners *Philosophische Sprachlehre* (1782)[5]. Analogien med børnesprog berøres af Heiberg i program fra 1807 (s. 17) og i Blochs hebraiske grammatik (1802) der henviser til Nast, *Ueber Homers Sprache aus dem Gesichtspunkt ihrer Analogie mit der allgemeinen Kinder- und Volks-*

[3a] At Rask og hans kammerater samledes hos Krejdals stiffader der var præst i Odense, fortæller N. M. Petersen i sin levnedsskildring af Krejdal foran i udgaven af K.s *Pananalysis eller Verdens Dynamik* (1833) (s. VI).

[4] Snarest har han det vel fra *UL* (se ovf. s. 107), men det *kan* også stamme fra indledningen til *Mithridates* I, som netop udkom 1806. Særlig betones det principielle synspunkt i den ovf. s. 104 nævnte afhandling i *Magazin f. d. deutsche Sprache* (1782).

[5] Genug, daß uns die Geschichte von keinem ältern Volke Nachricht giebt, und der Hebräer ihre Sprache, wenn sie ohne Punkte angenommen wird . ., so einfach ist, daß sie auch schon deswegen für die allererste Sprache kann angenommen werden. Daß aber der menschliche Verstand bey den Hebräern noch in seiner völligen Kindheit gewesen sey, daran läßt uns die äusserste Einfalt ihrer Sprache im geringsten nicht zweifeln, nach welcher sie völlig der Rede eines Kindes gleichet, und bey welcher sie sich aus einer fast abergläubischen Liebe zu alle dem, was ihre Väter gehabt haben, recht eifrig zu erhalten müssen gesucht haben, weil man sichs sonsten auf keinerley Weise erklären kann, wie es doch müsse gekommen seyn, daß ihre Sprache in einem so langen Zeitraum, als der hebräische Staat geblühet hat . . zu keiner größern Vollkommenheit und mehrerer Bestimmtheit gelanget ist . . . Und dieses Vorurtheil war mächtig genug, alle Hebräer von der Verbesserung und Vervollkomnung ihrer Sprache abzuschrecken . . . . [Det er grækerne som har erhvervet sig berømmelse] »durch die Vervollkomnung der Sprache« og »Verfeinerung der menschlichen Denkungsart«. (*Vorrede* s. x–xii).

sprache. Oplysningerne om slægtskabet mellem de indoeuropæiske sprog indeholder næppe noget som Rask ikke kan have læst i fortalerne til WACHTERS og IHRES etymologiske ordbøger, som han har benyttet i den samtidige latinske afhandling.

Den vægt Rask (ndf. s. 161, 165) lægger på at sprogudviklingen nødvendigvis må have taget uendelig lang tid, minder om tilsvarende samtidige betragtninger hos LAMARCK (jf. RÁDL, *Biol. Theorien* I, 309: Im Sinne LAMARCKS wäre die Annahme durchaus folgerichtig, daß die Länge der Zeit ein direktes Maß für den Fortschritt in der Organisation abgebe.) Ligesom Lamarck opstiller klimaets konstans som særforklaring for, at arterne har holdt sig uforandrede i historisk tid i Ægypten, bruger Rask jødernes konservative ortodoksi som særforklaring for at hebraisken ikke har ændret sig.

Den tanke at »al sand Udvikling skeer i en Kredsgang, men dog ikke i en egentlig Cirkel; det er snarere en Spirallinie, hvori det Punct man gaar ud fra, kommer til at ligge under det, hvori man ender«, finder man fx. hos J. L. HEIBERG som udtryk for en hegeliansk tolkning af digtarternes udvikling (*Pros. Skr.* III, 224 (1828)). Rasks kilde har jeg ikke kunnet finde; det er muligt at selve de sproglige kendsgerninger har ført ham til denne erkendelse[6].

Ser man på afhandlingens slutning, forbløffes man over at se denne skoledreng foregribe Spencers udviklingsfilosofi. Men mest vil en dansk sprogforsker mindes om Otto Jespersen. Der er næsten ikke en sætning i den hele afhandling som han ikke kunne have skrevet under på. Det var synd at han ikke under arbejdet med sin bog om Rask dukkede ned i manuskriptbunkerne og fandt denne fortegning til sin egen sprogteori, og dermed endnu en bekræftelse på skruegængeteorien.

Betragtninger i anledning af det kreolske sprog. 1

Upåtvivlelig består Bogstavskriftens, denne Menneskeslægtens hærligste Opfindelses, Nytte især deri: at man derved

[6] Kredsløbstanken (men ikke skruegænge-ideen) genfindes i N. M. PETERSENS sproghistorie (I, 37): »Det synes at være Naturens Gang, at gaae ud fra de allerførste simple Grundlyde, derpaa at udvikle disse i mangehaande tvelydagtige Former, saaledes som i nuværende Islandsk og Højtysk, og derpaa igjen at vende tilbage til den første Simpelhed og Enfoldighed; saa at ogsaa i Sprogene, som i Naturens øvrige Kredsløb, Barndom og Alderdom bøje sig mod hinanden, og saaledes slutte Livets i dets Ophav og Ende simple, men i dets Midte kunstig formede og broget farvede Ring.«

sættæs istan til at oværskue vor Slægt i dæns fårskjællige Aldere åg Tilstanne åg i de fårskjællige Gradær åg Trin af Dannælse åg Fulkåmmænhed ællær af Råhed åg Ufulkåmmænhed, samt af Naturlighed ællær udskejjælsær, såm dæn æntæn *hel*, ællær store Dele af dæn i et uhyre langt tidsrum have gjænnæmgået. Mæn dæn såm ikke har følt ællær sælv prøvæt dætte han vil aldri kunne gjøre sig nogæn Fårestilling åm dænne Oværsigt hvordan, vor lærerig, vor undærholdænde dæn ær. Dætte ær et kårt inbegreb af historiæns nytte, dænne yppærlige Vidænskab såm lærær ås Fålkeslægtærnæs Handlingær, Hændælsær åg tilstanne. Mæn dæt ær ikke allene disse ting, såm bågstavskriftæn har opbevaræt. Dæn har tillige ved hine beskrivælsær ganske uvilkårlig mædelt ås de uvurderligste lævningær af alle de folkeslægtærs språg, såm have æftærlat sig nogæt skriftligt, dær ær kåmmæn til vore tidær, åg hærved sættæs *vi* da nu i stan til at oværskue dæn hele række af fårandringær, såm så mange fålkefærs Tungemål i så lang en tid have undærgået [*tilf.*: en ikke ringe Fårdel såm æftærslægtæn går glip af når vi ikke skrive naturlig åg ligefræm såm vi tale. Vo vil f. Æ. kunne gjøre sig dæt minste begreb åm dæt ængælske Språgs tilstan åg åm ordenæs fårmær i samme ved at se en ængælsk båg mæ mindre vært órs udtale står ved sidæn skrevæn æftær naturligere åg simplere Ræglær]. sådan en oværsigt ællær sammænligning ær dæt jæj hær vilde fræmsætte imællæm alle de tyskagtige Språgartær fra dæt græske intil dæt kreolske.

Ved at sammænligne dæt hebraiske Tungemål (såm nåk ær et af dæm hvorfra man har de pålidelig ælste lævningær) mæ andre vil man læt få ud at mænneskærne unægtelig fra først af intæt egæntlig Språg har haft, sidæn ære de først faldæn på ved visse dyriske lyd at betegne de sædvanligste gjænstændær åg handliggær. hær hafde man straks Navneord åg Gjærningsord; sidæn ved at bruge disse i videre åg flere fårholde åg stilliggær opkåm fårholdsord (præp.) åg de andre såkaldte taledele æftær-
2 håndæn. ti hærtil givæs man[ge] || spor i dætte Mænneskehedæns børnespråg ællær ælste til ås kåmne Skriftspråg. Andre åg nærmere bevisær får disse sætningær kan man ællærs hænte sig ved opmærksåmme iagttagælsær ovær hvorledæs børns taleævne æftærhåndæn udviklær sig, vorledæs de først æftær flere års fårsøg åg øvælse gradevis lære at tale samme Mål såm sine lansmæn åg nætop dæt at disse to så fårskjællige fræmgangsmådær

føre til ganske oværensstæmmænde slutningær ær dæt hærligste bevis får deræs egæn åg slutningærnæs rigtighed. Mæn vor uhyre lang en tid har ikke mægåæt innæn disse dyriske lyd har samlæt, fårbundæn, årdnæt, åg udviklæt åg dannæt sig til at blive sådant et tyggemål såm dæt hebraiske ær, åg vor stor skade, vor ubodelig et tab ær dæt ikke at vi slæt ingæn lævnjggær intæt spor mere have tilbage fra dænne hele tidsaldær [*tilf.*: åg vor ubodelig skade ær dæt ikke at jødærne, hænrevne af en urimelig åg oværdrevæn vedhængæn ved deræs fædrene sagær, åg fårmedælst de kristnæs undærtrykkælsær, ikke have ladæt sit språg gå dæn naturlige gågg. åg givæt ås til envær tid skriftær, vor vi have[6a] kunnæt se dæts oværgågge, hær ville vi da have haft dæn hærligste udsigt ovær et åg samme tyggemål fra de ælste til de nyeste tidær. Dæt samme kan sigæs åm dæt græske såm ågså ennu talæs; så hafde man haft en dåbælt hærlig udsigt dels vorledæs vært ænkælt språg får sig gik ovær i idelige fårandrjggær dels vorledæs de nyoprundne tyggemål immær gik længere bårt fra deræs modærspråg åg ælste stammespråg.] dæn række af fårandrjggær altså såm språgæt har undærgåæt fra de ælste tidær af åg lige til bågstavskriftæns opfindælse, ja et gåt stykke æftær dæn, disse have vi ingæn kjænsgjærnjggær får; hær må vi jælpe ås fræm ved gisnjggær.

Mæn dæt ær ikke ved disse gisnjggær jæj vil opholde mig hær, mæn jæj vil gå videre i disse betragtnjggær. vor lang tid mon dæt da ikke fræmdelæs have kåstæt innæn mænneskehedæns tungemål ær stegæn fra dæt trin vorpå vi finde dæt usle, simple åg i visse hænseændær næstæn barnagtige hebraiske til dæn grad af dannælse åg fuldkåmmænhed vorpå vi finde dæt språg de ælste græske bøgær have. ågså fra dænne hele tidsaldær (næmlig lige fra de ælste tidær til homér åmtrænt) have vi ikke minste spor til de nordiske ællær græske språg. mæn skue vi nu videre fræm så have vi en tæmmelig sammænhængænde kunskab åm di nordiske språgs oværgågge lige fra græskæn af, ti dæt ær jo en bekjænt sætning at græskæn ær ligesåm basis får de nordiske åg tyske språgartær, samt dæt ælste vi have af dæm. va dær nu have hindræt de nordiske språg jæg tænkær dels udvortæs årsagær dels måske deræs egæn sildigere opkåmst, så ær dæt vist at de ikke ære kåmne sålangt i deræs fårandringær åg fræmgågg på naturæns væj || såm de tyske språgartær, måske åg årsagæn 3

[6a] *rett. til* haver.

kunde være at 1) ifølge mænneskehedæns naturlige gągg behøvedæs dær en lągt læggere tid til at vandre dænne bane til ænde (næmlig til at danne sit språg fra dyriske lyd til et kunstigt system, åg dærfra igjæn opløse dæt i luttær ænkælte lyd [ɔ: *stavelser*] til vært begreb) end dæn vorpå vi ennu have set de nordiske språg fra græskæn af, mæn at 2) fårbindælsær åg fårblandælsær mæ flere folkefærd såm tale *andre* fårskjællige tungemål jælpe åg befordre i høj grad dænne banæs fuldændælse. — hæraf kan nu åg gåt fårklaræs, vorfår de nordiske språgartær ikke ære kåmne nær sålągt såm de tyske, åg vorfår grønlansken, sådan et besyndærlig særsyn, ikke ær kåmmæn længere en på dæt højjeste i sammænsætningæn, da dærimod de tyske språg allerede, i kreolskæn, ær nåæt dæn hele kres runt, åg kåmmæn tilbage til dæn fulde opløsnįgg af begrebærnæs udtryk. mæn får at fårklare disse ting må vi tillige ennu bemærke: at 3) språgenæs overgągge ællær fræmgąg på banæn aldri gjør så store åg kjændelig skrit såm når ný nationær opkåmme når språgæt fårplantæs til fjærne ejne, vor dæn daglige fårbindælse åg åmgang mæ de gamle språ*gfårvante* ophører. dætte kan åg megæt oplyse de tyske ællær saksiske språgartærs raske gągg, åg hæraf synæs man åg at kunne fårud slutte (apriori) at grønlanskæn ær et originalt åg sælvstændigt tųggemål, dær ikke kan udledæs af nogæt andæt, sådan såm tysk af gotisk, svænsk af islansk åg tysk å. s. v. næstæn alle de nordiske språgartær på græskæn nær kunne udledæs af hinandæn.

Dæn modsatte tilstan af hin ganske rå oprinnælse til tųggemålene ær når de have dannæt sig til et så kunstigt Helt såm f. æ. grønlanskæn. jæj må tale nogæt åm vori dænne kunstighed åg opløsning består. Man ser da at alt i værdæn fårandrær sig idelig, oprinnær fra ubetydelighed af, stigær til dæt højjeste, dærpå synkær dæt attær tilbage i et evigt krésløb, såm man sigær, jæj tror ikke dæt ær ræt at kalde dæt et krésløb æftærdi ingæntįgg går tilbage nogænsinde mæn fræm videre åg videre i dæt uændelige. ser vi f. æ. til mænneskæt dæt går lągt fra ikke ved dødæn til-
4 bage til dæn manlige || sæd ællær til fruæntimræts/dæn kvindelige æggeståk. dæt kåmmær væl til et lignænde punkt mæn aldrig til dæt samme, dæt ophører væl at være mænneske, mæn dæts dele adskillæs åg adspredæs, nogle tjæne orme åg kryb til føde andre dele give plantær næring, såm igjæn opædæs af dyr attær andre

blive måske evig til jord åg muld. de samlæs aldrig i evighed til at udgjøre samme mænneske igjæn. således åg mæ tungemålene de oprinne af ænkælte lyd, dannæs, udvidæs sammænsættæs, opløsæs attær i ænkælte lyd mæn aldrig de samme såm før (når dæt ikke sker ved unaturlig voldsåmhed), ja de få ikke engang samme inrætning igjæn. jæj synæs da man rigtigere måtte sige at alt i værdæn løbær åg fårandræs i en fortsat skruegænge, mæn ikke i et krésløb ti da måtte dæt kåmme engang tilbage til sælvsamme punkt vorfra dæt gik ud mæn dæt befindæs aldrig. således ær, se vi, tuggemålenæs naturlige gåg[7], således se vi dæt ær gået mæ de tyske lige fra græskæn af igjænnæm græskæn, gotiskæn, saksiskæn, hållanskæn kreolskæn, vært af disse har tabt nogæt af dæt fåregåændæs kunstighed åg inrætning fra græskæn af såm har de fleste ændælsær intil kreolskæn såm slæt ingæn har. således ær dæt åg gået åg går dæt ennu daglig mæ vore nordiske språg igjænnæm græsk, islansk, (færøisk), svænsk, nårsk, dansk. ågså vært følgænde af disse har tabt nogle af dæt ældræs inrætnjggær ja vært af dæm sælv fårandræs daglig. således har danskæn f. æ. tabt fårmærne ginge, gak, stat, de fulde (af falt) penger, en videre ær dæt nær ved at tabe biordene på -ligæn såm frimodeligæn, flertallæt af gjærningsord åg participær, de ære i dæt minste i munsprågæt gåæt ganske af brug. dærsåm dæt nu ær rigtigt at følge naturæn så ær dæt tåssæt åg urimeligt at holde på de ændælsær såm vil falde bårt af språgæt, især når dæt ær sådanne såm flertallæt i gjærningsordene ti vortil nytte de, pærsonærne kan jo i vort tuggemål dåg ikke udeladæs åg står dær vi, i, de || ved gjærnjgsordæt så kan man jo nåk se 5
dæraf at dæt ær flertallæt udæn at bebyrde hukåmmælsæn mæ så aldelæs unyttige åg overflødige ændælsær åg ordfårmær. mæn at dæt var rigtigt åg naturligt at lade sligt tabe sig hafde jæj får

[7] *Ud for det følgende er tilføjet i marginen*: Jæj synæs ællærs at finne mærkær på at latin åg græsk engang har stået på samme trin såm grønlanskæn ællær i dæt minste haft anlæg til at kåmme dær f. æ. mortaline? -qve, -ve, ja enåg af de romanske språg skal *f*ære opstået et aldelæs udæn grammaticalia, såm talæs på middælha*f*æts kystær i afrika åg asiæn unnær navn af lig*f*a frągka åg består af italiænske, spanske, portugisiske åg — arabiske ór rimeli*f*is fåragtæs åg fårsømmæs dætte mål, såm et afskum iblant språgene, når *f*il man dåg inse at alt *f*a dær ær naturligt ær ås *f*igtigt åg mærk*f*ærdigt. — mæn slige tig dær kunne gi*f*e så rigt et udbytte får iagttageræn riggeagtæs åg dærimo spille mągge deræs ti åg fli po at udfinne ennu flere på at lære de unyttigste åg tåbeliste tærminologiær ællær kunstspråg dær kun tjænær til [at] fårdugkle dæt skjønne, in*f*ikle dæt lætte; åg gjøre dæt inbydænde i *f*idænskabærne afskrækkænde får en*f*ær, såm nærmær sig. — [*f gengiver her et dobbelt gennemstreget f, se ovf. s. 157, ndf. s. 213*].

min part aldrig kunnæt få i hovedæt før jæj blev bekjænt mæ dæt kreolske språg såm åbnede mig dænne udsigt ovær tyggemålenæs naturlige gąg . .

Dæt ær virkelig åg en sjældænhed i naturæn jæj kjændær i dæt minste intæt andæt såm ær kåmmæn på samme trin. vært ænkælt begreb udtrykkæs hær mæ et egæt ord åg vær eneste undæraf-delig ællær skattering i begrebæt fordrær ligeledæs et egæt småord. åg alle ordene i sætnjggæn stillæs på dæt mest naturligæ åg passænde stæd, så at dær behøvæs til dætte språg slæt ingæn språglære blot ordbåg så at / fårdi man kan kaste vært ord op får sig åg se va begreb dæt udtrykkær. dæt har væl sammænsættælsær åg afledælsær mæn ingæn flæksionær. dæt ælste mænneskespråg har væl slæt ingæn af disse tre artær kjænt. jæj kan ikke vide åm dætte ågså mæd tidæn kan tabe disse to, mæn i vordan dæt en vil fårandre sig videre, så må dæt være undærholdænde åg lærerigt får æftærkåmmærne at betragte dænne gąg. grønlanskæn ær på lige dæn modsatte punkt af banæn, hær tagær man dæt ord først som udtrykkær hovædbegrebæt i en sætning, dærpå tagær man udtrykkene til de andre begrebær, åg hængær dæm til samme i dæn naturligste årdæn æftær deræs vigtighed, åg såledæs intil man har fåæt hele tągkæn udtrykt; dæraf [kåmmær], at når dæt ær sådanne tig såm ære indæn får grønlændærnæs tægkekrés blivær i alm. vær ord en hel tągke et kåmma ællær undærtidæn et punktum. mæn missionærærne gjore væl deræs til at opløse språgæt, fårdi de ikke ær vant til at tægke på dænne måde. dær behøvæs altså ikke hællær hær syndærlig
6 syntaks ællær ordføjnjgslære mæn dæs mere fårmlære, da || man kan ræjne en tre hundrede fårandrjggær i et navneord åg en syv tusænde i et gjærnjggsord. dæt ær mærkeligt at i jggæn af de to ydærste pųgtær behøvær språgæt ordføjningslære; åg på dæn ene af disse hællær ingæn fårmlære, på dæn andæn dærimod en så fårskrækkelig vitløftig fårmlære såm man æftær hin berægning kan tægke sig grønlændærnæs måtte blive; mit imællæm bægge såm i gr. isl. åg flere behøvæs nødvændig bægge dele fårdi hær udtrykkæs nogle begrebær ved egne ord, andre ved fårandrjggær i disse ords fårmær, attær andre bestæmmælsær i tągkæn ved ordenæs åg sætnjggærnæs hele stillig åg sammenhæg; hær behøvæs altså først ordbåg, dærnæst fårmlære, åg ændelig ordføjningslære. dæt synæs dærfår såm åm de språg dær stå på sådant

middæltrin ære de bæste fårdi de have mest fríhed mest afvæksliġ, ær ikke så kårt åg inviklæt såm dæt ene, åg ikke så vitløftigt såm dæt andæt af hine ydærlighedær. åg ær dætte sant da ær vist nåk íslanskæn et af de lykkeligste åg bæste blant dæm dær nu talæs i evropa, åg ære mig bekjænte. imidlærtid ær dæt dåg ågså vist at man kan udtrykke sig ydærst bestæmt åg kårt, i gronlanskæn åg at dætte språg just fårmedælst sin inviklede bygniġ mindre ær udsat får at blandæs åg fårdærvæs; ligesåm dæt ær vist at et opløst språg ællær et såm ær nær ved at blive dæt, ær ydærst udsat får at blandæs åg fårdærvæs, vilkæt ses øjjænsynlig af dæt danske: mæn så udmærke de opløste tuġgemål sig igjæn ved en høj grad af læthed at læræs, simpælhed i fåredrag åg hele ånd så dæt ær vist at vært har sine fårdele, mæn vilkæt dær har de vigtigste åg fleste ær måske ikke så læt at afgjore, dæt ær vist at man kan udtrykke sig ræt bekvæmt i alle, så vi æj behøvær at frygte nogæn fare får vort tuġgemål når vi lade dæt følge sin egæn naturlige gąg. kun hær såm i alt andæt: følg naturæn!

dæt vilde åg være sore lærerigt at betragte franskæn åg ængælskæn, såm ære nær ved at kåmme på lignænde trin. dæt første af disse har næstæn rent tabt sammænsættælsær || dær- 7
imod har dæt beholt afledælsær åg virkelige flæksionær [*i margin*: naturel; og, ýn] mæn dæt ær vanskeligt at iagttage dætte språgs beskaffænhed fårmedælst dæn afskyelige bågstaveriġ, man motte nåk først afskrive en hel båg ællær et stort stykke æftær en simplere rætskrivniġ før man kunde domme hæråm. dær blev da ikke nær så mągge ændælsær såm nu, mæn dåg nogle, mągge or har 2 fårmær såm fi åg fis (fils), sådanne vil vist mæ tidæn blive til virkelige flæksionær igjæn, nu uvtrykke de slæt ingæn fårskjællighed i begrebæt. når ændælsærne tabæs bag af ordene vil dær måske hængæs nogæt nyt til istædæn fårved samme f. æ. una, unæ — ýn, d'ýn. jæj gad vist åm man ikke skulde kunne fortsætte disse betragtniġgær såvít, åg udfinne vor ląg tid språgæts dannælse mætog så nøje at man dæraf (sammænholt mæ andre mærkær i naturæn) skulle kunne slutte vor lægge mænneskeslægtæn hafde været til; dåg dænne språgæts gąg synæs at være af en megæt fårskjællig hurtighed æftær de fårskjællige stilliġgær åg åmstænnighedær, dætte ville da måske[7a] fårvirre rægniġgæn.

dærsåm nu dænne række af fårandriġgær, såm språgæt

[7a] å *rettet til* o.

unnærgår[7a] ær dæn samme såm dæn alle mænneskelige tjg vandrær, da ser man nu åg vorfra de sammænsatte kunstige religionær, dær synæs så unaturlige, kåmme. mænneskæt har forst få[7a] simple begrebær[7b] gjættær sig fræm fra først af, dragær nu igjæn af disse ny slutnjggær åg gisnjggær åg såledæs i dæt uændelige. disse samlæs tilsist til kunstige åg unaturlige religionær, disse opløse sig attær i ænkelte tvivl, åg uvished samt i ren åg tydelig vidæn åg kunskab ællær mæ et or i fritægkeriæt. man ser da nu åg at dæt slæt ikke ær sagt at altjg fårandræs bestannig til dæt fulkåmnere, mæn kun [at] altjg fårandræs idelig, og kun ydærst få ællær åg slæt iggæn tjg tabær sig aldelæs. hijn sætnjg ær vist nåk blåt en oværdrevæn gisnjg af gus fulkåmmænhed — gus tilværælse [i][8] værdæn altså dæn tredie af 3 gisnjggær dær dragæs af hinannæn, åg såledæs megæt upålidelig

2. *Rasks latinske afhandling om slægtskabet mellem latin og de gotiske sprog.*

Dette lille arbejde findes i en stift indbundet stilebog i Add. 4° nr. 627 b. Heftet bærer påskriften *Nr. 8. — Forarbejde til Undersøgelse om de nordiske Sprogs Kilde*, men det kan næppe afgøres hvornår denne titel er skrevet. På tredje side[8a] findes en anekdote på latin om den engelske digter Pope (formodentlig kladde til en latinsk stil). Med et par liniers mellemrum følger så nedenstående tekst, der af Rask selv betegnes som »hæc epistola vel dissertatiuncula«. Den er rettet til en person som angives at have anset Rask for lettroende i etymologien; dette kan naturligvis være en fiktiv person som så ofte i de humanistiske epistler, men da man véd at Rasks latinlærer, rektor Heiberg, var skeptisk indstillet til etymologien (se ovf. s. 12), ligger det nær at antage at Rask har skrevet en latinsk stil til ham om dette emne. Rasks færdighed i romersproget er også så ringe sammenlignet med udkastet fra ca. 1808 i samme hefte, at man tør antage at det stammer fra en noget tidligere tid, muligvis fra 1806 ligesom det foregående stykke. For at give et uretoucheret indtryk af Rasks usikkerhed selv i meget elementære ting, har jeg ladet også de fejl der tør

[7a] å *rettet til* o.

[7b] *Oprindelig lød fortsættelsen:* såm samlæs i et kunstigt system åg dærpå opløsær sig i ganske få ægkælte begrebær i fritægkeriæt.

[8] *Der står en tankestreg, men denne synes at fordærve meningen.*

[8a] *Teksten og pagineringen (her tilføjet i ydre margin) begynder først s. 3.*

opfattes som lapsus, blive stående uden bemærkning. Den lille afhandling er omtalt og citeret af Marie Bjerrum s. 54 ff. Hun nævner at »Rasks udgangspunkt er Joh. Ihres Glossarium Sviogothicum (1769)«, som hun dernæst omtaler på grundlag af Jan Agrells *Studier i den äldre språkjämförelsens historia.* Men hun gør ikke opmærksom på at de fleste af de ideer hun tillægger Rask, allerede findes hos Ihre eller hos Wachter (se ovf. s. 66 ff.).

Sentio te nimiam credulitatem in rebus etymologicis mihi 1
adscribere, cum contenderem ut vere naturalis affinitas esset inter linguas septentrionales et latinam, etiamsi tamen magis incredulum, erroris timidum, et indicia certa ex linguarum natura severius poscentem fortasse non facile invenias. Sed Etymologia mihi quidem est veluti spiritus linguarum studii (grammaticalis), est illud vinculum, quo connectuntur singula vocabula invicem et cum significatione eorum, est igitur id quod cognitionem linguarum non interruptam facit seriem. || Non 2
igitur mirum si, hic uti in aliis rebus, tantum juvat vinculum istud veritatis certissimum documentum oculis assequi posse; et non superfluum et odiosum opus, uti spero, censeas, si in hacce epistola vel dissertatiuncula (nomen nempe[8b] non interest) rem istam vel tamen sententiam meam de ea exponere explicare et, quantum fieri potest, demonstrare coner.

Thesis mea igitur hæc est: Invenitur tot vocabula et cisalpinæ et transalpinis linguis communia atque tanta et tam penita inter structuras earum similitudo quæ unice ex affinitate naturali et nullo modo per casum fortuitum explicari possunt. Sed, quod bene notare velis! causam historicam quomodo et unde derivandus est ille nexus linguarum nullo modo perspectam habere profiteor. Non igitur latina verba ex gothicis linguis nec vice versa gothica ex latina deduco, quod sine dubio perito et integro cuique judici longe absurdius videretur, quoniam natio gothica inter maximas et antiquissimas gentes evropæicas habenda est et ista verba cum latina communia tam omnino penetraverunt (in) linguam ejus ut sæpe in remotissima ejus dialecto ex. causa islandica etiam inveniuntur, et quidem talia, qualia interjecti populi ignorunt; Latini vero non nisi parva admodum gens

[8b] *Herefter overstreget:* nihil facit ad rem.

et cujus lingua ex multis aliis græca inprimis et italicis serius composita est. Sed quæ de causa affinitatis illius equidem censeo, meræ sunt, fateor, conjecturæ, quas nemini obtrudere volo. Est etiam ut videtur necesse rem ipsam bene perscrutari, priusquam ad causam ejus inquirendam nos succingimus.

(sequetur continuatio) ||

3 Hujusce autem sic expositæ theseos demonstratio longe alia quam in ceteris rebus et sibi propria argumenta postulat, quæ necesse est ut præmittantur et ab utroque concedantur si conclusio mihi tecum conveniat. [*tilf.*: Hic *similitudo* est veluti cardo rei, omnia similitudine inveniuntur, inventa autem similitudine probantur.] Si nempe plura verba in utrisque istis linguis eodem plane modo litteras transformantia et speciem vel faciem ut ita dicam mutantia invenimus; tunc *regulam* invenimus quæ semper excluso casu fortuito *naturalem causam* (affinitatem nempe) innuit. —

Si porro alia vocabula de cujus affinitate nemo est qui dubitat (vel in una eademque lingua ubi derivationis causa formam mutaverunt, vel in duobus linguis, cujus affinitas et similitudo major est quam quæ locum dubitationi relinqueret, vel denique in duobus linguis, non affinibus sed ubi apertum est ut altera ab altera ista vocabula mutuata sit) plane easdem mutationes subisse invenimus, tunc certior et evidentior sit veritas; tunc nempe vidimus regulam istam, quam ex similitudine plurium verborum inter se abstraximus, non imaginariam esse, sed in rerum natura vere existere. Si autem aliquis etiam nunc contendere voluerit hancce rem totam et regulæ observationem fortuitam esse hic in linguis minus affinibus etiamsi naturalem et veram in linguis, quarum necessitudinem historice novimus; tunc idem est ac siquis dixerit naturam illic aliquid efficientem secundum regulas necessarias, sed hic plane idem efficientem sine causa et regula vel fortuito egisse, quod a contradictione aperta et absurditate non multum sane differre videtur. — ||

4 Istas autem regulas, quas veræ affinitatis esse indicia, quivis facilis concedit, prolixe eruere et explicare hic non est locus, et nescio etiam quemnam in locum te ablegam nisi fortasse in præfationem Lexici germanici etymologici autore Vachterio, quoniam admodum pauci hic tentaverunt aliquid, sed longe pauciores tamen bonum quid protulerunt. Solatio tamen utrique nostrum

sit quod non tam difficiles vel abstrusæ sunt istæ regulæ, ut non ipse eas bene noscas et si unum alterumve exemplum proferam longe plura ipse adjicere possis. Pauca modo sinas ut præmoneam

Transitus linguarum soliti præsertim igitur sunt sequentes

a — { *æ* *å* [senere tilf.?]
{ *e* — *o* exempla talium mutationum sunt
{ *i* — *u*

taka tekr tók, sv. *svafvel* t. *Schwefel* d. *Svovel*
fara ferr fór
verda vorde
pendo pondus

consonantium autem mutationes hi sunt imprimis

p — *b* — *f, v*
c — *g* — *h* — *j*
t — *d*
l — *n* — *r* — *m* membrum, μηρος

vallus — *vannus. samna* — *samla*
λειρια — *lilia* ||
{ σφ —*s* σφιν — *sin* 5
{ *schw* —s *schweigen.* σιγαω. *þílíkur* τηλικος
h — *g vehere vega, trahere draga*

l additur ὑψος *lopt, lypta.* ἧπαρ *jecur lifur.* ὑεω litt. *lyja* det regner

[*Herefter* s. 5-6 *nye opstillinger, delvis af de samme eksempler, men med dansk tekst. Man mærker sig især flg.* (se ogs. ovf. s. 71 ff):]

Inversion med v. *jubeo bióda bjude,* φυλλον *løv. lauf. solvo leysa los . . repo serpo*

Læbebogst. med Tungebogst. *hospes-hostis, verbum* litt. *wardas* t. *Wort barba* t. *Bart . .*

Læbebogst. med Ganebogst. λυκος *lupus, spühlen skola skylle . . ofn* sv. *ugn . .*

Tungebogst. med Ganebogst. *tvær* i. *qver kvær.* [*s. 7—8 tomme*]

Si autem talia sunt discrimina inter linguas artissimo neces- 9
situdinis vinculo conjunctas, immo etiam inter formas varias ejusdem in eadem lingua vocabuli, tum multo minus eadem inter differentiores invenire aliquis mirari potest. — — —

Non necesse est ut vocabula ista quæ in duabus vel pluribus linguis eadem esse, vel ex eodem fonte originem duxisse contendimus etiam plane eandem habeant significationem, sufficit sæpius ut affinem habeant. Sic nullus, uti spero, facile dubitabit *frændi* necessarius et *Freund* amicus, *focus* Latinorum et *fogo* Lusitanorum ɔ: ignis, *costa* et Lusit. *costa* ɔ: dorsum, *facies* et eorundem *face*, gena, Islandorum *tæfa* vulpes foemina et Danorum *Tæve* canis foemina, Isl. *einhvör* aliquis et Dan. *enhver* quivis et talia innumera plane eadem esse etiamsi non parum differt eorum significatio. Interdum etiam contrarium plane significationem habent eadem vocabula ubi historice demonstrare possumus ea re vera (non nisi) unum idemque esse v. c. *honos — Hån, hostis.*[8c]

Qvum porro flexiones tam differentes sunt, hoc de signific[io]ne jam dictum etiam jure optimo de terminatione dici potest, ita ut vocabula non statim judicemus differentia etsi ultimae litteræ eorum non eædem sunt, vel tales, quarum transitus facile pateat.

Sæpissime invenimus ex uno verbo duo exstitisse, si duas haberet varias significationes ex. gr. *pulvis—pollis* et vice versa duo in unum coaluisse si sonum (et significationem) similem habuerunt *tør* ex *þora* et *þurfa lede* ex *leita* et *leida*.

Hisce præmissis ad materiam ipsam jam transgrediendum est, et *primo* quidem loco *de singulis vocibus*‖ quæ et in [*tilf.*: græco-] latina et in gothicis linguis inveniuntur, agendum. Credo equidem meliorem linguæ latinæ partem si penitus eam inspicias cum nostris (cis/transalpinis) esse communem sed potius pauca eademque gravia proponere studebo et modo postea cum affinitas linguarum demonstrata sit et probata tempus foret in absconditos/abstrusiores[?] quoque linguae recessus penetrare. Hæcce igitur primum contempleris.

Magis fortasse illuxisset similitudo horum vocabulorum si ea secundum regulas istas etymologicas quibus probatur affinitas disposuerim, sed partim similitudinem nihilo minus satis claram esse spero/suppono, partim, si in eam ordinem et non secundum sensum eorum redacta essent non tam aperte inde pervidissemus quam necessariae sunt in vita humana et quam mature inventae, quas significent, notiones, ut igitur veluti inter aborigines linguae

[8c] *I eksemplerne s. 11 sammenstilles hostis: hospes.*

habenda sint[9] et non inter colonos tardiores/seriores (vel inter casualia) numeranda censeunt.

[Tilf. i margin:] hoc ad calcem tabellæ ponendum. Omnino in eum ordinem redigenda sunt, ut, quod propius ad radicem primam accedit vocabulum in linguis proximis primum quoque locum obtineat. Ad calcem vero adjiciendus est elenchus verborum singularium linguarum.

Transitus litterarum inter latinam lingv. et islandicam hi imprimis sunt

[herefter halvanden side med eks.; s. 13 dansk udkast til UA I, 50 f.]

Ne denique mireris uti in hacce dissertatiuncula omnes 13
gothicas linguas duobus solis græcæ scil. et et latinæ opponam, constat inter omnes ut in eandam linguarum classem ponendæ sunt, nunc una nunc altera imprimis tamen islandica reservavit priscam similitudinem, quam ubi inveniatur ut petamus necesse est. [*tilf. i margin*: nec mirandum unum aliudve vocabulus in alia dialecto exstinctum et alia retentum esse, idem nempe sæpissime invenitur in linguis maxime affinibus sic v. c. in svetica jam obs. *hale* quod nobis usitatissimum et vice versa. cum multis aliis, sic porro multa admodum[3] in Island. reservata,[æ] sunt[2] quæ omnino oblita[1] in Norvegia.] Nobis igitur magno est auxilio ut tot affines habemus linguas in altera quidem parte, sed dolendum ut non nisi duæ solum in altera recentiores nempe sic dictæ romanæ linguae ex omnigenis et undique desumtis particulis/vocabulis compositæ parvi sunt momenti ad haecce quae nobis proposuimus demonstranda statim nempe tam mirabile detorta sunt earum vocabula ut vix recognoscantur et dificillime ad etymon reducantur, partim fortasse ea ipsa verba quibus uti voluerimus a gothicis desumta essent et nil igitur inde bene concludi possit de similitudine/affinitate antiquæ linguæ romanæ cum gothicis. Nihilominus tamen interdum te ad eas relegabimus ubi nempe transitus litterarum ex eis evidentius patebit.

Eo magis utilitatis sunt reliquiae quæque antiquae linguæ latinæ et omnes sic dicti archaismi et [*tilf.*: aliae ejusdem verbis varietates et quam maxime deplorandum non nisi exigua admodum et valde tenua ex dialectis latinis nobis (superesse) relicta

[9] *Tilf. i margin*: et quam absurda sit eorum sententia quæ omnia hæc

esse.] cumprimis vero lingua hetrusca recentissimis temporibus retegi et illustrari incipiens.

Multo locupletior hocce uti quovis fere alio respectu invenitur græca lingua etc.

Hæcce autem quantæcunque divitiæ nihil fere sunt si cum abundantia gothicarum linguarum comparantur eæ nempe in plures duas præsertim classes diffunduntur, quæ iterum in pluribus singulis linguis solvuntur, quarum fere quæque jam diu litteris et scientiis sedule excultæ sunt etc.

[*Det nederste af siden tomt. På næste side*: Om Bogstavovergange eller Ordenes Forskjellighed. *Udkast til UA I, 59, 56 f. m. fl.*]

B. Utrykte bidrag til Rasks lingvistiske terminologi og systematik.

Da nærværende arbejde forelå i 2. korrektur, blev jeg opmærksom på en pakke (*NkS.* 4° nr. 149 f) i samlingen af Rasks papirer hvis indhold ikke var registreret og som derfor heller ikke havde været benyttet af Marie Bjerrum, skønt adskilligt deri har tilknytning til de sider af Rasks forfatterskab som hun har behandlet. Pakken synes heller ikke at have været benyttet ved udgivelsen af *UA*, idet den indeholder manuskriptet til afhandlingen om det lappiske sprogs oprindelse, der *UA* II, 322 erklæres for tabt[1]. Ifølge oplysning fra det kgl. biblioteks håndskriftsamling indeholder pakken papirer købt af H. K. Rasks bo 1875.

I det følgende meddeles notater som belyser de ovf. behandlede sider af Rasks forfatterskab.

1. *Afsnit af den oprindelige fortale til Isl.*[1]

Håndskriftet består af 2 læg, hvert omfattende 3 sammenfoldede folioblade. Det inderste blad i hvert læg er på hvidere papir og rimeligvis senere tilføjet. Sidste halvdel af den lille redegørelse for de prosodiske forhold findes på et løst kvartblad (fol. 5), hvis anden side indeholder leksikalske optegnelser til

[1] Der er dog ét stykke i *UA* som er trykt efter et hs. i denne pakke, nemlig »En Forelæsning over Sprogets Filosofi« (*UA* II, 373 ff.). Dette læg må formentlig under udgivelsen af *UA* midlertidig have været udtaget af pakken som en særlig fascikel. Af pakkens øvrige indhold skal her blot nævnes notater til *Ags.*[1] og til Rasks forelæsninger over arabisk.

islandsk. Heri citeres SILFVERSTOLPES *Bokstafverings-Teori* fra 1811. Skriften er gotisk undtagen i nogle notater fol. 3r og fol. 4r-v, der tydeligvis er sekundære. Da der (ndf. s. 190) hentydes til GRUNDTVIG, *Nordens Mytologi*, hvis fortale er dateret 28. oktober 1808, må udkastet stamme fra slutningen af dette år eller begyndelsen af det næste, men det er tydeligt at Rask ved flere senere lejligheder har foretaget rettelser og tilføjelser deri.

Lægget bærer i øverste højre hjørne påtegnelsen »Nr. 2«, men andre numre der hører sammen med dette findes ikke i pakken. Det har overskriften *Om Retskrivningen* og, som en slags foreløbig indholdsangivelse, følgende marginalnotat: »Sproget Litterat. Materie Form«. Ingen af disse angivelser stemmer med indholdet. Med latinsk skrift (og H. K. Rasks hånd?) er senere i margen tilføjet indholdsangivelsen: »Om danske Kunstord m. m.«

Det fremgår klart at stykket oprindelig har været beregnet til optagelse i fortalen til *Isl.*[1] og at det indeholder den »Samling til en fuldstændig dansk grammatikalsk Terminologi« som iflg. fortalen s. lii »blev for vidtløftig til her at kunne optages«. Det vil også ses at det har dannet forlægget til den terminologi der findes i fortalen til *Ags.*[1] s. 39—43, hvor mange af udtrykkene genfindes. Den her forelagte version har betydning i 3 henseender: Den viser at Rasks danske terminologi har været næsten fuldstændig fastlagt i 1808/9, skønt han i *Isl.*[1] kun benytter den med største forsigtighed. Den indeholder kritiske overvejelser og sammenhængende betragtninger der kaster nyt lys over Rasks opfattelse af grammatikkens grundbegreber, og den giver visse oplysninger om hans kilder. Den danner således dels et forarbejde, dels et værdifuldt supplement til den større afhandling *Om danske Kunstord* (*SA* III 244—283; iflg. udgiveren fra 1813; jf. ogs. det af MB s. 115 ff. refererede hs. *NkS.* 8° nr. 203 d II), hvor kun de nominale klasser og deres bøjning er behandlet. Henvisninger til parallelsteder i denne afhandling er givet i parentes i margen. Navnlig mærker man sig den lille afhandling om den prosodiske kvantitet og de forskellige tonehold (s. 178 ff.), der indeholder hovedtrækkene af Rasks toneholdslære som hidtil kun har været kendt fra *Retskr.* (se MB s. 222 ff.). Hertil slutter sig (på de indheftede blade fol. 9^{v}–10^{r}) Rasks forslag til danske betegnelser inden for verslæren.

De eneste nævneværdige termini som er kommet til senere, er dels kortformer som *Eje-form, -stedord, Byde-, Onske-måde,*

Handle-, Lideform (se ovf. s. 95), dels betegnelserne på de infinite verbalformer (der ganske vist er tilføjet i margen fol. 8r, men som udførligt kommenteres i senere optegnelser (ndf. s. 192).

Rasks oplysninger om kilderne til de anvendte udtryk er meget tilfældige; ikke uden grund retter han *min Hjemmelsmand* til *en eller anden Hjemmelsmand.*

Om Retskrivningen.

1r Mange vil måske det hele Foredrag forekomme alt for puristisk, men den Tid er, håber jeg, forbi, da man anså det for latterligt at ville uddanne Modersmålet til at kunne bruges i et bestemt videnskabeligt Foredrag, og anså det for rigtigere at beholde de barbariske ofte i sig selv ganske urigtig dannede Kunstord, da dog vort Sprog, når det behandles med Skjønsomhed og Indsigt ikke giver mange andre efter i Bøjelighed og Evne til at modtage gode nydannede Ord.

Vel kjender jeg de Indvendinger der plejer at gjøres imod indenlandske Kunstord, men de fleste forekomme mig alt for tomme og intet sigende, til at behøve Igjendrivelse[2]. Nogle af de vigtigste må jeg dog omtale kortelig. Således siger man at de gamle barbariske have nu fået en bestemt og almindelig antaget Betydning, hvorfor det altså ikke var værd at rokke deres hævdede Brug. Men hvorvel de have fået en bestemt Betydning så er det
1v dog ofte næsten umueligt || at se hvorledes de ere komne til den. Det koster altså megen Møje at gjøre Begyndere det begribeligt hvad de betyde, der må læres som blot Hukommelsesværk fordi der enten er slet ingen eller kun en meget svag Tråd, som forener Ordet med Begrebet, det skal betegne; gode danske Kunstord behøve derimod i det højeste blot en eneste Gang kortelig at forklares og oplyses og siden er det umueligt at glemme deres Betydning. De give altså en dobbelt Lettelse nemlig såvel for Lærling, som Lærer. Hvad det øvrige angår da behøver disse blot at bruges nogle Gange ensformig i forskjellige Forfatteres videnskabelige Værker og da ere de af ligeså fast og bestemt Betydning som de gamle barbariske, det kan heller ikke kaldes at udstøde de gamle af Sproget; ti de har aldrig været optagne deri, slige Kunstord der aldrig forekomme i den daglige Tale, aldrig en Gang i almin-

[2] *Tilf. i margen*: Vide Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache 1, 241 Note (u) [*sml. ovf. s. 28, note 36*].

delige videnskabelige Værker kan på ingen Måde siges at have fået Borgerret i Sproget, når de ikke ere indfødte der. Ja selv i andre Videnskaber tillader man sig efterhånden at fortrænge sådanne fremmede Ord, som ofte høres i daglig Tale selv af Almuesmanden (f. Eks. Moral), men her/i Sproglæren allene skulde det ikke være tilladt at udrydde sådant Ukrud, som aldrig var fredet af [*rettet fra* trængt igjennem til] den daglige Brug. At de gamle Kunstord hede omtrent ens i de fleste evropæiske Sprog, altså letter Umagen at forstås af Fremmede siger heller intet; ti kan de fremmede lære at forstå de øvrige Ord i Sproget, kan de vel og overkomme at lære disse få; ja forstå de de øvrige bør de jo af sig selv kunde forstå disse, når de ere ret dannede. [*tilføjet i margen*: NB de franske Kunstord i visse franske Grammatikker; *se herom SA III*, 254]. Desuden skriver vel ingen i et Sprog for at forståes || af Læsere der bruge et andet, men alle vel nærmest for sine egne Landsmænd. Vigtigere kunde det synes at de danske Kunstord ere så ustadige, enhver klager man, danner ny efter sit Hoved og man må altså lære et nyt Kunstsprog for hver Forfatter. Dette kan vel ikke nægtes at være temmelig grundet, men fordi Begyndelsen er ufuldkommen følger ikke at Tingen selv er uden Værd eller at forkaste, og med Tiden når man kommer til Rette om hvilket Begreb er Hovedbegrebet i det der skal udtrykkes vil man og snart indse hvilket Ord der klarest udtrykker dette og således snart vælge og fastsætte/beholde de beste, og forglemme de mindre heldige, der måske vare nødvendige til at udfinde hine. Desuden kunde også megen Vaklen undgåes når man ikke dannede slige Kunstord i Blinde men efter bestemte Regler, og ikke af Nyhedssyge eller Vedhængenhed ved det gamle forsmåede de gode der allerede vare dannede. Skal vi forsmå al Forbedring fordi vi ikke ved et eneste Skridt kan nå Fuldkommenhed? *SA III*, 253 *SA III*, 257 2r

I andre Videnskaber f. Eks. i Plantelæren ved jeg heller ikke om nogen er falden på at laste det at bruge danske Kunstord når man skrev på dansk, og selv at danne sig disse hvor de manglede, men det er som om Sproglæren skulde evig være det gamle Pedanteri underkastet, og underligt synes det, at den Videnskab hvorfra alle andre må hente, og efter hvis Regler de alle må danne deres Kunstord, ikke forsyner sig selv først. 1r

Sålænge jeg altså har samlet til en islandsk Sproglære sålænge 2r

har jeg og været betænkt på at samle gode danske Kunstord og har ikke lidet glædet mig at se adskillige af de jeg selv havde udtænkt at blive brugte i de nyere på Dansk udkommende Sproglærer. Jeg har også i dette Arbejde søgt at følge bestemte Regler, f. Eks. at Ordet må om mueligt omfatte hele Begrebet — hvis ikke dog Hoveddelen af samme, aldrig bør et Ord beholdes der blot
SA III, 262 udtrykker Bibegrebet [*rett. fra* Bitanken]. —

Ordet må udtrykke hele Begrebet eller dets Hoveddel så tydelig og klart som mueligt, så at Betydningen om mueligt kan indsees uden foregående Forklaring. — Om mueligt dannes overensstemmende med andre tilforn antagne Ord, hvilket meget hjælper til
2v at opfylde den første Fordring. || Aldrig bør et nyt dannes eller optages hvor der gives et, som nogenlunde holder Stik efter hine Regler — Ikke straks bruge et ganske nyt overalt med fuldkommen Udelukkelse af det gamle, men først i flæng med det, efter
SA III, 263 som de mindst støde Øret[2a]. — De derimod der i nogen Tid ere brugte af flere Forfattere, bør man udelukkende eller dog næsten udelukkende bruge.

Det synes her at være Stedet at kortelige fremlægge Resultatet af hin Bestræbelse for derved at gjøre Rede for de i nærværende Sproglære brugte Kunstord, og dette kan da tillige tjene som et Forsøg til en almind. grammatikalsk Terminologi på Dansk, da denne er såvidt jeg ved den første i sit Slags håber jeg sågmeget mere Tilgivelse for de mange Ufuldkommenheder der muelig vil findes (Man benytte hvad der måtte være godt, og berigtige eller forkaste Resten). [Ved] Ord, som jeg har funden brugt af andre anføres [min *rett. t.*] en eller anden Hjemmelsmand.

3r I at anvende selv de gode Kunstord må man forsigtig undgå al Tvang og hvad der vilde blive alt for stødende [*tilf.*: undgå at støde an må [ɔ: mod] vort Sprogs Ånd]. De danske Kunstord må ofte sættes i en anden Ordføjning/Forbindelse end de latinske f. Eks. Nominativus Singularis — Enkeltallets Navnendelse eller Navnendelsen i Enkelttallet. — ofte kan de gives ligeså bestemt og ofte mere forståelig især for Begynderen ved en anden Vending,
SA III, 263 en simpel Omskrivning, f. Eks. en relativisk Sætning ɔ: en Sætning hvis Hovedord er henførende. en konjunktivisk Sætning ɔ: en Sætning (som står) i/med den betingende [*rett. t.* betingede] Måde. De såkaldte grammatikalske Figurer især de ortografiske

[2a] Hertil nogle præciserende tilføjelser i margen.

behøve således ingen Kunstord og de latinske ere [*overstr.:* blot] at anse for gamle Pedanterier, som det koster langt mere Umage at lære og huske end det yder/giver Nytte at vide og anvende dem. — [*tilf. med afvigende skrift:*] Man invender også at man ofte må have to eller flere Ord til at udtrykke et af de fremmede med efter disses forskjellige Stillinger, men dette er jo en Anbefalelse for de ny Ord; ti det er da åbenbart at det gamle indbefatter flere Betydninger, som de ny bestemt adskille, hvilket jo altid må være os såre kjærkomment hvor det er om et bestemt Foredrag at gjøre. [*herefter med latinsk skrift en ny redaktion af de første af nedenstående artikler*].

Terminus Kunstord. *Terminologi* 1. Kunstsprog 2. Kunstord- 2v
bog.

Grammatik Sproglære[3] (Baden)[4] — *Grammatiker* Sproglærer, Sproglærd, Sprogkyndig, Sproggransker. — *grammatikalsk* — kan ofte udtrykkes ved Sammensætning med *Sprog-* f. Eks. Sprogundersøgelse.

Ortografi 1. Retskrivning (= Skjønskrivning.) Skriverigtighed. 2. Retskrivningslære. *ortografisk* med Gen. i Sammenst.

Alfabet Bogstavrække *alfabetisk* Bogstav- f. Eks. Bogstav-orden (Møinichen[4a]) Abcorden (Peder Syv).

Vokaler 1. Selvlyd 2. Selvlydstegn (selvlydende for langt Baden, Selvlyder Sommer for tysk, hin Sammensætning synes mig bedre da den indeholder to gamle Ord i deres gamle Ford [ɔ: Forbindelse?]).

Konsonanter 1. Medlyd 2. Medlydstegn (medlydende Baden, Medlyder Sommer).

Diftonger Tvelyd (dobbeltlydende Baden, Dobbeltlydere Sommer. Hint er overensstemmende m. Tvekamp, hvor to kjæmper sammen o. fl.).

[3] Rask har først skrevet *Sproglære*, dvs. han har villet gå ud fra de danske former; men han har straks besluttet sig til at gå ud fra de velkendte latinske. I det senere udkast [ndf. s. 192] og i *Ags.*[1] går han ud fra de danske; rækkefølgen er overalt systematisk. Rasks brug af understregning er meget inkonsekvent; i nærværende gengivelse er alle de fremmede termini kursiverede; desuden de danske som Rask har understreget.

[4] Det vil som regel af bibliografien ndf. fremgå hvilke grammatikker Rask henviser til med forfatternavn; for Badens vedkommende findes de fleste af de citerede udtryk i hans *Grammatica Latina* (1782; 3. udg. 1795), færre i hans danske grammatik. Henvisningerne til Nissen gælder oftest dennes græske grammatik (1798; 2. udg. 1807).

[4a] J. B. Møinichen, *De nordiske Folks Overtroe, Guder . . . i Bogstavorden* (1800) (jf. ovf. s. 29).

3v *Hyfen* (le tiret) Bindetegn Aphelen[4b].

Aksent Tonetegn Aphel. dog burde dette Ord ikke misbruges. [*i margen:* Udtalemærker/tegn; *fol. 6r:* Aksent 1. [Tonehold *rett. t.*] Tonefald, 2. Tonetegn].

Distinksionstegn Afdelingstegn.

Apostrof Udeladelsestegn (Baden).

Diæresis Adskillelsestegn ell. rettere Fraskillelsestegn. Derimod Skjælnetegn/punkt/streg eller Adskillelsest. det er ved Runerne og i Arab. Spr. (isl. bönd ɔ: Bånd hvoraf bundne Runer).

Parentes Indslutningstegn (Baden) bedre ligefrem Klammer.

Citasionstegn Anførelsestegn ell. Gåseøjne.

Spørgsmålstegn — Råbetegn (ikke Forundringstegn som Baden har, men det bruges ved alle Udråb. [*tilf. i margen*: Udråbstegn].

Abbreviatur Forkortelse.

Udtalemærkerne kan ingen almindelig Bestemmelse modtage eftersom de bero på ethverts Sprogs Skrivebrug, men om Tonemærkerne og deres Forhold til den såkaldte Kvantitet kunde man iagttage følgende. Man har ofte forblandet disse to Ting (Tonen og Vægten [*rett. t.* Tonehold og Tonevægten; *tilf. i marg.*: Tonefald[5] synes mere at udtrykke *cadence* eller Aksent i Stemmen i hele Læsningen] med hinanden, og ligeså ofte adskilt Begreberne på en aldeles fejlagtig Måde. Højsgård synes således at fare aldeles vild når han antager 4 Slags prosodisk Beskaffenhed ved Selvlydene nemlig 1) Aksent eller Tone 2) Tid eller Tonehold 3) Kvantitet eller Længde i Vers og 4) Åndelav, det er mig ikke mueligt efter hans Beskrivelse at gjøre mig noget ret Begreb om disse Arter. Vist er det at Underafdelinger her gjøres til til Hovedarter og han tilstår selv »akkurat at tale ere disse Egenskaber ikkun 3 Slags«[6]. Ligeså ganske synes Nissen at fare vild, når han

[4b] H. von Aphelen, *Fransk Sproglære* (1775) s. 1.

[5] Høysgaard bruger i 2. Prøve (*Da. Gram.* IV, 225) *Tonefald* for hvad han senere kalder *Tonehold*. Rask sigter dog snarere til Bloch, *Gr.*[2] 12, hvor *Tonefald* bruges om accenten i vers.

[6] Rask har øjensynlig læst det citerede sted hos Høysgaard (*Da. Gram.* IV, 266) overfladisk og uden forståelse. I virkeligheden kommer han selv til samme resultat som Høysgaard. Blot negligerer han den melodiske accent (som H. behandler under pkt. 1) og indfører en skarpere adskillelse mellem kort og lang vokal som overordnet over modsætningen mellem stød:ikke-stød (»Åndelavene«), se oversigten ndf. s. 181. Høysgaard påpeger med stor klarhed at det man kalder »kvantitet i vers«, i dansk blot er trykaccent; at han opfører åndelav som en særlig prosodisk egenskab på linie med melodisk accent og trykaccent er fuldt berettiget.

i sin græske Gr. p. 9. vil gjøre det sandsynlig at de gr. Aksenter have betegnet en Tone der skulde fremhæve en vigtigere Stavelse i et Ord, omtrent ligesom i vort Sprog en *aksentueret* Stavelse er forskjellig fra en *ved Kvantiteten lang* Stavelse, til Eks. på det første anføres *Herre, Smørret, Stad,* på det sidste *Hære, Døren, Stat,* men man ser let at alle disse Ord ere både aksentuerede og tillige lange så at man deraf skulde tro der slet ingen Forskjel var[7], men uden at opholde os længer derved mener jeg Sagen kan betragtes at hænge således sammen. Enhver Stavelse kan enten fremsiges med en særdeles || Vægt og Tone, eller uden noget sær- 4r
deles Eftertryk, blot med så megen Lyd som behøves til at gjøre den hørlig som en egen Stavelse. Den første Beskaffenhed kalder man rettest *betonet* den sidste *toneløs,* dette er hvad man efter Latinen plejer at kalde *lang* og *kort* i Vers, men at denne Benævnelse er upassende sees let; ti f. Eks. i *Onde, Herre, værre, falde, kom*! o.s.v. er Udtalen meget kort og dog ere alle disse i og for sig selv lange af Kvantitet; altså på en Gang korte og lange. Derimod kan man uden mindste Forvirring sige at disse og lignende Ord have den første Stavelse *betonet* den anden *toneløs,* og dette er alt hvad der kommer i Betragtning i Verselæren, det kommer slet ikke an på om Tonen er lang, kort, stødende, rullende ell. deslige blot om den har en Tone, hvad man altså med Grund kan kalde *betonet,* eller ingen, det er om den er toneløs f. Eks. i *være vær*! *værre værd, Vælde,* er Tonen højst forskjellig, ikke desmindre ere de første Stavelser alle *betonede* (longae ¯) de sidste *toneløse* (breves ˘)[8]. Den hele Egenskab Kvantitet mener jeg man passende burde kalde Tonegrad, eller *Tonevægt.* Har man nu et klart Begreb om Tonevægten og den[s] Underarter Toneløsheden og Betonelsen, så ser man let at den først[e] kan efter sin Natur som består i en Mangel ikke vel modtage noget [*sic*] Underafdeling. Den sidste derimod, som man også kalder *Tonehold* eller blot *Tone* kan være || meget forskjellig. Først adskiller den sig i to 5r
Hovedarter den lang[e] og den korte. Her bruges disse Ord med rette; ti enhver kalder Vokalen i *være, Huse* o. desl. lang, men i *værre, hos, os* o. desl. kort. I Almindelighed synes man ikke at

[7] Også Nissen har tydelig nok samme opfattelse som Rask; misforståelsen beror på at Nissen bruger »ved Qvantiteten lang« om fonetisk, ikke om metrisk længde.

[8] *Tilf. i margen*: de ubestemte (ancipites) f. Eks. en toneløs som kommer i en vis Afstand fra en betonet *bedrōvelĭg, Bedrōvelighedĕn.*

have bemærket flere Arter. Man har søgt at tilkjendegive Længden ved Selvlydenes *Fordobling* (eller *Understøttelse* som) i Hollandsk (og Tysk), Kortheden ved de påfølgende Medlyds Fordobling som i Islandsk og Svensk, begge Dele ere i sig selv lige urigtige; ti man hører lige sålidt i det ene Tilfælde to Selvlyd, som i det andet to Medlyd, men det viser at man har troet at have Betegnelsen fuldkommen når man kunde adskille disse to Hovedarter af Tone, og neppe en Gang bemærket de øvrige. Selv Sproggranskeren Silfverstolpes Forslag til en ganske ny og fuldkommen Retskrivning for Svensken lader sig nøje med disse to Toneholds Adskillelse uden engang at tage Hensyn på de toneløse som endnu kunde [*rett. t.* kun] forveksles med de lange[9]. Men ved nærmere at betragte Sagen mærker man at både de lange og korte Tonehold kunde være meget forskjellige. Jeg vil fremsætte og beskrive dem jeg har bemærket der findes i Dansken, og hvorom jeg har et klart Begreb. Højsgård har bemærket 4 slige Åndelav som han kalder dem. I nogle enkelte Tilfælde findes dog endnu to andre så at man i alt får 6. De lange ere 1) *det langsomme* (langjævne) f. Eks. *Fader Moder leve Huse høre.* 2) *det frastødende* (dobbelte) f. Eks. *Havet, Mod, at se, lev, hør, Hus.* Det synes ligesom at støde Medlyden tilbage fra Selvlyden, hvoraf jeg har taget Navnet. 3) *det slæbende* (som Højsgård ikke har kjendt)[10] synes i Dansken kun at findes i visse Udråbsord f. Eks. *så!* i Forundring (næsten *såå*) *hu! nå!, å! i!* Tysken har det i flere Tilfælde f. Eks. *wahr.*

De korte ere: 1) det *rappe* (kortjævne) som: *falde, oppe, hurra, Hør.* 2) det *tilstødende* (stødende) f. Eks. *Fadder, han kom, hen, et Fjæld, Muld, Hørren, ellers.* Det synes som man med et Stød forenede Selvlyden så nær og inderlig som muelig [med] den påfølgende Medlyd, hvoraf jeg har taget Navnet. 3) det *rullende*, som Højsgård ikke omtaler[11] består i at man ligesom fortsætter Medlyden, næsten som om man gjentog den mange Gange. Det findes i Dansken kun foran de flydende Bogst. f. Eks. *myrde, Vælde,* det fran[ske] *e finale* medfører det samme Tonehold, i den jyske Sprogart forekommer det meget hyppigt især når et *e*

[9] Rask sigter utvivlsomt til A. G. Silverstolpe, Försök till en enkel, grundriktig, och derigenom oföränderlig Bokstafverings-Teori för Svenska Språket (1811) s. 14 f., hvor vokalerne deles i lange og korte. Rasks indvending er uklar og næppe berettiget.

[10] Høysgaard omtaler det udtrykkelig som en særart af det lang-jævne (*Da. Gram.* IV, 274).

[11] Også dette nævner Høysgaard under det lang-jævne (jf. Rask, *Retskr.* 46).

er bortfaldet i Enden. [*tilf. i margen*: *Skin, Ven,* eller *Skind, Lang, Land*].

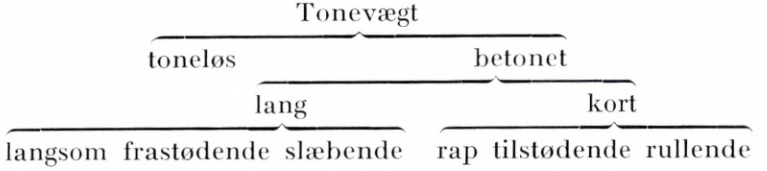

[11a]*ren* og *uren* (purus og impurus) i dette Ord synes virkelig 4r
ikke at være den allermindste Sands i det mindste ikke efter vort Spro[g]s Natur. Man gjorde upåtvivlelig bedre i at kalde dem *åbne* og *lukte*.[12]

Mærkebogstav således oversætter Dr. Bloch *littera characteristica*, og dette synes ret passende, Nissen kalder det *Kjændemærkebogstavet*, som er alt for langt, måske det altså endnu var rettere at kalde det *Kjendebogstav*, hvilke[t] da havde Overensst. med *Kjendesifre* for sig, og tillige langt nærmere synes at tilkjendegive et sådant Bogstav, hvorpå man kjænder Formen.[13]

Hiatus Selvlydssammenstød. *Positsio* Medlydssammenstød.

Formforandring [*rett. t.* Forandringsmåde] Flexion.

Dannelsesmåde Formatsion.

En *Form* af et Ord er 1) et Ord i et vist Forhold, der udtrykkes 4v
på Ordet selv, og således forskjelligt fra *Endelse* som blot betegner et Tillæg, som hænges bag til Ordene f. Eks. *mánadar* Måneds er Ejendomsformen af *mánadr* Måned, men *ar* er Ejendomsendelsen i dette Ord. [*tilf. i margen*:] Det er også forskjelligt fra *Ord* ti f. Eks. *mánadar* og *mánadir* ere forskjellige Former af samme Ord. *madr* er et Hankjønsord, *kona* er et Hunkjønsord, *gódr* er en Hankjønsform, *gód* en Hunkjønsform, *-r* er en Hankjønsendelse, *-a* en Hunkjønsendelse. [*tilf.*: Flerkjønsord. Nissen κελευθος]. 2) er Form en Samling af flere til en Klasse sammenhørende enkelte Ordformer f. Eks. den handlende lidende Form af Gjerningsordene, o. desl. Dette kan ingen Tvetydighed forårsage efterdi der altid tilføjes et Ord, som angiver Klassens Navn, F. Eks. Nutidsform. 3) den enkelte Form af en sådan Samlingsform, som N° 2 er forklaret, som anses for Hovedformen i den hele Klasse,

[11a] De flg. 14 linier med latinsk skrift.
[12] Jf. ovf. s. 54 note 16.
[13] Jf. ovf. s. 56.

i denne Forstand kan man sige *elskast* er den lidende og *elska* den handlende Form af dette Gjerningsord.

[13a]*forma* Gjernings-/Hovedform f. activa. Handlingsform pass. Lidelsesformen, eller endnu bedre Handleform og Lideform. — hebraiske arab. Konjugatsion ɔ: *Handlingsform*! bliver altså ikke så passende, heller *Gjerningsform* (= Tillægsform, Biform).

6r *Etymologi*, Oprindelse (Baden) kan bekvemt bruges i Sammenhæng hvor *Ordene* ell. deslige går foran, ellers Udledning.

Analogi Lighedsregel, Overensstemmelse.

analogisk 1. overensstemmelse, 2. regelret.

Anomali Uregelrethed, Afvigelse.

anomalisk uregelret, afvigende.

Leksikon Ordbog P.S. [ɔ: P. Syv]; *leksikalsk* Ordbog-, *Leksikograf* Ordbogskriver.

Etymologi Formlære.

Orddannelse [*jf. ndf. s. 187*].

Syntaks Ordføjning, Ordføjningslære.

Prosodi Versekunst (Baden) måske bedre Verselære.

[*I margen*:] *Dialekt* Mundart [*tilf.*:] Sprogart.

Fleksion Formforandring, *fleksibelt* foranderligt, *infleksibelt* uforanderligt, *flektere* forandre.

Abundantsia flerformede overflødige, overflødigformede.

Heteroklita forskjelligformet.

Taledel Baden (*pars orationis*) Ordklasse.

Artikel Bestemmelsesord, Kjønsord, (Navnestøtte Højsgård.) bestemt-ubestemt ell. mindre [godt] bestemmende/-te. [*tilf. fol. 5v*: Upasseligheden af Ordet Kjønsord vises meget godt i Tilem. t. Spr. 13[14]. Anmærkningen. Desuden har de Sprog Artikkel som ikke have Kjønsforskjel f. Eks. Engelsk og Kreolsk, og omvendt f. Eks. Latin].

Nomen Nævneord eller Nævningsord Baden.

Substantiv Navneord, Hovedord dette er noget ganske andet, ikke alle Subst. ere Hovedord i Sætn, og andre Ordklasser [kan også være Hovedord].

Nomen Propr. Egennavn, (isl. [formen mangler]) Navn. (P.S. Egne-Navne).

[13a] De flg. 4 linier med latinsk skrift.

[14] J. N. Tilemann *Kortfattet tydsk Sproglære* 1798 [2. udg. 1802]. *Kjønsord* bruges bl.a. af Bøgh og Sommer.

Apellativ Fællesord.

Adjektiv, Tillægsord.

Numer. Talord. Nissen og alm. antaget. Gives uden Grund en anden Plads af nogle Nyere; deres Begreb og Brug er Adjektivisk. De af dem der kunne forandre[s] ligne Tillægsordene langt mere end Pr. gjøre. 6v SA III, 269

Cardinal. Mængdetal Hovedtal Baden, Grundtal.

Ordinal Ordenstal (Baden).

Distrib. Fordelingstal.

Multipl. Mangfoldighedstal ell. Fordoblingstal.

Proportion. Forholdstal.

Temporalia. Alderstal.

Pronom. Stedord (Sommer/Nissen) Forord for tysk. Hjelpenavn Højsgård. Vel tilstår jeg at dette Ord ikke er så godt som det syntes før man blev enig om Oprindelsen til *Stedmoder* eller *Stifmoder.* Men imidlertid 1) synes det umueligt at få et bedre og 2) har det så mange Autoriteter at det allerede kan gjøre Fordring på nogen Hævd og 3) er det dog og dannet temmelig overensstemmende med Sprogets Ånd, vi sige *igjennem* og *Gjennemgang, igjen* og *Gjenganger, imellem* og *Mellemrum,* hvorfor ikke nu ligeså vel *isteden* og *Stedord.* SA III, 270

Personal. personlige.

reciproke tilbagevisende.

Possesiva Ejendomsstedord.

Demonstrativer bestemmende.

Relativ henførende.

interrog. spørgende.

Deklinat. 1. Formforandring 2. Forandringsmåde, Bøjningsart Bloch (?) indbefatter også Konjugatsion.[14a]

Kasus Forholdsform Faldendelse (Baden).

Nomin. Nævnendelsen [*m. lat. skr. tilf.*:] *Nævneform*: den Form, hvori man nævner Ordet. SA III, 273

Vokat. Udråbs/Kalde-endelsen.[14b]

Akkus. Gjenstandsendelsen.

Dat. Hensynsendelsen.

Ablat. Redskabsendelsen.

[14a] Jf. *Ags.*[1] 40.

[14b] Ved tilføjelser i margen er *Nomin.* og *Vokat.* sammenfattet under *Casus rectus* Nævningsendelser, *Akkus.* og *Dat.* under *obliquus* Forholdsendelser.

Genit. Ejendomsendelsen [*tilf. m. lat. skrift*: Ejeformen] egentlig er det vel nærmest Ejeren her skal tænkes på, men desuagtet har dette Ord d. Analog. med Ejendomsstedord for sig og di [ɔ: deri?] kan det godt forklares da man her ved Ejendom ikke skal tænke på det der ejes, men blot på Forholdet som har Sted imellem Ejeren og det han ejer. [*tilf. m. lat. skr*:] Dog kunde det bekvemmere betegne Status Konstr. og *Ejeformen* derimod Genitiv].

Numerus Talform, Tal.

Singul. Enkeltal Enshedsform [*fejl for* Enheds-?] (vel dannet men unødvendigt).

Dual Tvetal. Total.

Plural Flertal Flerhedsform.

Genus Kjøn, Slægt.

Mask. Hankjøn 2. Hankjønsord (Højsgård).

Foemin. Hunkjøn 2. Hunkjønsord.

Commune Fælleskjøn. Højsgård.

7r *Neutr.* 1. Hverkenkjøn (Højsgård) 2. Hverkenkjønsord Intetkjøn (Bloch Nissen) Hint synes langt rigtigere; ti der skal blot udtrykkes at et Ord ikke hører til noget af de to naturlige Kjøn, men hertil have vi det bestemte Ord *hverken*, hvorfor da bruge det ubestemte? Desuden indeholder Ordet Intetkjøn en Modsigelse; ti det er jo dog et grammatikalsk Kjøn, kun hverken Hankj. eller Hunkjøn. Endelig svarer Ordet Intetkjøn ikke heller til Begrebets Udstrækning, ti det er ikke blot Ting, som indbefattes derunder men også Personer, når man ikke bestemmer hvilket af de to Kjøn man mener, eller man mener dem begge. Derfor sætte Islænderne bestandig og Latinerne ofte Tillægsordet i Hverkenkjøn når de tale både om Mand og Kvinde. Derfor ere så mange Ord både i Islandsk og Dansk af Hverkenkjønnet når de skulle indbefatte begge Kjøn f. Eks. et Dyr, et Menneske, et Par, et Søskende, et Barn, et Best, et Nød (et Kre), et Svin (Galt So) et Høns (mest i Flert) o. m. fl. [*tilf. i margen*: det er således vel heller ikke uden en naturlig Grund at vi sige *et Spøgelse*, skjønt Smørelse, Hæftelse, Understøttelse o.s.v. ere alle af Fælleskjønnet.] Det er jo meningsstridigt at kalde dette Intetkjøn, da det netop indbefatter begge Kjøn kun at der bestemmes *hverken* det ene eller det andet[15].

[15] Ikke des mindre går Rask i *GramAfh.* over til *Intetkjøn*, jf. ovf. s. 94.

Motsion Kjønsforandring (Brøder[16]) (*Kjønsdannelse* Nissen).
Gradus Grad, Sammenligningsgrad.
Positiv den første Grad
Komparativ den større Grad, den anden Grad er ubestemt.
Superlativ den største Grad
de opstigende
de nedstigende
den mindre 7v
den mindste.

Comparatsion Gradforandring — Gradforhøjelse er mindre passende fordi Graderne som sagt også kan forringes eller fordybes, med mindre man taler udelukkende om de opstigende, og da kunde man til Modsætning bruge *Gradfordybelse* eller *Gradforringelse.*

Verba Gjerningsord (Baden) (Hovedord Højsgård) — Tidsord udtrykker kun et Bibegreb. [*tilf.*: nu, før, engang ere Tidsord] [*tilf. i margen*: Man har jo i flere Sprog f. Eks. Kreolsken Gjerningsord uden Tidsbegr. som først udtrykkes med egne Ord. Men derfor ere de vel dog Gjerningsord.] Gjerning er vel ikke altomfattende, da nogle Verba udtrykke en Tilstand, men det betegner dog et Hovedbegreb, som også virkelig kan udstrækkes til de aller fleste. F. Eks., når man siger: jeg slår [*rett. t.* tvinger?], jeg tvinges, jeg slås, jeg handler, jeg [*overstr.*: snorker] går o.s.v. så tænker man sig dog at der sker en Gjerning ti herved tages ikke Hensyn til den handlende ej heller til Gjenstanden men blot til Tingen selv der sker. Ved Handling tages ikke Hensyn Gjenstanden og ved Liden ikke [*rett. til* . . . . . ingen] på den som frembringer Lidelsen, hvorfor disse tre Ord ikke synes så upassende som nogle have troet.

Verba auxiliaria Hjælpeverba Hjælpeord.
Impersonalia upersonlige.
Defektiver ufuldstændige (Nissen mangelfuld).
anomalia uregelrette (afvigende Nissen).
Transitiver indvirkende påvirkende.
Intransitiv Nevtrum [u]virkende, eller Gjenstandsløse.
Resiprok tilbagevirkende gjensidigvirkende.
Aktiv handlende Form.

[16] C. G. Bröder, *Praktisk latinsk Grammatik* oversat af Georg Sverdrup (1801), 38.

Passiv lidende Form.
Deponens lidendeformet, lideformet.
Nevtrum hverkenformet.

Modus Måde. Handlingsmåde synes ikke så godt, da de samme Måder findes i den lidende Form som i den handlende.

Indikat. den fremsættende.
Konj. Subj. den betingende.
Optativ den ønskende.
Imperat. den bydende.
Infin. den upersonlige, ubestemte. rettere personløse.

Tempus Tidsform, Tid.

Præsens Nutid den nærværende Tid.
Præter. Fortid, Forgangenhed (Bloch, den forbigangne).
Imperf.
Perfekt
Pluskv.
Futur. Fremtid.

8r Talform.

Personer
den første
den anden
den tredie.

Partisipper et Begreb, som det er meget vanskeligt at udtrykke på Dansk og få have forsøgt derpå. Ved det lat. Ords Dannelse har man taget Hensyn til at disse Ord have noget af Tillægsordets og noget af Gjerningsordets Begreb i sig. Højsgård [*overstreget*] har derfor og kaldet det *Blandingsord,* der vel ikke er så klart og Nøjagtigt, men dog har Analogien med det lat. og det tysk[e] Mittelwort Ulfil.[16a] for sig. Vilde man se meget nøje på Begrebet kom man til at kalde dem: *gjerningsordagtige Tillægsord,* eller måske Tillægsgjerningsord, ti Hovedbegrebet i dem er unægtelig adjektivisk [*tilf. i margen* (*jf. ndf. 192*): Tillægsmåde *Part.* Tillægsform, *Supin* Biform dette kan ikke forblandes med Tillægsordform, Biordform]. [*herefter, uden klar tilknytning*: *Grund-Nævneform* eller *Handlingsformen*; jf. ndf. s. 192].

Adverbier Biord — *adverbialsk* biordagtig (Omstændighedsord Nissen).

[16a] I Fulda-Zahns udgave af Ulfilas (1805) finder jeg ikke *Mittelwort* (Schottelius) anvendt for participium.

Partikkel Småord = Småsvend, Smådreng; smått er jo Enk.
Konjunksioner Bindeord (Nissen) Bindingsord (Højsgård).
Præpositsion Forholdsord (Nissen). Ligesom Kasus ere Forholdsformer eller Formforandringer, hvorved udtrykkes Forandringer i Nominernes Begrebsforholde således ere Præposits. selvstændige Ord, der udtrykke det samme, hvor egne Former fattes. Der måtte nemlig være en alt for stor Mængde Former, dersom de skulde slå til at udtrykke alle Skatteringer af Begrebernes Forholdsforandringer, hvorfor og de fleste Sprog kun have egne Former til nogle af de aller hyppigste, og man finder bestemt at i de Sprog, hvor der ere mange Forholdsformer ere der kun få Forholdsord f. Eks. i Grønlandsken og ligeså omvendt. Man synes || altså i Overensstemmelse med Forholdsformer, bekvemt 8v
at kunne kalde dem Forholdsord. — Forsætningsord som Højsgård kalder dem duer ikke ti dels er det en ligefrem Oversættelse af det latinske, men som efter det danske Sprogs Natur betyder noget langt andet end det latinske, dels er den latinske Benævnelse taget af noget uvæsentligt, og noget som slet ikke hører til Ordets Begreb.

Interjeksion Udråbsord [*i margen*: (Nissen Følelsesord)]. Sætningsord Dichman. Det sidste er altfor dunkelt og fordrer en lærd Udvikling før det kan forståes, og er kanske endda ikke så ganske rigtig; ti det indeholder ikke så meget en Sætning, som rettere en Følelse, og ikke såmeget en hel Følelse som meget mere et enkelt Udbrud af samme. Udråbsord er meget klart og let at forstå, har Overensstemmelse med *Udråbsendelse* (Vokat.) *Udråbstegn* og mange gode Autoriteter for sig, hvorfor det vel rettest beholdes.

Orddannelsen har man så vidt jeg ved intet barbarisk Ord på men vel på de enkelte dele af samme.

[*tilf. i margen uden klar tilknytning*: Hin lærer at udtrykke Begrebernes Forholde[17] [*overstreget*: at modifisere dem] denne at adskille [*herover tilføjet*: Forholdene?] Begreber, hint skeer ved at forandre Ordenes Form, dette ved at forandre Ordene[18]].

Primitiv, Stammeord — et Ord hvoraf andre ere dannede.[18a]

Derivatum Afledsord — *derivere* udlede, aflede. [*tilf. i margen*: Rodord. et Ord som ikke er oprunden af noget andet.]

[17] *Rettet til*: Hin lærer at adskille Forholdene imellem Begreberne.
[18] Der må sigtes til forholdet mellem bøjningslære og orddannelseslære, jf. ndf. s. 193.
[18a] *Jf. fol. 6r*: *Primitiv* 1) Grundord, 2) Stammeord (Rodord *radix* er ikke godt).

Afledning.
Afledningsstavelse
Forstavelse
Endestavelse ell Endetillæg Afledningsendelse, hin synes ifølge Overensstemmelsen med det forrige at måtte foretrækkes.
Kompositum et sammensat Ord, Sammensætning. *enkelt Ord.*
Hoveddelen.
Bidelen.
Sammensættelse. Sammensætning.
Diminut. Formindskelsesord.
Augmentat. Forstørrelsesord.
Patronym. Familieord Brøder[19].
9r Samlingsord *Collectiv.*
Syntaks Ordføjningslære.
Konstruktsion Ordføjning.
absolut enestående, adskillelig. — uadskillelig.
SA III, 273 *Subjekt*[20] (den det handlende) Hovedordet Hovedbegreb, Handlerord Personord Grundordet Grundbegreb — grammat. enkelt, logisk e. sammensat, udvidet, Subjektsætning, Hovedsætning.
Objekt Gjenstand enkelt eller sammens. udvidet, Objektsætning måskje rettere Gjenstandsord.
Prædikat Omsagn, (= Udsagn og Frasagn).
at styre.
Sætning — en *grammatikalsk* S. en enkelt S. en *logisk* en sammensat, udvidet S. løse Sætninger.
Periode en hel Tanke enkelt sammensat.
Forsætning Mellemsætning Eftersætning.
Hovedsætning Hovedled.
Bisætning Biled.
toleddet tveleddet.
9v *Appositsion Sammenstilling* (dette Ord er jeg anden Gang falden på uden at erindre jeg havde før tænkt derpå) måske *Samstilling* var mere udtryksfuldt, dersom det kun ikke var så hårdt.
[*Herefter 2 sider med prosodiens kunstord og definitioner; det teoretiske afsnit gentager i hovedtrækkene det ovf. s. 178–80 cite-*

[19] Se ovf. note 16.
[20] *Tilf. i margen*: adalord forskjellig fra höfudord og frumord.

rede stykke; terminologien går næsten uændret igen i Ags[1]. *Afsnittet udelades derfor her.*]

Dialekt 1. *Sprogart* det er en Underart af et Hovedsprog 10[v]
2. *beslægtet* Sprog ɔ: et selvstændigt sideordnet Sprog af samme Stamme [*rett. t.* Sprogklasse], f. Eks. Jysk er en Sprogart af Dansk, Tysk er et med Dansken beslægtet Sprog. 3. må det udtrykkes ved *Sprog* allene når man taler om alle de til en Klasse henhørende Sprog, ti det ligger da i hele Sammenhængen at de må være beslægtede f. Eks. de nordiske Sprog (ɔ: Islandsk, Svensk, Norsk, Dansk), de tyske [*rett. t.* germaniske] Sprog (ɔ: Møsogotisk, Tysk, Hollandsk, Angels. o.s.v.) de østerlandske Sprog o. desl. *Mundart* er et i det mindste i Dansken aldeles urimeligt og meningsstridende/-løst Ord, skulde det betyde noget måtte det vel blive, Mule, Neb o. desl. som er noget ganske andet en[d] Dialekter. *SA III, 260*

Barbarisme et fremmed Udtryk.

Danisme 1. Danskhed, Tyskhed, o.s.v. 2. dansk Udtryk.

Provinsialisme Landskabord, (Ihre kaldte en Dialekt Landskapsmål).

Provinsialismesamling Landskabsordbog eller Landskabsordsamling.

(*Provinsialfejl* Landskabsfejl.)

Sol[*i*]*psismer* Særheder.

Arkaisme et gammelt Ord.

obsolet, forældet, ubrugeligt.

nydannet.

Ikke alle disse Ord ere benyttede i Bogen, da ikke engang alle 11[r]
Begreberne forefindes i det islandske Sprog, og jeg kun har taget dem med for Fuldstændigheds Skyld og for den muelige Nytte, det kunde have for danske Sproggranskere, men især har jeg været sparsom i at bruge de af mig selv opfundne, som jeg ikke har seet hos nogen anden.

Dette være nu nok om mit nærværende lille Arbejde, dets Gjenstand og sammes ældre Bearbejdelser, dets Indhold og Indklædning. Mit Ønske har været at bidrage til at udbrede Kundskab om vore Fædres herlige Sprog, som er den eneste sande Vej til al fornuftig nordisk Oldgrandskning og Sproggrandskning; eller i det mindste at gjøre opmærksom på at det islandske Sprog også har en Grammatik, og at den lige så vel som den græske og romerske

må kjendes og følges, når man vil skrive eller anføre noget om eller af det, og ikke ønsker at gjøre sig selv latterlig og beskjæmme Natsionen i alle fremmedes og kyndiges Øjne, som dog hidindtil i høj Grad er skjet i det meste eller alt hvad Danske og Svenske have skrevet over slige Gjenstande (hvorpå Korterne til den prægtige Udgave af Snorre må tjene til et afskrækkende Eksempel). Samt at så god en løbsk Indbildningskraft ellers kan være, så duer den dog uden Sprogkundskaber slet intet* når man taler
11v om Sprog||materier, om Fortolkning af gamle Skrifter o. desl. men bliver alle Dage ligeså afsindig her som i hebraiske eller græske Oldskrifters Fortolkning. Mangel af nordisk Sprogkundskab er og ligeså lastværdig hos vor gamle Litteraturs Forsvarere som utilgivelig hos dens Angribere. Fremdeles ønskede jeg at mere Kundskab i det islandske Sprog, og om den islandske Litteratur måtte gjøre op- [*fortsættelse mangler*]

I *Isl.*[1] er nedenstående note erstattet med fodnoten s. xliii, der bedyrer at Rask med sin kritik ikke »sigter til nogen enkelt Person eller Bog« og udtrykker afsky for »deres Fremgangsmåde, der besmitte deres videnskabelige Værker med . . galdefulde Bitterheder«. Om indlæggene i *ur*-striden se *UA* III, 341. Ordene om

* Jeg skulde gjerne have overladt Hr. N. Fr. Sev. Grundtvig allene sin Måde at udøse sine Bitterheder mod andre og give [*overstr.*: ypperlige kostelige] Bidrag til sin egen Levnetsbeskrivelse imellem de ærværdige Sagn om Nordens Guder, og jeg skulde ikke have besmittet et videnskabeligt Værk med noget privat Hensyn aller mindst til Hr. Grundtvig; dersom jeg ikke havde funden mig udfordret på så
11v mange Måder og ved så mange Lejligheder || at jeg må anse det for Pligt en Gang for alle at tage til Gjenmæle. Efter at jeg troede den Strid, som førtes i Skilderiet om den tyske Partikel *ur* var nordisk af Oprindelse og om den burde optages i Dansken eller ej, var bragt til Ende ved det ligeså humane og Videnskabsmanden værdige som afgjørende smagfulde og originale Vers i N. [67] af Skilderiet; og jeg altså uden at svare havde slået mig til Ro, seer jeg i det [68] N° at også Hr. Grundtvig havde, med Møje nok, som det synes, sammenflikket et Nidepigram [*rettet til*: et Opkog af hint Vers] efter sin Vis imod mig, hvori han foretog sig sågodt som Ord for Ord at gjendrive hvad Hr. Prof. Nyerup i Fortalen til sin Oversættelse af Edda havde sagt til min Fordel og Anbefalelse, og det uden at jeg var eller endnu i dette Øjeblik er mig nogen optænkelig Anledning fra min Side bevidst; [*tilf. i margen*: et tu quoque Brute] Ja, hvad mere er, efter at jeg nylig havde modtaget den varmeste Indbydelse af ham til Venskab og efter at jeg få Dage tilforn tålmodig havde fordøjet en hård mundtlig Straffepræken for min Dristighed i at modsætte mig den tyske Partikkel, hvilket jeg endnu den Gang anså for et Slags Venskabsbevisning. Uagtet jeg nu også lod dette Nidvers aldeles ubesvaret har han dog ikke glemt at fortsætte sin Triumf, ved at nedsætte og forhåne mine Kundskaber. Således sigter han i Noten til Side 57 i sin Mytologi til en hændelsesvis foranlediget i sig selv ubetydelig og i beste Mening mundtlig givet grammatikalsk Bemærkning ved et venskabeligt Besøg. Ja hans Had og Foragt for mig er det formodentlig, som har bragt ham til at håne nordisk Sprogkundskab selv, hvilken han med et Øgenavn kalder Ordkløgt, skjønt han undertiden [*fortsættelse mangler*]

Molbechs »humane . . og originale Vers« er naturligvis bidende ironi. Den note i Grundtvigs *Nordens Mythologi* som fik bægeret til at flyde over lyder således: »At ingen Ordklog skal her faa Leilighed at vise sin Kløgt paa min Bekostning, vil jeg anmærke at jeg meget godt ved det ligefrem heder: Konens halvbrændte Hjerte« [*og ikke som G. oversætter:* den halvbrændte Kones Hjerte]. Grundtvigs nidvers er optrykt i hans *Poetiske Skrifter* I (1880), 26. Episoden har utvivlsomt spillet en afgørende rolle i Rasks liv, og både han selv og N. M. Petersen vender gang på gang tilbage til den, se *Breve* I, 111 og N. M. Petersen i *SA* I, 12 samt ndf. s. 221.

I et manuskript i *NkS* 4° nr. 149 f med gotisk skrift, indbundet i et ark fra lektionskatalogen for 1808 og med påskriften 3. *Om Runerne* (delvis aftrykt *SA* III, 392 ff.) findes et tilsvarende voldsomt angreb på Grundtvig og andre der ikke var så stærke i den nordiske filologi som Rask. De to spottevers har ramt særlig hårdt fordi de tog sigte på Rasmus Nyerups rosende ord i fortalen til oversættelsen af Snorres Edda (1808) som sikkert for Rask har været hans indvielse til studiet af nordisk filologi (jf. det ndf. s. 216 citerede brev). Nyerups ord er aftrykt *SA* III, Fortale s. 35.

2. *Senere notater til dansk terminologi.*

Læg i kvart bestående af to sammenfoldede folioblade. På det inderste er skrevet fortsættelser og tilføjelser til artiklerne på det yderste. Skriften er latinsk og retskrivningen stammer fra før jan. 1819. Benævnelsen på infinitiv synes at være senere end *Ags.*[1] (1817), se ndf. s. 192. Lægget savner overskrift. Der synes ikke at være tilstræbt nogen bestemt systematik. Her gengives kun de større artikler, der dels viser Rasks opfattelse af de infinitte verbalformer, dels hans refleksioner over de forskellige måder hvorpå sprogelementer kan sammenføjes, og dermed hans klare opfattelse af den efterhængte artikels særlige status på overgangen mellem ord og endelse. På fol. 3r findes Rasks terminologi for grader af sprogslægtskab; da der her står *Ætt—Rase,* er det sandsynligt at listen er yngre end den ndf. s. 197 ff. gengivne afhandling. Da listen ikke indeholder ord hvis retskrivning er forskellig før og efter 1819, kan dette notat ikke dateres nøjere. I et notat fol. 2^{v} citeres en latinsk grammatik fra 1819; dette notat står nederst på siden og kan være en senere tilføjelse.

1r Det såkaldte verbum finitum er *det egentlige Gjern.* verbum infinitum derimod det *uegentlige Gjern.* det er at sige afledte Former, som høre til andre Ordklasser, dog så at de tillige indeholde et Slags Gjerningsbegreb; ti elle[r]s skulde de være fuldkommen selvstændige Afledsord og ikke længer Dele eller ligesom Lemmer af Gjerningsordet. Disse Dele eller Former benævnes derfor rettest efter den Ordklasse, hvortil de høre/helde, de som blive et Slags Navneord kaldes *Navneformer* (nafnbreytíngar), f. E. de arab. og nygræske Infinitiver samt det angels. Gerund. De som blive uselvstændige Tillægsord benævnes *Tillægsformer* (viðrnafnbr.), hvilke ere de sædvanlige *Participia* i alle bekjendte Sprog. De som på en Måde blive Biord få Navn af *Biformer* (viðsagnbr.), med hvilket Navn man kunde betegne *Supina.* Nogle endelig, der kunne ansees som Konjunksioner, af *Bindeformer* (teingdarbr.) f. E. de nygræske *Gerundia* på ωντας. Flere gives neppe i noget Sprog; derimod findes adskillige af disse Begreber i mange Sprog indbefattede i en og samme Form, hvilken da rigtigst benævnes efter dens oprindeligste [*rett. t.* naturligste] Beskaffenhed eller hyppigste Anvendelse, f. E. De italienske Bindeformer bruges og med Forholdsord (in approvando l'opinione), men da de ere uforanderlige og da deres Sammenføjelse med Fo. er sjeldnere og egentlig tilhører den personløse M[åde] (Nf.) er rettest at kalde dem Bindef. || De handlende Tformer i
1v Fransken bruges desuden som Bindeformer, ja endog med Forho. som Nf., (étant occupé etc. en écrivant etc.), men da det er tydeligt at de nedstamme fra de handlende Tf. i Latinen, og svare til de samme i Italiensk (aimant = amante af amans, -nte) så er det naturligst at beholde den oprindelige Benævnelse, hvilken også passer bedst med deres naturlige Beskaffenhed at bøjes som Tillægsord (aimans o. desl.), hvilket ikke vel kan tænkes i en Bf.

2r *Gjerningsmåde* [*rett. t. Nævne-, rett. t. Skjemåde* (Sm.)] burde man vel rettest kalde Infinitiverne, da deres Hovedegenskab er at udtrykke den blotte Gjerning afsondret fra Begreb om Person[1]; (eller og *Nævnemåde* fordi man nævner Gjern. i denne Måde, hvilket måskje [i] alle Sprog vilde være rettest, da deres Endelser sædvanligvis mest stemmer overens her). [*tilf.*: ell. *Navnemåde* da den bruges som No.]

[1] I *Ags.*[1] (1817) 42 kaldes infinitiv endnu *den personløse Måde.*

(*Afledsform*) [*tilf.*: *Gjerningsform* (Gf.) rettere] en conjugatio i de østerlandske Sprog i Fald de med Rette som hidtil ansees for uselvstændige Afledsord.

Tillægsmåde (Tm) kaldes vel i det mindste i Græsken og Grønlandsken Participia rettest, efterdi den i det førstnævnte Sprog har så regelret alle Tider, i det sidste adskiller også Personer.

Omlyd, t. (*Lydskifte*, sv.) ɔ: Vokalforandring. 1v

Formendelse, (*-stavelse*) (vin-ga-)st, φιλ-ος, vin-r.

Udråbsordene kunne ganske bekvemt henføres til Biordene, som en Underklasse, *fy*! udtrykker en Afsky, *ah*! en Forundring, *ak*! en Klage, ligesom *ja*! en Tilladelse, *nei*! et Forbud o. desl. [*tilf. i margen*: *længe nok*! *ja gjærne*!] det er at sige en hel Mening eller Sindsbevægelse med et eneste eller nogle få Ord, der ofte ansees som et Slags Indskudssætning i Sammenhængen.

Småord Partikler.

[*Småformer* rett. t.] *Småtillæg/satser* particulæ incliticæ, expletivæ f. Eks. i Russ. -ли? же, i Lat. *-qve*, *-ve*.

Afledsord derivatum.

Afledsstavelse -endelse.

ti et Tillæg [*overstr.*: (Endetillæg)] er noget uvæsentligt, som vedhænges og kan fraskilles uden at forstyrre Ordet; men en Endelse er en væsentlig Del af Ordet og når den borttages bliver en indbildt Rodform tilbage, ikke noget virkeligt Ord i Sproget [*rett. fra*: der ikke kan bruges i Sammenføjning]. Tillægget føjer et nyt Bibegreb til det som allerede ligger i Ordet, men Endelsen forandrer eller bestemmer Hovedbegrebet selv. Disse Tillæg ere mangehånde, i Henseende til Stedet ere de enten [*overstr.*: *Begyndelsestillæg*] *Fortillæg* (præfixa) eller *Endetillæg* || I Henseende til 2v
Betydningen deles de efter Ordklasserne, de som høre til Stedordene (*Stedtillæg*) ere atter

Persontillæg (vid supra Suffixa).

Bestemmetillæg, som i de nordiske Sprog (*Bord-et*, *Tid-en*) Littauisk o. fl. Hebraisk.

De øvrige ere især

Bitillæg russ. таки

Bindetillæg lat. que arab. و

Forholdstillæg (mecum) i Grønlandsken arab. ب

Udråbstillæg Grønl. -á russ. ка.

Navnetillæg Russ. съ хорошóсъ

De høre ikke til Orddannelseslæren, da de ikke danne ny Ord, men til [Bøjnings- *rett. t.*] Formlæren, og de skille sig fra Bøjningerne derved at de ere uvæsentlige og kunne føjes til alle eller flere Bøjningsfr. af Ordet: de afhandles rettest under de Ordklasser, hvortil [de] i Følge Betydning og Navn henhøre, ikke under de som de tilføjes, da de ofte føjes til flere og således ingen bestemt Plads skulde have, altså de arab. Persontillæg under de personl. Stedord, de danske Bestemmestedord [*fejl for* -tillæg] under de bestemm. Stedord, ikke under Navneordene og således videre.

Forøgelsen (augmentum) i Gjern. er intet Tillæg, men en Bøjning; ti det er væsentligt og om man borttager det (ge-funden [*rett. t.* ge-schlagen]; ε-τυψα τετιμαι [?]) bliver det overblevne uden Betydning.

Hjælpeselvlyd/bogstav er rettere end Bindeselvlyd som Buttm.[1] vil kalde den; ti den føjes stundum til Enden af Ordene som gr. εστι μελι, stundum til Begyndelsen som fr. *estampe*; den tjèner altså ikke til at forbinde men til at lette Udtalen af Medlyden.

3. »*Oversigt over den skytiske Menneske- og Sprograse*«.

Rask opfattede sit system til bestemmelse af grader af sprogslægtskab som et af sine vigtigste bidrag til den sammenlignende sprogforsknings metode. Han oplyser selv at »da jeg skrev min Afhandling [ɔ: *Prisskr.*] var slet intet bestemt Klassifikatsionsprincip indfaldet mig«, og det tidligste sted vi hidtil har fundet omtalt »mit ny System til Indeling af alle Sprogene paa Jorden« er det brev til P. E. Müller hvoraf også det foregående citat var hentet (*Breve*, I, 382, skrevet Petersborg d. 29. jan. 1819) og et lidt senere brev til Nyerup (*UA*, II, 244 ff. 30. maj 1819). I NkS 4° nr. 149 f findes imidlertid et læg med ovenstående overskrift, skrevet med retskrivningen før 1819 og med påtegnelsen: »at indsende til det Skandin. Selskab«. Da Rask i indledningen henvender sig til »det ærede Selskab« har afhandlingen formodentlig været (tænkt) forelæst i det nævnte selskab, og det må da stamme fra tiden mellem Islandsrejsen og den store rejse, dvs. 1815—16.[2]

[1] Ph. Butmann, *Græsk Skole-Grammatik overs. af S. Salomonsen* (1819) 124.

[2] Manuskriptet er senere revideret og bragt i delvis overensstemmelse med Rasks senere terminologi; således ændrer han *kaukasisk* til *japetisk*, en terminologisk ændring der vistnok fandt sted mellem 1819, hvor Rask bruger *sarmatisk* (*UA* II, 8, 246) og 1821 (*UA* II, 128, 136). Væsentlige rettelser fra denne revision er gengivet i skarp parentes; rettelser med det oprindelige blæk er anført efter skråstreg.

Heri finder vi en tidligere og noget udførligere fremstilling af systemet. Da Rask desuden her noget mere detailleret end andensteds belyser sin opfattelse af sprogblanding og af fjernere sprogslægtskab, har jeg ment at det lille arbejde kunne fortjene at trykkes i sin helhed.

Det nye i systemet er hverken de anvendte termini eller den betragtning at man må skelne mellem grader af sprogslægtskab. Selve den genealogiske sprogbetragtning der var Rasks udgangspunkt, indbød jo til opstillingen af »stamtræer« med »grene« osv. og *Prisskr.* gør meget ud af at fastslå »Slægtskabsgraden« mellem sprogene (*UA* I, 328). Det nye er at Rask (som efterligning af Linnés system jf. ovf. s. 139) vil fastsætte 6 (og kun 6) trin eller grader af slægtskab og mener at man i hvert enkelt tilfælde vil kunne henføre slægtskabet til en bestemt af disse.

I *Prisskr.* bruges 3 par termini til at udtrykke forgreninger: *Stamme*:*Gren* (se fx. *UA* I, 94), *Klasse*:*Afdeling* (I, 97), *Sprog*: *Sprogart* (I, 112 jf. *Undersprogart* 79); men selv om der er en vis tendens til at bruge *Stamme* om folket, *Klasse* om sproget (»Der er, med Undtagelse af Græker og Rommere, om ingen Folkestamme eller Sprogklasse skreven så meget [ɔ: *som om den keltiske*].« I, 92, jf. 91, 325), og selv om *Sprogart* med forkærlighed bruges om de fineste inddelinger, er anvendelsen uden konsekvens. Således bruges *Klasse* både om de nordiske sprog (omfattende »den *færøiske* Sprogart, dernæst den *dalske* i nogle Sogne af Landskabet Dalene i Sverrig, dernæst den egentlige *Svensk*, derpaa *den norske Sprogart* og endelig Dansk« I, 79), og om »en større og nærbeslægtet Sprogklasse, den *germaniske*, der atter deler sig i tvende store Grene« (80) samt endelig om »den østerlandske Sprogklasse« (323).

Den væsentligste nydannelse i »det ny system« er indførelsen af en fast terminus for den første inddeling, nemlig *Sprograse*, senere ændret til *Sprogæt* (se rettelserne i *UA* II, 12 lin. 5 og 6 og tilsvarende rettelser i det her udgivne ms.). Hermed betegnes sprog der tales af samme menneskerace, og det var sikkert Rasks opfattelse at de sprog der taltes af samme race var genealogisk beslægtede, medens »sprogracerne« ikke var indbyrdes beslægtede. Også sprog*stamme* er i sin kerne bestemt ved tilknytning til et etnografisk begreb som spillede en stor rolle i samtiden; *klasse* er tænkt som sammenfattende flere stammer, *gren* som en del af

en stamme med selvstændig kulturel og sproglig udvikling. *Sprog* derimod er som hos Adelung (og Herder) defineret som nationalsprog, skriftsprog (jf. ovf. s. 153).

Mest interesse frembyder definitionen af *Sprogart*. Det er utvivlsomt at Rask har optaget ordet (fra v. Aphelen eller Gerner) som gengivelse af *dialekt* (og som erstatning af *Mundart* der var det kurante udtryk i guldaldertiden, se *ODS*, jf. ovf. s. 189); men han bruger det i *Prisskr.* temmelig upræcist, fx. også om relativt selvstændige skriftsprog som gotisk og de andre oldgermanske sprog (83). Den ndf. s. 198 givne definition[1] ligger i fortsættelse af Adelungs:

> Wenn zwey Sprachen in ihren Wurzelwörtern, Biegungs- und Ableitungssylben *im Ganzen*, d. i. bis auf einzele Ausnahmen, mit einander überein stimmen, und der Unterscied bloß in den Vocalen (an welchen sich die Abweichung immer am ersten äussert) und verwandten Consonanten bestehet, so sind sie bloße *Mundarten* von einander. . Man siehet leicht, daß diese Verwandtscdaft sehr vieler Stufen fähig ist. *UL* I, 243.

Men den går et skridt videre, idet Rask udtrykkelig nævner at sprogarter kan have forskellig »Sprogbygning«, hvorved han sikkert har tænkt på fx. vestjyskens afvigende artikelbrug og bornholmskens afvigende ordstruktur, bøjningsmønstre osv. Herved kommer denne form for slægtskab til at danne et karakteristisk modstykke til den form for slægtskab som Rask hævder for de skytiske sprogs vedkommende, idet der ved de sidstnævnte ikke er tilstrækkeligt fællesskab i ord til at bevise slægtskab, men derimod visse fælles strukturtræk. Medens man (iflg. *Prisskr.*s berømte formulering *UA* I, 49 ff.) i almindelighed kan påvise *både* et fælles forråd af elementære ord som kan identificeres ved hjælp af bogstavovergange, *og* fælles træk i det grammatiske system, erkender Rask altså at der er ekstreme tilfælde, hvor kun et af kriterierne foreligger. Men i begge tilfælde regner han med genealogisk slægtskab mellem de pågældende sprog.

Hjelmslev går dog et skridt for vidt når han i sin terminologiske index (*UA* III, 333) gengiver *Sprogart* ikke blot ved »sprog, idiom«, men også ved »sprogtype«. Når Rask i det påberåbte citat (*UA* I, 21) taler om »Overgangen til en anden beslægtet, i sin grammatiske Indretning mere simpel og mere blandet Sprogart« og dermed tænker fx. på overgangen fra islandsk til dansk, så

[1] I et ms. fra 1806—7 definerer Rask *Sprogart* som »en af de Forskjelligheder hvori et Sprog opløser sig« (*NkS* 8° 203 II, se MB s. 117).

drejer det sig ganske vist om et sprog med afvigende bygning, men der er ingen tvivl om at Rask på dette sted (som overalt hvor han bruger *Sprogart*) har tænkt på sprog der var genetisk beslægtede i kraft af fælles ordforråd og lydkorrespondenser. At han skulle have kaldt fx. de skytiske sprog for en »sprogart«, turde være udelukket. Tanken om systematisk strukturlighed der *ikke* var bevis på genealogisk slægtskab var for Rask en åbenlys selvmodsigelse.

Det er da vist også en underkendelse af Rasks øvrige fortjenester, når Hjelmslev[1] udtaler at »hans største, mest tankevækkende og endnu uovertrufne bedrift er opstillingen af det sprogforbund, som han kalder det skytiske«. Lige så lidt som Rask nåede til fuld indsigt i lydlovenes afgørende betydning for påvisningen af genetisk slægtskab, forstod han at den særlige form for strukturel lighed som han her havde iagttaget, var af fundamentalt forskellig natur (sml. ovf. s. 138 f.).

I samme omslag findes to andre læg af andet papir og beskrevet med afvigende blæk, indeholdende notater om de skytiske sprog. Vigtigst er en oversigt over »Den skytiske Rase« og dens inddeling i 2 × 5 »Hovedstammer« (senere rettet til »Folkeklasser«). De fleste notater bruger det sammenslyngede *aa* fra før januar 1819, enkelte bruger dog svensk *å*.

[2]Forsøg til en[2] Oversigt over den skytiske Menneske- og Sprograse[2a].

Allerede det *skytiske* Navn har noget mistænkeligt i sig; det 1
ærede Selskab tænker uden Tvivl straks derved på Rudbeck, og hvad de andre mindre lærde, og mere fantastiske Oldgranskere hede, som have bygt sine Hypoteser [*rett. t.*: Gisninger] på vaklende Navne gået ud fra ubekjendte Sprog og Folkefærd, og skjult sin Vankundighed under store, men i sig selv intetsigende Ord. Ikke desmindre vover jeg at udbede mig Selskabets Opmærksomhed til en kort Undersøgelse af dette Navn, i det Håb at det skal befindes at de gamles Begreb om Skyterne [*tilf.*: og Skytien] var rigtigere og klarere end de nyeres hidtil har været om de samme Folk og Egne, og at intet mere passende og bestemt Navn kan gives til at betegne en stor og i Verdens Historie evig mærkværdig Del af det menneskelige Kjøn.

[1] *Rasmus Rask* [i: *Store danske Personligheder* II [1949] s. 183]. Om begreberne »genetisk, elementært og sekundært slægtskab« se fx. Hjelmslev, *Indledning til sprogvidenskaben* [1937] s. 19 ff.

[2-2] *Disse ord overstreget.*

[2a] *Rett. t.* -æt.

Ved enhver Klassifikatsion/Inddeling er det en Hovedfordring at behørig Gradatsion/Gradfølge iagttages, og det underordnede ikke forblandes med det sideordnede; det er derfor i Sproggranskningen/-kundskaben/Lingvistiken ligeså nødvendigt som i Naturhistorien at fastsætte visse Benævnelser på de forskellige Grader af Slægternes/Klassernes Almindelighed eller Udstrækning. Jeg vil dertil foreslå følgende seks bekjendte Ord: 1) *Rase*[2], 2) *Klasse*, 3) *Stamme*, 4) *Gren*, 5) *Sprog*, 6) *Sprogart*. Ved *Sprograse*[2] forståes en sådan Afdeling af de menneskelige Tungemål, som tales af en Menneskerase [*rett. t.*: Folkeæt], f.E. den såkaldte *kaukasi-*
2 *ske* [*rett. t.*: eller måskje rettere den *japetiske*]; den i Ud||strækning næste Afdeling får Navn af *Sprogklasse*, f.E. *den gotiske*. I samme Klasse kan atter adskilles flere *Stammer*, f.E. i den gotiske adskilles tydelig den *germaniske* og den *skandinaviske* Stamme; men er Stammen meget stor og gammel, eller bebor en Folkestamme et meget bjærgigt Land, og undergår dens enkelte Dele meget forskjellige Skjæbner, deler den sig snart i temmelig forskjellige *Grene*, f.E. den germaniske Stamme i den *øvre* (sydlige) og *nedre* (nordlige) Gren; hvilke Grene igjen kunne indbefatte et eller flere enkelte *Sprog* efter Omstændighederne, f.E. den nedergermaniske Sprogstamme indbefatter *Plattysk*, *Hollandsk*, *Engelsk*. Et *Sprog* kalder man det som et helt Folk forstår, taler og skriver; har noget særskildt Landskab en besynderlig Afart deraf, som vel forståes nogenledes af de andre, men ikke vel kan skrives på samme Måde, det er at sige, hvor Ordene ere omtrent de samme, men hvor Udtale og Sprogbygning afvige betydelig, da får det Navn af *Sprogart*, f.E. af *Dansken* er *Jydsk* og *Bornholmsk* temmelig mærkelige Sprogarter. Disse Kunstord/-udtryk stemme så nøje overens med daglig Tale, at der neppe behøves videre Forsvar for dem end blot Anførelsen af hvad derved forståes; men denne Bestemmelse er også højst nødvendig for at tilvejebringe den i enhver Videnskab umistelige Orden og Klarhed, som har så vigtig Indflydelse på Resultatet [*rett. t.*: Udslaget], dets Bestemthed og overbevisende Kraft. Det er således en Hovedfejl i Adelungs Mithridat (eller almindelige Sprogkundskab), at han i Opstillingen af Sprogene ikke går ud fra nogen sådan videnskabelig bestemt Inddeling; men fra den geografiske altså vilkår-

[2] *Rett. t.* Æt.
[3] *Rett. t.* Sprogæt. — *I margen*: race, class, stock, branch, language, dialect.

lige og tilfældige || Fordeling af Jordkloden i fem Verdens Parter 3
o.s.v. Dette har haft den Følge i det ellers i sin Art første og eneste Værk, at de mest forskjellige Sprog komme tilsammen og de mest overensstemmende adskilles langt fra hverandre ved ganske forskjelligartede, som skydes ind imellem f.E. i første Del er den malaiske Sprogklasse afrevet fra den øvrige australiske (polynesiske) Rase [*rett. t.*: Æt], og de indiske, irâniske[3a], østerlandske, kaukasiske, tatariske, mongoliske og siberiske Sprog indskudte imellem dem; ligeså er den store verchoturiske og siberiske Sprogklasse vidt skilt fra den finniske, som afhandles sidst i anden Del, efter alle de øvrige evropæiske Sprog; så og fremdeles den trakiske Klasse kommen langt bort fra den indiske og iraniske, og næsten alle de øvrige asiatiske og australiske Sprog, ja desuden Vaskisk, samt den keltiske og gotiske Klasse indskudte imellem dem. Kort dette har forstyrret al Orden og Plan i dette ellers store og med alle sine Ufuldkommenheder kostelige Værk, har gjort Sammenligningen af de enkelte Dele og Oversigten af det hele såre vanskelig, og hindret Forfatteren fra at opdage eller blot at antage og følge de allerede opdagede Bånd imellem så mange vidt adsplittede Folkefærd, der tydelig forener Menneskekjønnet til nogle få Hovedmasser, svarende omtrent til de i Naturhistorien antagne Raser; så at Sprog- og Natur-kundskaben her række hverandre Hånd samt rette og befæste hverandres [*rett. t.* hinandens] Resultater. Hos ham er f.E. (1ste Del S. 421) Armenisk et ganske eget Sprog, ikke beslægtet med noget andet bekjendt Tungemål på Jorden uagtet de fleste af de Ord han anfører til Bevis gjenfindes håndgribelig i Persisk, Græsk o. andre af den kaukasiske || eller evropæiske[4] Rase f.E. 4

atschkh	Øje	sanskrit	*akschi*	
arieg	Solen	»	*arkya*	
bazuk	Arm	zend.	*bazosch*	
hur	Ild	græsk	πυρ	isl. *hyr, fur*
hair	Fader	»	πατηρ	» *faðir*
mair	Moder	»	ματηρ	o.s.v.
khuir	Søster	pers. خواهر (khahir)		

[3a] *Rett. t.* mediske, *der atter er udstreget.*

[4] Anmærkn. Jeg vil i det følgende kalde vor egen Rase den evropæiske [*rett. t.*: japetiske], for at undgå Forveksling (med) Beboerne af Kaukasus (de kaukasiske Folk) hvilke næsten alle høre til en anden Rase, navnlig den skytiske.

Med en sådan Fejltagelse ved bekjendte Sprog og af vor egen Rase, kan man ikke vente bedre ved de lidet bekjendte Sprog og Folkefærd i Mellemasien, Siberien og den nordligste Del af Evropa og Amerika. Disse blive ikke blot adsplittede i 3 store Dele, de asiatiske i 1ste Del, de finniske i anden og de amerikanske i 3die, men det nægtes endog udtrykkelig at de enkelte Klasser have noget Slægtskab med hverandre uden hvad der skyldes Blanding, ja, endog nogle af de enkelte Sprog f.E. Georgisk angives her (1,429) for fuldkommen forskjelligt fra alle andre. Abulgasi en indfødt tatarisk Forfatter, som erklærer Mongoler for Afkom af samme Folkeslægt som Tatarer og Manjurer modsiges uden videre (1,497). Qæremisser, Quvas'er, Ungarer o.s.v. ere blandede og indeholde intet oprindeligt Finnisk. Man kunde her straks spørge om da og Grækerne ere blandede af Goter og Irâner ? o. desl.

[5]Enhver må svare: Ingenlunde. Man kan ikke sige at Amfibierne er en Blanding af Landdyr og Fiske eller at den mellemste Finger er en Blanding af Pegefingeren og Ring-/Lægefingeren. Der er således ikke heller sagt at det, som på den ene Side ligner en Ting, på den anden en anden derfor straks er en Blanding af dem begge, det kan være et eget selvstændigt Led i en hel Kjæde, som uden det skulde være afbrudt og forstyrret. Således også i Sprogene; det er f.E. ikke sagt at Bjarmer, Sirjaker, Tybeer, Voguler, Ungrer, Votjaker, Mordviner, Qæremisser ere blandede Natsioner (verschiedene vermischte Völker) fordi deres Sprog på den ene Side ligne de finniske, på den anden de tatariske, de kunne også udgjøre en egen mellemliggende Sprog/Hovedklasse, uden hvilken Forbindelsen/Slægtskabet imellem Tatarer og Finner knap skulde kunne opdages og bevises, og dette bliver så meget sandsynligere jo urimeligere en sådan Blanding, hvorved ikke mindre en[d] 6 eller 7 Folkeslag opstå, må forekomme en-
6 hver, som er vandt til at betragte Naturens sædvanlige Orden. || Blanding har i Sprogene som i den øvrige Natur sine temmelig tydelige Kjændemærker, ved *Blanding* bliver et Legeme af to, men her have vi foruden de to i det mindste 6 ny! ved *Opløsning* bliver tværtimod to eller flere af et og dette leder os tydelig til at antage en eller dog færre Klasser, hvoraf disse særskildte Stammer ud-

[5] *Stykket i skarp parentes står oprindelig i ms. s. 5—6 efter s.* 201 *lin.* 27 (det Skytiske) *og indledes med ordene*: »Det vilde være ligeså urigtigt som at sige at Amfibierne . . .« *Ved henvisningstegn er det flyttes til nærværende plads.*

spire. Ved Blanding tabes sædvanlig de skarpe Træk de væsentlige Beskaffenheder i begge Legemer, således og i Sprogene. Engelsk har tabt det meste af den angelsaksiske Sprogbygning uden at optage betydeligt af den franske; men de her omtalte Sprog ere næsten lige så kunstige, have ligeså mange Bøjninger som de tatariske og tildels flere end de finniske.]

Men det fejlagtige i at afsondre disse Folkeslag og antage 4
Mellemledene for Blandinger bliver endnu tydeligere, når man betænker, hvormange Menneskeraser man på den Måde kom til at antage. Georgierne måtte udgjøre en, Finnerne en anden, Tatarerne en tredie, Mongolerne en fjerde o.s.v. ti hvis disse Folk ikke udgjøre ganske afsondrede og oprindelig forskjellige Raser, men ere af samme Herkomst som andre; så må den fælles Herkomst ligeså vel vise sig i Sprogets indre Væsen som i udvortes Skikkelse, Religion, Sæder o.s.v. og så meget mere i Sproget, som det mindre end || noget andet forandres af Tiden, Himmelegnen 5
eller andre Tilfældigheder efterdi det som en uvilkårlig Beskaffenhed ligger i Natsionen selv, tager med hvorhen den går, og beholdes udenat den selv tænker derpå, og uden at det værnes af nogen Lov eller nogen Stand[6].

Det er således allerede *a priori* usandsynligt og unaturligt, at de nys nævnte Folk skulde udgjøre så mange små afsondrede Hélheder; men om de høre til andre store Raser, eller udgjøre selv et Par store eller en eneste hel Rase er endnu aldeles dunkelt; det følgende skal vise at det sidste er det rette og at de gamle altså havde fuldkommen Ret i at give denne uhyre store Masse et fælles Navn, nemlig det *Skytiske*.

Dog hvorledes || er det mueligt, vil man sige, at forene så ulige 6
og adspredte Lemmer til êt Legeme? og hvilken Forskjellighed imellem Lapper og Tyrker, Finner og Grønlændere, Samojeder og Mongoler? Jeg tilstår dette; men Hovedet ligner ej heller Foden og dog høre de til et Legeme, eller med et mere passende Exempel: Hvalfisken ligner ikke Kolibriten eller Myggen/St. Hansormen synderlig, om man end sammenligner Lem for Lem, og dog høre de til samme Naturrige efterdi de have samme organiske Natur. Just ligeså med Sprogene: Det er sandt, man vil ikke finde stor Lighed imellem Lappisk og Grønlandsk, om man sammenligner de enkelte Ord eller og Deklinatsion med Deklinatsion,

[6] Jf. ovf. s. 141.

Gradforhøjelse med Gradforhøjelse [*overstreget*: Stedord med Stedord] o.s.v. men bemærker man at intet af dem have to Medlyd [*rett. t.*: Sammenstød] i Begyndelsen af Ordene (*dsch* rettere *jsch ŝ* o. desl. ere enkelte Lyd) ej heller (Artikel eller) Forskjel på Kjøn i nogen Ordklasse men derimod (tre Talformer), Endetillæg af Stedordene (Suffixer) både til at udtrykke en Ejendom, (Gen. possess.), et Hensyn (Dativ) og en Gjenstand (accus.), postpositsioner for præpositsioner i Gjerningsordene en såre kunstig Bøjning blandt andet også en egen nægtende Form. En stor Mængde Afledsord især af Gjern. til at betegne allehånde Bibegreber, f.E.
7 at man plejer, begyn||der, agter at gjøre noget o.s.v.[7] så vil man se at Organismen eller så at sige Sjælen[8] i dem begge er den samme, og ikke undres over at den forskjellige, ja modsatte, Levemåde af Lapperne på de vilde Fjælde og Grønlænderne på det åbne Hav har bragt dem til at vælge forskjellige Ord og Udtryk i utallige Tilfælde, og Tiden og Afstanden gjort de virkelige Ligheder i utallige andre ukjendelig, skjønt vist nok megen Overensstemmelse ved Hjælp af de mellemliggende Sprog, når disse Natsioner blive så lykkelige også at erholde en liden Litteratur, med Tiden vil opdages og bevises. Man har her en liden Skildring af det væsentligste i denne Sprograse, skjønt det ikke er ganske almindeligt; Finsken f.E. har tabt Tvetallet (Dual), Ungersken har antaget Artikler, men de gjenkjendes tydelig nok såvel af den øvrige Indretning som en stor Mængde overensstemmende Ord.

4. »*Om Sprogets Berigelse ved gamle Ordformer og Vendinger.*«

Dette ark i *NkS* 4° nr. 149 f er skrevet med gotisk skrift og bærer signaturen 2 i øverste venstre hjørne. Det stammer sikkert fra 1808—09, og det har muligvis været tanken at optage det i fortalen til *Isl.*[1] Grundsynet i afhandlingen ligger helt i forlængelse af Jac. Badens »*Afhandling om Sprogets Berigelse ved nye Ord og Vendinger*« (i *Forsøg til en Oversættelse af Tacitus* 1766, også som særtryk)[1] og Rask forfægter næsten ordret det samme sprogprogram som Molbech senere hævdede over for N. M. Petersens

[7] Jf. *UA* I, 155 f.

[8] Om disse romantiske udtryk (der her dukker op påfaldende tidligt hos Rask) se ovf. s. 112, 122 samt Arens sagregister u. *Organismusbegriff.*

[1] Uddrag findes i N. M. Petersen, *Bidrag til den danske Literaturs Historie* V 2 s. 134 f.

ønske om at nærme alle de nynordiske sprog til islandsk. Når Rask i *Isl.*[1] s. xvi hævder »at det gamle Nordiske må blive, om ikke det første og eneste, så dog et såre vigtigt Middel til at rense, forbedre og forskjønne Modersmålet«, så tænker han derved kun på at man ad denne vej kan korrigere retskrivningsformer og nydannelser der strider mod nordiske orddannelsesprincipper (se fx. *UA* II, 64 f.), ikke på nogen arkaiserende eller skandinaviserende tendens. Allerede i sine indlæg i »urstriden« (se ovf. s. 190 f.) er Rask inde på disse tanker, og han udvikler dem videre i sin kritik af Grundtvigs prøve på en oversættelse af den poetisk Edda (1810; MB s. 114 f.) samt i *Prisskr.* (*UA* I, 53).

Om Sprogets Berigelse ved gamle Ordformer og Vendinger.

The Affection of some late Authors to introduce and multiply 1r
cant-words is the most ruinous corruption of any language.
Swift. Man må meget vogte sig når man vil opfriske gamle Ord,
at man ikke tager ram tyske for gode nordiske.
f.Eks. Lærer.

Islandsken har mangfoldige Ord og andre Ligheder tilfælles med Tysk, dette må ikke forlede os til at låne af Tysken ethvert sådant Ord, ti når det optages i sin tyske Form bliver det dog bestandig Tysk[2]. Ingen lægger heller mærke til det heder noget lignende i det nordiske, som er ubekjendt, men enhver lægger M. til Ligheden med Tysken og tror man uden Fare kan oversætte alle de tyske Ord, der bestå af Dele, som og findes i Dansken[3]; ja vel endog at man ligefrem kan indføre dem der ere Stamord i Tysken og ikke tilfælles med Dansken. Men Sproget er kun modtageligt for et vist, langt fra ikke uendeligt Antal af Ord. Fyldes det med en Mængde under Slægtskabs Maske allevegne fra indtrængende Ord, så vil inden man mærker det de || egentlige dan- 1v
ske Ord forsvinde, og den Rigdom, man troede at give Sproget vil kun tjene til at udslette [*rett. t.* tilintetgjøre] dets Selvstændighed og undertrykke dets ejendommelige Rigdom, som var af langt større Værd. Erfaring har lært os dette tilstrækkelig. Enstydige Ord vedligeholde sig sjælden længe i Brug ved Siden af hinanden,

[2] *Tilf. i margen*: Garten — Garde — Gærtner. Zäuberer — töframadr. das läugst du Plump von Pommerl[and[. [*Iflg. meddelelse fra professor Peter Jørgensen citat fra Bürgers digt* Die Entführung]. du var det. Blomme — Blume blom.

[3] *Tilf.* et Galehus.

uformærkt tillister det ny sig Forrangen og det gamle det egentlig danske går af Brug.

Vort Sprog er sammensmeltet af tvende andre, men det har overstået denne Gjæring, det er kommen til en betydelig Grad af Dannelse og Fasthed, det har fået / dannet sig en egen ejendommelig Ånd. I dets Ord, og Former, Udtryk og Talemåder, Forbindelser og Tankegang, kort overalt i det finder man noget som ikke er Islandsk og ikke heller Tysk, dette er hvad man egentlig kan kalde dansk eller det danske Sprogs Ånd. Denne bør være enhver dansk Mand hellig og en Gjenstand for ham [*sic*] Studium. At ville forstyrre dette skjønne Værk, der nylig i sin friske Kraft er udgangen fra Tiden og Naturens Værksted er en Forbrydelse mod
2r hele Natsionen hvis helligste Ejendom det er, samt || imod sund Sands fordi Erfaring har lært at Naturen alligevel siden [?] sejrer, og alle Anstrengelser tjene kun til at forhindre Smagen[s] Modnelse og Litteraturen[s] Flor [*rett. t.* forsinke Smagen at befæstes og slå faste Rødder og Litteraturen at blomstre og udbrede sig].

Forbrydelsen er omtrent lige stor til hvilken Side man vil tvinge hint Værk, som Naturen selv dannede til et skjønt, uafhængigt Helt der skulde stå allene midt i mellem begge. Den Tid er forsvunden, og vel er det, da man vilde forme det ganske efter Tysken, og troede at dets Fuldkommenhed bestod i at komme dette Sprog så nær i et og alt som mueligt; men neppe havde man glemt denne Dårskab, før man med al Magt vil omforme Sproget efter Islandsk eller i det ringeste efter gammel dansk i Kjæmpeviserne o. desl. man vil forme det efter et Grundsprog, hvorfra det næsten så langt som dets Historie rækker har adskilt sig, eller man vil forme det i sin ny og fuldendte Dannelse efter den vaklende, ufuldkomne Skikkelse det havde for flere Hundredår siden!

Når vil man dog erkjende dets Tilværelse? når arbejde på dets Fuldkommelse og Befæstelse, og slå de gamle Nykker om dets Omformelse af Hovedet?

Ingensteds mig bekjendt er Forsøget at fortyske Sproget drevet så vidt, og med så liden Smag og Skjønsomhed, som i de sorøiske Samlinger; dette bevægede Prof. J. Baden til at skrive sin ypperlige Afhandling om Sprogets Berigelse med ny Ord og Vendinger, hvor Sproget ikke allene højst beskedent og fortræffelig forsvaredes, men også viste sig i en såre skjøn og værdig Skikkelse, som

måske i få Stykker tilforn. Adskillige Nyeres men især Hr. Grundtvigs altfor || vidt drevne Bestræbelse at om jeg så må sige 2v
forislandske Sproget og optage alskøns ubrugelige Ord og Former igjen har givet Anledning til nærværende Afhandling, hvori jeg vil søge at udvikle hvorvidt Islandsken kan bruges til Danskens Fuldkommelse, og hvorvidt man derimod ikke bør gå i dens Anvendelse til hint Øjemed.

[*Herefter* $^3/_4$ *side tom*]

C. Bidrag til Rasks levned i N. M. Petersens papirer.

Da alle har kendt det nære venskab der bestod mellem Rask og N. M. Petersen, og da flere forskere har givet bidrag til begges levned, gjorde jeg mig ikke håb om stort udbytte da jeg for en ordens skyld gennemgik de to pakker der indeholder hvad N. M. Petersen har efterladt sig af papirer (NkS. 4° nr. 2273). Stor var derfor min overraskelse da jeg fandt 3 brækkede folioark indeholdende udkast til Rasks levned. Man finder heri dels en række levende træk fra barndomsårene der er forbigået i den trykte udgave, dels nogle oplysninger om intrigerne mod Rask i hans sidste leveår, som N. M. Petersen ikke har villet offentliggøre men som efter hans udtrykkelige ønske skulle opbevares efter hans død. Desuden lå der notater fra en gennemgang af Rasks breve til H. J. Hansen og andre breve samt fra Rasks dagbog. I manuskriptet til Petersens forelæsninger fra 1850erne over dansk litteratur i første halvdel af det 19. årh. findes et kapitel om dansk sprog, hvor Rask naturligvis er hovedskikkelsen. Endelig opbevares her Rasks egenhændige bemærkninger til N. M. Petersens sproghistorie, som han har gennemgået i manuskript da han bedømte det for Samfundet til den danske Literatur Fremme (se N. M. P.s fortale s. 12). N. M. Petersen har forsynet Rasks manuskript med følgende notat: »Bemærkninger af Rask til det indsendte Manuskript af Prisskriftet. Og dette er al den Oplysning som af Rask er meddelt til nærværende Skrift, nemlig til min Sproghistorie«. Et uddrag af disse notater er meddelt ovf. s. 77. I papirerne findes også et par skitser til N. M. Petersens levned hvori man kan finde træk af interesse for skildringen af Rasks skolegang.

I marginen ndf. er i parentes anført sidetallene på de tilsvarende steder i den trykte udgave af biografien (Rask, *SA* I). Håndskriftets sidetal angives uden parentes.

1. *Udkast til Rasks levned.*

1r Dersom et mangeaarigt inderligt Venskab giver nogen Ret til
(100) at omtale en Vens Liv, saa kan neppe nogen, [*hereft.* $1^1/_2$ *lin. tom*] dersom derimod ikke blot Mandens ædle Sind, trofaste Venskab og utrættelige Virksomhed, men ogsaa Storheden af omfattende videnskabelige Virken, Mangfoldigheden af hans Hændelser i hans kraftigste Mandomsliv og Udviklingen af hans literære Liv skal udvikles, da maatte jeg vistnok lade mig nøje med at ofre hans Tab Taarer, hans [*spatium på 6-8 bogst.*] Kummer og [10] [*tilf. i margin*: indse hvor lidet skikket jeg er til at give, endog kun løseligt Omrids af hans Liv og Færd. Jeg kjender hverken hans nøjere Forhold til de mange lærde Selskaber, hvoraf han var Medlem, endnu mindre hans Modstanderes dybere Karakteer, hvilket dog er nødvendigt for hverken at gjøre Dem eller ham Uret. Naar jeg nødsages til at berøre [?] saadanne Omstændigheder, saa kan jeg derfor kun grunde en eller anden Formening enten paa disse Mænds offentlige Ytringer eller bestemte og bekjendte Fakta, men Dommen over disses indre Sammenhæng maa jeg lade blive uafgjort. At fornærme nogen Mand, han være hvo han vil, kan naturligvis ikke være min Hensigt, men at fornærme Sandheden endnu mindre.]; men selv nogle faa Omrids, Erindringer fra hans Ungdomsliv ville uden Tvivl vække nogen Deeltagelse hos hans Venner. Det er uundgaaeligt derved at berøre mig selv, men jeg skal i det mindste bestræbe mig for ikke at indblande mig selv mere end nødvendigt, og aldrig at glemme, at jeg ved Siden af ham er intet, som er værd at omtale.

(1) R [*tilf.* han skrev først sit Navn Rasch] er født i Brendekilde den 22. November 1787. Hans Fader var en i Fyn meget bekjendt Mand, som besad ualmindelige Kundskaber for sin Stand, eller som Almuen kalder det een af de kloge Mænd. Meget tidlig gav dette ham Anledning til at vække hos sin Søn Lyst til Læsning, og i denne Henseende udmærkede han sig tidlig ved en

[10] *Efter en linies spatium overstreget*: uden at torde vove mig til en sådan Skildring;

overordentlig Hukommelse. Allerede den Gang, førend han endnu kom i Skolen, havde han uden Tvivl læst mange Skrifter, f. E. Hvitfeld, som andre Skoledrenge mangen Gang først lære at kjende efter flere Aars Skolegang. Men hans første Underviisning gik dog især ud paa de da brugelige religiøse Børneskrifter, som Katekismus, Forklaring, og mange lignende Bøger, hvilke han maatte lære ordret udenad. Han kunde dem endnu, hvilket jeg tit har forundret mig over, ordret udenad i sine Manddomsaar, og anførte ofte hele lange Tirader deraf. Hvis jeg ej fejler, har han ogsaa allerede i Skolen beklaget sig over den aandløse Næring, som han saaledes i sine første Barndomsaar maatte *(2)* plages [med]; men derimod har vistnok Læsningen af mange andre især historiske Skrifter givet ham Kundskaber, som faa, der begynde Skolen forfra, besade.

Han kom i Odense Skole i April 1801, om jeg ej tager fejl,[10a] *(2)* otte Dage efter mig. Hans Ankomst der er mig i denne Dag saa levende, som om den var skeet i Gaar. Hans liden Vækst, hans spillende || Øjne, den Lethed hvormed han bevægede sig og sprang 1v om over og paa Borde og Bænke, og endelig hans Bondedragt, der bestod i lyseblaa Trøje og Beenklæder, med blanke Knapper,[10b] lovede os alle i ham en Kamerad, som vilde skaffe os megen Morskab og som vi snart alle holdt af. Det var i den gamle Skole, da Lectierne endnu vare i eet. Høreren i daværende anden (nederste) Lectie var Thune. Minder fra denne første Tid har jeg imidlertid kun faa af, og kun de, der angaa mig selv, hvilke jeg derfor ej vil berøre ere mig ret levende. En Omstændighed var imidlertid tilfælles for os begge, Misfornøjelse med Skolegangen. Rask har saaledes fortalt mig, hvorledes han ventede da han kom i Skolen nu ret at skulle have det godt, men i dets Sted skulde der læres lutter Pensa paa Ramse, han beklagede sig især over den latinske Grammatik, og fandt efter hans Udtryk at det var et Helvede. Lignende Fornemmelser havde jeg ved Geografien, i hvilken jeg hver Morgen før jeg gik paa Skolen overhørtes af en da i Mesterlectien værende Discipel, som laa i Sengen og halv søvnig [*overstreget*: halv beruset] lod mig remse op hvad der den Dag behøvedes, og tildeels Historien, som bestod i en ordret Opramsning af Kalls Verdenshistorie. Jeg formoder, at

[10a] *Jf. ovf. s. 28.*
[10b] *Jf. Danske Studier 1909 s. 22.*

denne første Underviisningsmaade meget virkede til, at vi siden stedse foretrak Studering paa egen Haand med Frihed og Lyst for enhver Skoletvang. — Rask gjorde saadanne Fremskridt, at han snart gik over i tredie Lectie og ved Skoleforandringen 1802 var i fjerde Lectie og derfra gik over i den ny Skoles anden Klasse, saa at han aldrig har været i første Klasse eller i Forberedelsesklassen. Jeg, som gik ved Skoleforandringen over [*overstreget*: netop] kommet i den gamle tredie Lectie, var saa lykkelig, at man ogsaa tog mig med i den ny anden Klasse, efter at Rectoren havde givet mig den Formaning, at jeg kun var taget med som en Prøve og derfor maatte anstrænge mig af alle Kræfter. Efter et Aar sprang imidlertid Rask over i tredie Klasse, og kom saaledes et Aar forud for mig, som for mange andre, der vare meget ældre. Foruden Syngen i Kirken, ved Lig, Byærinder, som vi maatte gaa for Mesterlectien o. desl. og enkelte Skolemorskaber, saasom at en af Disciplene i tredie Lectie under Reinecke, da han skulde oversætte Gellerts Fabel der Greis med sin usædvanlig grove Stemme begyndte: Grisen, hvilket han da tit nok maatte høre, mindes jeg ej noget fra den gamle Skole, Rask angaaende. Han havde den Gang endnu ikke begyndt at virke paa mig, og jeg var ingenlunde endnu moden til at modtage Indtrykket. Han var ved Indk. i Skolen [13] Aar, jeg [9].

Anledningen til vort nøjere Bekjendtskab [var], at mine Plejeforældre, hvis Godgjørenhed endnu i Odense vil være i frisk Minde, gav ham en Kostdag om Ugen; han kunde jo da ogsaa, sagde de, hjælpe mig med mine Ting til Skolen. Dette kan jeg imidlertid ikke mindes en eneste Gang har været Tilfældet; vi hav[d]e altid noget, som interesserede os meget mere. Herhen fulgtes vi da hver Mandag da vi spiste sammen; og her i Huset var han for mange som da kom der noksom bekjendt ved sin Veverhed og Opvakthed, og det hedte sædvanlig naar han kom:
(3) nu kommer den lille Professor. Især har jeg haft mange morsomme Scener imellem ham og en halvstuderet Smed fra Landsbyen Bulbro, ellers en godmodig, munter Mand som Ra[sk] [*fortsættelse mangler*]

For ikke at trætte med Skolesmaating gaar jeg derfor over til en vigtig Omstændighed i Rasks Liv, hans oldnordiske Studium.
(3) [*tilf.* Suhr, Snorre]. Fra Begyndelsen af dette begyndte vort
(4) aandelige Samliv. Der uddeeltes i Skolen Flittigheds Belønninger,

og efter daværende Overlærer Trojels (nu Prof. og Rector i Nykjøbing) Forslag fik Rask de tre første Dele af Heimskringla indbundne i eet Bind. Denne Dag er mig ganske levende, da der ogsaa faldt lidt af til mig[11]. Vor daværende herlige Rector L. Heiberg, eller som vi sædvanlig kaldte ham »Manden« stod paa det store Katheder i fjerde Klasse med en dejlig Samling af nyindbundne Bøger for sig. Han lod sit ene Øje || løbe hen over Bog- 2r
titlerne, søgte forgæves noget og sagde til Pedellen: Larsen! Der mangler en Bog, gaa op og hent den. Der var ikke fleer, Hr. Rigter! svarede Pedellen. Heiberg maatte gjentage sin Befaling (5)
oftere: Gaa op (nemlig paa den Sal, hvor Skoleraadet holdtes) og hent den Bog, som ligger paa Bordet. Pedellen kom da endelig pustende[12] ned med en stor Bog i Armen, og leverede den med de Ord: Hæ! jeg tænkte ikke vi skulde ha den store Pottekol med. En Scene, som uden Tvivl alle daværende Disciple kunne erindre. Denne Flittigheds Belønning gav Anledning til at Rask studerede Islandsk; hans Sproglære og en Ordbog i dette Sprog har jeg set gradvis fremstaa. Det varede ikke længe førend han begyndte at opmuntre mig til ogsaa at lægge mig derefter; rimeligvis maatte han ogsaa finde Glæde i at meddele sine Opdagelser til andre. Den eneste Hjælp han havde til at studere Sproget var Heimskringla selv, Texten med Oversættelserne[13]; heraf uddrog han paa selvsamme Maade, som i sine mange senere Sproggranskninger Sprogets hele Formlære ved at betragte de forskjellige Forbindelser, i hvilke hvert Ord forekom; ved et saa vanskeligt Sprog som det islandske maatte det for enhver anden paa hans Alder tykkes en Umulighed. Vanskeligheden forøgedes ved den daarlige Behandling af Texten (hvilken han i senere Aar oftere privatissime har udviklet mig), da det selvsamme Ord ej var skrevet paa samme Maade og selve de grammatikalske Former vare forvirrede; det var derfor et møjsommeligt Arbejde, ved gjentagen Sammenligning endelig at udfinde, hvilken Form der virkelig var den rette. Hans Fremgangsmaade dermed var den samme, som jeg ogsaa i senere Aar en Gang har maattet anvende i Gammel Dansk; han optegnede, efterhaanden som hver enkelt Ordform forekom, denne paa sit Sted i sit Hæfte, sammenlignede (6)

[11] *I margin*: om samme Gang Schjern fik Cicero.
[12] *Overstreget*: (noget sædvanligt.
[13] *I margin*: Dr. Baden laante ham Bøger, derfor er den isl. Grammat. tilegnet ham.

naar den kom igjen, og fik saaledes tilsidst enkelte Navneord, Stedord o.s.v. opstillede fuldstændig, hvilket da fortsattes saalænge, indtil saa mange Paradigmata fandtes, at der kunde granskes over det hele System efter hvilket Declinationer osv. skulde ordnes. Saaledes udkastede han det hele grammatikalske System i sine Hovedstrøg det samme, som findes i hans første Udgave af den isl. Sproglære. Den største Forlegenhed vare vi i med Udtalen; vi læste den, som den skreves, da ikke et Menneske kunde sige os noget derom; Rask søgte vel ogsaa her at finde Regler, hvoraf jeg endnu har Optegnelser, men ganske nøje kunde disse ej blive, da Retskrivningen i Heimskr. er saa overordentlig forskjellig og skødesløs (ikke maaskee som man kunde tro som i Haandskrifterne, thi ogsaa med dem stemmer den ej, hvilket han har viist mig under Udarbejdelsen af sin oldnord. Læsebog. Jeg siger ej dette for at dadle Schønning, der var vel undskyldt at han ej kunde give det bedre, men for at vise hvorledes de største Vanskeligheder maatte overvindes). Ordbogen udarbejdede R. paa lignende Maade ved at lade Müllers Lex. gjennemskyde med hvide Blade, og tilskrive Ordene, efterhaanden deres Kjøn og Bøjning etc. Et saadant i to temmelig tykke Oktavbind, indeholdende de sædvanligste Ord, havde
2v han || ligeledes færdig i Skolen, og flere af dem som strax og senere lærte Islandsk af ham eller efter hans Foranledning afskreve hans Haandskrift; det gjorde f. E. nuv. Adjunkt Clod i Nakskov, nu afdøde altfor tidlig bortrevne F. L. Bendz, min Afskrift ejer jeg endnu.

Da disse Sprogøvelser begyndte, boede Rask paa Odense Torv ligeoverfor Rectorboligen hos en Skomager Berggreen i det andet Huus fra Hjørnet. Her havde han et Værelse ovenpaa, der snart blev ikke allene Scenen [?] for Studier, der aldeles laa udenfor den sædvanlige Skoleunderviisning men ogsaa for højere
(12) aandelige Formaal. Her samlede sig snart en ganske snæver Kreds af de inderligste fortroligste Venner, hvis Venskab [*overstreget*: uforstyrret har vedvaret og vil vedvare saalænge to deraf ere til] naaede langt over Graven. R. samlede os her om en Træbolle med Mjød, som næsten ingen af os kunde drikke, med en Træskee i, hvilket alt skulde være simpelt og i gammel nordisk Smag; R. kjøbte dette efterat et Forsøg med et Drikkehorn, som først var bleven kjøbt var mislykket, da ingen af os kunde komme

afsted med at drikke deraf. Medens Bollen i Almindelighed blev utømt, udtømte Aanden sig derimod i Samtaler om det gamle Norden, og der lagdes Grundvolden til en Kjærlighed til Fædrelandet, til nordisk gammel Ærlighed og et trofast Fostbroderlag, som ingen af os siden har svigtet. Særdeles levende er det mig hvorledes jeg i mangen stjerneklar Aften, sædvanlig henved Klokken ti, er gaaet bort herfra i en Henrykkelse og Begejstring for alt hvad godt og ædelt var, som man kan tænke sig den i et ungdommeligt Hjerte og en tidlig opvakt Fantasi. Af denne første ikke talrige Kreds ere nu kun to tilbage; de øvrige ere allerede indgaaede i Evigheden, og have der modtaget ham, der i alle Henseender var den ypperste af os alle.

Det oldnordiske Studium fortsatte han hele sin Skoletid igjennem, skjønt ogsaa mange andre Ting for en Tid fængslede ham; men det blev dog [*ingen fortsættelse*] Han studerede endnu i Skolen ogsaa Grønlandsk og Creolsk. *(11)*

Det er en Ting, som jeg tit har tænkt paa med Forundring *(9)* hvorledes Rasks Ideer i hans Skolegang er gaaet i Opfyldelse, skjønt naturligvis paa en anden Maade. Hvad Forsynet forundte ham især at leve for, var det oldnord. Studium og jeg har viist hvorledes det udgjorde en varig Tanke i hans Ungdomstid. Den anden mest fremtrædende Begivenhed i hans Liv er hans store Rejse. Ogsaa til denne fandtes i hans ungdommelige Sjæl et Forarbejde, en Gjæring, som maatte tilfredsstilles. Kun een af nu Levende veed dette foruden mig. ||

Han boede da hos Træskomanden i Huset som nu ligger paa 3r venstre Haand strax indenfor Vesterport: Her indgav han den forrige snævre Kreds og endnu nogle flere som efterhaanden traadte til, Ideen om en Rejse til NySeeland, for der at stifte en *(10)* Stat, der skulde blive Mønster for alle, og snart udstrække sit Herredømme over hele Australien. Disse fantastiske Drømme, der snart svandt for Mandens Klarhed[13a], dreves den Gang med største Alvor, og Muligheden omtvivledes ej. Love vare allerede udkastede af Rask, bleve derefter i Møderne ventilerede; Maaden hvorpaa man skulde komme dertil, Statens første Grundlag, paa hvilken af Øerne (hvilket naturligvis førte os til Læsning af alle de Beskrivelser herover, som vi kunde overkomme) Kolonien

[13a] *I N. M. P.s ekstrakt af Rasks breve til H. J. Hansen står der:* Regjensen 21/8 1809: Seelandstoget ej opgivet.

skulde anlægges, kort det smaa som det store kom efterhaanden til Overvejelse; og vandt vi ikke andet derved, saa vandt vi den urokkelige Overbeviisning om hverandre, at vi kunde tie, thi ikke et Ord derom maatte tales til nogen uindviet. At flere efterhaanden indlemmedes skete derfor derved, at en af os meddeelte hvem han formodede der vilde deeltage, det som sin egen, flygtige Idee, og først naar denne fandt Gjenklang, og der flere Gange var talt derom den ny endelig indførtes og overraskedes ved at see at der allerede vare flere. Skjønt denne hele Idee snart maatte synke tilbage i sit Intet, saa har den dog vistnok ikke været ganske uden Indflydelse paa vor Dannelse i Almindelighed; men jeg vilde dog ikke her have omtalt den, hvis den ikke var ligesom et Forbillede paa Rasks store Rejse til Indien.

Medens Rask boede hos Træskomanden, havde han, Clod og jeg megen Omgang; Skolesagerne bleve nøjagtig lærte, i det mindste i Almindelighed, men derpaa vare vi gjerne sammen[14]. Det var næsten al vor Moro og Adspredelse, da vi ikke deltoge i de Lystigheder, som vel adskillige andre Discipler havde for. Dog husker jeg vel hvorledes Rask engang klædt som Bondepige var paa Maskerade, med en stor ulden Strikkestrømpe i Haanden, og da han kunde strikke meget færdig, spillede sin Rolle saa godt, at iblandt andre Overlærer Trojel kom hen til ham, forundrede sig meget over det Bekjendtskab han havde, da den formentlige Pige malede et T i hans Haand, [2 1/2 *linie tom*]

(11) Blandt de mange andre Ting, som vi i Skolen dreve, og som i enkelte Tidspunkter meget sysselsatte os hørte Deschiffrering eller[14a] Opløsning af Skrift [?] med hemmelige Alfabeter, en fortrinlig Forstandsøvelse. Dette begyndte med at Rask i en af Skoletimerne, da vi før Timens Begyndelse havde talt om at man, naar man havde et Stykke af en saadan hemmelig Skrift, kunde ved at betragte de oftere forekommende Tegn og deres forskjellige Forbindelse med andre, udfinde det hele, sendte mig et Stykke med Runer, som jeg den Gang ej kjendte; det begyndte med ᚼᛁᚱ ᚼᛦᚱ ᛏᚢ ᛏᛦ her har du da, men denne Begyndelse var saa tydelig at den snart maatte gjættes, og da e, a, u, h, r heraf strax bleve bekjendte, saa var hele Stykket snart læst. Derpaa vedbleve vi at undersøge, hvori det, naturligvis med Hensyn til det danske Sprog, i sær laa at man kunde komme efter det, og dannede nu

[14] *I margin*: Snorre vedblev at læses. [14a] *overstreget:* Skriven.

Alfabeter || som bleve stedse mere og mere uopløselige[15]; af saadanne har jeg ogsaa endnu en Samling. Ogsaa Mureriet beskæftigede os en Tidlang, vi læste adskillige Bøger derom, men bleve lige kloge, og det faldt da bort af sig selv. || Imidlertid har jeg 3v
endnu stedse fra den Tid af beholdt den Overbeviisning at Formaalet var ædelt, uden at de [*fortsættelse mangler*] Med Rask har jeg kun en eneste Gang siden paa en Spadseretur fra Frederiksberg ganske tilfældig i Forbigaaende nævnt det, at det forekom mig besynderlig, at man holdt hemmelig hvad der – – han svarede blot, hvad enhver kunde sige, de maa vel ikke tale derom, uden at det [*fortsættelse mangler*][16]

Dagbøger holdtes, hvori vi gjorde os hver Dag rede for hvad vi havde foretaget os, opdaget etc. Rs findes ej mere; ogsaa mine ere for flere Aar siden tilintetgjorte, som jeg nu meget beklager, da mange vigtige Træk med Hensyn til min afdøde Ven vistnok have staaet deri.

Men hvad jeg især ogsaa vilde berøre er hans Retskrivning, der udgjorde en Deel af hans Virksomhed i hans seneste Aar. Ogsaa denne beskæftigede ham særdeles meget i Skolen, og da værende Lærer i det danske Sprog, nuv. Prof. Bloch i Roeskilde vil uden Tvivl kunne erindre de mange Bemærkninger og Indvendinger, som Rask den Gang gjorde under Foredraget af den danske Retskrivning. Allerede den Gang havde R. dannet sig en saadan, som han brugte privatim i alt hvad der ej skulde vises Lærerne. Jeg gjemmer endnu to smaa Oktavblade, som han har skrevet dermed. Den har det særegne, at den paa det nøjeste fulgte Udtalen i en langt højere Grad end hans sidste System, han brugte[16a] for aa, havde adskilt den dobbelte Lyd af ø og ö, men som da betegnedes med[17] og ø, han havde de to ve'er, betegnede v og[17a] o. mere desl.

Senere boede R. i det første Huus paa højre Haand indenfor Vognsbro hos en Madam Hempel, men nu beskæftigede især Examensting os, skjøndt Minderne fra det gamle Norden aldrig

[15] *I margin*: Han har siden paa sin Rejse brugt et af disse Alfabeter.

[16] *I margin*: Religiøse Granskninger. Senere kun faa Gange talt nogle Ord derom. — *Stykket om frimureriet er omhyggeligt overstreget. Rask var før eller under sin store rejse blevet optaget i frimurerordenen, jf.* Edgar Collin, *Fremragende danske Frimurere I, (1872), s. 122.*

[16a] *Herefter et tegn bestående af to sammenskrevne a-tegn.*

[17] *Herefter et tegn der ser ud som et gennemstreget r (ikke o med tværstreg, smlgn. ovf. s. 157).*

[17a] *f med to streger gennem halsen, jf. ovf. s. 163.*

glemtes. Her havde vi tre nordiske Navne, Rask hed[18] [*fortsættelse mangler*].

Saaledes ville disse Bemærkninger allerede have antydet, at Rasks senere Liv allerede i hans Ungdom [*1 1/2 linie tom*]
og at hans vigtigste Sysselsættelse der og Forhaabninger senere gjentoges og opfyldtes, men naturligvis paa en langt anden Maade.

(15) Han havde Udkast til Grammatikker i næsten alle Sprog. Polsk studerede han 1809. [*det følgende blad i arket* (4^{r-v}) *ubeskrevet*]

5r *(84)* Ingen[19] der kjendte Rask og hans store Evner kan uden den dybeste Vemod tænke paa, at han efter sin Hjemkomst i den dog ikke saa ganske korte Række af Aar, han levede derefter, [ikke] kom til at udvikle Frugterne af hans indiske Rejse. Det er let, at vælte Skylden derfor over paa den Døde, som ikke kan forsvare sig; de Levende faar da at tale for ham. Skulde virkelig *al* Skylden derfor være hans? Hans Skyld var det, forsaavidt man kunde fordre, at han skulde alle Hindringer uagtet, ogsaa have overvundet disse. Han havde overvundet saa mange; var det forunderligt om Kraften forlod ham, da han haabede nu efter saa mange Gjenvordigheder at gaa ind i et roligt husligt Liv[20],

[18] *I margin*: eller var det med Clod.

[19] *I margin*: Dette, som ej kan offentliggøres nu, skal omhyggelig samles og documenteres og derpaa opbevares for Eftertiden, som et Bidrag til vort Universitets Historie.

[20] *I* H. K. Rasks *noter til Rasks levned af N. M. P.* (*NkS 8vo nr. 389en ad s. 87*) *læser man*: 11. Maj 1824 Afslag fra F. B. i Altona »efter nogen Tids Betænkning«. Brevet til hende afsendt den 18. april 1824. — (Pakke 3a: Kuriosa) [*m. senere skrift*:] 4 Breve om denne Sag tilintetgjordes 22. Aug. 1871, da Ingen efter min Død vilde skjønne på disse Oplysninger. — *Dagbogen har 4 tomme blade fra 1/8 1823—2/7 1824. Her gøres en ny begyndelse som tyder på at Rask har givet sine tanker en anden retning*: 2. Juli 1824: Var det Frøken Lovise Nyerups Fødselsdag, hun var ude hos Strøm i Kregome. I denne Tid var Christensen oppe til theol. Attestats for at kunne få et Kald der ventede på ham i Fyen, han fik haud. illaudabilis. Jeg begyndte at studere Oldfrisisk for at kunne udgive min Sproglære derover. *Der kan næppe være tvivl om hvad Rask har tænkt på da han sammenlignede denne haud-kandidats muligheder for at realisere det almene, med sine egne, og årsagen til Lovise Nyerups optræden i denne sammenhæng kan gættes når man kender de i note 22 omtalte begivenheder.*

M. h. t. den ovenfor nævnte F. B. *har Marie Bjerrum meddelt mig at der i hendes eksemplar af Rasks levned findes flg. notits til Petersens ord* (*SA I. 77*) *om Rasks* »første og sidste Kærlighed«, *som han traf på hjemrejsen fra Ostindien:* »en Frk. Boalt iflg. P. G. Thorsen«. *I Kay Larsen, Dansk-ostindiske Personalia og Data* (*Hs. på Kgl. Bibl. fra 1912*) *har MB fundet en Pauline Boalth, f. i Trankebar 14. febr. 1800 som datter af sekretær ved Guvernementet Chr. Tullin Boalth* (*f. i Bergen 1767*), *afskediget i Trankebar 1814, død i Cudelur 14. aug. 1822*). *Om Pauline Boalth ved man i øvrigt kun at hun 1828 blev gift i Kbh. med musiklærer A. Lund* (*om hvem se* Erslew). *Hun kan således godt være rejst hjem sammen med Rask i 1822–23 efter faderens død. Om hendes eventuelle ophold i Altona er det ikke lykkedes at skaffe oplysninger.*

helliget Videnskaberne og hans Venner. Han attraaede en Ansæt- *(85)*
telse ved Universitetet, men vedblev at være Underbibliothekar
med 200 Rdlrs Gage, maaske med nogle Legater til 250. Han
maatte altsaa begynde igjen, som før, at trælle om Dagen ved
Informationer og at arbejde om Natten, forat kunne leve ene
nogenlunde anstændig. Han ønskede at ansættes, som Professor
i det gamle nordiske Sprog[20a], men der var endnu ingen Professur
deri ved Universitetet, og den dertil bestemte Sum var endnu
ikke voxen til den tilstrækkelige Størrelse[20b]. Fremmede havde
villet oprette et saadant Professorat for hans Skyld, og foreslaa *(99)*
ham til at erholde en større aarlig Indtægt, end han — efter hans
egne Ord — efter 10 til 20 Aars Tjeneste kunde vænte sig i Hjem-
met; kunde hans Fædreland da ikke i det mindste have oprettet
en saadan Professur om end med tarvelig Indkomst. Men han
havde hverken Talent til at synge eller til at more et Selskab,
eller til at behage Damerne, eller at krybe i et Forgemak; han
havde ingen formaaende høj Slægtning eller Svigerfader[21]; han for-
stod ikke en Gang den Kunst i det mindste at tie, hvor det skader
at tale; han havde ingen anden Anbefaling, end sin overordent-
lige Lærdom, en overordentlig Anbefaling, men selv denne for-
stod han ikke at gjøre gjældende. De som kjendte ham veed det,
med hvilken Beskedenhed, med hvilken Undseelse og Blyhed
kunde man gjerne sige han talte om sine Arbejder og deres
Værd. Han attraaede at ansættes som Professor i de østerlandske
Sprog. Hvor passende en Stilling netop for denne Mand! En
dueligere blev ham foretrukken, uden Tvivl? Verden har i det
mindste ikke hørt noget dertil hverken før eller siden. Familie-
forholde vare ligesaa vigtige som Dulighed, og som man saae, || 5v
lidt til. At andre hans jævnaldrende, men ikke nær saa berømte
Mænd, ja endog yngre, der i Literaturen ikke en Gang [havde]
noget Navn, bleve ansatte medens han intet kunde naae af hvad
han attraaede, gik ham meget nær til Hjærte. Han erholdt endelig,
atter efter Ansøgning, ikke et Gagetillæg, men en aarlig Under-
støttelse af 300 Rdlr, om hvis Forlængelse han hvert tredie Aar
maatte ansøge paa ny, som altsaa var saa uvis, at han ikke derpaa
kunde tænke at gifte sig. Med den dybeste Smærte har han tit

[20a] Iflg. P. E. Müller s. 7 ansøgte Rask herom i 1815, efter hjemkomsten fra Island, sml. *Breve* nr. 104, 112.

[20b] Der tænkes på Rostgaards legat: P. E. Müller 7, jf. *Breve* I, 240.

[21] Jf. ndf. s. 229.

og ofte, naar Talen faldt paa hans Stilling i denne Henseende beklaget sig over, at han hvert tredie Aar maatte betle hos Staten. Han var altsaa aabenbar falden i Unaade. Hvorfor, veed Gud. Vilde man paa den Maade tvinge ham til at ægte et Fruentimmer, som han afskyede? Ogsaa det veed [*overstreget*: kun] Gud. Vist er det, at dette Giftermaal skaffede ham paa een Gang ikke blot Kone, men Embede, fri Bolig og alt hvad han kunde ønske.

Han blev ikke befordret, har man sagt, »fordi han ikke vilde rette sig efter sine Superiører«. Meningen deraf er, at han ikke vilde indgaa det Giftermaal, som man vilde have. Nyerup søgte endnu langt senere at faa det i Stand. Hovedomstændighederne ved dette sidste Forsøg veed jeg baade af Nyerup og af Rask, saa Tingen er vis. Hvor kunde Nyerup det? vil man spørge? Derfor maa tilføjes, den ejegode Nyerup kjendte hverken sin Kones eller Datters hemmelige Historier[22].

[22] *Dette kan kun forstås således at Rasmus Nyerup, der var Rasks foresatte på Universitetsbiblioteket, professor i litterærhistorien, samt regensprovst med stor fribolig (hvor Rask boede til leje), har ladet Rask forstå at han ville trække sig tilbage på grund af alder og svagelighed, hvis Rask ville ægte hans ugifte yngste datter Lovise. Om deres forlovelse taler følgende optegnelser i dagbogen for 1827*: April 3. Foreslog Frøken N. at drage med til Island, hun rejste til Kregum den 9de. — Maj. 2. købte ny Klæder, og var i skand. Selskab. — d. 10: Jeg friede til Nyerups Datter, og fik omtrent Ja af hende og Faderen. — d. 13: Skilderiet nr. 38 udkom [*heri intet R. vedrørende*], og efter Lovises Forslag, ophævede vi for såvidt alt, at vi oprettede det gamle Forhold imellem os. — d. 15: Jeg var syg af Ærgrelse og Kjedsomhed. Nyerups og Lovises Gåder. P. E. Müller *omtaler begivenheden således* (*citeret efter Jespersen s. 56*): Nogle år før sin død var han blevet forlovet; men, forend forlovelsen blev bekendt, ophævedes den igen under omstændigheder, der efterlode et dybt indtryk hos ham og fornyede den mistro til mennesker, der allerede under hans ophold i Indien i høj grad havde ytret sig. *Måske har Nyerups »senere forsøg« sammenhæng med dagbogsoptegn. af 12/3 1829*: Nyerups [*70 års*] Fødselsdag gik; hans Opførsel forklaredes af hans Forblindelse og det, L. bildte ham ind, hvorved hun holdt ham bestandig i sin Magt. Samme Dag, som jeg sluttede mine arab. Forelæsninger, søgte hun at forgive mig med Hår, som vare kunstig anbragte under Bladene af en særegen Porsion Brunkarse, der var sat for mig alene. N. selv havde en anden. Jeg fik den også i mig og mærkede det først ret, da hun lod nogle triumferende Ord falde i en afskyelig Tone, dog henvendte til U. (*se fortsættelsen hos Rønning s. 140, Jespersen s. 56*). *At Rask regnede med at blive Nyerups efterfølger ses af hans brev til Hallenberg, skrevet 4 dage efter Nyerups død d. 28/6 1829* (*Breve II, 226*): Jeg søger nu Nyerups Post, hvori han dog levede kummerlig nok. Det halve, nemlig Bibliotekariatet, har jeg temmelig Håb om, men det vigtigste, nemlig som Provst på Regentsen, mindre. De har vel ikke Ret til at udnævne Deres Eftermand, ligesom Kejseren af Rusland. *Marie Bjerrum har overladt mig en afskrift af Rasks ansøgning* (*29. juni 1829*) *om provsteembedet på Regensen* (*Univ. dir. Forest. 1593/1834*), *hvori den ovf. fremsatte formodning til fulde bekræftes. Det hedder heri*: I 21 Aar har jeg gaaet den hensovede til haande saavel i hans Embedsforretninger, som ved hans private literære Arbejder, uden nogensinde derfor at have modtaget den mindste pekuniære Erstatning. Hans Venskab og Bifald og lejlighedsvise offentlige Omtale (f. E. i Fortalen til hans Overs. af Edda og i Fort. til 12. og 13. Tome af Suhm) var min kæreste Løn. Hertil kom

Hvilke sangvinske Forhaabninger mon han ikke have gjort sig, da han efter en saa farlig og besværlig Rejse efter saa mange møjefulde Aar, ene og alene anvendte paa de torreste [*rett. til* alvorligste] Granskninger, kom tilbage til Fædrelandet, og strax attraaede et Professorat. Hvor bittert bleve de skuffede! Man samlede smaalig sammen fra Kontoirregnskaberne hvor meget hans Rejse havde kostet Staten[23]; i syv Aar havde den paa ham anvendt omtrent 10000 Rdr. mange Professorer trække i deres rolige Hjem med liden Anstrengelse ligesaa meget; man bekjendtgjorde det vigtige Resultat offentlig; men bebrejdede ham endog, forend han endnu havde Tid til at udrette noget, at disse Penge vare spildte paa ham. Der gives uden Tvivl visse Folk, som forstaa at sværte saalænge, indtil endelig noget af Sværten hænger ved. Paa anden Maade er dette uforklarligt. Han skjænkede til Staten en Samling Manuskripter fra Indien, da man gjorde Vanskelighed med at betale den Gjæld han var nødt til at gjøre der efter *(76 f.)* Skibbruddet ved Ceylon[24], disse Manuskripter vare mere værd, end alle Rejseomkostningerne, de vare og ere ubetalelige. Udgaven af Heimskringla kostede Staten omtr. fem Gange saa meget, som hin Rejse. Man[24a] vilde endelig som Frugt af Rasks indiske Rejse fornemmelig have en Rejsebeskrivelse; med smukke Kob-

dog snart Haabet om at blive hans Eftermand, som han selv indgav mig, og især nærede ved et uopfordret Løfte, at han vilde resignere til min Fordel, naar han havde fyldt sit 70de Aar, hvilket Løfte han dog, formedelst mellemkommende private Omstændigheder, uden Tvivl til stor Skade for hans egen Sundhed og Liv, ikke opfyldte. Paa den anden Side har jeg betalt Losi og Kost og alt, hvad jeg har oppebaaret i hans Hus (Venskab undtagen) med rede Penge fra den første Dag til den sidste, og det til samme Tid som jeg næsten daglig hjalp ham med at korrigere, udkaste Breve, forfatte Lister over Regents- og Kommunitetsalumnerne, samt udregne hvorledes de ledige Pladser kunde fordeles imellem de indkomne Ansøgninger fra de Studerende af forskjellige Fakulteter og Kasser o. desl. hvilket altid faldt ham vanskeligt. *Marie Bjerrum har tillige givet mig en afskrift af et brev til Dahlgren af 4/11 1828, hvori forlovelsen omtales*: Hvad min Person og Skæbne angår, så er De ikke vel underrettet om de betydeligste Omstændigheder i mit Liv, jeg skulde heller ikke berøre dem med et Ord, da de i sig selv ere alt for ubetydelige for Verden, hvis ikke Hr. Mag. syntes at skjenke dem så megen Opmærksomhed. Jeg har da været forlovet med N.s Datter efter min Hjemkomst; men hun har imidlertid gjort en liden Tur til Tyskland, skønt (for at sige bogstavelig Sandhed) hun ikke kom længer end til Jylland. Dette har afgjort min Skæbne tillige med adskillige andre Omstændigheder. Sed hæc hactenus.

[23] *I margin*: Molbech samlede det smaalig sammen fra Kontorerne, og indrykkede det i sit Nordiske Tidsskrift [*i en fodnote til en afhandling om de indiske håndskrifter Nord. Tidsskr. I (1827), 73; sml. opgørelsen i Danske Studier 1932 s. 15*].

[24] *Se Breve nr. 537.*

[24a] H. K. Rask *tilføjer i de note 20 nævnte bemærkninger (s. 96)*: Efter Petersens Tilståelse sigtet til en Ytring af Prins Kristjan.

bere, vakre Anekdoter, livelige Naturskildringer vilde det være et Verk, som kunde pryde Kabinetterne, interessere Damerne, man kunne i det mindste blade deri, naar man ikke vidste andet at gjøre. Man væntede altsaa en ren Umulighed af Manden, der var rejst for at lære Sprogene, ikke for at studere Folket; man væntede af ham, som han selv sagde, hvad han ikke kunde give
6r halv saa godt || som mangfoldige allerede havde gjort; der var Rejsebeskrivelser nok over Indien.

[*tilføjet i marginen s.* 5v:

For Baron Schubart, Broder til Schimmelmanns Kone, blev der stiftet et diplomatisk Embede og han trak aarlig af Statscassen omtrent saa meget som Rasks Rejse kostede, uden at gjøre eller kunne gjøre Staten godt for en Skilling. Hvad der staar om ham i Schilderungen eines Vielgereisten er sandt].

Og nu betragte vi ved Siden heraf Mandens overordentlige, aldrig, under den største Miskjendelse, formindskede Kjærlighed til hans Fædreland. Mangen Gang har jeg i Anledning af Ret-
(99) skrivningen sagt til ham, hvorfor han ikke hellere skrev paa engelsk eller et andet Sprog, som vilde give ham mange flere Læsere, og større Paaskjønnelse. Han svarede altid, at man skyldte Fædrelandet alt hvad man var[25], og skyldte det ene sin Virksomhed. Tyskland, England, Sverrig, Rusland vilde med Glæde have taget imod ham, men han vilde tjene Fædrelandet, som han skyldte alt. Han attraaede ingen Ansættelse der, han afslog alt [?] man tilbød ham. Tilbudet fra Edinburg[26]; han vilde selv ikke, han foreslog mig, han troede mig i Nød, man bestemte en anden dertil som fik det (Repp) og Grunden at han blev det var, at man vilde af med ham her i Landet.

Retskrivningen kom til, og nu var Maalet fuldt. Han troede,
(84) at hans forrige Kjæreste vilde forgive ham, han troede en anden Gang at man vilde stikke Ild paa Huset hvori han boede, han
(115) troede at en af hans Fjender (Balduin Einarsen) var flyttet i samme Gade som han forat drille og ærgre ham[27]. Maa ikke ethvert følende Hjærte bløde ved Tanken om hans Lidelser, der i det mindste fornemmelig vare en Følge af den Tilsidesættelse

[25] *Med netop disse ord bebrejdede P. E. Müller Rask at han ville udgive Edda'erne i Stockholm (Breve I, 232; jf. Rasks svar s. 238 ff.).*

[26] *Breve nr. 584, 594, 595.*

[27] *I et langt senere privatbrev omtaler P. disse forhold mere udførligt, se Brevveksling ml. N. M. P. og Säve, udg. af* Carl S. Petersen *(1908), 189.*

og de Krænkelser han havde lidt. Kan man undre sig over, at han blev folkesky, mistroisk og bitter.

[*herefter en halv side tom*]

Kun en enkelt Gang, naar man kom til at berøre (dog vel kun blandt fortrolige Venner) hans Navns Berømmelse kunde et forklarende Lysskin fare over hans Aasyn, da han ellers var usædvanlig beskeden, og Ansigtet mere grublende, om ej sørgende, da han næsten altid maatte lide. 6v *(99)*

Hans Arbejdsomhed og oekonomiske Forf.

Som Student arbejdede han sædvanlig om Natten til Klokken 3, uden ofte at have anden Vederkvægelse end Brød og Vand, en Lækkerhed vare nogle varme Kartofler. Ofte har han selv hentet disse medens han var paa Regensen, da han ikke vilde blotte sin Nød for Budet; at spise varm Mad kunde han sjelden, han gik da i en simpel Overkjole hen paa en Kjælder, hvor der var bedst Kjøb. Dette er saa bekjendt for hans Venner, at man endnu har en Anekdote om, hvorledes han paa en saadan Kjælder traf sammen med Regensens daværende Portner, der dog lod som om han ikke kjendte ham[28]. *(21)*

Efter hans Hjemkomst bragde Informationer, af og til Korrekturer, o. lign. ham ej ubetydeligt ind, men hans Kraft deltes og svækkedes.

Han arbejdede i 55 forskjellige Sprog. *(98)*

2. *N. M. Petersens digt ved Rasks død.*

De Tre
Ved Rasks Død.

I Tidens aarle Morgen fødtes de,
i Ungdoms Uskyld saaes de sammen leve;
og om end Rummet fjerned vidt de Tre,
i Tiden uforandret eet de bleve.

Men Fantasus, for mild og høj for Jord, Krejdal
første hæved sig paa støvfri Æthervinge;
til Lysets Blaa, sit rette Hjem, han foer,
og Engle høre nu hans Orgel klinge.

[28] *Se brev fra Clod i Danske Studier 1909 s. 23.*

Rask

Og for at aabne Sandheds lukte Grav
i Grublen Nat og Dag Forstanden leved,
sig selv opofrende, til Hjertet tav,
og Lys, saa var han, op til Lyset svæved.

Nu Følelsen forladt og ene gaaer,
af Længsel mat den sukker sig tildøde,
og faaer ej Lise før paa ny i Vaar
de atter salige hverandre møde.

Thi samles ville de igjen, saa vist
som Aander evig mod sit Udspring hige,
og hvad her adskilt gik, skal vorde hist
een Genius i Himlens lyse Rige.

3. *Uddrag af forelæsninger*[29].

6 Blandt Forfatterne af den ny Skole, hvis Hovedsærkjende er, at det danske Sprogs Udvikling sættes i Forbindelse med det oldnordiske, og at den islandske Literatur drages frem som et nodvendigt Udviklingsmiddel for hele Norden, blandt disse Forfattere maa jeg naturligvis dvæle ved Stifteren Rasmus Kristian Rask,
(4) f. 1787 i Fyn. Allerede i sin Skolegang, da han havde faaet Heimskringla til Flittighedsbelonning, lagde han sig efter Islandsk; han syntes, da han nu havde fået Bogen var det ikke nok at læse den danske og latinske Oversættelse deri; han maatte dog vide hvad Manden selv sagde. Men til at faa det ud var gode Raad
(5) dyre. Grammatik havde han ikke, heller ikke Ordbog, og der var ingen at faa. Han maatte altsaa selv danne sig dem. Det havde ikke just faldet enhver ind, og endnu mindre havde enhver
(6) kunnet udføre det. Han bar sig saadan ad. Han mærkede sig de Ord, der ofte forekom, i forskjellige Forhold med forskjellige Endelser, sluttede derfra til Endelsernes Betydning, og dannede sig Paradigmer deraf. Da han første Gang havde maðr opstillet i alle sine Kasus, det var en stor Glæde. Men saa var der det underlige, at Nominativus saa anderledes ud end de andre. Det var uforklarligt. Imidlertid forekom der nu engang saðr og sannr. Gaaden var løst. [*tilf.*: mönnum (for mannum) og Omlyds-

[29] *Det pågældende læg begynder:* Mon der er noget Folk paa Jorden, m. H., der elsker sit Modersmaal saa højt som de Danske . . .

theorien] Saaledes har jeg set hans isl. Sproglære blive til af en stor Del Paradigmata, hvor der ved eet manglede een Kasus, ved et andet en anden, ved nogle flere; efterhaanden som de fandtes med Vished, førtes de ind paa sit Sted. Og nu var det en Vellyst at tænke over alle disse Bøjningers Sammenhæng, at danne Systemet. Udtalen var det værste, det var umuligt at faa nogen Underretning || om den. Imidlertid har jeg dog endnu en lille 7
Seddel, hvorpaa han har opskrevet de Forholde, som dermed burde iagttages. Naar Ordenes Hovedform og Bøjning kjendtes, saa var det vel mojsommeligt, men ikke vanskeligt at danne en lille Ordbog. Det skete ved at lade Müllers Dänisch-Deutsches Wörterbuch gjennemskyde med hvide Blade, og indskrive de isl. Ord. Det var ikke nok med at han saaledes skabte sig en Sproglære og Ordbog; ifølge den overordentlige Meddelelseslyst, der har fulgt ham gjennem hele hans Liv, og den overordentlige Iver for at andre skulde nyde hans videnskabelige Glæde, dannede han sig efterhaanden en Skole af 5—6 Disciple, der alle paa mig nær ere døde, som han læste med og meddelte enhver ny Opdagelse saa frisk som den var. Ulfilas studerede han ogsaa allerede i Skolen, og derved lagdes Grunden til det etymologiske Studium, hvori han, for en Del i det mindste, siden har viist Europa Vejen. Thi for at erkjende hele hans Fortjeneste, maa man nødvendig stille den Tilstand for sig, hvori Sprogstudiet den Gang var. Det har siden hans første betydeligere Arbejder udkom i ti Aar gjort større Fremskridt end det før gjorde i Hundrede. — Rask blev Student 1807. Det er noget ret karakteristisk, *(12)*
den Maade, hvorpaa en Skribent først træder frem; den første noksaa ubetydelige Spire der stikker op af Jorden vidner om hvad det er der gror. Han begyndte sin kummerfulde Skribentbane med Betænkninger over Ordet Urkraft i Kbh. Skilderi 1808, og gav deri en uendelig sprænglærd Afhandling om Partiklen úr. Heri var i Hovedsagen allerede udtrykt den Retning hans Sprogvirksomhed vilde tage; og Handsken var tillige kastet til den gamle || Skole, der meget godt forstod Vinket og tog den op. 8
Molbech svarede ham blandt andet med et Vers, som endte med: Hr. Rask er en Pedant for ej at sige meer[30]. Nyerup fik Lyst til at oversætte Snorres Edda eller rettere Gylfeginning, det egentlig

[30] *Jf. Breve I, 111; Verset findes i Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 31/5 1808 sp. 1070. Jf. også Danske Studier 1909 s. 24 f. samt ovf. s. 190 f.*

mythologiske; han havde nu i Rask en Medhjælper, der naturligvis i Grunden var den, der oversatte (Edda, overs. af Nyerup 1808); og Rask havde i sin Landsmand en Velynder, der hjalp ham med Raad og Daad. Gamle Schubothe var en driftig Mand, der dog ogsaa turde vove et Par Skilling paa at understøtte Videnskabernes Fremme; han blev Rasks Forlægger, uden det var Vejledning til det isl. eller gamle nord. Sprog 1811 næppe udkommen. — Efter en Rejse til Sverrig med Nyerup 1812, drog han Sommeren 1813 til Island, Maalet for alle hans Ønsker. Ellers siger
(23) han havde han aldrig lært Islandsk tilgavns, hvad han saa gjør endnu. Paa Island fuldendte han sit Prisskrift om det gamle nor-
(32) diske Sprogs Oprindelse. Prisen var udsat af Videnskabernes Selskab 1813[31], og han havde næsten uafbrudt i enhver Fritime (næsten hele Dagen var besat med Informationer) arbejdet derpaa. Det var færdigt 1814, vandt Prisen 1815, men udkom først, da han var fraværende 1818. Det Mærkelige ved Skriftet er den ny Methode som han anvendte ved Sprogsammenligningen. Hidtil havde man næsten ladet sig nøje med at tage nogle Ord, jo flere jo bedre; og naar de lignede hinanden i Udseende og Klang, saa antog man at Sprogene vare de samme. Men Rask viste, at det
9 egentlige Bevis for Sprogslægt || skab ikke blot ligger i Ordenes Lighed, men i den grammatiske Bygning og i Bogstavernes Overgangsforholde; og han fattede ikke blot Ideen, men udførte den praktisk og tilfredsstillende, i det han fulgte det isl. Sprogs mulige Slægtskab fra de finske Sprog højt imod Nord, igjennem de Slaviske Tungemaal, og ned til de klassiske Sprog. Ligheden med dem har han især grammatisk overbevisende udført. I Slutningen kigede han tillige lidt over til Asien, men det vilde endnu ikke ret gaa, og han saae nok at der maatte mere til. Dette Sprog var nu engang bleven hans Brud, han fik aldrig nogen anden. Han havde forlovet sig med hende i sin Skolegang og søgte at udfinde hendes Karakter; han havde søgt hende op paa Island, men der kom hun ham imøde som et gammelt udlevet Kvindemenneske; han vilde have Ungmøen, og tillige kjende hendes Forældre. Da han ikke kunde finde dem i Europa, saa maatte han til Asien.

[*Herefter en kort beretning om den store rejse*]

10 Han skulde aldrig have vendt tilbage; fra hans Hjemskomst

[31] *Fejl for 1811, se UA I*, s. xvf.

til hans Død vare Lidelsesaar. Han kastede sig atter med Iver *(84)*
over det islandske Sprog, og vilde have det bragt til Anvendelse
hos os; han bearbejdede den gammelfrisiske Sproglære 1825
efter samme Plan som den isl. og angels.; men det kunde man
altid faa; naturligvis vilde man, og det straks, see Frugterne af
hans Rejse i Udgivelse og Behandling af de indiske Sager, som
kunde gjøre éclat i Europa. Han fattede den Plan at behandle *(91)*
de nyere europæiske Sprogs Grammatik efter eet System, ligesom
i een Støbning, og han udgav da ogsaa efterhaanden især Form-
lærer i Spansk, Italiensk, tilsidst || Engelsk, og tilfældige Om- 11
stændigheder gav Anledning til at han aldeles omarbejdede
Leems Lappiske Sproglære 1832. Men alt det kunde man nu slet
ikke finde nogen Sammenhæng i (for at skrive en fransk eller
en lappisk Grammatik, behøver man da ikke at gjøre en Rejse
paa ti Aar — til Ostindien); Man brød sig heller ikke det mindste
derom. Derimod en Rejsebeskrivelse; enhver Mand, der gjør en
Rejse, giver jo allerførst en Rejsebeskrivelse. —

Og saa Retskrivningen, den danske Retskrivning og hans *(87 ff.)*
utrolige Iver for dens Forbedring, saa at hverken Store eller
Smaa havde Ro for ham. Det var endda det værste. Det vendte
alles Hu fra ham, selv hans gamle Velynder og [*overstreget*: lite-
rære] Fosterfader, kunde man kalde ham, P. E. Müller.[32] Han havde
skaffet ham off. Penge til Rejsen og Ære med paa Vejen [*over-
streget*: Professortitel].[33] Og Harmen derover udbredte sig indtil
de laveste Kredse (jeg har hørt en Degn i Fyn ytre sig i de haar-
deste Udtryk over denne Formastelse, hvormed han vovede at
tage de gode gamle danske Bogstaver fra os, at angribe og for-
dærve vort gode gamle Modersmaal). Med alt det er Rasks Danske
Retskrivningslære 1826 et mærkværdigt Skrift. Det er første Gang,
at en Sprogforsker med den Klarhed og Skarpsindighed trængte
ind i den danske Lydlæres Sammenhæng. Men det er ogsaa
første Gang, at vor Retskrivnings Mangler saa tydelig bleve lagte
for Dagen. Lad os f. Ex. tage Vokalfordoblingen, saa viste han
med den, hvilken Tankegang man omtrent fulgte.

[*Herefter referat af Rasks opfattelse*].

Men at lægge det for Dagen, var farligt. Rask skulde have 12
betænkt hvem han levede iblandt. Der var mange, som det gik

[32] *Jf.* P. E. Müllers *egen tilståelse* (*s. 23*). *Sml.* Jespersen *s. 51 f. og ndf. s. 230.*
[33] *Jf. Breve I, 284, 293.*

ligesaa nær til Hjærte, at han vilde tage de gamle Bogstaver fra dem, som om han angreb deres Sjæl, skjøndt de ikke alle sagde det, som een virkelig gjorde: min Retskrivning er min Sjæl. I
(66 f.) Persien havde Rask faaet et Slag af en Hest paa Brystet, hvoraf formodentlig en Brystsyge udviklede sig; han var lidende. Et Solstik, som han havde faaet i Indien, havde maaske ogsaa efterladt sig Følger; de Angreb, tildels højst uforskammede, han blev udsat for, tog han sig nær, hvilket et sundt Hoved ikke vilde
(114) have gjort. Og hertil kom et Sammenstød med Islænderne, som græmmede ham meget. Han arbejdede ikke med sin tidligere Kraft; og hans Udsigter i Livet vare ikke lyse. I England vilde hans Stilling have været glimrende. Her blev han først egentlig ansat i Dec. 1831 som Prof. i de østerlandske Sprog; men han kunde næppe komme til Virksomhed, da han bortreves af Døden i November 1832.

Hvad der er karakteristisk ved Rask som Sprogmand ses
13 næsten || i ethvert af hans Skrifter. Det der tiltrak ham og det han gjennemtrængte til det inderste var de grammatiske Former, deres Udvikling og Sammenhæng. Et særdeles net lille Arbejde af den Slags er hans Universitetsprogram fra 1832: de pleno systemate Sibilantium in lingvis montanis.

Til mere filosofisk Betragtning over Sproget i Almindelighed ytrede han sjælden nogen Tilbøjelighed; det han maatte have vare de enkelte Fænomener og *deres* Forbindelse. Almindelige, mindre sikre, om end tiltrækkende Bemærkninger, som mere fantasirige Mænd saa let fristes til at gjøre, kunde han overhovedet ikke ret vel lide; ved et saadant Sted i et tysk Skrift har han tilskrevet
(94) i Margen: Weg mit dem Klang, wenn der Sinn fehlt. Selv historiske Undersøgelser gik han ikke gjerne ind paa, som han dog har gjort i den hebraiske og ægyptiske Tidsregning; de maatte da ogsaa dreje sig om Enkeltheder, der skulde ordnes og bestemmes. Thi at opfatte de enkelte Fænomener indtil deres fineste Trevler, at stille dem sammen, at inddele og at ordne dem; det var hans Mesterskab. Det vil med andre Ord sige: Hans fremtrædende Sjæleevner vare Forstand og Skarpsindighed, og han udviklede dem med en Jernflid. Men det skal ikke svække vor Ærbødighed for hans Minde, at han ikke omfattede Alt. Gid Danmark havde mange Mænd som han! Gid enhver vilde være stor i noget, saa vilde Literaturen være stor i det Hele!

[*Herefter en tilføjelse om Rasks udgivervirksomhed*].

Efterskrift om Rask og Københavns universitet

Da N. M. Petersen rejser så hårde anklager mod Københavns universitet for den måde hvorpå man behandlede Rask, skal sagens hovedpunkter her resumeres på grundlag af de akter der foreligger i *Universitetsdirektionens forestillinger* med tilhørende bilag (Rigsarkivet). Direktionen for universitetet og de lærde skoler var et regeringsorgan, valgt af kongen, og da det var dette der både reelt og formelt afgjorde alle ansættelsessager, er det direktionen, og ikke universitetet, der bærer ansvaret for de afgørelser der af Rask og hans venner følte så dybt ydmygende. Direktionen bestod på Rasks tid af følgende medlemmer: Ove Malling, Andr. Bj. Rothe, L. Engelstoft[1] og J. P. Mynster samt som sekretær C. Kall.

Sagens hovedstadier er følgende[2]:

Straks efter sin hjemkomst fra den store rejse (3/5 1823) søger Rask direktionen om »en fast Ansættelse, der kunde gøre mig det muligt at leve med Familie, og uden Næringssorger for Fremtiden at bearbejde det indsamlede Forraad i betydeligere Værker til Literaturens Fremme og Fædrelandets Ære (*Breve* II,66 f. 26/5 1823). Der ydes ham først (23/8 og 25/11) 400 rdlr. i sedler af kommunitetet, men under 6/12 forhøjes hans løn ved universitetsbiblioteket fra 150 til 400 rdlr., og der tillægges ham for 3 år et årligt extraordinarium på 400 rdlr. sølv.[3] (Brev nr. 502-3, jf. 505, 509). Dertil kommer 7/4 1824 300 rdlr. årligt i 3 år fra videnskabernes selskab for udarbejdelse af et dansk etymologicum (nr. 530). Hermed havde Rask faktisk normal professorgage. Men skønt han ikke havde søgt direkte herom, er han skuffet over han ikke er blevet udnævnt til »Professor i de østerlandske Sprog, ej heller har nogen Understøttelse af det Offentlige til dette Arbejde, [derfor] er jeg fri i denne Henseende [dvs. m. h. t. planer om »at udgive Zendavesta i Grundteksten«] (*Breve* II,118; 6/9 1824)[4].

[1] Rask opfattede Engelstoft som den der i særlig grad modarbejdede ham i direktionen, se fx. *Breve* I, 240 f. og sml. H. K. Rasks udtalelse i tilføjelse til N. M. Petersens levnedsskildring *SA* I, 84 (jf. ovf. s. 214 note 20).

[2] De vigtigste fakta er fremdraget i en kronik i Dagens Nyheder 17/1 1923 af bibliotekar, mag. art. Angelica Axelsen.

[3] Dette beløb svarer til det rejsestipendium der bevilgedes Rask for 1818—19 (*Breve* I, 284, jf. 293).

[4] Jf. *Dagbogen* 25/10 1824: »Arbejdede fort på det danske Etymologikon, skønt Møller vilde tvinge/drive mig til Zendavesta«. Sml. P. E. Müller 21 f. og *Det kgl. danske Videnskabernes Selskab 1742—1942, Samlinger til Selskabets Historie* III (1960), 213.

I februar 1825 gives der Rask et fordelagtigt tilbud om ansættelse ved det store offentlige bibliotek i Edinburg og han ansøger derfor kongen om »en fast Ansættelse ved Universitetet i et eller andet Fag, hvortil jeg maatte anses for duelig; f. E. i de asiatiske Sprog, i hvilke mange tyske Universiteter alt længe have haft offentlige Lærere«. Som vederlag ønsker han ud over de 400 rdlr. han har fra universitetet, et tillæg på 2-300 rdlr. årlig »for at holde Forelæsninger i mit Fag, eller udgive et eller andet Værk af den gamle asiatiske Literatur«. Desuden ansøger han om at det 3-årige extraordinarium af finanserne må gøres bestandigt.

Denne ansøgning har voldt direktionen meget hovedbrud. Det meget udførlige oprindelige koncept (bilag til Univ.dir. forestillinger 1825 nr. 947 a, i pakke U/1852/17) er med anden hånd gennemgribende ændret, og resolutionen ændrer atter indstillingen. Direktionen finder Rasks ansøgning fuldt ud rimelig og vil øjensynlig meget gerne finde en ordning, hvorved man kan sikre sig hans forbliven i fædrelandet. Men man finder det uforsvarligt på grund af stort underskud på universitetets budget (der skulle hvile i sig selv) at oprette en ny fast stilling der ikke var strengt nødvendig for undervisningen. Man foreslår derfor flg.:

> Da de nuværende Omstændigheder saaledes ikke ere gunstige til at oprette nogen ny Lærestol for de asisatiske Sprog, var den academiske Post, hvorom Professor Rask nu søger, og hvorved Directionen formener, at hans Kundskaber kunde bringes til Nytte for den studerende Ungdom, Professoratet i almindelig Litterairhistorie. Men da dette har allerede i Professor Nyerup en meget fortient Lærer, har Directionen ikke kunnet bringe Professor Rask i allerunderdanigst Forslag til samme, førend Vacancen indtraf; maatte det imidlertid behage Deres Maiestæt, uden at en ny fast Lærestol oprettes, allerede nu at forunde ham fast Ansættelse, hvilket er det han meget attraaer ... da fortiener han dertil Directionens Anbefaling, saa meget mere da han i en saa hædrende Ansættelse baade ville finde Opmuntring og Leilighed til at berige Litteraturen enten med selvstændige Udarbeidelser, eller med critiske Udgaver af et eller andet Værk af den gamle asiatiske Litteratur, saaledes som han i sin Ansøgning har tilbudet.

Dette var virkelig en sparsommelig ordning. Rask var nemlig som ældste underbibliotekar selvskreven til at efterfølge Nyerup som universitetsbibliotekar, og man kunne da nøjes med i professorgage til sin tid at give ham det tillæg som Nyerup oppebar, nemlig 250 rdlr. (altså netop den sum som Rask nu søgte om).

I det første udkast til konceptet vil man også imødekomme Rasks to andre ønsker, nemlig at gøre understøttelsen fra finanserne bestandig og give et tillæg på 2-300 rdlr. enten af finanserne eller af universitetets fond. Men her ændrer den 2. hånd indstillingen på en måde der er ganske i den faderlige enevældes ånd:

Man har Anledning til at antage, at dersom Professor Rask maatte allernaadigst gives Haab om, at, naar han udgiver en eller anden interessant Afhandling af den gamle asiatiske eller anden til dette Lærdomsfag henhørende Litteratur, kunde han derfor vente sig Gratial fra Fonden ad usus publicos af 200 a 300 rdlr, efter Arbeidets Beskaffenhed, da indskrænker han sit Ønske om fast Tillæg til Vedvarenheden af de 400 rdlr, som han ved Deres Maiestæts allerhøieste Resolution 6 Dec. 1823 er tillagt for 3 Aar.

Resolutionen følger indstillingen med den undtagelse at de 400 fra finanserne ifølge de derom gældende bestemmelser ikke kan gøres permanente. (jf. *Breve* II,158). Set med direktionens øjne må dette tilbud sikkert opfattes som et velment forsøg på at opmuntre (evt. tvinge) Rask til at offentliggøre noget (og dermed finde nåde på allerhøjeste sted). Det er dog vigtigt at bemærke at konceptets 2. hånd ikke har fundet det opportunt at gå videre med 1. hånds stærkeste argument for at sikre Rasks forbliven:

Derhos tillader Directionen sig allerunderdanigst at bemærke, at, endskjønt hans Forskninger for Linguistiken i almindelighed vilde have samme Værd for almindelig Videnskabelighed, enten deres Resultater bleve af ham bekjendtgjorte her eller i Udlandet, saa er det dog ikke at vente, at Fædrelandet, naar Professor Rask af økonomiske Grunde bestemte sig til at modtage den ham givne Vocation til Edinburg, til hvis Modtagelse han da ikke ubilligen kunde vente at erholde D. M. allernaadigste Tilladelse, lettelig vilde blive istand til at høste den tilsigtede Nytte af de kostbare indiske Manuskripter, som Professor Rask har hjembragt fra sin Reise, til Universitetsbiblioteket, og denne fortrinlige Samling, til hvilken intet europæisk Bibliotek har Magen at fremvise, vilde da endnu maatte meget længe henligge ubenyttet. Directionen tilføier, at uagtet det fornemmeligen er Deres kgl. Maiestæts høimodige Understøttelse, som Professor Rask har at takke for Leiligheden til sine videnskabelige, og især linguistiske, Talenters Uddannelse, ved hvilken han har baade herhjemme og i Udlandet vundet almindelig Agtelse, og saaledes Fædrelandet stedse tillige med ham vil hædres; saa kunde det dog maaske synes, at en Deel af denne Ære vilde gaae over til den Nation, der anviste hans Talenter en passende Virkekreds, hvis det danske Fædreland ikke forskaffer ham en saa uafhængig Existens, som der svarer til hans Uddannelse.

2. hånd har følgende interessante tilføjelse, der her citeres efter den endelige indstilling:

det er ved Breve fra Indien bekiendt at Professor Rasks Reise har vakt megen Opmærksomhed blandt Videnskabsmænd i Calcutta og andre engelske Stæder, og ikke liden Jalousie over hans Held i at samle og hjembringe indiske Manuskripter, som de havde ønsket for Engelland. Det er uden Tvivl fra dem at Anledning er givet til den Vocation Professor Rask nu har faaet; thi denne Anledning er der aldeles ingen Formodning om at han selv har givet.

Det må erkendes at denne tilføjelse er gjort af en klog og Rask venligsindet mand.

Den ovf. citerede antagelse om Rasks villighed til at acceptere et kompromisforslag tyder på at man under hånden har rettet henvendelse til ham og fået ham til at affinde sig med hvad der kunne opnås, og det følgende år udkom hans afhandling om Zend-sproget, på dansk og tysk (*UA* III,356, 358).[5] Da den udkom, var situationen og stemningen imidlertid ganske forandret, og direktionen opfyldte ingenlunde sit tilsagn om at indstille Rask til et gratiale.

30. marts 1826 døde professoren i østerlandske sprog, J. L. Rasmussen, pludselig af et slagtilfælde. Dette professorat var efter traditionen en lærestol i semitiske sprog, med særligt henblik på undervisningen af teologer i hebraisk, men Rask så heri den eneste mulighed for opnaaelse af fast professorgage, og søger derfor stillingen, med udtrykkelig betoning af sine studier i hebraisk og arabisk og »deres Forholde til alle Tungemaal i det sydlige og vestlige Asien«. Ud over dette nævner han ikke sine studier over indisk og persisk med et ord, og ansøgningen udtrykker en lidet underdanig bitterhed over at han efter tilbuddet fra Edinburg »aldeles intet Tillæg erholdt. . .uagtet derved paalagdes mig Forpligtelse til at holde Forelæsninger« (*Breve* II,179). Der går 4 måneder før direktionen afgiver forestilling om professoratets skæbne. Uden at Rasks ansøgning overhovedet nævnes (den ligger i sagens bilag), hedder det blot (*Univ.dir. forestill.* nr. 1006, 22/8 1826):

[5] Iflg. N. M. Petersen (*SA* I, 86) »omarbejdede Rask endnu i Året 1823 sin Afhandling om Zendsprogets Ælde og Zendavestas Ægthed, der dog først blev trykt i Skand.Lat.Selsk.Skr. for 1826, da Udgivelsen af denne Samling gik langsom fra Hånden«. Hverken omarbejdelsen eller udgivelsen tør således sættes i sammenhæng med direktionens løfte. Den posthumt udgivne afhandling om den iraniske, indiske og malebariske sprogklasse henregnes af *UA* III, 223 til denne tid.

Directionen har af adskillige Grunde troet at burde for det første udsætte allerunderdanigst Forslag angaaende Beskikkelsen af en ny Professor i de orientalske Sprog, og udbeder sig allerunderdanigst Tilladelse til endnu i nogen Tid dermed at lade henstaae, saa meget mere, som Besættelsen af denne Plads ikke kan ansees for en paatrængende Nødvendighed, og Universitetet saalænge besparer en Lønning, ligesom ogsaa forommeldte hans Forretninger som Docent og Examinator i det hebraiske Sprog formentligen ved en Interims-Foranstaltning kunne skaffes besørgede uden Tab for de Studerende og med samme Udgift.

Direktionen foreslår derefter at overdrage undervisningen i hebraisk (og et honorar på 300 rdlr.) til dr. M. H. Hohlenberg, der 11/3 s. å. var blevet udnævnt til lektor i teologien for at overtage undervisningen for den svagelige professor Horneman. Året efter blev Hohlenberg forfremmet til professor extraordinarius i teologien. Hohlenberg var specialist i hebraisk og havde studeret faget i udlandet. Han var derfor utvivlsomt velkvalificeret — men sagen havde den kedelige biomstændighed at samme Hohlenberg var svigersøn af universitetsdirektionens formand, gehejmestatsminister Ove Malling (brylluppet med Mallings datter stod d. 24. dec. 1826).

Dette forhold kunne ikke undgå at give anledning til skumlerier: »Man sagde at R. Rask vilde have været Prof. Orient., men at H—, Mallings Svigersøn, blev ham foretrukken; og man sagde siden, at dette blev en Pind til Rasks Ligkiste, og dette *On-dit* behagede flere« siger Peder Hjort (i en Note til *Udvalgte Breve til P. Hjort* I (1867), 142, jf. s. 348) i anledning af at pastor (senere biskop) J. P. Mynster (der siden 1817 havde siddet i direktionen) i et brev af 11/10 havde dementeret rygterne (rigtignok på en måde der gik uden om sagens kerne).

At hensynet til Hohlenbergs ekstraindtægt virkelig var et vigtigt moment i sagen, fremgår deraf at Rask først blev indstillet til professor i de østerlandske sprog i samme forestilling, hvori man indstiller Hohlenberg til konsistorial og ansøger om at der derfor gives ham et tillæg på 400 rdlr., så at han kan aflastes for hebraisken, der nu kan overtages af Rask (se ndf.). Men det er tvivlsomt om Rask havde fået stillingen, selv om Hohlenberg havde haft en anden svigerfader. I al fald synes det at have været muligt af den besparede gage at give Rask de 2-300 rdlr. i tillæg som han ønskede (måske også at gøre de 400 på åremål bevilgede rdlr. til fast tillæg af universitetets midler). Rask var tydeligvis

faldet i unåde, og det næppe alene fordi han ikke udgav noget asiatisk. Zend-afhandlingen førte jo ikke til nogen ændring af forholdet. Formodentlig har årsagen været dels hans ansøgning, hvis tone man nok har fundet uforskammet, dels hans retskrivningslære, som netop udkom i 4 hefter fra juli 1825 til september 1826. MOLBECH beretter herom i et brev til JACOB GRIMM (10/7 1826): Man wundert sich auch bei uns im Allgemeinen, dass dieser Gelehrte, dessen Reisen und Forschungen dem Staate enorme Summen gekostet haben, noch gar keine andere Früchte seiner Russisch-Asiatischen Reise ans Licht gebracht hat, als eine barbarische Schreibart und orthographische Theorie im Dänischen. Es ist unter anderm auch öffentlich bekannt, dass unser König den Einfall gehabt hat einmal zu sagen: es wundere Ihm, noch keine andere Frucht von Rasks vieljährigen Reisen gesehen zu haben, als eine Null über dem A. *Briefwechsel der Gebrüder Grimm mit Nordischen Gelehrten* (1885), 188. Jf. også Mallings holdning, *Breve* nr. 671—73 (april 1826) samt om P. E. MÜLLER ovf. s. 223.

Nu havde Rask imidlertid sat sig i hovedet at han *ville* være professor i semitisk, og han lægger det indiske til side for at kvalificere sig til stillingen. Han udgiver sine skrifter om den gamle ægyptiske og den ældste hebraiske tidsregning (1827—28), samt et forbedret oplag af prof. Rasmussens *Hebraiske Grammatik i Tabeller*, han holder offentlige forelæsninger over arabisk, og indgiver således rustet fornyet ansøgning om professuren, atter uden nogen nævnelse af de indiske og persiske studier (*Breve* nr. 800, 8/8 1828). Ansøgningen var på ingen måde mere underdanig i tonen end den forrige, og synes slet ikke at være blevet behandlet.[6]

Den 28. juni 1829 døde Rasmus Nyerup efter nogle måneders sygdom. Rask havde siden 1825 været udnævnt til hans efterfølger som professor i litterærhistorien (og det var da også kun Molbech der var emsig nok til at søge om denne stilling), og dagen efter Nyerups død indgiver han ansøgninger om dennes to andre hverv som universitetsbibliotekar og regensprovst (*Breve* II, 224, jf. ovf. s. 216, note 22). Til den første stilling var Rask nærmest

[6] Jf. *Dagbog 7/8 1828*: »skrev min anden Ansøgning om det østerl. Professorat og var hos Kongen«. — *10/4 1828 havde R. ansøgt Videnskabernes Selskab om støtte til udgivelse af en afhandling om den malebariske sprogklasse* (*Breve II, 209*).

som ældste underbibliotekar (det erkendes endog af Molbech, der dog for alle tilfældes skyld også søger denne stilling); til den anden havde Rask ingen anden adkomst end det frivillige arbejde han havde gjort for Nyerup på regensen, idet hans velynders naive tilsagn om succession naturligvis ikke kunne have den ringeste betydning for direktionen. Det ville oven i købet have været åbenlyst urimeligt at give et embede med stor embedsbolig til en pebersvend som Rask. Det fremgår af bilagene (til Univ.dir. forestill. 5/11 1829, nr. 1207-09) at man først havde indstillet Sibbern, der kom først i anciennitet og havde stor familie, men da han blev indstillet til konsistorial inden sagen var ekspederet, foretrak man den næste i anciennitet, F. C. Petersen, der også havde familie og sad småt i det.

Molbech, der havde søgt om alle Nyerups tre stillinger, fik et tillæg til sin bibliotekargage (600 rdlr.) på 400 rdlr. som professor i litterærhistorien, med særligt hensyn til den europæiske og fædrelandske litteratur (pengene var disponible efter Thorlacius's død). Han blev således i realiteten Nyerups efterfølger, og der kunne derfor have været grund til at imødekomme Rasks ønske om at overtage professuren i østerlandske sprog. Men herom var der ikke tale. Han måtte nøjes med et økonomisk avancement idet han overtog Nyerups gage som universitetsbibliotekar (600 rdlr.) og professor (200 rdlr.). Hans løn steg hermed fra 800 rdlr. til 1200 »som er den Gage, hvorpaa de med Professor Rask jevnaldrende Professorer kunne ansees at tjene«.

Først da Hohlenberg i 1831 blev indstillet til konsistorial og således kunne holdes skadesløs for tabet af hebraicum, (og da Malling var død), kunne professoratet i de østerlandske sprog genbesættes (og Rasks samlede gage sættes op fra 1200 til 1600 rdlr.): »Vigtigheden af den orientalske Litteratur, hvis Omfang i den senere Tid er saa betydeligen tiltaget, og i hvilken de fædrelandske Bibliotheker eie ualmindelige Skatte, baade af trykte Bøger og af Haandskrifter, gjør det ogsaa ønskeligt, at Professoratet deri, som er et af de i Universitetsfundatsen nævnte, burde saasnart mueligt igjen vorde besat med en duelig Orientalist.« Rask indstilles til »Professor i de asiatiske Sprog, hvorom han allerede for længere Tid siden har anholdt.« (*Univ.dir. Forestill.* 1831, nr. 1368). — Det var noget sent man kom i tanke om den fundats.

Dermed endte tragikomedien om 300 rdlr. sølv, om en lidt for faderlig (og svigerfaderlig) regering og om en lidt for stolt og stædig undersaat. Men — som Rask udbrød, da han fik udnævnelsen — nu var det for silde.[7]

[7] Det er kendt at Rask efterlod sig 3—4000 rdlr efter at have skænket 1200 rdlr til retskrivningens fremme. Disse beløb svarer til 3—4 års professorgage. Se *Personalhist. Tidsskr.* 9. Række V 49 ff. *Danske Studier 1932* s. 8 ff. I årene 1826—27 klager dagbogen særlig stærkt over pengeforlegenhed (fx. 31/10 1826, 1/7 1827, hvor han må låne for at klare sine »månedspenge«).

ZUSAMMENFASSUNG

In der Geschichte der Sprachwissenschaft werden die vergleichenden Grammatiken von Rasmus Rask (vollendet 1814, gedruckt 1818), Franz Bopp (1816) und Jacob Grimm (1819) als der entscheidende Wendepunkt betrachtet. Im 19. Jahrhundert hat man dabei das Hauptgewicht auf die neue »historische« Betrachtungsweise gelegt. Neuerdings hat aber Louis Hjelmslev behauptet, dass Rask nicht als Mitbegründer der »Sprachgeschichte« (im Sinne Hermann Pauls) angesehen werden dürfe. Sein Ziel sei vielmehr eine rein »typologische« Klassifikation der Sprachen auf Grund ihrer grammatischen Struktur, etwa nach dem Muster von Linné's System gewesen; erst Jacob Grimm habe »das banale Factum erkannt, dass die Sprachen sich verändern«. In einer Habilitationsschrift, die im vorigen Jahr erschien, hat Marie Bjerrum versucht, einige Arbeiten von Rask unter diesem Gesichtspunkt zu analysieren.

Vorstehende Abhandlung stellt eine Auseinandersetzung mit dieser neuen Raskdeutung dar, und einen Versuch, Rasks Sprachauffassung und Ausdrucksweise von ihren Voraussetzungen aus zu verstehen.

In Kap. I folgen wir dem jungen Rask auf seinem Wege zur Sprachwissenschaft. Eine Untersuchung der pädagogischen und wissenschaftlichen Schriften seiner Lehrer an der neureformierten gelehrten Schule in Odense zeigt, dass man bei ihnen alle Hauptzüge seiner Sprachauffassung vorgezeichnet findet, und dass seine Lebensaufgabe: die Rationalisierung der bisher so willkürlichen »Etymologie«, ihm sozusagen von seinen Hauptlehrern während der Schuljahre (1801—07) gestellt worden ist.

Anfänglich war sein Interesse überwiegend historisch, entzündet durch eine national-romantische Begeisterung für das altnordische Heldenideal. Durch Fr. Sneedorffs (1797 ge-

druckte) Vorlesungen über die dänische Geschichte wurde er zum Studium von Snorri Sturlusons *Heimskringla* veranlasst, und um die Sagas in der Originalsprache lesen zu können, arbeitete er schon während seiner letzten Schuljahre selbständig eine isländische Sprachlehre und ein isländisches Wörterbuch aus. Die Grundlage seiner grammatischen Methode bildete die griechische Grammatik seines Lehrers, Søren Bloch, welche auf Trendelenburgs pädagogischer Bearbeitung der Hemsterhuis-Lennepschen Konjugationstheorie fusst. Die dort dargestellten Ansichten über Sprachentwicklung, Sprachmischung und Sprachausbildung, sowie die damit verwandten Fulda-Adelungschen Theorien über den Ursprung der Sprache und die Bildung der Silben und Wörter (deren Hauptzüge Rasks Lateinlehrer in Schulprogrammen zusammengefasst hatte) bilden den durchaus rationalistischen Rahmen für seine vergleichende Grammatik. Vielleicht ist die vergleichende Methode Rasks, welche die »Grundeinheit«, d. h. die »beständigen«, für alle verwandten Sprachen gemeinsamen Züge der Flexionssysteme festzustellen sucht, durch die vergleichende Anatomie beeinflusst. Rasks Lehrer in Naturgeschichte war ein Anhänger von Cuvier.

Kap. II stellt die Hauptgedanken dar, welche Rask von Trendelenburg und Adelung übernommen und weitergeführt hat. Besonders wichtig ist, dass er an der verhängnisvollen Vorstellung festhielt, das formal Einfache oder das logisch Vorausgesetzte sei mit dem genetisch (oder chronologisch) Primitiven in der Sprachentwicklung immer identisch.

Kap. III bietet eine Analyse der Prinzipien und Entwicklungsstadien in Rasks Aufstellung der indoeuropäischen Flexionssysteme. Seine »Gründe der Einteilung« und »logische Ordnung« der Formen sind eine Weiterführung von Ansätzen bei Meiner und Adelung. Neu aber ist sein Hauptgedanke, nämlich dass die Flexionsparadigmen aller verwandten Sprachen in derselben Weise aufgestellt werden können, und dass das »einzig richtige System« einer Sprache dasjenige sei, das »auch in der Stammsprache und den Nachbarsprachen« das richtige ist. Rask zeigt, dass sich nicht nur die Verba, sondern auch die Nomina, in allen »gothischen« (d. h. germanischen) Sprachen auf 2 Haupt-

typen verteilen, 1. einen einfacheren, 2. einen künstlicheren (d. h. was Grimm später schwache und starke Flexion nannte). Eine entsprechende »Grundeinheit« fand er in den »trakischen« Sprachen (d. h. Griechisch und Latein) indem er die alte Einteilung der gr. Verben in *verba pura* (mit Themavokal vor der Endung) und impura (mit konsonantischem Stammauslaut) auf die gr. Deklination übertrug, und die lateinischen Flexionssysteme nach demselben Schema umbildete. Schliesslich versucht er die »Grundeinheit oder Verwandtschaft« der gothischen und trakischen Sprachen nachzuweisen, indem er die reinen oder offenen Flexionen mit den einfachen (schwachen), die unreinen oder geschlossenen mit den künstlicheren (starken) identifizierte. Bei dieser Identifikation beging er einen doppelten Fehler, den Grimm in einer Rezension nachwies; teils übertrat er seine eigene Regeln für die Einteilung der Flexionen, teils erkannte er nicht, dass die germanische schwache Deklination einen konsonantischen Stammauslaut (*-n-*) enthielt. In seinen späteren Arbeiten kommt es ihm vor allem darauf an, eine genau symmetrische Einteilung, mit Triaden von Unterklassen, zu erreichen.

Im Kap. IV wird gezeigt, wie Rasks Auffassung der »Buchstabenübergänge« wesentlich auf den Prolegomena zu Wachters *Glossarium Germanicum* (1737) beruht. Wachter nimmt seinen Ausgangspunkt in der platonischen Etymologie und in Varros Lehre von der *cognatio vocis cum voce*; er scheidet scharf zwischen »natürlichen permutationes literarum« d. h. Permutationen von Buchstaben, die mit demselben Redewerkzeug hervorgebracht werden, und solchen, die auf dem individuellen *Genius Lingvæ* beruhen (und somit keine nachweisbare Ratio haben).

Man kann in Rasks Entwürfen verfolgen, wie er sich von diesem Ausgangspunkt aus zu grösserer Klarheit durchringt. Noch in der *Preisschrift* (1814) finden sich nebeneinander mehrere Stadien seiner vergleichenden Lautlehre. In der allgemeinen Übersicht über Buchstabenübergänge (*UA* I 64 ff.) ist alles noch bunt durcheinander gewürfelt. Bei seiner Vergleichung zwischen Griechisch und Isländisch findet er die »Grundeinheit« in 3 gleichgeordneten Verhältnissen 1) dass die beiden Sprachen, wenn sie »richtig« ausgesprochen werden, genau dieselben Buchstaben (d. h. Laute) haben (Rask fasst die isl. akzentuierten

Vokale entsprechend der neuisländischen Aussprache als Diphthonge auf: *á* = *au* usw.), 2) dass sie dieselben »Wohlklangsregeln« haben, z. B. isl. *vizka* (*z* = *s*) af *vitr*, wie griechisch πους aus ποδς, 3) dass gewisse Buchstabenübergänge sehr häufig erscheinen: πατηφ: *fadir* usw. (hier werden jene Lautkorrespondenzen, welche Grimm später als »die germanische Lautverschiebung« benannt hat, zum ersten Mal vollständig und ohne Beimischung von heterogenen Beispielen zusammengestellt). Es ist aber für Rask charakteristisch, dass er alle diese »Gleichheiten« als sämtlich in gleicher Weise gültige Beweise für Verwandtschaft vorführt.

Insbesondere hat Rask sich darum bemüht, ein klares Vokalsystem für die neunordischen Sprachen aufzustellen. Seinen Ausgangspunkt bildeten dabei die häufigsten grammatischen Vokalalternationen (schon in seinen ältesten Aufzeichnungen sind *a e o* als Grundvokale aufgeführt, unter Hinweis auf isl. *taka tekr tok*). 1819 hat er (wie es scheint rein intuitiv) jenes System aufgestellt, das Chladni im Jahr 1824 auf physiologisch-akustischer Grundlage schuf, ersetzt es aber sofort durch ein dichotomisches, das er zuerst, auf Grund der vokalharmonischen Regeln, im Finnischen entdeckt hatte. Da sich die Dichotomie in der Flexionslehre als so fruchtbar erwiesen hatte, musste sie auch für das Lautsystem bevorzugt werden. Die Richtigkeit des Prinzips wurde dadurch bestätigt 1) dass die eine Vokalreihe im Dänischen und Schwedischen ein vorausgehendes *g* oder *k* »weich machte« (d. h. palatalisierte), während die andere (d. h. die Hinterzungenvokale) diese Wirkung niemals hatte; 2) dass in der Ableitung und der Flexion die Vokale der einen Reihe mit dem entsprechenden Vokal der anderen Reihe wechseln konnten (*Dom: dømme*), während Alternationen zwischen Vokalen innerhalb derselben Reihe nur ausnahmsweise begegneten. Diese Grundeinheit der nordischen und der finnischen Vokalsysteme hat Rask jedoch nicht als Beweis für eine genealogische Verwandtschaft dieser Sprachen verwendet.

Kap. V tut den Ursprung und den Sinn von Rasks Einteilung der Grammatik und des »gesammten Kreises der Sprachwissenschaften« dar.

Kap. VI: Nachweis der Quellen für Rasks dänische Terminologie, die bisher als seine eigene Schöpfung gegolten hat.

Kap. VII entwickelt den geistesgeschichtlichen Hintergrund für Rasks Auffassung der Sprache als eines »Naturgegenstands«, und gibt damit einen Beitrag zum Verständnis des Übergangs von normativer zur deskriptiver Grammatik. Der letzte Abschnitt behandelt das Verhältnis zwischen dem Entwicklungsbegriff und dem Strukturbegriff in der Sprachwissenschaft und in der Naturgeschichte.

Kap. VIII enthält die abschliessende Auseinandersetzung mit Hjelmslevs Charakteristik von Rask und dessen Verhältniss zu Jac. Grimm (und Bopp), mit besonderer Rücksicht auf Rasks Auffassung von Sprachklassifikation und Sprachgeschichte. Es wird gezeigt, wie alle drei Begründer der vergleichenden Sprachwissenschaft auf der Tradition des 18. Jahrhunderts weiterbauen, dass sie alle aus romantischer Begeisterung für die neuentdeckten alten Literaturen und Sprachen als Philologen, Herausgeber und Übersetzer anfingen und dadurch zu strenger »historischer« Empirie gezwungen wurden (Fr. Schlegels Angriff auf Adelungs rationalistische Evolutionstheorie). Die romantische Vorliebe für Analogien zur Naturgeschichte führte Fr. Schlegel zur Idee einer vergleichenden sprachlichen Strukturlehre nach dem Muster von Cuviers vergleichender Anatomie, und die Ausführung dieses Programms bildet das Kernstück in den anfangs (S. 233) genannten drei ersten vergleichenden Grammatiken. Rask machte aber nur diese ersten Stufen der Romantiker mit. Seine Sprachauffassung war schon in der Schulzeit so tief durch die rationalistisch-evolutionistische Wortbildungslehre geprägt worden, dass er sich davon nicht loszureissen vermochte, und es war ihm unmöglich, die Widersprüche in seiner eigenen Gedankenwelt zu erkennen. Dieses Erbe machte ihn aber unempfänglich für den unklaren metaphorischen Stil der Romantiker und deren mystisch-religiöse Auffassung von Naturkräften, die in der Sprache wirken. Seine Darstellungsweise näherte sich dem entgegengesetzten Extrem: dem nackten Schematismus und dem banal-pädagogischen Truismus. Daher war er es, der die vergleichende Sprach-»anatomie« mit der grössten Klarheit durchführte. Das bedeutet indessen nicht, dass er kein Verständnis für die Sprachgeschichte besessen habe. Im Gegenteil: weil er mit Adelung unter *Sprache* sensu stricto nur »fixierte Schriftsprache« verstand, erkannte er einen klaren Gegensatz zwischen vergleichender Grammatik und

Sprachgeschichte. Erstere hatte die Grundeinheit und die Ableitbarkeit solcher Schriftsprachen darzustellen (zu den »Sprachen« rechnete Rask auch Isländisch, Gotisch, Althochdeutsch usw.). Letztere war die angemessenere Methode für die Behandlung der Zwischen- oder Mischstufen, wo alte und neue Formen durcheinander gewürfelt waren, und wo jeder Schreiber seine eigene Sprachform hatte. Rasks Haupteinwand gegen Grimms *Deutsche Grammatik* war daher, dass Grimm eine sprachgeschichtliche Aufgabe mit der Methode der vergleichenden Grammatik in Angriff genommen habe.

Im Anhang findet man einige bisher ungedruckte Entwürfe aus Rasks Nachlass:

A. Erste Versuche einer Gesamtauffassung von Sprachentwicklung und Sprachverwandtschaft (aus den Schuljahren, etwa 1806).

1. Hauptstadien der Sprachentwickelung veranschaulicht durch eine typologische Vergleichung der indogermanischen Sprachen mit dem Eskimoischen (als Beispiel einer primitiven Sprache mit »künstlichen« Flexionssystemen), bzw. dem Kreolischen (als Beispiel einer hochentwickelten germanischen Sprache ohne Flexion). Die Abhandlung ist in phonetischer Rechtschreibung geschrieben.

2. Prinzipien der Etymologie als Lehre von Sprachverwandtschaft, mit besonderer Rücksicht auf die Verwandtschaft zwischen Germanisch und Latein.

B. Beiträge zur Terminologie und Systematik.

1. Versuch einer vollständigen dänischen Terminologie (1809).

2. Beiträge zur Systematik der Morphologie, besonders der infiniten Verbalformen.

3. Verwandtschaftsgrade innerhalb der Sprachklassifikation, mit besonderer Rücksicht auf Lappisch, Eskimoisch und typologisch gleichgebaute Sprachen in Asien und Nordamerika (»Die skythische Sprachrasse«).

Schliesslich einige neue Beiträge zu Rasks Biographie aus dem Nachlass seines Schulkameraden N. M. Petersen.

REGISTER OG LITTERATURFORTEGNELSE[1]

I registret er optaget alle omtalte og citerede forfattere og værker med henvisning til sidetal. Hvor et værk i teksten er citeret alene ved forfatternavn, henvises der til det arbejde som anføres først i nedenstående fortegnelse. Efter bogtitlen angives i parentes den anvendte forkortelse.

A. ARBEJDER AF RASK

Rasks værker er i teksten som regel citeret uden forfatterangivelse og med de nedenfor angivne forkortelser. I gengivelsen af citater fra Rasks manuskripter følges i alt væsentligt samme praksis som angivet i *Breve* I, s. ix. Dog skelnes der ikke mellem *ø* og *ö*, og *å* bruges for sammenslynget *aa*.

I. *Trykte arbejder* (sml. bibliografi i *UA* III, 337–385, MB 267–69).

1. Samlinger

Breve fra og til Rasmus Rask I–II, udg. ved Louis Hjelmslev 1941 (*Breve* I–II).

Samlede, tildels forhen utrykte Afhandlinger af R. K. Rask. Udgivne efter Forfatterens Død af H. K. Rask I–III, 1834–38. (*SA* I–III).

Udvalgte Afhandlinger I–III udg. ved Louis Hjelmslev, 1932–35. (*UA* I–III).

2. Enkelte arbejder

A Grammar of the Danish Language for the Use of Englishmen, 1830 (*Dansk*[2]). 52 62.

A Grammar of the Anglo-Saxon Tongue, 1830 (*Ags.*[2]). 49 (note 11) 51 54 (note 16) 57 59 62.

Angelsaksisk Sproglære, Sth. 1817 (*Ags.*[1]). 54 (note 16) 57 58 59 172 (note) 173 177 (note) 183 (note) 189 192 (note).

[*Anmeldelse af*] Jac. Grimm, *Deutsche Grammatik I–II og* N. M. Petersen, *Det danske, norske og svenske Sprogs Historie I* (*Foreign Review*, London 1830; optrykt *SA* II, 442 ff.).

[*Anmeldelse af*] P. Hjort, *De tyske Konjugationer* (*Dagen* 1826 nr. 276; optrykt *SA* III, 191–95) 47 123 f.

[1] Udarbejdet under medvirkning af stud. mag. Allan Bertelsen.

[*Anmeldelse af*] P. Hjort, *Latinsk Conjugationslære* (*Skilderiet* 1827 nr. 85; optrykt *SA* II 490–99). 47 (note 8) 54 (note 16) 123 f.

Anvisning till Isländskan eller Nordiska Fornspråket. Från Danskan öfversatt och omarbetad af Författaren, Sth. 1818 (*Isl.*²). 45 (note 5) 49 59 71 75 f.

Bemerkungen über die skandinavischen Sprachen (*UA* II, 103–123). 144.

De fynske Bønders Sprog udg. af Poul Andersen i *Danske Folkemål* XI (tillægsbind) (1937–38) (*Fynsk*). 105 114.

Den danske Grammatiks Endelser og Former af det islandske Sprog forklarede (citeres her efter *UA* II, 49–101) (*Gram. Afh.*). 18 25 30 42 52 54 (note 16) 60 86 94 105 109 117 153 184 (note) 203.

En Afhandling om Sprogkyndigheden (*Lingvistikken*), *især de finniske Folkeslags Inddeling* (*UA* II, 239–283). 140.

En Forelæsning over Sprogets Filosofi (*UA* II, 373–378). 23 91 118–121 124–125 144.

Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære med Hensyn til Stamsproget og Nabosproget, 1826 (*Retskr.*). 18 76 78–81 86 105 117 142 153 (note 14) 157 173 180 (note) 223–224.

Frisisk Sproglære, 1825 (*Fris.*). 45 (note 5) 48 49 (også note 11) 57 59 60 151 223.

Kortfattet Vejledning til det oldnordiske eller gamle islandske Sprog, 1832 (*Isl.*³). 49 54 (note 16) 57 58.

Modbemærkninger [mod Jacob Grimm] *ved Anmældelsen af min frisiske Sproglære* (*Hermod*, det nordiske Oldskrift-Selskabs Tidende nr. 5–7, 1826; optrykt i *SA* III, 199–234) 49 151 f.

Nogle Betænkninger om Ordet Urkraft (i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* 5. årg. (1808) nr. 60, 62 og 66). 190 f. 203 221.

Om danske Kunstord (*SA* III, 244–283). 47 (note 8) 50 97–98 121 (note 15) 173 f. 191.

Om Zendsprogets og Zendavestars Ælde og Ægthed (*Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter* XXI, 1826). 228.

Udsigt over Den iránske, indiske og malebariske Sprogklasse (*UA* II, 209 ff.). 228 (noten).

Om det nordiske Selvlydssystem (*SA* III, 55–58) 77 f.

Samlinger til en græsk Sproglære (*SA* II, 1–162) 36 47 (note 7) 55.

Samlinger til en latinsk Sproglære (*SA* II, 163–260) 54 f. 83.

Samlinger til en svensk Sproglære (*SA* III, 1 ff.). 48 (note 12) 62 (note) 77 ff.

Samlinger til en tysk Sproglære (*SA* III, 162–190). 48.

Undersøgelse om Det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse. Et af det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab kronet Prisskrift (indleveret 1814, udg. 1818; citeres her efter *UA* I) (*Prisskr.*). 17 25 37 46–49 51 52 54 (note 16) 56–57 59 63–64 70–80 90 107 114 (note 8) 115 123 136 139 141 144 145 148 150 194 ff. 203 222.

Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog (fuldendt 1809, udg. 1811) (*Isl.*¹). 14 28 (note 36) 34 37–38 (også note 6) 42 (note 14)

44–46 48–49 51 54 (note 16) 55 59 72 74 78 82 85–86 105 (note 5) 112 (note 7) 116 142 150 152 173 202 f. 222.

Vejledning til en kort Udsigt over Sprogvidenskabernes hele Kreds (*UA* II, 361–372) (*Udsigt*). 83–85 90–91 121.

II. *Rask-manuskripter.*

Abrahams'ske manuskriptsamling nr. 9 (Blandede optegnelser, bl. a. om lyd- og retskrivningslære). 50.

Additamenta 4° 627 a hft. 1 (om sprogvidenskab i almindelighed og især om forholdet mellem retskrivning og udtale). 13–14 65–66 86–87 111.

Additamenta 4° 627 b (*Forarbejde til Undersøgelse om de nordiske Sprogs Kilde*). 15 43 (note 2) 52 72–75 166–172.

Additamenta 4° 627 e (*Samlinger til den danske Sproglære* [indeholder også bemærkninger om dansk retskrivning]). 60.

Additamenta 4° 627 g (*Om det grönlandske Sprog og noget om lat. Bogst. i Dansk*). 157.

Additamenta 4° 627 h (*Samlinger til en græsk Sproglære*). 55.

Additamenta 4° 627 k (*Betragtninger i Anledning af det kreolske Sprog*). 12 105 107 114 117 127 150 151 156–166.

Ny kgl. Samling 4° 149 c 5 (*Udkast til en Dansk Sproglære*, 1825) (*Dansk*[1]). 60 f.

Ny kgl. Samling 4° 149 c 13 (*Udkast til en svensk Sproglære*). 62.

Ny kgl. Samling 4° 149 c 16 (*De ældste germaniske Sprog*). 142–143.

Ny kgl. Samling 4° 149 c 46 (*Optegnelser til en finsk sproglære*). 79 f.

Ny kgl. Samling 4° 149 c 111–114 (*Samlinger til en græsk Grammatik*). 17 36 55.

Ny kgl. Samling 4° 149 c 115 (*Udsigt over de lat. Gjerningsords Bøjning og Inddeling i Forandringsmåder*). 54 f.

Ny kgl. Samling 4° 149 f. (Pakke med utrykte kladder og notater). 91 99 172–205.

Ny kgl. Samling 8° 203 d I (*Optegnelser om danske dialekter*). II (*Renselsesordbog i Dansken m. m.*). 173 196.

Ny kgl. Samling 8° 389 ek (*Rasks dagbog 1816–32*). 76–77 214 (note 20) 217 225.

Ny kgl. Samling 8° 389 en (H. K. Rasks tilføjelser til N. M. Petersen, *Bidrag til Forfatterens Levnet* (*SA* I)).

Ny kgl. Samling 4° 2273 II (*Rasks egenhændige bemærkninger til N. M. Petersens sproghistorie*). 72 205.

B. ANDEN CITERET LITTERATUR

Abrahamson (W. H. F.). Anm. af Badens danske grammatik (*Lærde Efterretninger* 1793). 94 (note 18).

— *Forslag* [om å-tegn] *til dem, der skrive og lade trykke* (Minerva 1789). 157.

Adelung (J. C.) 103 f. 146–154.

— *Auszug aus der deutschen Sprachlehre* (1781) 45.

ADELUNG (J. C.), *Beweis der fortschreitenden Cultur des menschlichen Geistes aus der Vergleichung der älteren Sprachen mit den neuen* (i *Magazin für die Deutsche Sprache* I, 1782). 104 112 144 158 (note 4).
— *Deutsche Sprachlehre* (1781); enkelte steder citeres 4. udg. (1816) (*DS*[1, 4]). 43 45 (note 5) 46 (note 6) 59 (note 19).
— *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten.* I. (Berlin 1806). II. Fortgesetzt und bearbeitet von JOHAN SEVERIN VATER (Berlin 1809). 13 (note 15) 40 (note 11) 107 139 143 144 150–151 158 (note 4) 198–201.
— *Ueber den deutschen Styl*, I–II (1785). 121.
— *Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache, zur Erläuterung der Deutschen Sprachlehre für Schulen* I–II, (1782) (*UL*). 12 15 40–42 93 f. 100–101 102 105 106 109 111 116 120 122 142 149 (note 10) 158 (note 4) 196.
— *Versuch einer Geschichte der Cultur des menschlichen Geschlechts* (1782). 40 (note 11).
AGRELL (JAN), *Studier i den äldre språkjämförelsens allmänna och svenska historia fram till 1827* (Uppsala universitets årsskrift 1955, II:13). 69 133 (note 3) 167.
ANDERSEN (POUL), *Nogle Fejl i Rask's Lydopfattelse* (i *Studier tilegnede Verner Dahlerup*, 1934). 156 f.
— *Indledning til* RASK, *De fynske Bønders Sprog* (Danske Folkemål XI) 114 (note 8).
APHELEN (H. VON), *Fransk Sproglære* (1775). 178 196.
APOLLONIOS 43.
ARENS (HANS), *Sprachwissenschaft, Der Gang ihrer Entwickelung von der Antike bis zur Gegenwart* (*Orbis Academicus, Problemgeschichte der Wissenschaft in Dokumenten und Darstellungen* I/6, 1955). 39 (note 7–8) 104 109 112.
ARISTOTELES 112.
AUGUSTENBORG (HERTUGEN AF), *Ideer vort lærde Skolevæsen angaaende* (i *Minerva* 1795). 7 11.
AXELSEN (ANGELICA), kronik i *Dagens Nyheder* 17/1 1923. 225 (note).
BADEN (JACOB) 93 94 95 96 97, *C. F. Gellert, Breve, tilligemed en praktisk Afhandling om den gode Smag i Breve. Oversatte.* (1762). 110.
— *Afhandling om Sprogets Berigelse ved nye Ord og Vendinger* i *Forsøg til en Oversættelse af Tacitus* (1766). 202 204.
— *Forelæsninger over det danske Sprog eller Resonneret dansk Grammatik*, 1785; 2. udg. 1792; 4. udg. 1801 (*Dansk*[1], *Dansk*[2], *Dansk*[4]). 47 (note 6) 76 110–111 112 (note 7) 114 177 (note).
— *Grammatica latina eller Anvisning til det latinske Sprog* (1782). 96 (note 23) 177 (note) 178 182 185.
— *Udtog af Jacob Badens resonneret danske Grammatik, Af ham selv forfærdiget, og forøget med Et Tillæg om Ordenes Orden og Følge i en Sætning* (1798) (*Udtog*). 94.
BAGGESEN (JENS). 147.

Becker (K. Ferd.), *Die organische Entwickelung der deutschen Sprache in der Ableitung* (1824). 123.
— *Organism der Sprache als Einleitung zur deutschen Grammatik* (1827). 124–125.
Becker, (K Fr.) *Weltgeschichte* I–IX. (1801–05). 31.
Beda, *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* (udg. 1731). 27.
Benfey (Th.), *Geschichte der Sprachwissenschaft in Deutschland* (1869). 34 37.
Bernhardi (A. F.), *Sprachlehre.* I: Reine Sprachlehre (1803), II: Angewandte Sprachlehre (1805). 120.
Birch (David Seidelin), *Udtog af den danske Sproglære, til Brug ved den første Underviisning i Modersmaalet* (1810). 98.
Bjerrum (Anders), *Høysgaards anden ortografiske prøve* (i *Sprog og Kultur* bd. XX (1954), 1–13). 109.
Bjerrum (Marie), *Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog* (1959) (MB). 3–5 7 42 118 135 (note 5) 155 156 (note 2) 167 172 ff. 214 (note 20) 216 (noten).
Bjørn (Hans Outzen) 20 (note 24a) 22–23, *Betragtninger saavel over Underviisningsvæsenet i Almindelighed, som det lærde Skolevæsen i Særdeleshed* (Program Odense 1836). 22.
— *Historiske Efterretninger om Dr:. Gall og hans Organlære* (Program Odense 1810). 22.
— *Om den erotematiske Underviisningsmethode i Almindelighed og dens Anvendelse i Arithmetiken i Særdeleshed* (Program Odense 1816). 22.
Bloch (Søren Nic. Joh.) 4 f. 8–10 15–19 29 31–32 48 87 93–99 213.
— *Bidrag til Beviserne for Gavnligheden af det etymologiske Conjugationssystems Anvendelse i den græske Sproglære* (Program Nykjøbing 1812). 16 18 112 (note 7) 115 121 (note 16).
— *Bidrag til Roskilde Domskoles Historie I* (Program Roskilde 1842). 9.
— *Det Græske Sprogs Grammatik aldeles fra ny af bearbeidet* (Odense 1803) (*Gr.*[2]). 17 33–38 44 54 (note 16) 82 92 158 178 (note) 181 183 f. 186.
— *Det Hebraiske Sprogs Formlære* (1802) (*Hebr.*). 18 102 (note 1) 121 (note 16) 158.
— *Encyklopædie af den hele, for den studerende Ungdom nødvendige, Theoretiske Underviisning i Modersmaalet. Første Deels første Hefte, Sprogets Formlære.* [særtitel:] *Haandbog i det Danske Sprogs Grammatik, til Veiledning for den studerende Ungdom. Første Afdeling, Etymologie eller Formlære* (1808) (*Da.*[1]). 18 42 48 (note 10) 83–84 87 92.
— *Forsøg til Bestemmelse af nogle Grundsætninger for den grammatikalske Underviisning i de lærde Skoler og de dertil fornødne Lærebøgers Affatning* (Program Roskilde 1822). 88–89 121 (note 16).
— *Forsøg til en berigtiget Fremstilling og sikker Begrunding af det græske Conjugationssystem* (Program Roskilde 1823). 18.
— *Fuldstændig Dansk Sproglære, til Brug i lærde Skoler og ved Selvunderviisning, Første Deel om Ordenes Dannelse og Retskrivning. Anden, aldeles omarbeidede Oplag* (1817) (*Da.*[2]). 18 87–88.

Bloch (Søren Nic. Joh.), *Grundsætningerne for den danske Retskrivning* (1826). 19.
— *Grundtræk til en dansk Retskrivningslære* (1805) (*Retskr.*). 12 (note 14) 18 32 65–66 77 101 114 (note 8) 179.
— *Hvordan bør Barnet forberedes til den lærde Skole?* (Program Odense 1800). 15–16 92.
— (anonym), *Kort Veiledning for Begyndere i det Græske Sprog* (1796) (*Gr.*[1]). 33 (note 1).
— *Kritik af Underviisningsmethoden* (Program Odense 1802). 16.
— *Nødvendigheden af de gamle Sprogs Studium* (Program Odense 1803). 17.
— *Om Forberedelsen til Skoleembeder* (i *Minerva 1798*). 15.
Bondesen (N.), *Smaa Mindeblade om N. M. Petersen* (1891). 8 28.
Bopp (Franz) 111 123 128 (note 23) 132 136 137. *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenen der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache, Herausgegeben und mit Vorerinnerungen begleitet von Dr. K. J. Windischmann* (1816). 128 148–149 151.
Botin (Anders), *Svenska språket i Tal og Skrift* (Sth. 1777; 2. udg. 1792). 44 (note 4) 46.
Boye (Johannes), *Om det danske Sprog, især dets Retskrivning* (i *Minerva 1800*, II 257–96). 12 (note 14) 102 (note 1) 103 111 114 (note 8).
Brevregistrant i Rask, *Breve* II.
Brosses (de), *Traité de la formation méchanique des langues* (1765). 123.
Bröder (C. G.), *Praktisk latinsk Grammatik* oversat af Georg Sverdrup (1801). 185 (note) 188.
Buffon (Georges Louis Leclerc de), *Histoire naturelle, générale et particulière* 1–44 (1749–1804). 112–113 115.
Butmann (P. H.), *Græsk Skole-Grammatik overs. af* S. Salomonsen (1819). 194.
Bøgh (Matth.), *Udtog af den danske Sproglære* (1795; 2. udg. 1800; 3. udg. 1808). 93 94 95 98 99 182.
Cassirer (Ernst), *Structuralism in Modern Linguistics* (i *Word* I, 1945, s. 99–120). 129 (note 24).
Chladni (E. F. F.), *Über die Hervorbringung der menschlichen Sprachlaute* (i Gilbert, *Annalen der Physik 1824*). 78 81.
Christensen (Carl C.), *Rasmus Rask. Hans død, og hvad han efterlod sig* (i *Danske Studier 1932*, s. 1–21). 217 (note) 232 (note).
— *Rasmus Rasks sidste Bopæl og Skiftet efter ham* (i *Personalhistorisk Tidsskrift* 9. Rk. V, 1932, s. 49–52). 232 (note).
Clod 220.
Collin (Edgar), *Rasmus Rask* (i *Fremragende danske Frimurere* I, 1872, s. 113–127). 213 (note).
Cuvier 4 43 80 128 129–130 140, *Lærebog i Dyrhistorien* (oversat af Wad, 1801–03). 23–25.
— *Vorlesungen der vergleichenden Anatomie*, 22.
Danske Grammatikere fra Midten af 17. til Midten af 18. Aarhundrede udg. af Henrik Bertelsen, I–VI (1915–1929) (*Da. Gram.*).

Danske Studier I ff. (1904 ff.) (*Da. St.*).

Daudin (Henri), *Études d'historie des sciences naturelles* I: *De Linné à Jussieu, Méthodes de la classification et idée de série en botanique et en zoologie 1740–1790*; II: *Cuvier et Lamarck, Les classes zoologiques et l'idée de série animale 1790–1830* (Paris 1926). 126.

Degen (Carl Ferdinand) 4 5 19–22 29 155 ff. *Bidrag til de etymologiske Undersøgelsers Theorie* (Program Viborg 1807). 14–15 21 89 90 91.

— *Pædagogiske Aphorismer i systematisk Sammenhæng* 1–2 (1799). 19.

Delbrück (J. H. Fr. Gli.), *Beispiele einer analytischen Methode beym grammatischen Unterrichte im Griechischen* (Magdeb. 1796). 33.

Deliberationsprotokollen = Odense skoleråds deliberationsprotokol i Landsarkivet, Odense.

Dichman (C. F.), *Forsøg til en dansk Sproglære*, 1800 (heri genoptrykt C. F. Dichman, *Regler for Retskrivningen*, 1799). 93 187.

Diderichsen (Paul), *Udvikling og Struktur i Sprogvidenskaben* (i: *Udviklingsproblemer*, Nordisk Sommeruniversitet 1958 (Kbh. 1959) s. 37 ff.). 126.

— *Sprogsyn og sproglig opdragelse* (ventes udsendt 1961). 17.

Erslew (Th. Hansen), *Almindeligt Forfatter-Lexicon for Danmark fra 1814 til 1840* I–III (1843–53). *Supplement* I–III (1858–68).

Eucken (Rudolph), *Geistige Strömungen der Gegenwart*[6] (1920, optryk 1928). 123.

Fulda (F. C.), 40 94.

Funke (Carl Phil.), *Naturhistorie og Technologie for Lærere i Skoler og for dem, som ynde disse Videnskaber. 1. Bind. Oversat af det Tydske, efter den 2. forbedr. Udg. af* Jens Wilken Hornemann (Kbh. 1796). 23.

Fussing (Hans), *Raskiana* (i *Danske Studier 1932*, s. 148 ff.). 8.

Gatterer (J. C.), *Einleit. in die synchronistische Universalhistorie* I–II (Götting. 1771). 70 106 107.

Gerner (Henrich), *Epitome Philologiæ Danicæ* (1690; optrykt i *Da. Gram.* III. 251 ff.). 196.

Girard, *Les vrais principes de la langue françoise ou la parole reduite en méthode, conformement aux loix de l'usage* (1747). 96 (note 23) 127.

Glinz (Hans), *Geschichte und Kritik der Lehre von den Satzgliedern in der deutschen Grammatik* (1947). 96.

Grimm (Jacob) 63 72 103 105 111 114 120 123 128 (også note 23) 129 132–134 141 147–153.

— Anmeldelse af Rask, *Frisisk Sproglære* (1825) (i *Göttingische gelehrte Anzeigen*, 1825, s. 81–107; optrykt i Jacob Grimm, *Kleinere Schriften* IV (1869), 361 ff.) 49 151 f.

— Anmeldelse af *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog* (1811) i *Allgemeine Literatur-Zeitung*, Halle 1812, I nr. 31–34, s. 249 ff. (genoptrykt i Jacob Grimm, *Kleinere Schriften* IV, 65 ff. og VII, 515 ff.). 46 47 (note 6) 49 51 152.

— *Briefwechsel der Gebruder Grimm mit Nordischen Gelehrten* (1885). 230.

Grimm (Jacob) *Deutsche Grammatik* I(1819; 2. udg. 1822), II (1826). 103–104 117–118 120 (note 14) 121 (note 19 a) 148 152–154.
— *Ueber den deutschen Meistergesang* (1811). 149.
— *Über den Ursprung der Sprache* (1851), optrykt i *Kleinere Schriften* I (1864). 151.
Grue-Sørensen (K.), *Pædagogikkens historie* I–III (1956–59). 33.
Grundtvig (Nikolai Frederik Severin). 105 190 (note 21) 191 203 ff.
— *Nordens Mythologi* (1808). 190 f.
— *Poetiske Skrifter* I (1880). 191.
Goethe. 114 123 129 (note 24) 130–131.
Hammerich (Martin) 118.
Harris (James), *Hermes or a Philosophical Inquiry concerning Universal Grammar* (1781). 84 91.
Heiberg (Joh. Ludv.), *Prosaiske Skrifter* III (1861). 159.
Heiberg (Ludvig) 4 f. 9–14 28 31 42 158 209.
— *Forsøg til Bestemmelsen af eenstydige danske Ords Bemærkelse med en Indledning om det danske Sprog* (Program Odense 1801). 12 102 (note 1).
— *Ideer til Forsvar for en fornuftbegrundet Christendom* (1826). 12.
— *Nogle faa Yttringer i Anledning af N. Blichers Forslag (i Minerva 1817 October), angaaende det danske Sprog* (i *Dansk Minerva* bd. V, 1817, dec. s. 90–102). 14 (note 16).
— *Om Indretningen ved Examina i Odense Cathedralskole* (i Engelstofts *Universitets og Skole-Annaler* 1808, I, 117–124). 14 (note 16).
— *Plan til en efter nærværende Tider passende Skole-Indretning* (Ribe 1794). 11.
— Tiltrædelsestale ved overtagelsen af rektoratet i Odense (Rahbeks tidsskrift *For Sandhed 1798* I, 193–212). 11.
— *Undersøgelse om, hvorvidt Legems-straffe ere nødvendige i vore offentlige lærde Skoler* (Program Odense 1807). 14 (note 16).
— *Undersøgelse om Sprogets højeste Grundlov, især med Hensyn paa det danske Sprog* (Program Odense 1807, optrykt i sammes udgave af B. G. Sporon, *Eenstydige danske Ords Bemærkelse* (1807)). 12 42 (note 12) 101 102 (note 1).
Hemsterhuis 34 39 144.
Henrichsen (R. J. F.) 8 (note 1 og 5) 10 31, *Rasmus Rasks Skoleliv* (Program Odense 1861). 28.
Herder (Johan Gottfried), *Sämmtliche Werke* I–XXXIII udg. v. Suphan (1877–1913). 12 25 39 40 101–102 104 105 122 147.
Hickes, *Instit. grammaticae Anglo-Saxonicae et Moesogothicae* (1689). 91 (korrekturnote).
Hjelmslev (Louis), *Commentaires sur la vie et l'œuvre de Rasmus Rask (Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris X*, 1951, s. 143–157). 3–5 32 42 52 85 118 135–146.
— Kommentar til Rask, *UA.* 52 (note 13) 85 125 135–136 142 (note 8) 172 196–197.
— *Rasmus Rask* (i *Store danske Personligheder* II; 1949. 197.

Hjelmslev (Louis), *Indledning til sprogvidenskaben* (1937). 197.
Hjort (Peder), *Et nyt Deklinationssystem for de høitydske Substantiver* (1825). 124.
— *De tydske Conjugationer* (1826). 47 123–124.
— *Latinsk Conjugationslære* (1927). 47.
— *Udvalg af Breve fra Mænd og Kvinder* I (1867). 229.
Høyer (N. L.), *Veiledning i dansk Sproglære og Materialier til skriftlige Udarbeidelser til Brug ved Underviisningen i Borger- og Almueskoler* (1812). 98.
Humboldt (Wilhelm von) 91 111 123 128 (note 23) 135.
Høysgaard (Jens Pedersen)
— *Accentuered og Raisonnered Grammatica, Som viser Det Danske Sprog i sin naturlige Skikkelse* (1747). 60 66 77 80 93 94 95 96 98 108 109 178 180 182 ff.
— *Concordia res parvæ crescunt* [den anden ortografiske prøve], 1743. (Begge optrykt i *Da. Gram.* IV). 109 178 (note 5).
Ihre (Johan), *Glossarium Sviogothicum* (2 vol. Uppsal. 1769). 51 69–70 107 158 167 189.
Jellinek (M.), *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik* I–II (Heidelb. 1913). 39 (note 7) 45 (note 5) 93 (noter).
Jensen (J.), *Forsøg til en dansk Sproglære* (1833). 98.
Jespersen (Otto) 159, *Rasmus Rask* (1918). 216 (note) 223 (note).
Jones (William), 128.
Kielsen (Frederik Christian), *Forsøg til en Lærebog i Naturhistorien til Brug for Skoler* 1–3 (1802–1804). 22–23.
Kolbe (Friedr. K. Chr. Wilh)., *Über den Wortreichtum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poesie* I (Leipzig 1806). 28 (note 36) 38 (note 6) 147 (note 8 c) 175 (note 2).
— *Über Wortmengerei* (Leipzig 1809). 28 (note 3 b).
Krejdal (August), *Omrids af Pananalysis eller Verdens Dynamik. Udgiven efter Forfatterens Død, med en Skizze af hans Levnet som Fortale*, ved N. M. Petersen (1833). 20 (note 24 a) 158.
Kølle (Christian), *Kort Undervisning for Begyndere i det højtydske Sprog, med Tillæg af en kort Afhandling om den danske Skriverigtighed* (Kbh. 1774). 156.
— *Ær dæt fårnuftigt at have Religion*? *æller vilken af så mange ær den fornuftigste*? (Kristiania 1794). 156.
Kålund (Kr.), *Bidrag til R. Rasks Lævned* (i *Dania* IV, 129 ff.).
Lamarck 4 126 129 159.
Lancelot 119.
Lang Nissen, se Nissen.
Lefmann (S.), *Franz Bopp* (1891). 149.
Leibniz 39 67 109 112 126 146.
Linné (Carl von) 126 139 140 195.
Madvig (J. N.), *Latinsk Sproglære* (1841). 98 f.
[Magens (J. M.)], *Grammatica over det Creolske Sprog* (Kbh. 1770). 157.
MB, se Marie Bjerrum.

Meiner (Joh. Werner), *Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre oder Philosophische und allgemeine Sprachlehre* (1781). 39–40 44 (note 2 a) 50 (note 12) 89 91 96 (note 23) 97 119–120 121 (note 15) 144 156 158.

Meninski, *Instit. linguae Turcicæ* (1756). 91 (korrekturnote).

Molbech (Chr.) 98 190–191 202 217 (note) 221 (noten) 230 f.

Müller (Geo. Heinr. Waldemar), *Neues dänisch-deutsches Wörterbuch* 1–2 (Schlesw. u. Kph. 1800). 210 221.

Müller (P. E.), *Biographiske Efterretninger om Professor R. Chr. Rask* (i *Dansk Litteraturtidende* 1833). 215–216 (noter) 218 (note) 225 (note).

— anmeldelse af Ulr. A. Rohde: *De veterum poetarum sapientia gnomica* i *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for Aar 1800*, s. 545 f. 25 (note 31).

Møinichen (J. B.), *Die nordiske Folks Overtro, Guder . . . i Bogstavorden* (1800). 29 177 (note).

Nannestad, (anonym), *En dansk Donat for Børn, indeholdende de første og almindeligste Sprog-Grunde; viiste i det Danske og tienende som en Forberedelse til at lære fremmede Sprog* (1761). 93 (note 2) 94.

Nast (J. Jak. H.), *Ueber Homers Sprache aus dem Gesichtspunkt ihrer Analogie mit der allgemeinen Kinder- und Volkssprache* (Stuttg. 1801). 158.

Niemeyer (A. H.) 16.

Nissen (Niels Lang), *Grundtræk af dansk Sproglære*, 1808; 3. paa ny gjennemseete og meget forøgede Opl., 1816 (Nissen[2] og Nissen[3]). 50 93–99 119. jf. Sacy.

— *Kortfattet grædsk Sproglære* (1798; 2. udg. 1807). *(Græsk)* 54 (note 16) 177 (note 4) 178 f. 181 183 ff.

NkS = *Ny kongelige Samling* (på Det kongelige Bibliotek).

Nyerup (Rasmus) 190–191 216 221 f. 226 230 f., *Det danske Sprogs Retskrivningstheorier* (1805).

— *Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider. Tredie Binds 1ste Halvpart, indeholdende Udkast til en Historie om de latinske Skoler i Danmark og Norge fra Reformationstiden af og til 1804* (1804) (*Lat. Skoler*). 7 10 15.

Paludan (Julius), *Det høiere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverrig. En sammenlignende historisk Fremstilling* (1885). 8 10.

Pedersen (Holger), *Et blik på sprogvidenskabens historie med særligt hensyn til det historiske studium af sprogets lyd* (1916). 132.

— *Indledning* til Rask, *UA* (1932). 7 42 134.

— *Sprogvidenskaben i det nittende aarhundrede. Metoder og resultater* (1924). 134.

Petersen (Carl S.), *Brevvexling mellem N. M. Petersen og Carl Säve* (1908). 218 (note).

— *Et bidrag til Rasks levned* (i *Dania X* (1903), 155–170). 145 (note).

— *Fra Rasks Ungdom* (i *Danske Studier 1909*, s. 15 ff.). 207 (note) 221 (note).

PETERSEN, (N. M.) 17 104 118 123 128 132 202, *Undersøgelse om, hvorvidt den danske Retskrivning bør forbedres* (1826; optrykt i P.s *Samlede Afhandlinger* I (1870), 1–56). 19.
— *Bidrag til Rasks Levnet i* RASK, *SA* I, 1–115 (særlig paginering); optrykt i N. M. PETERSEN, *Samlede Afhandlinger* I (1870), 217 ff. Udkast hertil aftrykt ovf. s. 206 ff.
— Blandede manuskripter (*Ny kongl. Samling 4°* 2273 I–II). 72 205 –224.
— *Dansk Orddannelseslære* (1826). 123 153.
— *Det danske, norske og svenske Sprogs Historie under deres Udvikling af Stamsproget* I–II (1829–30). 86 142 152 f. 159.
— *Bemærkninger om Rasks Fremstilling af Deklinationssystemet* (i *Oversigt over det kgl. Vidensk. Selsk. Forhandlinger 1844*, s. 44–46). 48.
PLATON, *Kratylos*. 41 66.
PONTOPPIDAN (ERIK), *Grammatica Danica* (1668) (optrykt i *Da. Gram.* II). 66 69 80 93 95 96 97.
PORT-ROYAL, *Grammaire génerale et raisonnée, contenant les fondemens de l'art de parler expliquez d'une manière claire et naturelle* (Paris 1660) (af A. ARNAULD og C. LANCELOT). 119.
QUINTILIAN, 116. *De Institutione oratoria* 69.
RÁDL (EM.), *Geschichte der biologishen Theorien seit dem Ende des 17. Jh.* I–II (1905–09). 126 (note 23) 129 (note) 159.
RASK (H. K.), Håndskrevne tilføjelser til N. M. Petersens levnedsskildring i RASK, *SA* I (*NkS* 8° nr. 389en). Se ovf. s. 241.
RASK (NIELS) 29 31.
RASK (RASMUS), se ovf. s. 239 ff.
RAUMER (R. v.), *Geschichte der germanischen Philologie* (1870) 39 66 121.
REINBECK (G.), *Kurze deutsche Sprachlehre* (1805). 93 (note 16) 96 (note 22).
ROHDE (ULRIK ANDREAS) 25–26 29, *De veterum Poetarum sapientia gnomica, Hebræorum in primis & Græcorum* (Havniæ 1799). 25.
— *Forsøg til en metrisk Oversættelse af Salomons Viisdom 1.–5. Prøve* (Programmer Odense 1806, 1809, 1810 og 1812). 25 f.
RØNNING (F.), *Rasmus Kristian Rask. Et mindeskrift i anledning af hundredårsdagen for hans fødsel* (1887). 8 (note 1) 28 216 (note).
SACY (A. I.), *Grundtræk af almindelig Grammatik, paa Dansk udgivet* [af NIELS LANG NISSEN] *og med Grundtræk af dansk Grammatik forøget* (1801). (NISSEN[1]). 89 91 (korrekturnote) 97.
SAHLSTEDT (ABR.), *Swensk Grammatika Af Kongl. Wetenskabs Akademien Gillad* (1769, 2. udg. 1787). 79 (note).
SANCTIUS (F.) 84.
SCHERER (WILH.), *Jacob Grimm* (2. Aufl. 1885). 121.
SCHLEGEL (FR.) 47 (note 6) 111 120 123 135 148, *Über die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Altertumskunde* (1808). 103 128 150–151.

Silverstolpe (A. G.), *Försök till en enkel, grundriktig, och derigenom oföränderlig Bokstafverings-Teori för Svenska Språket* (1811). 172 f. 180.

Sjöborg (Gustav), *Schwedische Sprachlehre für Deutsche* (Stralsund 1796; 2. udg. 1811). 78 f.

Skautrup (Peter), *Det danske Sprogs Historie* I–III (1944–1953). 92.

Sneedorff (Frederik), *Forelæsninger* [1789–90] *over Fædrelandets Historie* (i *Samlede Skrifter* IV, 1797). 26 29–30.

Snorri, *Heimskringla* udg. af Schøning (1777 ff.). 26 27 30 33 190 208 ff. 220.

Sommer (Morten), *Italiensk Grammatik* (1801) 177 182 183.

Spencer (Herbert) 159.

Staiger (Emil), *Goethe* 1–3 (Zürich 1952–1959). 131.

Steinthal (H.), *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* (1863).

Suhr (Jochum Evans) 4 26–27 29 30 158 208, *Om Jarlsværdighedens Beskaffenhed og Brug her i Norden* (1802). 27.

— *Smaaskrifter af pædagogisk og historisk Indhold* I–II (1843). 27.

Sverdrup (Jakob), *Av sprogvidenskapens historie: Ihre–Rask–Grimm* (i *Nordisk Tidsskrift* (Letterstedt), 1920 s. 459 ff.). 133–134.

Syv (Peder) 93 94 96 177 182 f., *Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog* (1663) (optrykt i *Da. Gram.* I). 100.

— *Den Danske Sprog-Kunst* (1685) (optrykt i *Da. Gram.* III).

Thomsen (Vilhelm), *Rasmus Kristian Rask* (1887).

— *Sprogvidenskabens historie. En kortfattet fremstilling af dens hovedpunkter* (1902).

Begge skrifter citeret efter Vilhelm Thomsen, *Samlede Afhandlinger* I (1919). 118 132.

Tilemann (J. N.), *Kortfattet tydsk Sproglære* (1798; 2. udg. 1802). 182.

Tonnelat (Ernest) *Les frères Grimm* (1912). 134–135 149 152.

Trendelenburg (J. G.), *Anfangsgründe der griechischen Sprache* (1782: her citeret efter 4. Ausgabe 1796). 4 34–35 36 (note 5) 54 (note 16) 112 (note 7) 144.

Trojel (Thomas) 4 10 26 29 30 209 212, *Anstrænges Disciplene i herværende omformede Skole over deres Kræfter*? (Program Odense 1804). 10–11.

— *Udsigt over Nordens Forfatning imod Slutningen af 14. Aarhundrede* (Program Odense 1808). 26.

Tøxen (Blok), *Praktisk-teoretisk Tydsk Sproglære med en foreløbig kort Udsigt over Almindelig Sproglære* (1806). 93–99.

Universitetsdirektionens Forestillinger (Rigsarkivet) 216 (noten) 225–232.

Vater, (J. S.), *Handbuch d. Hebräischen, Syrischen ... u. Arabischen Grammatik* (1802, 1817). 91 (korrekturnote). Se også under Adelung.

Wachter (J. G.), *Glossarium Germanicum, continens origines et antiquitates totius Linguæ Germanicæ et omnium pene vocabulorum, vigentium et desitorum* (1737). 39 40 66–69 70 74 110 144 154 156–167.

Wachter (J. G.), *Glossarium Germanicum continens origines et antiqvitates Lingvæ Germanicæ hodiernæ. Specimen ex ampliore farragine decerptum* (1727). 66 (note).

Werfel (Johan), *Kort Dansk Sproglære for Skoler og dem, der nyde Huusunderviisning* (1811). 92 94 98.

— *Veiledning til at lære det danske Sprog* (1794) (foran i sammes *Dansk Brevbog*, 1795; 2. oplag 1798). 92.

Wiwel (H. G.), *Synspunkter for dansk sproglære* (1901). 113.

Aarhus (Jac. Madsen), *De litteris* (1586; udg. 1930). 69.

Indleveret til Selskabet den 22. september 1959.
Færdig fra trykkeriet den 28. november 1960.

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

Historisk-filosofiske Meddelelser

(Hist. Filos. Medd. Dan. Vid. Selsk.)

Bind **37** (kr. 80,00)

		kr. ø.
1.	RUBOW, PAUL V.: Trold kan tæmmes (The Taming of a Shrew). 1957	6,00
2.	KORNERUP, BJØRN: Lector Theologiæ Jens Poulsen Windings Vita. Et Bidrag til Belysning af de lærde Udenlandsrejser i det 17. Aarhundrede. With an English Summary. 1957	10,00
3.	SZÖVÉRFFY, JOSEF: Volkskundliches in Mittelalterlichen Gebetbüchern. Randbemerkungen zu K. M. NIELSENS Textausgabe. 1958	5,00
4.	JOHANSEN, J. PRYTZ: Studies in Maori Rites and Myths. 1958.	22,00
5.	FERDINAND, KLAUS: Preliminary Notes on Hazāra Culture. (The Danish Scientific Mission to Afghanistan 1953–55). 1959.	10,00
6.	RUBOW, PAUL V.: Kong Henrik den Sjette. 1959	6,00
7.	THODBERG, CHRISTIAN: The Tonal System of the Kontakarium. Studies in Byzantine Psalticon Style. 1960	14,00
8.	AABOE, ASGER: On the Tables of Planetary Visibility in the Almagest and the Handy Tables. 1960	4,00
9.	RUBOW, PAUL V.: King John. 1960	3,00

Bind **38** (kr. 70,00)

1.	BLINKENBERG, ANDREAS: Le problème de la transitivité en français moderne. Essai syntacto-sémantique. 1960	40,00
2.	DIDERICHSEN, PAUL: Rasmus Rask og den grammatiske tradition. Studier over vendepunktet i sprogvidenskabens historie. Med tillæg fra Rasks og N. M. Petersens papirer. Mit einer deutschen Zusammenfassung. 1960	30,00

Bind **39**

(uafsluttet/in preparation)

1.	NEUGEBAUER, O.: A New Greek Astronomical Table (P. Heid. Inv. 4144 + P. Mich 151). 1960	3,00

From Vol. 37, No. 1, 1957 the designation *Historisk-filologiske Meddelelser* is changed into *Historisk-filosofiske Meddelelser*. The numbering of the volumes will continue regardless of the change of name. The publications will besides the subjects treated up till 1957, include papers on Philosophy, Archeology, and Art History.

On direct application to the agent of the Academy, EJNAR MUNKSGAARD, Publishers, 6 Nörregade, Köbenhavn K., a subscription may be taken out for the series of *Historisk-filosofiske Meddelelser*. This subscription automatically includes the *Historisk-filosofiske Skrifter* in 4to as well, since the *Meddelelser* and the *Skrifter* differ only in size, not in subject matter. Papers with large formulae, tables, plates, etc., will as a rule be published in the *Skrifter*, in 4to.

For subscribers or others who wish to receive only those publications which deal with a single group of subjects, a special arrangement may be made with the agent of the Academy to obtain the published papers included under the head: *Archeology and Art History*, only.

Printed in Denmark.
Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S.